

borec

Knjižnica OF št. 8/2

Tone Ferenc

LJUDSKA OBLAST
NA SLOVENSKEM
1941—1945

2

Narod si bo pisal sodbo sam

ZALOŽBA BOREC
PARTIZANSKA KNJIGA
LJUBLJANA

Uvodna beseda

Ljudska oblast v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem je med tistimi zgodovinskimi temami, ki so manj proučene. Nimamo še dela, ki bi njen razvoj in delovanje njenih organov prikazalo celovito in izčrpno. Koristno delo pravnika prof. dr. Maksa Šnuderla *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji* iz leta 1949, ki se omejuje predvsem na odloke vrhovnih organov ljudske oblasti na Slovenskem in je doživelo kritiko zgodovinarja prof. dr. Metoda Mikuža, je ostalo do danes edini zbornik takšnih virov. Svoja orisa razvoja ljudske oblasti na Slovenskem sta omenjena profesorja vključila v svoji širši deli, prvi v *Zgodovino ljudske oblasti*, ki je zajela vso Jugoslavijo in izšla v enem zvezku v Ljubljani 1950. leta, in drugi v *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji 1941—1945*, ki je izšel v petih zvezkih v Ljubljani v letih 1960, 1961 in 1963. Knjiga *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 do 1945*, ki je skupinsko delo več zgodovinarjev, obravnava predvsem vojaško plat narodnoosvobodilnega boja in ima le kratke prikaze najpomembnejših dogodkov iz razvoja ljudske oblasti in graditve slovenske državnosti. Zato sem se pred nekaj leti odločil, da kot raziskovalno temo v okviru raziskovalnega načrta *Zgodovina Slovencev 1918—1945*, ki ga izvaja Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, proučim razvoj ljudske oblasti in graditev slovenske državnosti v narodnoosvobodilnem boju.

Prikaz ljudske oblasti na Slovenskem med drugo svetovno vojno in na Primorskem tudi še več kot dve leti po njej bo temeljil na široki zbirki arhivskega in drugega gradiva ne samo v naših, temveč tudi v inozemskih arhivih ter na izčrpni obravnavi njenega razvoja in delovanja na mnogoterih področjih. V obeh pogledih se bo to delo zelo razlikovalo od dosedanjih pregledov razvoja ljudske oblasti v Sloveniji, napisanih v sklopu večjih zgodovinskih del o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem. Ti so večinoma prikazovali njen organizacijski razvoj, manj ali nič pa delovanje njenih organov na raznih ravneh in področjih. Zato v svojem delu poskušam iz razvoja narodnoosvobodilnega boja izluščiti tiste prvine,

ki pomenijo graditev in delovanje ljudske oblasti in z njo neločljivo povezane slovenske državnosti kot enega najpomembnejših ciljev oboroženega boja in političnega prizadevanja. Čeprav bo obravnava poskušala upoštevati vse slovensko ozemlje in vsa področja delovanja, pa ne bo mogoče zajeti vse organizirane in neorganizirane ljudske iniciativnosti in tvornosti, ki naše narodnoosvobodilno gibanje dvigata na zavidljivo raven med osvobodilnimi gibanji v Evropi. Njiju bo mogoče uspešneje zajeti v preglednih orisih narodnoosvobodilnega boja po območjih Slovenije, še najbolj pa v zgodovini posameznih krajev.

Razvoj ljudske oblasti in delovanje njenih organov nista bila enakomerna niti v območnem niti področnem pogledu. Trdna okupatorjeva zasedba območja na eni in svobodno partizansko ozemlje na drugi strani sta bili skrajni meji razmer za takšno ali drugačno organizacijsko razvitost ljudske oblasti in delovanje njenih organov. Zato bosta vselej uokvirjena v pregled vojaških in političnih razmer, ki so ju pospeševale ali ovirale. Za obdobja, ko so te razmere že precej zadovoljivo preučene, bo ta okvir bolj strnjen, za nekatera manj preučena obdobja pa bo podrobnejši. Tako bo v prvi knjigi izčrpen prikaz nastanka prvega svobodnega ozemlja na Slovenskem spomladi 1942, napisan precej po novem arhivskem gradivu.

Knjiga *Narod si bo pisal sodbo sam* je druga knjiga obsežnega dela *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945*, ki bo v več knjigah izšlo v naslednjih letih. Za njo bo najprej izšla prva knjiga (*Država v državi*), ki bo zajela obdobje od rojstva ljudske oblasti jeseni 1941 do italijanske kapitulacije septembra 1943. Tretja (*Mi volimo*) in četrta knjiga (*Na predvečer zmage*) bosta zajeli obdobji od prvega zasedanja SNOS v Črnomlju februarja 1944 do osvoboditve maja 1945. Poslednja knjiga (*Zavezniki ali okupatorji*) bo posvečena Slovenskemu primorju od osvoboditve do priključitve k Sloveniji septembra 1947.

Največjo pozornost sem v tej knjigi posvetil trem temam: 1. zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, 2. vzpostavitvi in delovanju partizanske civilne uprave na osvobojenem ozemlju, ki sta ju izvajala upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje in narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ter 3. drugemu zasedanju AVNOJ. Ker sem nekatera vprašanja narodnoosvobodilnega boja v tem obdobju prikazal v svoji obsežni knjigi *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943* (knjiga je kmalu pošla, žal je niso mogli ponatisniti), sem okvirne teme tega obdobja, npr. razorožitev italijanske vojske, uničenje belogardističnih in plavogardističnih postojank, nemško ofenzivo, prikazal le povzeto.

Upam, da bo slovenska javnost tudi to moje najnovejše delo sprejela tako ugodno kot prejšnja. Zahvaljujem se najprej arhivskim delavcem v raznih arhivih, predvsem v arhivu svojega inštituta in v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, delavcem v knjižnicah, recenzentoma Bogdanu Osolniku in prof. dr. Milanu Ževartu, strojepiski Jožici Brodnik in ne nazadnje založbi Borec ter njeni glavni in odgovorni urednici Andreji Kmecl, da je to delo uvrstila v svoj knjižni program.

Ljubljana, 3. januarja 1985.

Prof. dr. Tone Ferenc

I. poglavje

Osvoboditev južne Slovenije po italijanski kapitulaciji

Sklenitev premirja med italijansko in britansko ter ameriško vojsko 3. septembra 1943, ki so jo razglasili 8. septembra 1943 zvečer, ne pomeni samo pomembnega mejnika v razvoju druge svetovne vojne, temveč tudi narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji in Sloveniji. Takrat je položil orožje prvi od treh okupatorjev, ki je že od 1918. leta zasedal tretjino vse Slovenije in ki mu je Adolf Hitler aprila 1941 prisodil še tretjino jugoslovanskega dela Slovenije (ali tretjino t. i. dravske banovine). V nekaj dneh so s tega razsežnega ozemlja izginile italijanske oborožene sile, zaščitnice okupatorjeve civilne uprave in slovenskega kolaboracionizma ter zatiralke narodnoosvobodilnega gibanja. Nastanek velikega osvobojenega ozemlja je omogočil najvišji vrh narodnoosvobodilnega boja in tudi enega najvišjih vrhov v razvoju ljudske oblasti na Slovenskem.

Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji se je na kapitulacijo Italije dobro pripravilo, tako v vojaškem kot političnem pogledu, saj so njegove priprave tekle najmanj od izkrcanja zavezniške vojske na Siciliji julija 1943. Temeljni namen vseh nalog, ki jih je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja postavilo v pripravah na kapitulacijo Italije, je bil čimbolj okrepiti narodnoosvobodilno gibanje, da bo ob zlomu Italije pomenilo ne samo močno, temveč tudi izključno prevladujoč dejavnik, ki bo dobil italijansko orožje, onеспособil vse poskuse slovenskega kolaboracionizma in kontrarevolucije, da bi se dokopala do oblasti, in v skladu s temeljnim programom Osvobodilne fronte sam vzpostavil ljudsko oblast.

Skrbne, skoraj dvomesečne priprave narodnoosvobodilnega gibanja na kapitulacijo Italije so bile skoraj v celoti uspešne. Ob zlomu Italije je bilo narodnoosvobodilno gibanje res izključno prevladujoč dejavnik in je pobralo skoraj vse sadove tega pomembnega dogodka. Razorožilo je velik del italijanske vojske na slovenskem ozemlju,

uničilo ali pregnalo je belogardistične in plavogardistične oddelke z razsežnega ozemlja in na njem vzpostavilo ljudsko oblast. Zaradi svoje moči in šibkosti nemškega okupatorja mu je uspelo ustvariti in dalj časa obdržati razsežno osvobojeno ozemlje, kakršnega ni bilo na Slovenskem niti prej niti pozneje, s splošno mobilizacijo je bistveno okrepilo narodnoosvobodilno vojsko, ki se je v tem času tudi dokončno organizirala in postala pomemben dejavnik v vojaških načrtih protifašistične koalicije, in izvedlo še celo vrsto večjih političnih manifestacij, ki so bile enkratne in edinstvene že po obsegu, še bolj pa po pomenu.

Takoj ko so zvedeli za brezpogojno vdajo italijanskih oboroženih sil, so vsi vodilni organi narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji — centralni komite KPS, izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije — v poznih večernih urah 8. in zgodaj zjutraj 9. septembra izdali konkretna navodila za delovanje svojih organov oziroma enot. Ta navodila so izražala predvsem pet nalog: 1. partizanska vojska in civilni organi narodnoosvobodilnega gibanja morajo nastopiti takoj in odločno *»kot slovenska narodna oblast in izvrševalci tega premirja na slovenskem teritoriju«*, 2. razorožiti italijansko vojsko ali pa jo pridobiti za skupen boj proti nemškemu okupatorju, 3. razorožiti belo in plavo gardo, 4. *»povsod vzpostaviti oblast naše vojske in Osvobodilne fronte«*, 5. izvesti splošno mobilizacijo vseh za vojsko sposobnih moških. (Podčrtal T. F.) Treba je poudariti, da je v navodilih vseh treh organov poudarjena naloga o nastopu odborov Osvobodilne fronte kot organov ljudske oblasti.

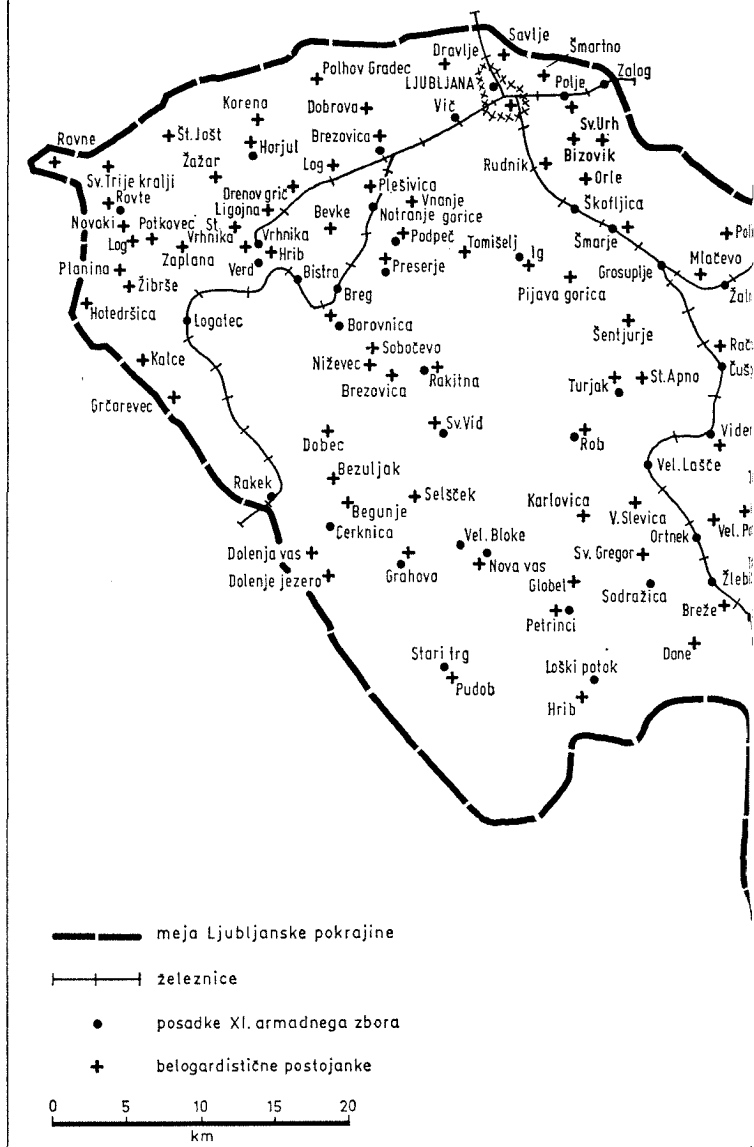
Narodnoosvobodilna vojska Slovenije, ki je imela takrat na italijanskem zasedbenem območju na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem dve diviziji (14. in 15.) in v njih sedem brigad, zunaj njih pa tri odrede, skupno okrog 6500 moških, je skupaj z drugimi oboroženimi oddelki (Narodna zaščita, Varnostnoobveščevalna služba, kurirji itd.), aktivisti OF in ponekod tudi s sodelovanjem ljudstva razorožila velik del italijanske vojske iz treh armadnih korpusov med Kolpo in Nadižo, v katerih je bilo več kot 150 000 oboroženih moških. Italijanska poveljstva je sicer pozivala k skupnemu boju proti nemškemu okupatorju, ki je takrat postal tudi okupator italijanskega narodnega ozemlja, vendar se razen posameznikov pozivom ni odzvala nobena italijanska enota. Težko je bilo od njih doseči izročitev orožja, vendar jih je k temu prisilil odločen nastop partizanskih enot in drugih organov narodnoosvobodilnega gibanja, ki so pri tem uživali vso podporo prebivalstva. Naravnost ogromno je bilo namreč nesorazmerje med številom in opremljenostjo italijanskih vojakov na eni in partizanov na drugi strani. Zato so bili pomembni odločen in dostojanstven nastop partizanov, njihova ve-

Prihod Gubčeve brigade v Mokronog 9. septembra 1943

lika moralna zavest in ponekod tudi zbujanje lažnega vtisa o premoči partizanske vojske nasproti posameznim italijanskim enotam. Na drugi strani pa so si italijanski vojaki, naveličani vojne, želeli čimprej domov. Italijanski vojaški poveljniki, navajeni le togo izvajati ukaze in navodila višjih poveljstev, so ostali brez teh in so le poskušali zbrati manjše oddelke v večjih krajih ter čakali ali pa so se skušali organizirano z orožjem vred umakniti v Italijo. To pa sta jim poskušali preprečiti naša ali pa nemška vojska. Medtem ko je naša vojska italijanske vojake le razoroževala in usmerjala proti Italiji ter jim pri tem celo pomagala z etapnimi kuhinjami in drugimi ukrepi, jih je nemška vojska lovila in odvajala v ujetniška taborišča. Kaže, da so le trije italijanski višji poveljniki na našem ozemlju kolikor toliko delovali proti koristim nemškega okupatorja. To so bili poveljniki pehotnih divizij »Isonzo« in »Torino« ter 3. alpinske pohodne brigade, generali Guido Cerutti, Bruno Malagutti in Giuseppe Masini. Prvi je po dvodnevni pogajanji v Novem mestu

POSADKE XI. ARMADNEGA ZBORA

N BELE GARDE V ZAČETKU SEPTEMBRA 1943

Po pogajanjih med poveljstvoma 14. divizije NOV in POJ in 52. pehotnega polka divizije Cacciatori delle Alpi v Ribnici 9. septembra 1943

končno v Kočevju ukazal svoji diviziji, naj izroči orožje partizanom; enako je storil Masini v Tolminu, medtem ko je Malagutti tri dni preprečeval nemški vojski prihod v Gorico. Razen enega ali dveh oboroženih spopadov italijanskih vojakov z nemško vojsko (pri Postojni in Trbižu) ni bilo nikakršnega odpora italijanske vojske nemški vojski, fašisti pa so celo prestopili na njeno stran. Zato ni bilo nikakršnih pokolov italijanske vojske kot na primer v Dalmaciji in Grčiji.

Za narodnoosvobodilno vojsko Slovenije pomeni največji uspeh pri razoroževanju italijanske vojske vsekakor razorožitev cele pehotne divizije »Isonzo« med Novim mestom in Kočevjem in cele 1. hitre divizije »Eugenio di Savoia« med Markovščino in Obrovom v Čičariji. Verjetno smemo sklepati, da je bilo največ vojske razorožene iz 11. italijanskega korpusa v t. i. Ljubljanski pokrajini, manj iz 24. na Goriškem in v Beneški Sloveniji in najmanj iz 23. na Tržaškem in v Istri. Pač pa je bilo razoroženih ne ravno malo enot, ki so se umikale iz Hrvaške prek Slovenije v Italijo. Nemška vojska, ki je imela za to razsežno ozemlje na voljo le okrepljeno pehotno

divizijo, je razorožila le majhen del italijanskih enot, predvsem ob že prej zasedenih železniških progah in v večjih mestih; to so morala priznati celo višja poveljstva.

Razorožitev velikega dela italijanske vojske na Slovenskem pomeni prvi velik uspeh narodnoosvobodilnega gibanja. Drugi uspeh pomeni uničenje bele in plave garde na Dolenjskem in Notranjskem.

Nasproti belogardističnim in plavogardističnim oddelkom, ki so v več kot sto postojankah šteli od šest do sedem tisoč oboroženih mož, je bila narodnoosvobodilna vojska Slovenije številčno šibkejša, vendar ju je moralnopolitično in vojaško-strokovno prekašala. Medtem ko so našo vojsko tedaj sestavljali skoraj sami prostovoljci, katerih večina se je tvorno vključila v boj iz globokega političnega prepričanja in trdne volje sodelovati pri osvobajanju naše domovine, pa je bila večina belogardistov vključena v kolaboracionistične in kontrarevolucionarne vrste ne toliko po svojem prepričanju, kolikor po volji bogatih in vplivnih podeželskih veljakov in reakcionarnih duhovnikov in še zlasti iz strahu pred nezaslišanim okupatorskim nasiljem. Medtem ko se je narodnoosvobodilna vojska v pripravah na kapitulacijo Italije in tudi pozneje zanašala le na lastne sile in pomoč ter podporo večine slovenskega ljudstva, pa so belogardistični in plavogardistični oddelki neprestano računali na nekakšno zunanjo pomoč bodisi zahodnih sil bodisi nemškega okupatorja.

Ob kapitulaciji Italije so belogardistični in plavogardistični oddelki sicer poskušali prevzeti oblast od italijanskega okupatorja, vendar jim jo je moral odreči, ker ga je k temu prisilila narodnoosvobodilna vojska. Pred njo so le še bežali ali se — spet v pričakovanju tuje pomoči in varuštva — utrdili v postojankah, kjer so namesto tuje pomoči dočakali narodnoosvobodilno vojsko in svoj neslavni konec.

Prvi večji kontrarevolucionarni oddelek, ki ga je uničila narodnoosvobodilna vojska, je bil osrednji četniški odred v Grčaricah, kjer je čakal na pomoč liških četnikov. 14. divizija NOV in POJ ga je obkolila še pred italijansko kapitulacijo, uničila pa ga je 10. septembra s pomočjo medtem zaplenjenih italijanskih topov. Medtem ko so belogardisti iz vzhodnega dela Dolenjske pobegnili pod nemško varuštvo, so se iz zahodnega dela umikali pred partizansko vojsko in se skupaj s četniki končno zbrali v gradu Turjak in pri Zapotoku. Belogardisti iz Notranjske so se tudi utrdili v nekaterih postojankah (Nova vas, Begunje pri Cerknici, Velike Bloke, Pudob) ali pa zbežali k železnici Ljubljana—Trst pod varuštvo nemškega okupatorja. Vztrajanje v osamljenih postojankah in pričakovanje tuje pomoči — angloameriške ali nemške — je bilo usodno za vse te oddelke. Drugega za drugim so uničile enote narodnoosvobodilne vojske, pred-

vsem 14. divizija, dokler ni končno 19. septembra pod njenim udarom padla tudi poslednja postojanka Turjak. Le delu belogardistične in četniške skupine pri Zapotoku je medtem uspelo zbežati v Ljubljano, vendar je tudi ta doživel občutna udarca na Velikem Osolniku in nato še na begu pri Škofljici. Od udarca, ki je zadel slovensko kontrarevolucijo v Grčaricah in na Turjaku, si ta dolgo časa ni mogla opomoči in ga še do danes ni mogla preboleti. Kontrarevolucionarno vodstvo v Ljubljani ni storilo nič učinkovitega, da bi rešilo svoje oddelke poraza. Kot prej za koristi italijanskega je nato delovalo za koristi nemškega okupatorja, pri čemer mu je še posebno pomagalo z ustanovitvijo slovenskega domobranstva, največje kolaboracionistične in kontrarevolucionarne ustanove na Slovenskem. Privržence je še naprej pridobivalo z lažjo, natolcevanjem, izrabljanjem verskih čustev in tudi s pritiskom, pri čemer je dostikrat uporabljalo besednik nacističnega propagandnega ministra dr. Josefa Goebbelsa.

Z velikimi zmagami v Grčaricah, na Turjaku in Notranjskem je narodnoosvobodilno gibanje dobilo v roke več kot tisoč dvesto belogardistov in četnikov, različnih glede na nagibe, ki so jih pripeljali v vrste kolaboracionizma in kontrarevolucije, tj. narodnega izdajstva, in različnih po njihovi nedavni preteklosti, to se pravi od zavestnih organizatorjev in agitatorjev bratomorilskega boja do zapeljanih bajtarskih sinov itd. Zato seveda ni bil postopek z vsemi ujetniki enak. Po sklepu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja (seja vrhovnega plenuma OF 21. septembra 1943) so jih razdelili v več skupin, predvsem na tri: 1. morilce, ki jih je treba obsoditi na smrt z ustrelitvijo, 2. kaznjence, ki morajo delati pod nadzorstvom, in 3. oproščence, ki se naj v delavskih bataljonih pripravljajo za sprejem v narodnoosvobodilno vojsko. Po bolj ali manj temeljiti preiskavi, kakršna je bila pač v tistem času mogoča, so Varnostnoobveščevalna služba in terenski organi OF razvrstili ujetnike v omenjene kategorije. Velik del ujetnikov so takoj uvrstili v enote narodnoosvobodilne vojske in jim po zaprisegi celo takoj dali orožje, duhovnike pa so poslali največ v stiški samostan.

Najvidnejšim belogardističnim in plavogardističnim organizatorjem in oficirjem, ki so bili ujeti, je sodilo izredno vojaško sodišče na osrednjem sodnem procesu v Kočevju od 9. do 11. oktobra 1943 in jih 16 obsodilo na smrtno kazen z ustrelitvijo, štiri na prisilno delo, enega pa je oprostilo. Veliko večjemu številu ujetnikov so sodila področna vojaška sodišča, največ tisto v Ribnici na Dolenjskem, in so jih tudi več kot sto obsodila na smrtno kazen z ustrelitvijo. Verjetno so na višino izrečene kazni vplivale tudi spremenjene razmere

Partizani (v sredi dr. Aleš Bebler) v Podragi v Vipavski dolini
9. septembra 1943

— velika nemška ofenziva, ki je medtem že prešla srednji in južni del Primorske in vso Istro ter se z naglimi koraki bližala Dolenjski in Notranjski (zbiranje nemške vojske na Brodu pri Kolpi). V takšnih razmerah je bilo tudi pomiloščenih zelo malo obsojencev; narobe: med ofenzivo je bilo ustreljenih tudi nekaj desetih tistih, ki niso bili obsojeni na smrt, temveč na prisilno delo.

Najbolj je kapitulacija Italije pretresla razmere in odmevala na Primorskem in v Istri, kjer je prišlo do vseljudske vstaje. Ta je bila rezultat prizadevnega političnega in vojaškega delovanja Osvobodilne fronte, zlasti po prvi pokrajinski konferenci KPS v začetku decembra 1942. Bila je tudi izraz visoke nacionalne zavesti splošnega protifašističnega razpoloženja primorskega ljudstva, ki se je razbremenilo italijanskega fašizma in njegovega nacionalnega zatiranja ter socialnega izkoriščanja. Bolj kot drugod je ljudstvo sodelovalo pri razoroževanju italijanskih oboroženih oddelkov in z množičnimi demonstracijami izsililo izpustitev političnih jetnikov v Trstu in Gorici ter v nekaterih drugih krajih. Kljub splošni mobilizaciji je prostovoljno odhajalo v partizane staro in mlado, pričakujoč hitrega

konca vojne in deloma tudi podcenjujoč moč nemškega okupatorja in stvarne okoliščine partizanskega bojevanja.

Po razorožitvi italijanske vojske in uničenju belogardističnih in plavogardističnih oddelkov na Dolenjskem in Notranjskem je na dotedanjem italijanskem zasedbenem območju v južni Sloveniji nastalo razsežno svobodno partizansko ozemlje. Raztezalo se je od Gorjancev na vzhodu do Nadiže na zahodu in od Kolpe na jugu do dotedanje nemško-italijanske okupacijske meje na Dolenjskem in železnice Ljubljana—Postojna na severu. Onkraj Gorjancev in Kolpe in v Istri se je stikalo z osvobojenim hrvatskim partizanskim ozemljem. Lahko bi rekli, da so bile glavni mejniki tega razsežnega svobodnega partizanskega ozemlja, največjega na Slovenskem v vsem času druge svetovne vojne, večje nemške postojanke v Ljubljani, Trbižu, Vidmu, Gorici, Trstu, na Reki in v Karlovcu. V vsa ta mesta je namreč slej ko prej prodrla nemška vojska, ni pa mogla takoj odriniti partizanske vojske od njih. Veliko svobodno partizansko ozemlje je bilo strnjeno, nekoliko so ga trgale le nemške postojanke ob železnicah Postojna—Trst, Št. Peter na Krasu (danes Pivka)—Trst in Podbrdo—Gorica. Odveč je poudarjati, da so z vsega tega ozemlja z italijanskim okupatorjem in njihovimi oboroženimi kolaboracionisti izginili vsi dotedanji zasedbeni civilni in drugi uradi. Tudi v Slovenskem primorju, Beneški Sloveniji in Istri so se italijanski upravni uradi skupaj z vojsko ali za njo umaknili s podeželja in iz manjših mest v pokrajinska središča, ki jih je do 14. septembra zasedla nemška vojska. Zlasti mnogo se je italijanskega uradništva in pripadnikov raznih oboroženih oddelkov (razne vrste bivše fašistične milice, policija, karabinjerji, financarji) zbralo v Trstu, potem ko so se umaknili iz slovenskih in hrvaških predelov (celo iz Dalmacije). Precejšen del jih je nato stopil v službo nemškega okupatorja.¹

Če je bila prva značilnost svobodnega partizanskega ozemlja jeseni 1943 njegova razsežnost, saj je med 12. in 25. septembrom 1943 merilo okrog 9500 km² (to je toliko, kot meri okrog 45 % območja SR Slovenije), je bila druga ta, da so bila na njem že kar precej velika mesta kot Novo mesto, Črnomelj, Kočevje, Grosuplje, Ajdovščina, Idrija, Ilirska Bistrica, Sežana itd. Na Dolenjskem je bila Kostanjevica na Krki edino mesto, ki ga je nemški okupator zasedel takoj po italijanski kapitulaciji.

¹ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 126—201 (dalje: Ferenc, Kapitulacija Italije in NOB).

II. poglavje

Prevzem oblasti in organizacija uprave

1. Na Dolenjskem in Notranjskem

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je pravilno predvidevalo, da bodo ob kapitulaciji Italije nastale razmere, ko bodo morali odbori Osvobodilne fronte za daljši ali krajši čas predvsem opravljati naloge ljudske oblasti. To pomeni, da se bodo poleg političnega dela ukvarjali tudi z upravnimi zadevami, torej reševali mnoga nova in zapletena vprašanja, ki jih bo postavljala razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Zato je izvršni odbor OF naročal okrožnim in drugim odborom OF, naj se hitreje razvijejo v organe ljudske oblasti. Obenem je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tudi predvidevalo možnost nemškega vdora v Ljubljansko pokrajino in je tudi za tak primer dajalo ustrezna navodila. Ob kapitulaciji Italije pa je vse bolj kazalo, da je nemški okupator trenutno prešibek, da bi mogel takoj zasesti ozemlje, s katerega se je umikala italijanska vojska. Izkazalo se je, da lahko Osvobodilna fronta v skladu s šesto točko svojega temeljnega programa na velikem delu slovenskega ozemlja prevzame popolno oblast.

Že med razoroževanjem italijanske vojske se je izvršni odbor OF 10. septembra zbral k seji, na kateri je Boris Kidrič poročal o vojaških in političnih razmerah, predvsem o razoroževanju italijanske vojske, nato pa so sprejeli sklep, da se »pošljejo v vsa osvobojena okrožja instruktorji s točnimi navodili glede prevzema oblasti in poslovanja naših odborov«.² Naj opozorimo, da so vsi vrhovni organi narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo v svojih navodilih o delovanju ob kapitulaciji Italije 8. in 9. septembra opozorili na nalogo prevzema oblasti v osvobojenih krajih.

² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: arhiv IZDG), f. 432/I, zapisnik seje IOOF 10. 9. 1943.

Isti dan so predstavniki Osvobodilne fronte nastopili pred širšo slovensko javnostjo na množičnem zborovanju OF v osvobojenem Novem mestu, največjem svobodnem mestu na Slovenskem. Ob navzočnosti šefa angloameriške vojaške misije pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, kanadskega majorja Williama Jonesa, so govorili o nalogah narodnoosvobodilnega gibanja in o viziji nove Jugoslavije. Boris Kidrič pa je še posebej poudaril, da se ne gre predajati zmagoslavju, temveč misliti na nadaljnje bojevanje.

Dne 11. septembra popoldne se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja nastanilo v gradu Soteska v dolini Krke. Tam se je takoj sestal izvršni odbor OF. Tudi na tej seji je Boris Kidrič ocenil razmere in so nato določili najpomembnejše naloge. Med njimi je bil sklep, da bo IOOF izdal razglas o splošni mobilizaciji in proglas o prevzemu oblasti ter razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda.³

Razglas o mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko sta še istega dne izdala izvršni odbor OF in glavni štab NOV in PO Slovenije, istega dne je izvršni odbor OF tudi razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda, drugega dne zjutraj pa je Boris Kidrič narekoval zgodovinski dokument, s katerim je izvršni odbor OF v skladu s temeljnimi točkami OF razglasil, da sta *vso oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju prevzeli Osvobodilna fronta slovenskega naroda in narodnoosvobodilna vojska Slovenije*, in pozval Slovence, naj v teh odločilnih časih razvijajo nov val patriotizma in posvetijo vse svoje sile narodnoosvobodilni vojski, naj izpolnjujejo vsa navodila Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske in naj vse prihodnje preizkušnje prebijejo z nezlomljivim ofenzivnim duhom in z voljo, do kraja osvoboditi domovino in doseči osvobojeno in združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji.⁴

Ko je Boris Kidrič tiste dni pokazal na tri osnovne naloge, je takoj za splošno mobilizacijo navedel graditev ljudske oblasti: »*Drugič* je potrebno, da se ves narod vključi v organizacijo nove oblasti in uprave. Čim večja bo narodna disciplina in čim večja bo ustvarjalna iniciativa najširših narodnih plasti, tem hitreje in tem lažje bomo prebrodili težave in nevšečnosti vojnega časa. Ni dovolj samo

³ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 11. 9. 1943.

⁴ Proglas IOOF 12. 9. 1943 v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943. (Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Makso Šnuderl, Ljubljana 1949. str. 79. — Navajam: Šnuderl, Dokumenti; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik dok. NOV), VI/7, dok. 28; fotokopiji osnutka proglasa v Vladimir Dediđer: Dnevnik. 2. del (dalje: Dediđer, Dnevnik), str. 575. Tam je tudi podatek o Kidričevi vlogi pri zasnovi tega proglasa.

Slovenci!

Vso oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju sta prevzeli Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Narodno osvobodilna vojska Slovenije kot sestavni del Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije

Slovenci in Slovenke!

V teh odločilnih časih, ko se bliža popolna osvoboditev in zmaga slovenskega naroda, ste dolžni razviti nov val patriotizma in posvetiti vse svoje sile narodno osvobodilni borbi

Izpolnjujte vsa navodila Narodno osvobodilne vojske in Osvobodilne fronte, kajti le tako bo zjamčen največji uspeh slovenski in jugoslovanski osvobodilni borbi

Vse preizkušnje, ki so še pred nami, moramo prebiti v nezlomljivem ofenzivnem duhu z voljo, do kraja osvoboditi domovino in doseči osvobodeno in združeno Slovenijo v svobodni in demokratični Jugoslaviji

Živela Narodno osvobodilna vojska Jugoslavije!

Živel vrhovni komandant in voditelj južnoslovanskih narodov, tovariš Tite!

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Na položaju 12. septembra 1943

Za Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda:

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Razglas o prevzemu oblasti na osvobojenem ozemlju 12. septembra 1943

disciplinirano izpolnjevati navodil Osvobodilne fronte in naše vojske, temveč je treba našim narodnim organom pomagati, ko organizirajo narodno oblast in upravo ter rešujejo vprašanje prehrane in vsa druga pereča vprašanja.« Za tretjo nalogo je Kidrič navedel budnost slovenskih ljudskih množic proti peti koloni.⁵

Dne 12. septembra zvečer je bila ponovno seja izvršnega odbora OF, na kateri sta bila spet navzoča člana Edvard Kardelj in Franc Leskošek, ki sta se prejšnji dan z avtomobilom vrnila iz Hrvaške, z njima pa sta se pripeljala tudi člana AVNOJ Vlado Zečević in Vlado Dedijer. Potem ko sta Zečević in Kardelj poročala o razmerah v drugih jugoslovanskih pokrajinah, je izvršni odbor OF sklenil »1. sklicati Slovenski narodnoosvobodilni svet, 2. delegirati v AVNOJ do 25 članov, 3. zavzeti stališče do Jugoslavije kot federativne republike, proglasiti AVNOJ za vladno in tako razčistiti vprašanje londonske (begunske) vlade«. ⁶

Ti sklepi so bili verjetno v zvezi s Titovo brzojavko Kardelju 9. septembra 1943: »AVNOJ je treba nujno izpopolniti in reorganizirati. Kmalu se bomo morali pred inozemstvom izjasniti, kaj mislimo o kralju in londonski vladi.« ⁷ Izvršni odbor je tudi sklenil, naj njegovi člani obiščejo posamezna okrožja.

Izvršni odbor OF je 13. septembra imel ponovno sejo. Na njej je Kardelj izčrpno poročal o vojaških razmerah in potrebnih ukrepih. Govoril je o nalogah narodnoosvobodilne vojske Slovenije, o njenem porastu in organizaciji, o ustanovitvi zaledne vojaške oblasti s komandami področij in mest ter partizanskimi stražami, o potrebi ustanavljanja sodišč pri komandah področij, o boju proti peti koloni itd. Nato je izvršni odbor OF glede na razglas o prevzemu oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju sklenil, da ne bo sam neposredno prevzel poslov upravnopolitičnega značaja, ker mu njegova funkcija nalaga predvsem skrb za uspešen potek celotnega osvobodilnega boja. Zato bo za posle javne uprave na osvobojenem slovenskem ozemlju ustanovil *upravno komisijo* z ustreznimi odseki. Imenoval je tudi že načelnike odsekov, ki niso bili niti člani izvršnega

⁵ Slovenski poročevalec 17. 9. 1943 (Boris Kidrič: Zbrano delo, I, Ljubljana 1959, dalje: Kidrič, Zbrano delo, str. 360—361); Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 206.

⁶ Arhiv IZDG, f. 432, zapisnik seje IOOF 12. 9. 1943. Tone Fajfar: Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. I. izdaja, Ljubljana 1966 (dalje: Fajfar, Odločitev), str. 366; Dedijer: Dnevnik, 519—520; Edvard Kocbek: Listina. Dnevniški zapiski od 3. maja do 2. decembra 1943. Ljubljana 1967 (dalje: Kocbek: Listina), str. 267.

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik dok. NOV), II/10, dok. 223.

odbora niti vrhovnega plenuma OF, pač pa naj bi za pravilnost poslovanja odgovarjal kakšen njegov član, kar se je potem tudi zgodilo.

Na seji je izvršni odbor OF razpravljal tudi o poslovanju terenskih odborov OF kot osnovnih organov ljudske oblasti. Sklenil je, da bo v zvezi s tem izdal posebno okrožnico o organizaciji tajništev pri terenskih odborih OF. Sklenil je tudi razpisati stomilijonsko posojilo.⁸

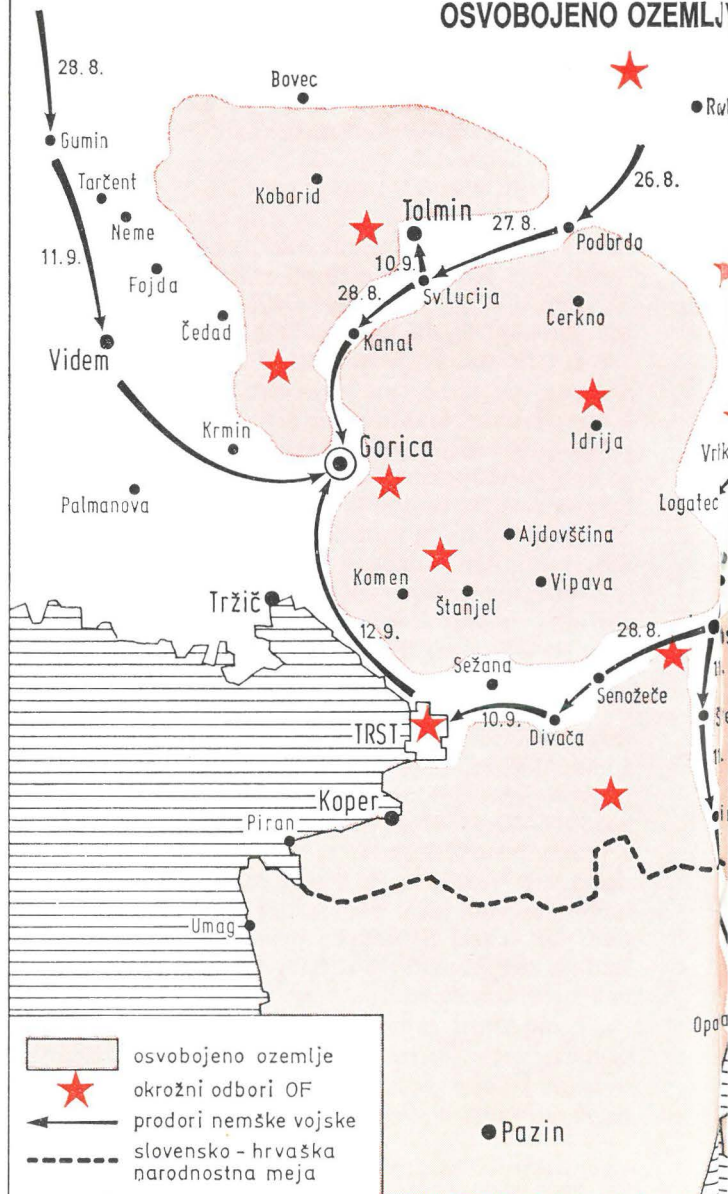
Po kapitulaciji Italije je prišla iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje tudi večina članov vrhovnega plenuma OF oziroma Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora. Zato je bilo 14. septembra zvečer na Bazi 20 na Kočevskem Rogu 11. zasedanje vrhovnega plenuma OF. Navzoča sta bila tudi Dedijer in vodja angloameriške vojaške misije pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije, kanadski major William Jones. Na zasedanju je Kidrič poročal o razmerah v Sloveniji in nalogah, na koncu pa je naštel konkretne naloge, posebno ustanovitve upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Poudaril je, da je komisija prehodnega značaja in jo bodo po ureditvi razmer zamenjali demokratično izvoljeni upravni organi. Ko bi bila osvobojena cela Slovenija, bi izvršni odbor OF sam vodil vse posle javne uprave, tako pa je zaupal to nalogo upravni komisiji. Delo posameznih načelnikov odsekov bodo nadzirali člani izvršnega odbora in vrhovnega plenuma OF in vsa upravna komisija bo za svoje poslovanje neposredno odgovorna tema dvema organoma. Vrhovni plenum OF je predlog o ustanovitvi upravne komisije sprejel in tudi potrdil načelnike odsekov, ki jih je predlagal izvršni odbor OF.

Na novo ustanovljena upravna komisija, ki jo je vodil sekretar Bogdan Osolnik, je imela osem odsekov, in to za splošno upravo, finance, industrijo, gospodarstvo in prehrano, narodno vzgojo in prosveto, promet, zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah, narodno zdravstvo. Njeno ustanovitev je izvršni odbor OF objavil s posebnim odlokom 15. septembra in je v tistih dneh tudi začela poslovati. Vendar se je njeno poslovanje omejilo samo na Dolenjsko in Notranjsko, kajti že dva dni po njeni ustanovitvi je vrhovni plenum OF izvil Slovensko primorje iz njene pristojnosti in upravo tamkaj zaupal na novo ustanovljenemu Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo.

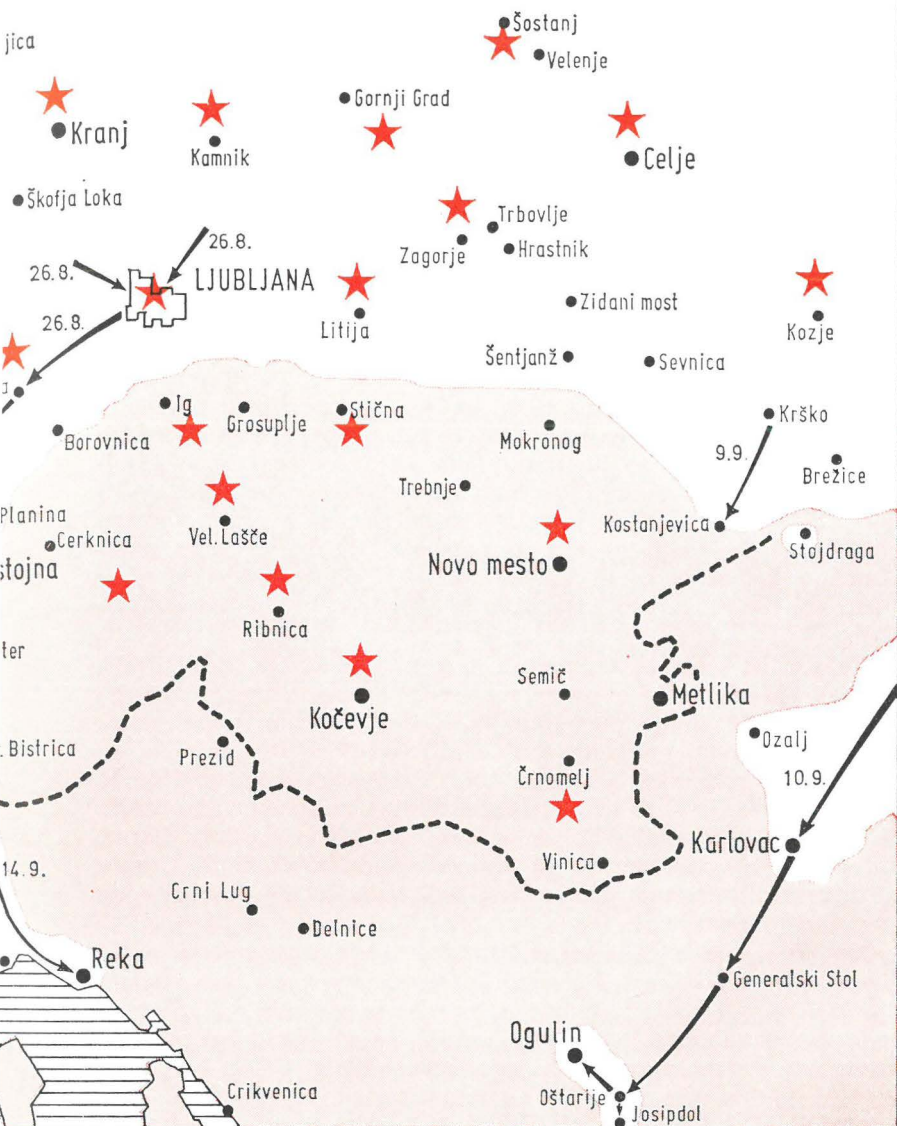
V okrožjih, rajonih in okrajih so posle ljudske oblasti izvajali okrožni, rajonski in terenski odbori OF kot temeljni organi ljudske oblasti. Izvršni odbor OF jim je v svoji okrožnici 12. septembra, ki jo je sestavil Kidrič, naročil, naj prevzamejo vso oblast »in po-

⁸ Arhiv IZDG, f. 432, zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943; Fajfar: Odločitev, str. 364; Dedijer: Dnevnik, str. 519—520; Kocbek: Listina, str. 271—272.

OSVOBOJENO OZEMLJE

/ SLOVENIJI SREDI SEPTEMBRA 1943

slujejo kot oblast, dokler ne bodo izvoljeni terenski narodnoosvobodilni odbori«. To pomeni, da so takoj po nastanku osvobojenega ozemlja še predvidevali volitve narodnoosvobodilnih odborov, ki jih pa nato niti niso začeli pripravljati. Kidrič je takrat obljubil odboru OF, da jim bo poslal navodila za izvolitev terenskih narodnoosvobodilnih odborov, in naročil, naj civilnemu prebivalstvu že oznani, »da se bodo take volitve v kratkem vršile«.⁹ Kmalu pa se je IOOF postavil na stališče, naj odbori OF še naprej izvajajo posle ljudske oblasti. Vzrok, zakaj izvršni odbor OF na popolnoma osvobojenem ozemlju ni organiziral volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, kot jih je bil leto dni pred tem na t. i. prvem osvobojenem ozemlju ali leto dni zatem po vseh slovenskih pokrajinah, razen na Koroškem in v Prekmurju, je v tem, da so bile na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske po kapitulaciji Italije cele vasi in celó celi predeli (npr. Suha krajina), kjer je bilo prebivalstvo še vedno zaslepljeno od belogardistične propagande in bi seveda izvolilo v narodnoosvobodilne odbore izdajalce in okupatorjeve slugе. S takim dejanjem bi lahko Osvobodilna fronta zapravila uspehe svojega dveletnega boja; zato so bili odbori OF, ki seve niso bili izvoljeni, ampak so jih postavljala višja vodstva OF iz ljudi, ki so se v narodnoosvobodilnem boju izkazali kot pošteni in zavedni Slovenci, tudi nosilci nove ljudske oblasti. Seveda pa si je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja prizadevalo, da bi z okrepljenim političnim delom ustvarili takšne razmere, da bi lahko čimprej izvedli volitve v krajevne, rajonske in okrožne narodnoosvobodilne odbore.

V okrožnici z dne 12. septembra je izvršni odbor OF tudi naročil, da se morajo odbori OF zavedati svoje odgovornosti in način svojega dela prilagoditi novim razmeram in novim nalogam, to se pravi, da morajo reševati predvsem celoto problemov in se ne smejo izgubljati v podrobnostih. Da bodo lahko kos nalogam, naj pritegnejo k delu nove sile in si za vodenje upravnih poslov ustanovijo odseke. Vodijo jih naj načelniki, ki jih je treba izbrati iz vodilnih članov odborov OF, v same odseke pa naj vključijo čimveč ljudi. Odseki naj za reševanje nekaterih vprašanj tudi organizirajo posvetovanja ustreznih strokovnjakov.

Čez dva dni je izvršni odbor OF izdal zaupno okrožnico o vzpostavitvi tajništev v terenskih odborih OF, ki jo je prav tako sestavil Kidrič. V njej je ponovno poudaril, da morajo terenski odbori zajeti vse prebivalstvo na svojem območju in ga »hkrati kar največ mogoče aktivizirati v izpolnjevanju narodnoosvobodilnih nalog, v pomoč

⁹ Arhiv IZDG, f. 432, okrožnica IOOF 12. 9. 1943.

naši fronti in v graditvi nove oblasti«. Ob taki razširitvi terenskih odborov OF pa se naj v njih osnujejo tajništva, ki jih sestavljajo sekretar, blagajnik in člani raznih odsekov in ki morajo biti »zanesljivi in po možnosti preizkušeni ljudje«. Opozoril je, da je treba paziti, da se tajništev ne polastijo špekulanti in razni kulaki ter magnatski elementi. »To pa seveda ne pomeni, da v tajništva ne smete dati posameznih uglednejših in premožnejših ljudi, če so povsem zanesljivi. Bilo bi napačno, če bi naše urejevanje tajništev izpadlo kot nekakšen splošen aparat proti premožnejšim ljudem. Vodeče položaje v tajništvih pa morajo na vsak način ohraniti preizkušeni in tudi socialno zanesljivi tovariši,« je opozarjal Kidrič.¹⁰

V drugi polovici septembra so, sledeč tem navodilom in zgledujoč se pri sestavi upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, pri terenskih, rajonskih in okrožnih odborih OF za vodenje upravnih zadev res začeli ustanavljati odseke. Navadno so imeli odseke za gospodarstvo, industrijo in finance, kulturo, narodno vzgojo in šolstvo, zaščito civilnega prebivalstva ter zdravstvo, torej podobno kot že omenjena upravna komisija za osvobodeno slovensko ozemlje. Z vprašanjem prehrane pa so se največ ukvarjale gospodarske komisije.

Kako so v tem pogledu uresničevali navodila izvršnega odbora OF in upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, kaže med drugim primer okrožja Cerknica. Tam je OOOOF za Cerknico 29. septembra izdal odlok, s katerim je imenoval referente za posamezne upravne panoge, in to za finance (Andrej Janežič), industrijo (Ludvik Lovko), kulturo (Vlado Dernač), gospodarstvo (Janez Zigmund) in zdravstvo (dr. Marjan Žilič).¹¹

Ustanovitev upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje in upravnih odsekov pri okrožnih, rajonskih in terenskih odborih OF pomeni novo stopnjo v razvoju ljudske oblasti in uprave v narodnoosvobodilnem gibanju. Sodim, da je to bil v nekem pogledu večji korak kot pozneje ustanovitev odsekov pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta ali ministrstev v Narodni vladi Slovenije. Prej so namreč imeli odbori OF, od najnižjih do najvišjih, le tiste odseke ali komisije, ki so bili nujni za politično delovanje (za agitacijo in propagando, za posamezne množične organizacije itd.). Odslej so jih imeli za vse panoge, tj. za politične in upravne v najširšem pogledu. Vse poznejše preureditve so imele manj zareze, kot pa jo je imela ta organizacija ljudske oblasti.

¹⁰ Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF št. 46/43-0 dne 14. 9. 1943.

¹¹ Arhiv IZDG, f. 435/II, odlok OOOOF Cerknica 29. 9. 1943.

2. V Slovenskem primorju in Istri

Tako kot na Dolenjskem in Notranjskem je Osvobodilna fronta prevzela oblast tudi skoraj v vsem Slovenskem primorju in slovenski Istri. Primerjava razvoja Osvobodilne fronte in ljudske oblasti na Dolenjskem in Notranjskem na eni in v Slovenskem primorju in Istri na drugi strani v tistem času pokaže, da so bili temeljni ukrepi, npr. prevzem oblasti, mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, ustanavljanje novih enot, enaki, čeprav tisti čas, ko je bilo zaradi spreminjajočih se razmer treba ukrepati hitro in samoiniciativno, ni bilo hitrih zvez med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje in slovensko Istro. To prav gotovo dokazuje, da so bili pri vodstvenih organih narodnoosvobodilnega gibanja enaki pogledi na položaj in naloge, ki so izvirale iz njega, da sta vladali idejna enotnost in temeljita pripravljenost na pomembne dogodke ob italijanski kapitulaciji. Je pa bil razvoj Osvobodilne fronte in ljudske oblasti v Slovenskem primorju in Istri tisti čas v nekaterih pogledih vendarle drugačen. Razliko so pogojevale posebnosti dotedanjega razvoja narodnoosvobodilnega boja, vseljumska vstaja, velika razdalja med vodstvoma narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in Slovensko primorje, pomanjkanje hitrih zvez med njima, zgođen začetek nemške ofenzive itd.

Ob kapitulaciji Italije je bil del vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje v Bukovici pri Volčji dragi, drugi del z dr. Alešem Beblerjem pa v gozdu pri Podragi na Vipavskem, od koder se je 9. septembra popoldne z zaplenjenim italijanskim avtomobilom odpeljal na Vogrsko. Tam so v šoli 11. septembra ustanovili Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, »da bi pod vodstvom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte prevzel odgovornost za urejanje vseh vprašanj narodnoosvobodilnega boja primorskega ljudstva in za utrjevanje njegove narodne oblasti«. ¹² Zamisel o ustanovitvi tega najvišjega oblastnega in političnega organa vseljumske vstaje v Slovenskem primorju in predlog za takšno ime je dal Edvard Kardelj v svojih navodilih pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko dne 31. decembra 1942. Opozoril je, da so na mednarodnem

¹² Arhiv IZDG, f. 539, osnutek proglasa Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 11. 9. 1943; Primorski poročevalec 15. 9. 1943; France Bevk: Pot v svobodo. Ljubljana 1953, str. 83—89 (dalje: Bevk, Pot v svobodo); Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, I/1957, str. 7—37 (dalje: Ferenc, Narodnoosvobodilni svet).

torišču mogoča vsakršna presenečenja in si naj zato vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja »izdela osnovni politično-strateški načrt obvladanja primorskega terena z vojaške in politične strani«. Določil je, da je treba v takem trenutku opraviti predvsem dve nalogi: 1. *vzpostaviti »Narodni svet za Primorje«* kot najvišjega predstavnika narodne oblasti, in sicer na temelju pokrajinskega odbora OF, v katerem morajo biti tudi predstavniki Italijanov, predvsem pa predstavniki Komunistične partije Italije, in 2. *vprašanje Trsta postaviti kot vprašanje samoodločbe italijanskega naroda*. Naročil je tudi, da v takem trenutku vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ne sme omahovati glede ukrepov, temveč jih naj hitro izvaja in naj takoj *razglasi Slovensko primorje za del svobodne Slovenije in Jugoslavije*.¹³ Takoj po italijanski kapitulaciji je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju z ustanovitvijo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo začelo uresničevati ta navodila. Narodnoosvobodilni svet je ob svoji ustanovitvi imel 21 članov (Branko Babič, Anton Bajt, Julij Beltram, dr. Aleš Bebler, France Bevk, Stanko Bidovec, Lojzka Bratož, Avgust Dugulin, Albin Kovač, Andrej Kumar, Ferdinando Marega, Vincenzo Marcon, Darko Marušič, Jože Mezgec, Roza Nemec, Dušan Pirjevec, Gropa Šinkovec, Miro Špacapan, Anton Velušček, dr. Joža Vilfan in France Vuk), čez devet dni pa se je po navodilih IOOF še razširil s sedmimi člani (Rudi Mahnič, Lojzka Trošt, Pavla Colja, Slavko Mohorčič, Rudolf Brajnik, Maks Lutman in dr. Danilo Lokar). Njegov predsednik je postal dr. Joža Vilfan, podpredsednik France Bevk (čez nekaj tednov sta funkciji zamenjala) in tajnik dr. Aleš Bebler. V njem sta bila dva predstavnika Italijanov (Ferdinando Marega in Vincenzo Marcon) oziroma pet predstavnikov Trsta.¹⁴ Ker se je vodstvo narodno-

¹³ Zgodovinski arhiv CK ZKS Ljubljana (dalje: ZA CK ZKS), pismo CK KPS 31. 12. 1943. (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941—1945, knjiga 4, dok. 213.)

¹⁴ Imena članov in njihove funkcije so navedene v Primorskem poročevalcu 15. 9. 1943; arhiv IZDG, f. 538, zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta 26. 9. 1943; Ferenc: Narodnoosvobodilni svet, str. 9. Glede sestave narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo si je Kocbek 16. septembra 1943 zapisal v dnevnik: »Ko smo prišli na posamezna vprašanja in sem se pozanimal za krščanske zastopnike v njem, sem odkril samo dva in tako ugotovil veliko slabost naše politike na Primorskem. Dr. Kralj in Kemperle sta se umaknila v Italijo, sredince so onemogočili, položaja pa niso do kraja izkoristili, čeprav je obče znano, da so primorske množice navdušeno privržene osvobodilnemu gibanju in se razen sredincem beli gardi nikjer ni posrečilo zakoreniniti se. Sestav Narodnoosvobodilnega sveta ni samo pomanjkljiv, temveč tudi nevarno

I R O G L A S PRIMORSKIM SLOVENCEM

SLOVENCI, SINKANCI in SLOVENKE!

Z današnjim dnem vrzema oblast na Primorskem

NARODNO OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO SLOVENIJO

Borba, ki jo je pred dvema letoma začela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, se bilja svojemu zmagovitemu koncu. Zato se je iz vseh živih in borbenih sil, ki so doslej vodile naš osvobodilni boj, ustanovil Narodno osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo kot predstavnik slovenskega naroda na Primorskem, v njem so zbrani predstavniki iz vseh vrst delov Primorske, ljudje vseh poklicev in svetovnih naziranj, ljudje, ki so se - na rotil Komunistične partije Slovenije - že pred dvema letoma zadeli zbirati v Osvobodilni fronti.

Danes je sveta narodna dolžnost vseh svetokotljubnih sil našemu skurati boj proti Hitlerjevi Nemčiji. Mi smo s svoje ljudsko vojsko priprana vojska sila osvoboditelj na naši domovini. Naša narodna dolžnost nam določa, da vrzemo vso odgovornost za poročno mobilizacijo vseh civilnih in vojaških sil našega naroda na boj proti Hitlerjevi Nemčiji ob beku karkršikim vojskam nemškega in Rdeče Armade Sovjetske Zveze, ter vojaka naših zaveznikov Anglije in Amerike.

Italijanska vojska je ro sklenitvi premirja s zavezniški armadami fašistični tabor, zato smo se obrnili na to vojsko s pozivom, da skurati boj proti ekumenski sovražniku - Hitlerju. Ukrati smo se obrnili tudi na Italijansko narodno množino v Primorski Sloveniji in jo pozvali na boj proti nemškimi fašistom.

Glavno breme borbe proti Hitlerju na naši v Primorski vojskadini na slovenskem ljudstvu. Zavedati se moramo, da bo borba z nemško fašistično zvezo, ki ji zadaja glavna Rdeča Armada smrtne udarce, siler kratkotrajna, toda težnja, jo zmagovito zaključiti in da dosežemo svoje volkove in borilno svojo bodiv ter zmagitev z ostalimi Slovenci v Jugoslaviji in mednarodni Sloveniji, vključeno v novo in močno Jugoslavijo. Na Narodno osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo sklenil kot svoj prvi ukrep

SPLOŠNO MOBILIZACIJO

Slovenci!

Zavijte se v vrste Narodno osvobodilne vojske in partizanske odrede Jugoslavije, ki jim vodi njihov legesplarni vojskarni komendant tovariš Tito. O. izpolnite vsledno svoje narodne dolžnost s tem, da se za zadajega naša odprete celotno svoje narodne oblasti in vseh rodostetarite vrste naših ljudskih borcev in bork, ki se dve leti dokazujejo heroično junatvo, vatrnost in diaimilno v boju za narodno svobodo.

Z nibeem se boste bolj skramatili tistih strahovotcev, ki so vas dve leti pozivali na bakanje in svarili pred prvimi osvobodilne borbe, s nibeem na boste bolj uspešno pokazali svojega vnemalnosti narodna izdajalcev, četnikim enovlalom latijunaka Draži Mihailoviča, belu in modrogardističnim izdajekom, ki so v službi fašizma organizirali terorizmo in klanje.

Brdila je ure zadaje odločilne borbe, vsa v kateri bo slovenska ljudstvo s osebje v roki za vedno zmagalo odločilo in odločilo s svoji usodi kurneješ narodnem lačni osvobodilni vrsti.

Primorski ljudstvo je v dveh letih osvobodilne borbe pokazalo

šne narodna zavesti, sklenitvi, skurati prvima Osvobodilna fronta, imati ga in junatvo. Vse to je vsem narodom na polji kot karkršikim narod, Prangati moramo se zadaje osvoboditi.

Slovenca in Slovenke!

Iskajute sveto vna navodila Narodno osvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo!

Razglas o ustanovitvi narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo na Vogrskem 9. septembra 1943

Narod, v boj proti Hitlerjevski Nemčiji!
v7 boj za našo končno zmago!

Sant fašizmu - svoboda narodu!

11. septembra 1943.

NARODNO OSVOBODILNI SVET ZA PRIMORSKO SLOVENIJO :

Predsednik:

Dr. Jozef Vilfan

Tajnik:

J. Gleason; Koller

Člani:

Belačan Jure; Kamen Peter
~~razpisatelj~~ J. Klemenčič
Francis Fik; Kamen Peter

11. septembra 1943.

Kozelj Peter
F. Klemenčič; Moravc
J. Klemenčič
K. Klemenčič
K. Klemenčič

osvobodilnega gibanja za Slovensko primorje zavedalo, da v narodnoosvobodilnem svetu niso zastopana vsa primorska območja, je pokrajinski komite KPS za Primorsko 15. septembra pisno zahteval od okrožnih komitejev KPS za Pivko, Brkine-Slovensko Istro in Tolmin, naj vsak sporoči imeni dveh kandidatov, ki bi ju lahko sprejeli v narodnoosvobodilni svet.¹⁵ Čeprav je npr. okrožni komite KPS za Brkine-Slovensko Istro 2. oktobra sporočil imeni svojih kandidatov (Ivana Caha-Iskre iz Rižane in Toneta Dougana-Branka Smrekarja iz Topolca pri Ilirski Bistrici), ju niso sprejeli v narodnoosvobodilni svet.¹⁶

V svojem drugem poročilu izvršnemu odboru OF 9. oktobra je narodnoosvobodilni svet sebe označil takole: »Posebnemu političnemu razvoju Primorske Slovenije odgovarja, da svet ni neka reprezentanca posameznih političnih skupin, združenih za skupno delo. Kakor rečeno, v Primorski Sloveniji danes razen OF ni nobene slovenske politične skupine. Narodnoosvobodilni svet je po pretežni večini sestavljen iz ljudi, ki so se izkazali kot borci OF in je prav zato reprezentativen za Primorsko Slovenijo. Narodno osvobodilni svet ni samo začetek nove dobe, temveč je s tem, da je dvignil v reprezentanco same nove ljudi, tudi temeljit konec vse preteklosti.«¹⁷

Narodnoosvobodilni svet je svoje delo opravljal v glavnem na plenarnih sejah, na katerih je sprejemal tudi odloke. Ni pa bil samo nekakšen zakonodajni organ, temveč se je moral ukvarjati tudi z izvrševanjem posameznih odlokov; bil je torej tudi nekakšen izvršilni organ. Zato je na seji 20. septembra izbral ožje telo, ki ga je imenoval »odbor Narodnoosvobodilnega sveta«, v katerem so bili poleg predsednika, podpredsednika in tajnika Narodnoosvobodilnega

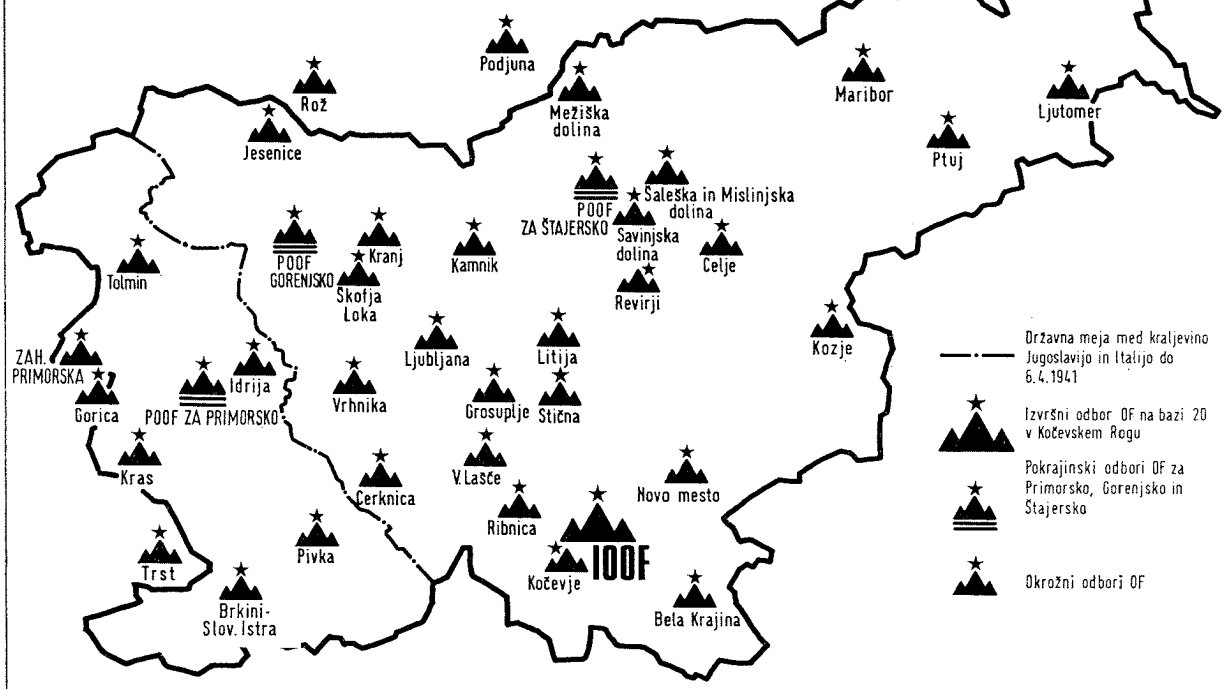
enostranski. Duhovniki, ki so vso fašistično dobo bili najtrdnější steber slovenstva na Primorskem, imajo enega samega zastopnika, prav toliko kot italijanska manjšina.« (Kocbek: Listina, str. 291.)

¹⁵ Arhiv IZDG, f. 538/II, dopis PK KPS za Primorsko 15. 9. 1943.

¹⁶ Arhiv IZDG, f. 532/V, dopis OK KPS Brkini — Slov. Istra 2. 10. 1943. Okrožni komite KPS za Pivko pa je 5. oktobra sporočil, da kandidatov še ni določil, ker ne pozna ljudi. (ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Pivka 5. 10. 1943.)

¹⁷ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 9. 10. 1943 IOOF. Kako so izbrali ime »Primorska Slovenija«, pojasnjuje dr. Vilfan takole: »Vem, da sem predložil jaz, naj novo telo nosi oznako ‚za Primorsko Slovenijo‘. Podprl sem svoj predlog z argumentom, da se OF bojuje za Zedinjeno Slovenijo in da s tem, če v imenu poudarimo Slovenijo, ne pa Primorje, bolj ustreženo naši nalogi. Predlog so vsi navzoči podprli.« (Joža Vilfan: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Goriška srečanja, VII/1983, št. 41/42, str. 230.)

ORGANIZACIJA OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA OB KAPITULACIJI ITALIJE 8. SEPTEMBRA 1943

sveta tudi referenti za posamezna področja, in to za vojsko, upravo, poljedelstvo, prosveto, finance, gospodarstvo, verske zadeve, zdravstvo, promet.

Tako kot na Dolenjskem in Notranjskem so bili tudi na Primorskem odbori Osvobodilne fronte temeljni organi ljudske oblasti. Vendar je Narodnoosvobodilni svet že 15. septembra izdal »odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov«, v katerem je odločil, da o vseh zadevah javnega življenja sklepajo vsi nad 18 let stari državljani ne glede na spol in se zato zbirajo na občinske in vaške zборе. Sklepe občinskih zborov izvršujejo trinajstčlanski občinski narodnoosvobodilni odbori, sklepe vaških zborov pa krajevni narodnoosvobodilni pododbori. Obe vrsti odborov izvolijo občani ali vaščani na občinskih ali vaških zborih z javnim glasovanjem. Odlok je tudi obnovil »stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njihovo razdelitev.«¹⁸

Po tem odloku so v Slovenskem primorju jeseni 1943 izvolili več kot 70 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, kar bomo prikazali v enem naslednjih poglavij. Naloge občinskih narodnoosvobodilnih odborov je Narodnoosvobodilni svet široko opisal v posebni ciklostirani okrožnici, ki ima naslov »Občinski narodni osvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge«. Poudaril je, da so glavne politične naloge: neizprosni boj proti zunanjim in notranjim sovražnikom, sebičnežem in špekulantom itd., glavne upravne naloge pa razvid vojnih obveznikov, mobilizacija vseh gospodarskih možnosti občine za narodnoosvobodilno vojsko, pomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja in odmerjanje ter pobiranje narodnega davka.¹⁹

Obenem z odlokom o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov je Narodnoosvobodilni svet izdal »odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov«. Z njim je določil, da ljudsko oblast izvajajo na drugi stopnji okrožni narodnoosvobodilni odbori, ki jih začasno imenuje sam, in da se naj Slovensko primorje deli na devet okrožij, ki jih je tudi imensko določil.²⁰ Vendar okrožnih narodnoosvobodilnih odborov niso ustanovili v vseh okrožjih in so naloge s področja ljudske oblasti na srednji ravni še naprej opravljali okrožni odbori OF, kot bomo videli v enem naslednjih poglavij. Zato so tudi pri njih v tem času začeli oblikovati upravne odseke.

¹⁸ Arhiv IZDG, f. 538, osnutek odloka Narodnoosvobodilnega sveta 15. 9. 1943, Primorski poročevalec 15. 9. 1943; Ferenc: Narodnoosvobodilni svet, str. 10.

¹⁹ Arhiv IZDG, f. 538, okrožnica Narodnoosvobodilnega sveta, nedat.; Ferenc: Narodnoosvobodilni svet, str. 20—21.

²⁰ Arhiv IZDG, f. 538, osnutek odloka NOS 15. 9. 1943; Ferenc: Narodnoosvobodilni svet, str. 10—11.

Sodim, da je tako kot Kidrič v osrednjem delu Slovenije dojel temeljne smernice za takšno organizacijo ljudske oblasti na Primorskem dr. Aleš Bebler, čeprav od avgusta ni bil več poverjenik CK KPS in IOOF za Primorsko, temveč član PK KPS za Primorsko. Pri tem se je zgledoval na ukrepe vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na prvem osvobojenem ozemlju spomladi in poleti 1942. Verjetno je sodil, da ni nikakršnih ovir za najbolj demokratični način vzpostavitve organov ljudske oblasti, tj. prek občinskih in krajevnih zborov in volitev. Bolj konkretno pa se je z organizacijo uprave ukvarjal zlasti dr. Joža Vilfan, ki je prišel na Primorsko v začetku julija 1943 kot član PO OF za Primorsko. On je tudi uvedel novi naziv za pokrajino: Primorska Slovenija, a se ni dolgo držal. Centralni komite KPS je pozneje kritiziral vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju, da je ustanavljalo posebne narodnoosvobodilne odbore kot organe oblasti in omejilo odbore OF na organe političnega gibanja. Menil je namreč, da bi morali biti tudi v Slovenskem primorju odbori OF hkrati organi ljudske oblasti in političnega gibanja.²¹

Pri tem je zanimivo, da se o tem niso pogovorili 16. septembra, ko je dr. Bebler obiskal izvršni odbor OF oziroma CK KPS. Odloka Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo o izvolitvi občinskih in vzpostavitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov bi takrat še lahko zadržali oziroma preklicali; zato mislim, da se o tem na Kočevskem Rogu niti niso pogovarjali. Sploh pa sodim, da je bila pravilna usmeritev vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na najbolj demokratični način vzpostavljanja organov ljudske oblasti; ne bi pa bilo treba upoštevati občin iz bivše avstroogrske monarhije ali predfašistične Italije, katerih meje so se križale z mejami rajonov narodnoosvobodilnega gibanja.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje, ki je bilo nekaj časa na Vogrskem in nato v Štomažu pri Ajdovščini, je nekaj časa vzdrževalo zvezo z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo z letalom, ki si ga je ob kapitulaciji Italije preskrbelo z mirenškega vojaškega letališča. 16. septembra je z njim poletel tudi dr. Bebler in popoldne na Kočevskem Rogu poročal vrhovnemu plenumu OF o vojaških in političnih razmerah v Slovenskem primorju, posebno o vseljudski vstaji in ustanovitvi Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Nato je vrhovni plenum OF najbrž na podlagi že omenjenih Kardeljevih navodil z dne 31. decembra 1942, čeprav Kardelja ni bilo na tem zasedanju,

²¹ Arhiv IZDG, f. 532/I, pismo CK KPS 26. 12. 1943, f. 434/III, pismo IOOF 10. 1. 1944. Ferenc: Narodnoosvobodilni svet, str. 33—34.

P R O G L A S

1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtovo slovenskega naroda ter proglašja priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.

2. Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zagotovljena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščenhi zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro in bodo dovoljevale razmere.

Predsednik Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

JOŠIP VIMAR l.r.

Politični sekretar
Izvršnega odbora
Osvobodilne fronte

BORIS KIČIČ l.r.

Navzoči člani Plenuma

Dr. Marijan Brečelj
Tone Rajfar
Jože Jeras
Edvard Kardelj
Edvard Kocbek
Franco Leskošek
Franjo Lubej
Zoran Polič
Jože Ribič
Dušan Šernec
France Svetek
Dr. Maks Šnuderl
Dr. Edo Vavpetič

Na položaju, dne 16. septembra 1943.

Proglas vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja
Združeni Sloveniji

sprejel sklep o priključitvi Slovenskega primorja k Sloveniji. Z njim je to pokrajino priključil k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, italijanski narodni manjšini pa je zagotovil avtonomijo. Vnaprejšnje zagotavljanje avtonomije je doživelo kritiko vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Jugo-

slavijo, češ da si mora italijanska narodna manjšina svojo avtonomijo izbojevati v protifašističnem boju. Sklep vrhovnega plenuma OF, ki ga je nato potrdilo tudi drugo zasedanje AVNOJ, je zbudil tudi probleme na mednarodnem področju.

Poleg tega proglasa je vrhovni plenum OF izdal tudi »odlok o organizaciji javne uprave na primorskem ozemlju«, s katerim je Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo zaupal vodenje javne uprave v Slovenskem primorju in tako ta del osvobojenega slovenskega ozemlja izvzel iz pristojnosti upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Obenem je vrhovni plenum OF sprejel v svojo sestavo predsedstvo Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo ter sklenil poslati primorskim Slovencem poseben pozdrav, ki ga je nato objavil v Slovenskem poročevalcu.²²

²² Arhiv IZDG, f. 432, zapisnik 12. zasedanja vrhovnega plenuma OF 16. 9. 1943; Slovenski poročevalec 29. 9. 1943; Primorski poročevalec 4. 10. 1943; Šnuderl: Dokumenti, str. 83 in 85; Zbornik dok. NOV, VI/7, dok. 58 in 59; arhiv IZDG, f. 538, zapisnik seje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 20. 9. 1943 (Zbornik dok. NOV, VI/7, dok. 93); Dedijer: Dnevnik, str. 525—528; Fajfar: Odločitev, str. 366—368; Aleš Bebler: Čez drn in strn. Spomini. Koper 1981 (dalje: Bebler: Čez drn in strn), str. 130—132, Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 221—222.

III. poglavje

Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko in ustanovitev novih enot ter zaledne vojaške oblasti

V prvem obdobju razvoja se je narodnoosvobodilno gibanje pri vključevanju ljudi v partizanske oddelke oziroma narodnoosvobodilno vojsko držalo načela prostovoljnosti. Sicer je vabilo in pozivalo ljudi, naj izpolnijo svojo narodno in domoljubno dolžnost ter se vključijo v oboroženo vojsko Osvobodilne fronte, v kateri se bodo z orožjem v roki bojevali za narodno in socialno osvoboditev slovenskega naroda, vendar ni pritiskalo na ljudi, naj se vključijo, in ni izvajalo nikakršnih sankcij proti tistim, ki se niso pridružili. V spremenjenih razmerah od srede leta 1942, ko je slovenska kontrarevolucija v t. i. Ljubljanski pokrajini začela novačiti ljudi v oborožene kolaboracionistične oddelke in ko je nemški okupator na Štajerskem in Gorenjskem uvedel vojaško obveznost za slovenske ljudi in jih začel uporabljati za topovsko hrano, pa tudi italijanski fašizem je na Primorskem klical pod orožje vedno več slovenskih mladeničev, je Osvobodilna fronta vendarle politično in moralno pritiskala na ljudi, naj raje gredo v partizansko vojsko kot pa v belo in plavo gardo ter nemško in italijansko vojsko. Uspeh takšne odločitve je bil seveda odvisen predvsem od političnih razmer, ki so bile ugodnejše na Primorskem in Gorenjskem kot pa na Štajerskem in v t. i. Ljubljanski pokrajini.

Ob italijanski kapitulaciji, ko je Osvobodilna fronta v velikem delu slovenskega ozemlja prevzela oblast in so bile po razorožitvi italijanske vojske na voljo velike količine orožja, streliva, opreme, živil itd., so dozorele razmere za splošno mobilizacijo vseh moških, sposobnih za orožje. O nji je izvršni odbor OF razpravljal 11. septembra in jo je še isti dan razglasil skupaj z glavnim štabom NOV in PO Slovenije. Vsi za orožje sposobni moški od izpolnjenega 17. do

izpolnjenega 45. leta starosti so postali vojaški obvezniki in so se morali z vso vojaško opremo, ki so jo imeli na voljo, prijaviti najbližji enoti narodnoosvobodilne vojske, v nasprotnem primeru pa so bili kaznovani »po vojaških zakonih«.²³ Torej nekoliko čudne grožnje z vojaškimi »zakoni«, ki jih pa narodnoosvobodilno gibanje še ni imelo.

Zanimivo je, da je isti dan razglasil splošno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko tudi komaj ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Vendar je spodnjo starostno mejo določil z 18. letom starosti in ne s 17. kot IOOF in glavni štab NOV in PO Slovenije.²⁴

Mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko so po tem razglasu izvajali predvsem odbori Osvobodilne fronte in enote narodnoosvobodilne vojske; ko pa so sredi septembra začeli ustanavljati organe zaledne vojaške oblasti, pa še komande vojnih področij in mest. Seveda pa je bilo tudi potem še vedno na tisoče tistih, ki so prostovoljno odšli v narodnoosvobodilno vojsko. Ni ohranjenih podatkov o celoviti mobilizaciji in odhodu novih prostovoljcev v narodnoosvobodilno vojsko. Približno podobo si lahko ustvarimo s primerjavo števila narodnoosvobodilnih brigad pred italijansko kapitulacijo in takoj po njej. Leta 1942 so v Narodnoosvobodilni vojski Slovenije ustanovili pet narodnoosvobodilnih brigad, če kot brigado upoštevamo tudi drugo grupo odredov, ki so jo res ustanovili kot brigado in je s pohodom na Štajersko opravila tudi veliko manevrsko nalogo. V letu 1943 so do septembra ustanovili štiri brigade, in to dve na Primorskem (pred italijansko kapitulacijo so ju združili v eno) in po eno na Gorenjskem in Štajerskem. Septembra in oktobra 1943 pa so jih ustanovili celó 19, in to 6 na Dolenjskem in Notranjskem ter 12 na Primorskem, eno (Rabsko) pa zunaj Slovenije. V letu 1944 so ustanovili 8 brigad in leta 1945 3; večina novih brigad iz let 1944 in 1945 je bila specialnih ali iz ljudi italijanske narodnosti.

Kaže, da so najprej dopolnili brigade v obeh dotedanjih slovenskih divizijah (14. in 15.) in nekatere odrede, ustanovili Južno grupo odredov, obenem ali kmalu nato pa so začeli ustanavljati nove brigade in iz njih sredi septembra novo, 18. divizijo. Na Primorskem, kjer je bil avgusta in začetek septembra le en odred z dvema bataljonoma, so najprej ustanovili nekaj odredov in po prihodu operativnega štaba za zapadno Slovenijo (bil je del glavnega štaba NOV in PO Slovenije) od 24. septembra nove brigade in iz njih v začetku

²³ Arhiv IZDG, razglas 11. 9. 1943; Slovenski poročevalec 17. 9. 1943. (Zbornik dok. NOV, VI/7, dok. 22); Snuderl: Dokumenti, str. 79; Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 226—228.

²⁴ Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, str. 10.

RAZGLAS

Slovenski narod stoji pred najodločilnejšimi dogodki v svoji zgodovini. Zlom italijanskega okupatorja je privlekel dan popolne o svoboditve vseh delov Slovenije. Nastopil je čas, ko moramo zagotoviti svojo klenčno zmago.

Zato proglašata Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije

SPLOŠNO MOBILIZACIJO

vseh za orožje sposobnih Slovencev od izpolnjenega 17. leta do izpolnjenega 45. leta v

NARODNO - OSVOBODILNO VOJSKO JUGOSLAVIJE

Vsak obveznik se mora javiti najbližji vojaški edinici in prinesiti s seboj vso vojaško opremo, s katero razpolaga.

Kdor se ne bi odzval pozivu slovenske narodne oblasti in vojske, bo kaznovan po vojaških zakonih.

SMRT FAŠIZMU - SVOBODO NARODU!

na položaju, 11. septembra 1943.

Za Glavno poveljstvo
NOV in PO Slovenije:

POLITKOMISAR: KOMANDANT:
Boris Kraigher, Frano Rozman,
l.r. l.r.

Za Izvršni odbor
Osvobodilne fronte:

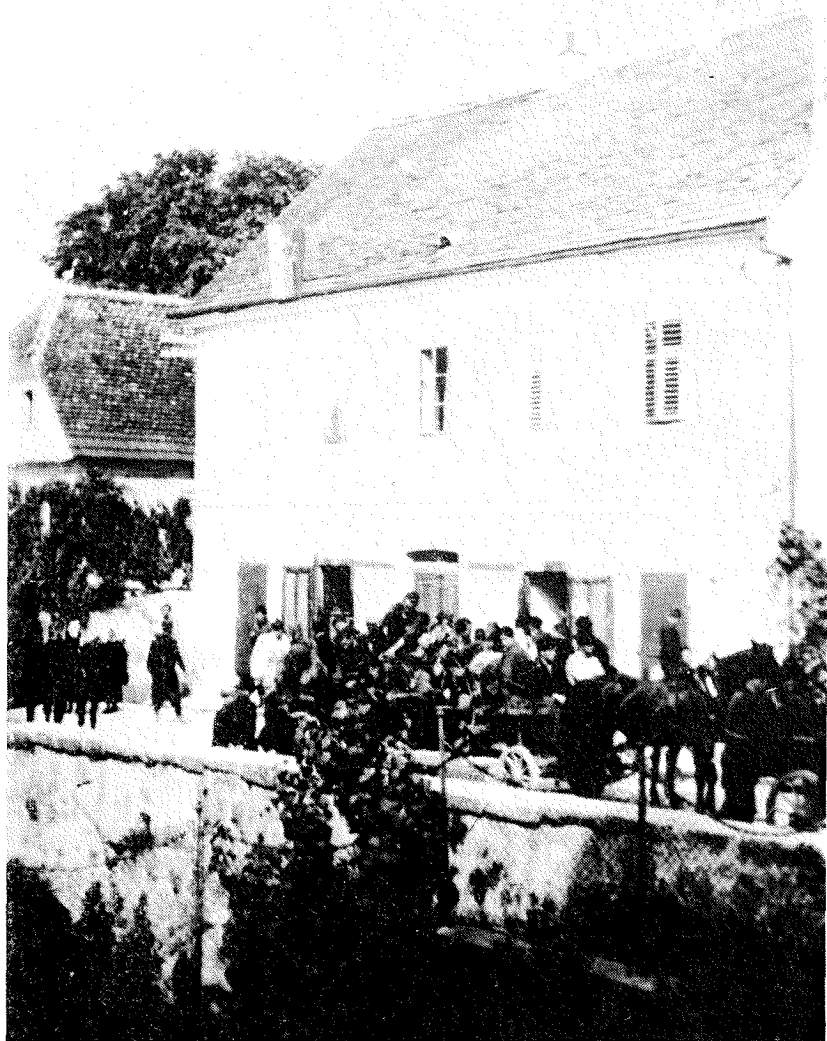
SEKRETAR: PREDSEDAK:
Boris Kidrič, Josip Vidmar,
l.r. l.r.

Razglas o splošni mobilizaciji v Narodnoosvobodilno vojsko Slovenije
11. septembra 1943

oktobra tri divizije, tj. Triglavsko (poznejša 31.), Goriško (poznejša 30.) in Tržaško, ki so jo kmalu ukinili. Zgodnja nemška ofenziva je nekatere nove brigade, zlasti na Primorskem, hudo prizadela in so jih ukinili ter z njihovim moštvom okrepili druge. Treba je poudariti, da so septembra ustanovili dve brigadi predvsem iz italijanskih protifašistov z narodnostno mešanih območij na Primorskem ter tudi pomagali ustanavljati italijanske partizanske enote v sosednji Furlaniji. Z ustanovitvijo 7. (3. 10. 1943) in 9. korpusa (21. 12. 1943) in obnovo 4. operativne cone (18. 9. 1943), z izgradnjo glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter ustanovitvijo zaledne vojaške oblasti so v glavnem dokončno organizirali Narodnoosvobodilno vojsko Slovenije.

Osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem je potrebovalo tudi organe zalednih vojaških oblasti, tj. komande vojnih področij in mest ter partizanske straže. Komande mest so v Narodnoosvobodilni vojski Slovenije poznali že prej in so jih ustanovljale partizanske enote po osvoboditvi posameznih mest (npr. Žužemberka julija 1942), vendar so to bili *začasni* organi zaledne vojaške oblasti, bolj nekakšne komande garnizonov, posadk, ki so urejale odnose med posameznimi vojaškimi enotami ter med narodnoosvobodilno vojsko in ljudsko oblastjo. Organi zaledne vojaške oblasti, ki so jih začeli graditi na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem od srede septembra 1943, pa so bili *stalni*, to se pravi, da jih niso sestavljali funkcionarji operativnih enot, temveč zanje posebej določeni vojaški funkcionarji.

Zaledno vojaško oblast so ustanovljali zato, da bi razbremenili tako operativno vojsko nekaterih nalog, ki niso bile toliko operativnega značaja, kakor tudi organe ljudske oblasti tistih nalog, ki niso bile toliko civilnoupornega, temveč bolj vojaško-mobilizacijskega, oskrbovalnega itd. značaja. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 13. septembra 1943 izdal odredbo o ustanovitvi zalednih vojaških oblasti, tj. komand vojnih področij, komand mest in partizanskih straž na osvobojenem ozemlju. Določil je, naj komande vojnih področij ustanovijo na ozemlju enega ali več političnih okrožij. Na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem je bilo takrat devet političnih okrožij, vendar je ustanovil šest komand vojnih področij, in to belokranjsko, novomeško, kočevsko, ribniško-velikolaško, grosupeljsko-stiško in cerkniško. Edino okrožje, v katerem ni ustanovil komande vojnega področja, je bilo vrhniško, ki ni bilo popolnoma osvobojeno, saj so bile v njem nemške vojaške postojanke ob železnici in ostanki belogardističnih in plavogardističnih oddelkov. Tiste dni je glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval tudi poveljniški kader za komande vojnih področij.

Prevoz mobilizirancev in prostovoljcev na zbirno mesto v Šentjernej
na Dolenjskem septembra 1943

Dne 14. septembra je organizacijski oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije izdal »navodila o organizaciji in nalogah vojaških oblasti v zaledju«. Komando vojnega področja sestavljajo komandant, ki odgovarja za delo vseh organov vojaške oblasti v zaledju, namestnik komandanta, ki vodi ekonomske zadeve, in pomočnik komandanta, ki vodi politično delo in je obenem predsednik vojaškega sodišča področja. Pri komandah vojnih področij so 15. septembra ustanovili vojaška sodišča, ki so sodila vsem civilnim in vojaškim osebam na območju za vsa kazniva dejanja po posebnem pravilniku, ki ga je 5. avgusta 1943 predpisal glavni štab NOV in PO Slovenije. Sodbe pa je potrjevalo višje vojaško sodišče, ki ga je glavni štab NOV in PO Slovenije vzpostavil 15. septembra 1943.

Komande mest so bile izvršilni organi komand vojnih področij in zato tudi njim podrejene. Vzpostavljali so jih v mestih ali njihovi bližini (navadno so se imenovale po mestih, čeprav so bile v njih okupatorjeve posadke) ali pomembnih prometnih križiščih. Na svojih območjih so imele podobne naloge kot komande vojnih področij, le da so bile brez lastnih sodišč; tudi funkcionarji so se imenovali enako, tj. komandant in njegova namestnik in pomočnik. Imele pa so tudi komande mest svoje izvršilne organe, in to partizanske straže. Skrbele so predvsem za zavarovanje pomembnih naprav, vzdrževanje reda itd. Vendar so jih vzpostavljali samo v mestih, ker je po vaseh te naloge opravljala Narodna zaščita.

Takoj po ustanovitvi zaledne vojaške oblasti je izvršni odbor OF 15. septembra poslal v vednost odborom OF in SPŽZ ter ZSM odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter jih z okrožnico pozval, naj pomagajo pri organizaciji vojaških zalednih organov. Opozoril jih je na nalogo, naj ustanavljajo enote Narodne zaščite, ki »poslujejo po odredbah Osvobodilnih odborov; ti odbori jim nalagajo vse ustrezajoče naloge«. V enote NZ naj zberejo moške, mlajše od 17. in starejše od 45. let, ter ženske, seveda prostovoljno.²⁵ Ker ga je organizacijski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije obvestil, da sodelovanje odborov OF pri graditvi vojaške zaledne oblasti ni zadostno, jih je izvršni odbor OF 24. septembra ponovno opozoril na nalogo in tudi na ustanavljanje enot Narodne zaščite, ki »je vojaška sila prav narodnoosvobodilnih odborov samih oziroma odborov Osvobodilne fronte«. »Ugled Osvobodilne fronte se bo v očeh naroda utrdil, če se bo utrjevala nova slovenska oblast v skladnem delu naših političnih in vojaških predstavnikov. [...] Organizacija Narodne zaščite mora biti v vsakem oziru vzorna, ker ravno

²⁵ Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 45/43-0 dne 15. 9. 1943.

ona bo ogledalo sposobnosti in trdnosti predstavnikov narodne oblasti,« je poudaril izvršni odbor OF.²⁶

Komaj so komande vojnih področij in komande mest začele delovati, so jih že preuredili. To se je zgodilo zaradi zmanjšane števila okrožij po združitvi manjših okrožij v večja. Dne 6. oktobra je šest vojnih področij preuredilo v tri, in to v novomeško (za novomeško okrožje in grosupeljsko-stiško okrožje), ribniško (za ribniško-velikolaško-kočevsko okrožje in cerkniško okrožje) in belokranjsko (za belokranjsko okrožje). Pri komandah vojnih področij so ustanovili razne odseke, npr. ekonomskega, sanitetnega, veterinarskega itd.²⁷

Na Primorskem so organe zaledne vojaške oblasti ustanovili z nekajtedensko zamudo, ki jo je povzročila zgodnja sovražnikova ofenziva. Dne 22. oktobra je operativni štab za zapadno Slovenijo po ukinitvi nekaterih odredov na območju Triglavske divizije na severnem Primorskem in zahodnem Gorenjskem ustanovil komando idrijskega vojaškega področja in na območju Goriške divizije na desnem bregu Soče komando tolminskega vojnega področja. Vendar so prvo ukiniteli konec januarja 1944 in drugo v začetku decembra 1943, in to z ustanovitvijo nekaterih odredov. Organe zaledne vojaške oblasti na Primorskem in Gorenjskem so obnovili spomladi 1944.²⁸

Po dokončni ureditvi pristojnosti so bile komande vojnih področij od leta 1944 neposredno podrejene štabom obeh korpusov in 4. operativne cone. Zato so pri njih ustanovili posebne organe, ki so se imenovali »vojne oblasti« (npr. vojna oblast 7. korpusa). Največjo dejavnost so organi zaledne vojaške oblasti razvili na mobilizacijskem in oskrbovalnem področju, ponekod so ustanovili veliko število raznih delavnic.

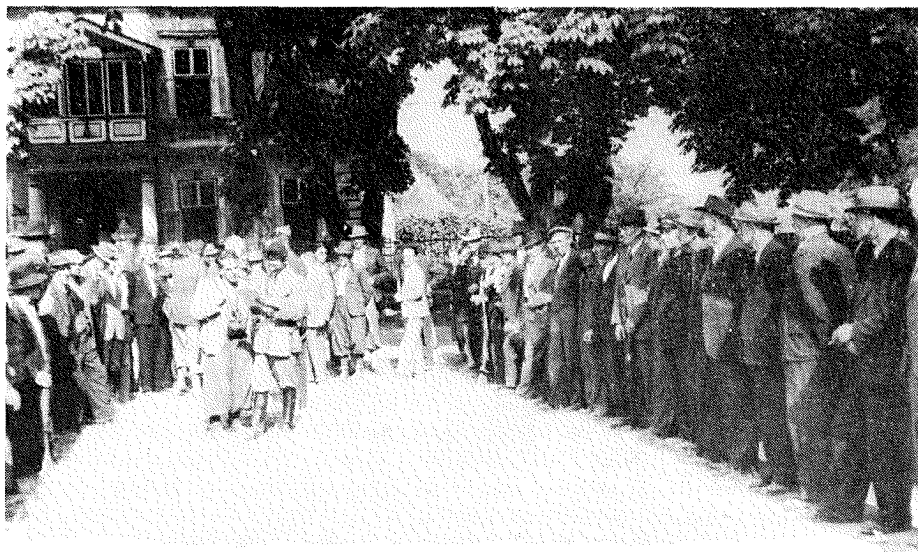
Za našo razpravo je seveda najzanimivejša tista dejavnost vojaške oblasti, ki je najbolj segla na civilno področje. To je bilo predvsem oskrbovanje, saj je narodnoosvobodilno vojsko Slovenije preskrbovalo predvsem slovensko ljudstvo, organizirano v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. To dejavnost je prek organov zaledne vojaške oblasti usmerjal ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki sta ga tisti čas vodila majorja Josip Draksler-Povh in Mihaela Dermastia-Mara.

Ekonomske odseke glavnega štaba NOV in POS je že 4. septembra 1943 po ustanovitvi osrednje gospodarske komisije pri IOOF izdal

²⁶ Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 48/43-0 dne 24. 9. 1943.

²⁷ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 244—248.

²⁸ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 572—573; Lojze Požun: Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega Primorja. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II/1958, str. 157—161.

Mobiliziranci in prostovoljci v Kočevju septembra 1943

»tehnična navodila« za opravljanje intendantskih poslov. Povedal je, da je bila pri opravljanju intendantskih poslov marsikatera pomanjkljivost in nerednost, »ki je bila v škodo pravilne preskrbe naše vojske s hrano, obleko in obutvijo, je obenem škodovala civilnemu prebivalstvu in rušila pravilne odnose med vojsko in prebivalstvom ter onemogočila uspešno politično delo«. Z ustanovitvijo gospodarskih komisij naj bi spremenili tudi način intendantskega poslovanja pri vojaških enotah. V prvem delu tehnična navodila predpisujejo način sodelovanja med enotami in gospodarskimi komisijami, v drugem pa način nabave in plačevanja hrane. »5. V kraju, kjer se namerava nakupiti hrana, je treba sklicati vse člane vaše gospodarske komisije. Ako ta v vasi še ni ustanovljena, je treba sklicati vse vaščane brez razlike. Njim obrazloži komisar potrebe vojske. V popolnem sporazumu s prizadetimi naj se za vsakega poedinca določi količina hrane, katero mora prodati. Količina hrane, ki jo potrebujejo vaščani za preživljanje svojih družin in za seme, se jim mora brezpogojno pustiti.« Glede plačevanja so navodila upoštevala razredni vidik in določala, da se z gotovino plačuje samo revnim slojem, deloma z gotovino in deloma z boni tistim, ki so premožnejši in ki vsega denarja za nakup za lastne potrebe ne po-

trebujejo, s samimi boni ali obveznicami pa premožnim kmetom, ki imajo na voljo gotovino, in belogardističnim družinam. Čeprav so bila ta navodila sredi vojnega časa, so izražala tudi skrb za čimbolj nemoten razvoj poljedelstva in živinoreje, saj so prepovedovala odkup za obdelovanje zemlje potrebne vprežne živine, brijih krav, plemenske živine itd. Da bi čimbolj omejili klanje živine, so navodila omejila potrošnjo mesa na vojaka na 300 gramov dnevno. »Zavedati se morajo že enkrat vsi štabi dejstva, da živine primanjkuje in da se ta primanjkljaj leta in leta po vojni ne bo dal nadomestiti.« Zato so naročala, naj enote zbirajo predvsem tisto živino, ki so jo kmetje morali obvezno oddati okupatorjevemu preskrbovalnemu zavodu »Prevodu«, vendar po odgonu že zunaj vasi. Ekonomski odsek je enotam s temi navodili posredoval tudi seznam vseh do takrat ustanovljenih rajonskih gospodarskih komisij z njihovimi člani in gospodarskimi referenti ter veljavni cenik iz avgusta 1943.²⁹

Po uvedbi stalne vojaške zaledne oblasti je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije 19. septembra 1943 izdal »tehnična navodila« za komande področij. Z njimi je naročil ustanoviti ekonomski odsek, ki ga naj vodi namestnik komandanta področja. Odsek naj ima oddelke za prehrano, delavnice in za gradnjo skladišč; na kratko je tudi opredelil naloge vsakega oddelka. Naročil je tudi, naj se povežejo z ustreznimi odbori OF in gospodarskimi komisijami, ki imajo nalogo nakupovati hrano in druge potrebščine za vojsko. Kot prvo nalogo je ekonomski odsek ukazal popisati vsa živila, vojaško opremo in živino, ki jo je zapustil okupator, takoj ali do konca meseca prevzeti v svoje varstvo in upravo vsa skladišča hrane, vojaške opreme itd., ki jo je zapustil okupator. Določala so tudi način vodenja razvida o pridobljeni hrani in tudi sestavo hrane: v bojnih enotah naj bo dnevni obrok hrane za 2800—3200 kalorij, kruha naj dobi vojak 300 gramov, in to spečenega iz enotne moke (55 % koruzne, 30 % pšenične in 20 % ržene, ječmenove, ajdove ali ovsene moke), tedensko naj bosta dva brezmesna dneva itd.³⁰ Prejšnji dan je namreč ekonomski odsek glavnega štaba predpisal obroke hrane za vojaške enote.³¹

Po preureditvi zaledne vojaške oblasti na osrednjem svobodnem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem 6. oktobra 1943, ko so število komand področij zmanjšali na tri, komande mest na 13, je ekonomski odsek že sredi sovražnikove ofenzive 24. oktobra izdal okrož-

²⁹ Arhiv IZDG, f. 40, navodila ekonomskega odseka GŠS 4. 9. 1943.

³⁰ Arhiv IZDG, f. 40, tehnična navodila ekonomskega odseka GŠS. E/003/43 dne 19. 9. 1943.

³¹ Arhiv IZDG, f. 40, ekonomski odsek GŠS, št. E/002/43 dne 18. 9. 1943.

nico komandam področij in mest, v kateri je ponovil in podrobneje opredelil nekatera določila iz tehničnih navodil.³²

Ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije si je že do 25. septembra 1943 ustvaril splošen pregled nad »materialom, katerega je treba vskladiščiti«. Na seznamu je imel 24 140 kg moke, 13 350 kg makaronov, 9900 kg riža, 7550 kg sladkorja, 100 kg leče, 1300 kg soli, 400 kg kavnega nadomestka, 600 kg prepečenca, 1872 kg mesnih konzerv, 120 kg sira, 100 kg slanine, 1000 kg olja, 8000 kg usnja, 2500 kg čevljarских potrebščin, raznega materiala na Roški cesti v Kočevskem Rogu, 9 zabojev manufakture, 4000 kg obleke in druge opreme.³³ To pa nikakor ni bil ves vojaški material, ki ga je narodnoosvobodilna vojska zaplenila na Dolenjskem in Notranjskem. Celovitejšega pregleda nimamo, nekaj podatkov so nato navedle komande področij, nekaj pa gospodarske komisije.

Do konca septembra 1943 so si komande vojnih področij in glavni štab NOV in PO Slovenije že ustvarili pregled nad zalogami živil in vojaškega materiala, živino itd. kakor tudi nad ustanovljenimi delavnicami. Komanda kočevskega področja je 19. septembra poročala: »Od trenutka razorožitve italijanske vojske je komanda mesta (ustanovljena še pred uvedbo komand področij — op. T. F.) organizirala prikupljanje odvrženega živeža, zapuščenih konj, mul, prevoznih sredstev, orožja, municije, obleke in obutve. Mobilizirano je bilo čez 100 mož in je bilo vse opremljeno in naoročeno. Kakor hitro je katera edinica, štab ali odred prišel v mesto, je vzel, kar je potreboval orožja, prevoznih sredstev itd. V teh dneh je bilo izdanega ogromno materiala, prve dni brez evidence, ker je bilo glavno, da se edinice opremijo in da se material umakne.

Formirana je bila takoj mehanična delavnica, kovačnica, čevljar-nica, krojačnica in puškarnica, da so se hitro odklanjale manjše neizpravnosti na materialu. Vsaki komandi se je izdalo, kar je potrebovala. Material je bil vožen tudi iz Kočevja v skladišča na Rogu in Grintovcu.«³⁴

Isto poveljstvo je 1. oktobra že dalo celovitejši pregled živine, vpreg, opreme in drugega materiala, ki ga je zapustil okupator in je bil še na območju poveljstva. Tam je bilo še 290 konj, 374 mul, 50 dvoosnih in 93 enoosnih voz, 28 tovornih avtomobilov, 3 osebni avtomobili, 9 motornih koles, 573 bluz, 646 hlač, 361 plaščev, 183 parov čevljev, 943 srajc itd. Zanimivo je, da so kar 171 vprežnih konj

³² Arhiv IZDG, f. 40, okrožnica ekonomskega odseka GŠS, št. E/10 dne 24. 10. 1943.

³³ Arhiv IZDG, f. 40, seznam ekonomskega odseka GŠS 25. 9. 1943.

³⁴ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Kočevje 19. 9. 1943.

dali zasebnikom, 88 vojaškim enotam, 20 pa si jih je obdržala komanda področja za nadaljnjo razpolago.³⁵ Drugi dan je komanda kočevskega področja poročala, koliko hrane so 9. septembra odpeljali v skrivno skladišče: 11 650 kg testenin, 4600 kg riža, 960 kg žitaric, 1750 kg leče, 960 kg olja, 600 l vina, 300 l žganja itd.³⁶

Na drugi strani pa je imela komanda kočevskega področja in še posebej komanda mesta Kočevje tudi velike izdatke hrane in vojaškega materiala, saj je morala prehranjevati več kot 1500 oseb, če ne upoštevamo operativnih enot, ki so se za krajši čas mudile na njenem območju.³⁷ Število ljudi se je sčasoma zmanjšalo, ker so del političnih jetnikov na prošnjo komande kočevskega področja³⁸ poslali v Ribnico, še vedno pa je bilo na hrani več kot tisoč oseb. Ker so porabljali predvsem živež iz zalog za civilno prebivalstvo, so razmere postajale tako kritične, da je komanda področja prosila glavni štab NOV in POS, naj bi dovolil zmanjšanje obrokov, in to mesa od 200 na 150 gramov, moke od 40 na 30 gramov, testenin, riža itd. od 400 na 200 gramov in fižola od 400 na 200 gramov.³⁹

Komanda kočevskega področja je v nekaj dneh po italijanski kapitulaciji ustanovila sedem delavnic in v njih je bilo 25. septembra zaposlenih 38 delavcev in delavk, največ v krojaški (14) in avtomehanični in ključavničarski delavnici (9).⁴⁰

Ko je komanda področja Novo mesto 2. oktobra prijavila količine živeža, ki ga je pustil okupator na njenem območju, je navedla 1480 kg sladkorja, 493 kg govedine, 122 kg svinine, 130 kg slanine, 3800 kg riža, 230 kg olja, 1900 kg testenin, 49 815 kg enotne moke, 500 l vina itd. Opozorila je, da so te zaloge premajhne, da bi zmogli redno in zadovoljivo prehrano za okrog 7100 oseb dnevno. Da bi čimdlje izhajali z živežem, so namesto dveh brezmesnih dni zmanjšali dnevne obroke mesa od 300 na 150 gramov, namesto manjkajočih

³⁵ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Kočevje 1. 10. 1943.

³⁶ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Kočevje 2. 10. 1943.

³⁷ Komanda mesta Kočevje je imela 18 oseb, bataljon mesta 346, delovni bataljon 509, železniška četa 104 in bolnišnica 53, v zaporih je bilo 567 oseb, predvsem ujetih belogardistov in plavogardistov. (Arhiv IZDG, f. 40, dnevno poročilo komande mesta Kočevje 23. 9. 1943.) Dne 5. oktobra je bilo na območju komande področja Kočevje 1014 oseb, med njimi le še 190 zapornikov. (Arhiv IZDG, f. 40, dnevno poročilo komande področja Kočevje, št. 211 dne 5. 10. 1943.)

³⁸ Arhiv IZDG, f. 40, dopis komande področja Kočevje pov. 19 dne 24. 9. 1943.

³⁹ Arhiv IZDG, f. 40, dopis komande področja Kočevje, št. 171 dne 11. 10. 1943.

⁴⁰ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Kočevje pov. 27 dne 25. 9. 1943.

testenin, riža itd. pa so dajali več krompirja. Komanda se je pritoževala, da mora skrbeti še za prehrano beguncev, vračajočih se internirancev, Ciganov, gasilcev, jetnikov itd., kljub temu da je zahtevala od civilnih oblasti, naj one prevzamejo preskrbo teh vrst prebivalstva, vendar zaman.⁴¹

Med delavnicami, ki jih je ustanovila komanda novomeškega področja, so bile tri krojaške in dve čevljarški.⁴² Na njenem območju je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS v drugi polovici oktobra manjšo čevljarско delavnico z 20 čevljarji v Poljanah pri Dolenjskih Toplicah skušal razširiti v večjo s 50 čevljarji, ki bi izdelovala dnevno sto parov čevljev, in to po kopitu in ne po meri. Najbrž je sovražna ofenziva onemogočila ta načrt.⁴³

Iz drugih komand področij nimamo poročil o zalogah živeža, ki ga je pustil okupator, temveč le delne podatke o vprašanih preskrbe in tudi podatke o delavnicah. Tako je komanda cerkniškega področja poročala: »Danes, prvega oktobra, so vse edinice operativne vojske prišle k tukajšnji komandi po hrano. Komanda ima na zalogi le pičlo količino hrane in tako ni mogla zadostiti potrebam edinic. Kar smo imeli na zalogi, smo edincam izdali. [...] Glavni štab mora upoštevati, da se naše okrožje nahaja na zelo eksponirani točki in da so tukaj večinoma pasivni kraji. Naše gospodarske komisije lahko nabavljajo v glavnem le krompir in meso. Ves drugi živež se dobi zelo težko ali pa se sploh ne dobi. Vsekakor prosimo, da to s popolnim razumevanjem upoštevate in nam pomagata pri prehrani naše vojske.«⁴⁴

Čez deset dni je isto poveljstvo poročalo, da skrbi za prehrano 3498 ljudi vojakov v operativnih enotah (14. divizija in 10. brigada 18. divizije), 422 vojakov in civilistov v 4 komandah mest in rajonskih odborih množičnih organizacij, 34 vojakov in civilistov v komandi področja, okrožnem odboru OF, okrožni gospodarski komisiji itd.⁴⁵ V zvezi s tem je komanda področja Cerknica ponovno opozorila ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS na težave pri nabavi živeža: nakupijo le nekaj živine in krompirja, tudi nekaj fižola, masla in medu, drugega pa nič, poleg tega pa nekatere enote tudi same kupujejo živež mimo razvida civilnih in vojaških oblasti. »Vprašanje prehrane vojske je po današnjih razgovorih s člani okrožne

⁴¹ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Novo mesto 2. 10. 1943.

⁴² Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Novo mesto 6. 10. 1943.

⁴³ Arhiv IZDG, f. 40, dopisa ekonomskega odseka GŠS 16. in 19. 10. 1943.

⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 40, dopis komande področja Cerknica, št. 198 dne 1. 10. 1943.

⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Cerknica, št. 399 dne 10. 10. 1943.

gospodarske komisije na tukajšnjem teritoriju zelo težavno. Nujno se je pokazala potreba, da priskoči temu sektorju na pomoč zaledje, kjer so boljši viri za nakup in dobavljanje živežnih potrebščin.⁴⁶ Čez tri dni je sledilo novo poročilo o kritičnih razmerah glede prehrane vojske. »Ako bi bila preskrba vojske navezana le na to, kar dobavljajo gospodarske komisije, bi težko preskrbovali 1/4 moštva od števila, ki je stalno razvrščeno v tem sektorju. Trenutno so vsa naša skladišča prazna in so izčrpane celo zaloge krompirja. Dagon živine je tudi precej šibak. Gospodarske komisije se v glavnem sklicujejo: kraji so pasivni, letina zaostaja za lansko, nekaterih pridelkov še ljudje niso pospravili (fižol še ni omlačen), nimajo na razpolago denarja za nakup, kraji so precej izčrpani tudi glede staleža živine, posamezne edinice vrše nakup raznih pridelkov in tudi živine same ter vrše zakol, prav tako posamezne edinice zahtevajo živež in živino od posameznih rajonskih gospodarskih komisij.« Zato je komanda področja predlagala, naj bi ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS pošiljal večje količine živeža za vojsko, nakazal večji znesek denarja, dovolil, da se iz skladišč področja oskrbujejo le enote 14. divizije, izdal jasna in podrobna navodila o prehranjevanju operativnih vojaških enot in uvedel štednjo z živinsko krmo⁴⁷

Na vsa ta kritična poročila je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije dne 17. oktobra, ko je število ljudi, ki jih je prehranjevala komanda področja Cerknica, naraslo na 4430, vendarle odgovoril.⁴⁸ Ker so medtem poleg dveh drugih področij ukinili tudi cerkniško in območje priključili k ribniškemu področju, je seveda skrb za prehrano vojske v cerkniškem okrožju prevzela komanda ribniškega področja. Vendar je v Starem trgu pri Ložu še naprej ostala intendantca za preskrbo velikega števila operativne vojske, razmeščene na zahodnem robu svobodnega ozemlja. Potem ko je ekonomski odsek povedal, koliko hrane so že poslali v cerkniško okrožje, je izrazil upanje, da se bodo razmere izboljšale, ko so se z organi civilne uprave dogovorili za količine hrane, ki jo morajo okrožja zbrati za vojsko. Obljubil je tudi nove pošiljke hrane iz »zaledja«, tj. iz Bele krajine, kar se je zgodilo naslednje dni.⁴⁹

Tudi komanda cerkniškega področja je ustanovila nekaj delavnic, in to štiri krojaške (9 oseb), štiri čevljarske (9 oseb), pet mehaničnih

⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Cerknica 10. 10. 1943.

⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Cerknica, št. 451 dne 13. 10. 1943.

⁴⁸ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Cerknica, št. 68 dne 18. 10. 1943.

⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 40, dopis ekonomskega odseka GŠS, št. 8/43 dne 17. 10. 1943.

(14 oseb), dve kovaški (3 osebe), sedlarsko in mizarsko. Vse so bile v petih krajih, kjer so bile komande mest.⁵⁰

Komanda ribniškega področja je skrbela za prehrano več kot tisoč vojaških oseb (15. oktobra npr. 1483),⁵¹ med njimi samo v Ribnici okoli 800 in je tožila, da ima področje precej gospodarsko pasivnih predelov (Loški potok, del območij Sodražice, Velike Lašče in Dobropolje).⁵² Ko so temu področju priključili cerkniško področje, mu je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije 19. oktobra dodelil iz skladišč okrožne gospodarske komisije Bele krajine 20 t enotne moke, 10 t testenin, 5 t fižola, 1 t riža, 2 t soli, 1 t olja in 0,5 t paradižnika. Za prevoz tega živeža bi bili morali 14. in 18. divizija, ki bi bili glavni potrošniki tega živeža, dati na voljo dva avtomobila.⁵³ Ne vemo, ali je zaradi sovražnikove ofenzive ta živež prispel na ribniško področje.

Tudi komanda ribniško-velikolaškega področja je ustanovila nekaj delavnic: pekarno (3 osebe), klavnico (3 osebe), avtomehanično delavnico (16 oseb), orožarno (4 osebe), čevljarstvo delavnico (10 oseb), krojaško delavnico (6 oseb), strojarno (2 osebi), sedlarsko delavnico (3 osebe) in sadno sušilnico.⁵⁴ Ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je tudi na tem področju hotel razširiti čevljarstvo delavnico na 50 čevljarjev, ki naj bi izdelali dnevno sto parov čevljev, in to po kopitu in ne po meri. »Ako bodo čevljarji skozi 6 tednov vzdržali, če je potrebno tudi 16 ur dnevno, s kapaciteto 100 parov novih čevljev na dan, bodo do 1. decembra krite vse potrebe naše vojske glede obutve.«⁵⁵ Vendar tega niso mogli uresničiti, saj jim je do 18. oktobra uspelo zbrati le 23 čevljarjev in predvideti prihod čevljarjev z bivšega cerkniškega področja, čez nekaj dni pa je že bila sovražnikova ofenziva.⁵⁶

Iz gradiva, ki nam je na voljo, ni mogoče zvedeti nič natančnejšega o vprašanih prehrane v Beli krajini, kjer je delovala komanda belokranjskega področja. V drugi polovici oktobra je skrbela za

⁵⁰ Arhiv IZDG, f. 40, poročila komande področja Cerknica, št. 424—426 dne 12. 10. 1943.

⁵¹ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Ribnica, št. 130/43 dne 15. 10. 1943.

⁵² Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Ribnica-Velike Lašče, št. 16 dne 2. 10. 1943.

⁵³ Arhiv IZDG, f. 40, dopis ekonomskega odseka GŠS dne 19. 10. 1943.

⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Ribnica-Velike Lašče 30. 9. 1943.

⁵⁵ Arhiv IZDG, f. 40, dopis ekonomskega odseka GŠS 8. 10. 1943.

⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Ribnica, št. 327 dne 18. 10. 1943.

prehrano več kot tri tisoč oseb, največ v Metliki (1400) in Črnomlju (656).⁵⁷ Ker je komanda področja prosila ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS samo za denar, sodimo, da ni imela posebne skrbi za nabavo živeža. Tako lahko sodimo tudi po tem, da je odsek dal prepeljati iz belokranjskega okrožja komandi ribniškega področja večjo količino hrane.

Glede delavnic je komanda belokranjskega področja 5. oktobra poročala: »Na področju tuk. komande je mobiliziranih 26 čevljarjev s 14 stroji, 22 krojačev z 18 stroji, 12 šivilj z 8 stroji in 3 sedlarji s potrebnimi stroji. Lahko se še mobilizira 10 krojačev z 8 stroji, 8 čevljarjev z 8 stroji. [...] S tem osebjem je komanda belokranjskega področja organizirala potrebne delavnice, katere so izvršile že obilo dela, da so napravile, prepravile in zakrpale opremo v prvi vrsti starim partizanom in partizankam. Z delom se nadaljuje s polnim tempom, ker so potrebe velike.«⁵⁸ Takrat je v belokranjskem okrožju delalo 5 krojaških, 4 čevljarske, sedlarska in šiviljska delavnica in je pri njihovi ustanovitvi sodelovala tudi okrožna gospodarska komisija. V njih je delalo 22 krojačev, 26 čevljarjev, 3 sedlarji in 12 šivilj. Njihova dnevna zmogljivost je bila 40 parov čevljev, 15 oblek in 20 parov perila.⁵⁹

Tudi v Beli krajini je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije začel ustanavljati eno treh večjih čevljarskih delavnic. V nji naj bi delalo 50 čevljarjev z dnevno zmogljivostjo sto parov čevljev, in to po kopitu in ne po meri. »Ker stojimo tik pred zimo in slabim vremenom in ker je veliko število slovenskih borcev v tem času slabo obutih, ne more biti govora o kakem 8, 10 ali 12-urnem delavniku niti o nedeljskem počitku. Deviza in parola vsakega delavca v zaledju mora biti izdelati čimveč, čimhitreje toda najboljše.« Tudi sedaj je odsek predvideval, da bi s tremi delavnicami, ki bi izdelale dnevno 300 parov čevljev, do 1. decembra 1943 zadostili vsem potrebam partizanske vojske po obutvi; do tedaj bi namreč izdelali okrog 13 500 parov.⁶⁰ Naj dodamo, da so vse tri slovenske divizije 7. korpusa dobile ukaz, naj v tri čevljarske delavnice pošljejo določeno število čevljarjev.⁶¹

⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande področja Bela krajina, št. 573 dne 20. 10. 1943.

⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande belokranjskega področja, št. 315 dne 5. 10. 1943.

⁵⁹ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande belokranjskega področja, št. 185 dne 9. 10. 1943.

⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 40, dopisi ekonomskega odseka GŠS dne 8., 9. in 14. 10. 1943.

⁶¹ Arhiv IZDG, f. 40, povelje GŠS 7. 10. 1943.

Še najmanj podatkov imamo na voljo za stiško-grosupeljsko komando področja. Vemo, da je imela komanda mesta Grosuplje tik pred začetkom nemške ofenzive štiri delavnice (krojaško, čevljarško, mehanično in kovaško) z 11 delavci.⁶²

Kar se tiče delavnic, so se vojaški civilni organi narodnoosvobodilnega gibanja v začetku oktobra 1943 dogovorili, da bodo vse delavnice delale predvsem za narodnoosvobodilno vojsko. »Organizacijski oddelek pri glavnem štabu je pred kratkim poslal okrožnico vsem komandam področij, v katerih jih opozarja, da je bil dosežen sporazum z upravno komisijo IOOF kot nadzornim organom vseh gospodarskih komisij okrožnih in terenskih odborov, po katerem more vojska zaseči vse delavnice na svojem področju oz. vseh področjih, ki jih je ustanovila vojska ali ki so jih ustanovile gospodarske komisije ter okrožni odbori. Vse delavnice morajo v prvi vrsti delati za vojsko po naročilu vojske,« je sporočil ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije komandi belokranjskega področja.⁶³ O odnosih med vojaškimi in civilnimi organi glede preskrbe vojske bomo govorili tudi pri obravnavi dela organov civilne uprave.

Novo področje, kjer je vojaška uprava segla na civilno področje, je bilo sodstvo. Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije 5. avgusta 1943 uvedel brigadna in odredna sodišča, so bila ta pristojna tudi za obravnavanje političnih kazenskih zadev civilnega prebivalstva. Po italijanski kapitulaciji, 15. septembra 1943, je prav ta ustanovil sodišča tudi pri komandah področij, ki so bila sorodna brigadnim in odrednim sodiščem in so predvsem ona postala pristojna za obravnavo kazenskih zadev civilnih ljudi. Brigadna in odredna sodišča so namreč lahko sodila civilnim osebam samo v primeru, če na tistem območju ni bilo področnega vojaškega sodišča, ali v izjemnih primerih, če je zadevo nujno rešiti, če je področno sodišče preveč oddaljeno in je transport osumljenca do tja težaven ali nevaren. Isti dan je glavni štab NOV in PO Slovenije ustanovil tudi višje vojaško sodišče, ki je bilo pristojno tudi za potrjevanje sodb prvostopnih sodišč (brigadnih, odrednih in sodišč pri komandah področij). Oktobra 1943, še pred veliko nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem, je glavni štab NOV in PO Slovenije izdal nov in izpopolnjen pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih sodišč ter njegovo veljavnost kmalu razširil tudi na področja sodišča. Izredno vojaško sodišče, ki ga je tudi ustanovil glavni štab NOV in PO Slo-

⁶² Arhiv IZDG, f. 40, poročilo komande mesta Grosuplje, št. 1/43 dne 21. 10. 1943.

⁶³ Arhiv IZDG, f. 40, dopis ekonomskega odseka GŠS 14. 10. 1943.

venije v začetku oktobra 1943, je obravnavalo samo najvidnejše ujete organizatorje belogardizma in plavogardizma na Slovenskem, in to v Kočevju od 9. do 11. oktobra (t. i. kočevski sodni proces).⁶⁴

Kot nam priča ohranjeno arhivsko gradivo, so omenjena sodišča jeseni 1943, morda tudi pozimi 1943—1944, sodila večinoma vojaškim osebam, največ bivšim belogardistom in plavogardistom. Med obtoženci in obsojenci pa najdemo tudi civilne osebe, ki so se pregrešile zoper slovenski narod. Šele natančnejše raziskave bodo pokazale, kakšno je bilo razmerje med obravnavanimi vojaškimi in civilnimi osebami in kakšnih zločinov so obtoževali civilno prebivalstvo.

⁶⁴ Jože Pavličič: Partizansko sodstvo v Sloveniji. Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975). Ljubljana 1977, str. 67—69; Šnuderl: Dokumenti, št. 60, 64, 70, 71, 76 in 91.

IV. poglavje

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju

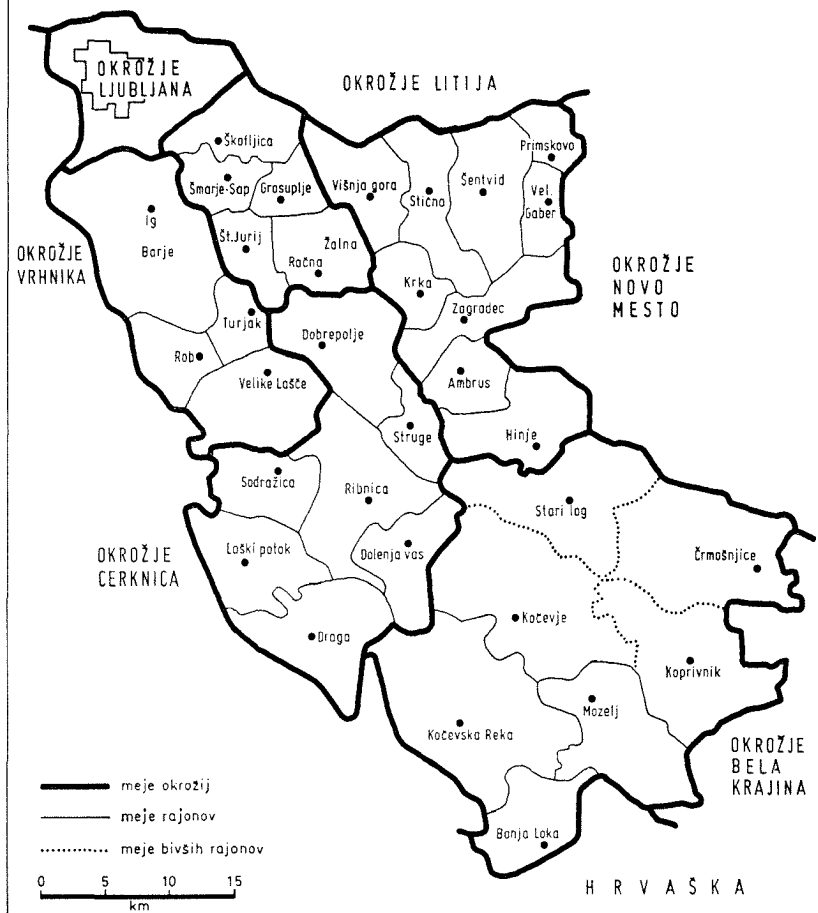
Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je še pred kapitulacijo Italije začelo pripravljati zbor ljudskih predstavnikov. Zanj so sicer uporabljali različna imena (zbor svobode, slovenski protifašistični svet), vendar je šlo v bistvu za oblikovanje širšega zbora ljudskih predstavnikov ali prvega slovenskega parlamenta. Zavedalo se je, da je narodnoosvobodilno gibanje doseglo tako širino, da je vrhovni plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki so ga sestavljali predstavniki posameznih naprednih organizacij in skupin, ki so se na poziv KPS vključile v Osvobodilno fronto, preozek. Prizadevalo si je tudi, da bi predstavnike izvolilo ljudstvo po možnosti neposredno na množičnih zborovanjih, kar je pomenilo novo, višjo stopnjo v uvajanju pristne ljudske demokracije, kot jo je tudi predvideval program Osvobodilne fronte. Izpričano je, da so se na izbor predstavnikov začeli pripravljati na Dolenjskem in Notranjskem ter v Slovenskem primorju, morda tudi drugod, kar pa ni izpričano.⁶⁵

1. Volitve odposlancev

Po italijanski kapitulaciji je izvršni odbor OF kmalu, tj. 11. in 12. septembra 1943, razpravljal o sklicanju zbora predstavnikov slovenskega naroda in sklenil zanj razpisati volitve. Tako je bil med prvimi odloki, ki jih je izdal v tistih razgibanih dneh izvršni odbor OF, tudi *razglas o razpisu volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda*. Poleg razglasa o splošni mobilizaciji je bil ta razglas — izdan 11. septembra 1943 — celo prvi po italijanski kapi-

⁶⁵ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 104—107.

OKROŽJA LJUBLJANA, GROSUPLJE, STIČNA, VEL. LAŠČE, RIBNICA IN KOČEVJE

tulaciji. Od tega dne je vodstvo začelo namesto različnih imen tudi dosledno uporabljati naziv »zbor odposlancev slovenskega naroda«. To pomeni, da je že tedaj predvidevalo, da bo ljudstvo izvolilo svoje odposlance za posebno telo, ki ne bo »slovenski protifašistični svet« ali »parlament«, temveč množičen zbor svobodno in demokratično izvoljenih ljudskih zastopnikov, ki se bo sestel samo enkrat, in to bolj z deklarativnim kot pa konstitutivnim namenom, ter demokratično izvolil organ, ki se bo slej ko prej izoblikoval v prvi slovenski ljudski parlament.⁶⁶

Izvršni odbor OF je pri razpisu volitev za zbor odposlancev že upošteval nove vojne in politične razmere, zlasti nastajanje razsežnega svobodnega ozemlja, ki je omogočalo zelo demokratičen način izbora odposlancev, tj. splošne in neposredne volitve. Način volitev naj bi bil bolj demokratičen, kot je bil leto prej pri volitvah delegatov narodnoosvobodilnih odborov, ko so delegate volili le krajevni narodnoosvobodilni odbori in ne vsi odrasli prebivalci na območju terenskega odbora OF. Toda zaradi kratkega roka, ki je bil na voljo za volitve, izvršni odbor OF seveda še ni mogel določiti najbolj demokratične oblike izbora odposlancev, tj. tajnih volitev, kakršne so bile čez nekaj mesecev, ko je Osvobodilna fronta na osvobojenih in na pol osvobojenih ozemljih skoraj v vseh slovenskih pokrajinah organizirala volitve narodnoosvobodilnih odborov. Izvršni odbor OF je torej izbral največjo stopnjo demokratičnosti, ki je bila mogoča v tistih razmerah.

Da bi bil zbor odposlancev slovenskega naroda res zbor predstavnikov najširših ljudskih množic, je izvršni odbor OF za volilna območja določil območja terenskih odborov OF, podjetja in ustanove ter bataljone narodnoosvobodilne vojske. Na območju vsakega terenskega odbora OF, v podjetju in ustanovi naj bi na vsakih začelih petsto prebivalcev izvolili enega, v bataljonih pa dva odposlanca, in to od 20. do 25. septembra 1943. Čeprav je bil izvršni odbor OF pri določanju volilnih območij širok (ne prej ne pozneje v NOB niso volili v podjetjih, ustanovah in vojaških enotah), je svojim organizacijam naročil, naj prebivalcem pojasnijo, »da so današnji časi burni časi, v katerih ni mogoče vsega organizirati po načelih popolnoma urejene uprave«.⁶⁷

Tisti čas so v časopisih in lepakih tudi priporočili ljudem merila za izbor odposlancev. Izvršni odbor OF je to storil že 12. septembra.

⁶⁶ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnika sej IOOF 11. in 12. 9. 1943.

⁶⁷ Razglas IOOF 11. 9. 1943 v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943 (Zbornik dok. NOV, VI/7, dok. 21; Šnuderl: Dokumenti, str. 78—79); arhiv IZDG, f. 438, navodila IOOF 12. 9. 1943.

Prizadevajo si naj, da bodo izvoljeni predvsem preizkušeni borci iz dveletnega osvobodilnega boja, kar pa seveda ne pomeni, da je treba voliti samo aktiviste OF. Volijo naj zanesljive in borbene ljudi iz samega ljudstva, tj. z območij terenskih odborov OF. Koga naj izvolijo za odposlanca, je povedal tudi Boris Kidrič v članku »Koga naj volimo?« Tudi on je priporočil, naj izvolijo predvsem tiste, ki so se izkazali v dveletnem osvobodilnem boju, pa tudi novince, ki jih je zajel val narodnega navdušenja in so se pridružili starim borcem, da bi skupaj izbojevali zmago slovenskega naroda in močne, demokratične in svobodne Jugoslavije. Svoja volilna proglaša sta objavila tudi centralni komite KPS in izvršni odbor OF. »Osvobodilna fronta vas poziva«, je pisal IOOF, »da svoje zaupanje izkažete tistim kmetom, delavcem, obrtnikom in razumnikom, ki so doslej neustrašeno in neumorno gradili stavbo slovenskega osvobodilnega gibanja, in vsem tistim borcem iz naših slavnih slovenskih bataljonov, ki so z orožjem v rokah izpolnjevali najtežjo in najslajšo domovinsko dolžnost«. ⁶⁸

Kljub temu, da so imeli okrožni in rajonski odbori OF mnogo nalog, saj so morali skrbeti predvsem za mobilizacijo v narodno-osvobodilno vojsko, ponekod so morali šele vzpostavljati mrežo odborov OF, organizirati so morali javno upravo, zlasti mnogo je bilo dela tudi pri reševanju gospodarskih vprašanj itd., pa so volitve za zbor odposlancev imeli za najpomembnejšo politično nalogo. Zato so bile volitve skoraj povsod, zlasti pa tam, kjer je bila Osvobodilna fronta že trdno zasidrana, pomembna politična manifestacija. Aktivisti OF so na volilnih zborovanjih pojasnjevali volivcem program OF, prikazovali neposredne naloge ljudske oblasti in tudi opozarjali na vsebinsko razliko med volitvami v stari Jugoslaviji in volitvami za zbor odposlancev. Z mnogih volilnih zborovanj so volilci poslali pozdravna pisma vodstvenim organom narodnoosvobodilnega gibanja.

Podrobna razčlemba načina volitev na terenu kaže, da so okrožni in rajonski odbori OF glede na vojaške in politične razmere na svojem območju sicer uporabljali razne oblike volitev, so pa vedno skušali najti najbolj demokratično obliko, ki je ustrezala razmeram na njihovem območju. Te vojne in politične razmere so bile na ozemlju, ki ga je zapustil italijanski okupator, zelo različne. Medtem ko je bilo npr. v Beli krajini, na Kočevskem, v ribniškem okrožju, v vzhodnem delu cerkniškega okrožja in južnem delu novomeškega

⁶⁸ Slovenski poročevalec 17. 9. 1943; Boris Kidrič: Zbrano delo, I, str. 362—363; proglas IOOF v Slovenskem poročevalcu 17. 9. 1943; proglas CK KPS v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

RAZGLAS

0

RAZPISU VOLITEV V ZBOR ODPOSILANCEV SLOVENSKEGA NARODA

1. Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda razpisuje volitve v Zbor odposilancev slovenskega naroda.

2. Aktivno in pasivno volilno pravico imajo vsi moški in ženske, ki so izpolnili 17. leto svoje starosti in ki so msko zdravi.

3. Volilno področje predstavljajo vsa področja terenskih odborov Osvobodilne fronte /vasi, trgi, mesta, tovarne, uradi, podjetja in ustanove/ ter bataljoni Narodno-osvobodilne vojske in partijskih odredov Slovenije.

4. Področje terenskega odbora izvoli po enega odposilca, če znaša število njegovih prebivalcev /vasi, trgi, mesta/ oziroma zaposlenih /tovarne, uradi, podjetja in ustanove/ 500 ali če je manjše od 500 in za vsakega nadaljnjih 500 prebivalcev oziroma zaposlenih po enega odposilca več. Bataljoni Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov volijo vsak po dva odposilca.

5. Kot vodilni organi, ki jim je poverjena izvedba volitev, nastopajo odbori Osvobodilne fronte, in sicer Izvršni odbor, Poverje ništva Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, Okrožni odbori, Rajski odbori in funkcionarji terenskih odborov.

6. Volitve se vrše na javnih zborovanjih od vključno 20. do vključno 25. septembra 1943.

SMRT FAŠIZMU - SVOBODO NARODU!

Na položaju, 11. septembra 1943.

Predsednik IOOF.
JOSIP VIDMAR, l.r.

Sekretar IOOF.
DORIS KIRKORJ, l.r.

Razglas o razpisu volitev v zbor odposilancev slovenskega naroda
11. septembra 1943

okrožja zelo mirno in je sovražnik vznemirjal prebivalstvo le z letalskimi napadi, pa je bil v drugih predelih Dolenjske in Notranjske, zlasti na robu osvobojenega ozemlja, položaj bolj nemiren, ker je sovražnik delal večje ali manjše vpade na osvobojeno ozemlje, najprej pri Kostanjevici, nato pri Krmelju in Cerknici ter Litiji, in vznemirjal civilno prebivalstvo. Tudi politične razmere niso bile enake, saj so bili npr. v Beli krajini, na Kočevskem, v ribniškem in novomeškem okrožju celi predeli, kjer je bila Osvobodilna fronta trdno zasidrana, drugje, npr. v vrhniškem okrožju in nekaterih rajonih novomeškega, stiškega, grosupeljskega in velikolaškega okrožja, pa je imela Osvobodilna fronta spričo močnega vpliva reakcionarno usmerjene duhovščine in močnega nadzora mnogih belogardističnih postojank zlasti v nižinskih predelih šibke organizacijske temelje, saj so bili ob italijanski kapitulaciji celo nekateri rajoni brez rajonskih odborov OF. Naj za primer, kako so potekale volitve odposlancev, navedemo poročilo okrožnega odbora OF Ribnica na Dolenjskem: »Volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda so se v našem okrožju v redu izvršile in se uspešno končale. Volitve smo izvedli tako, da je narod čutil in videl, da so to res svobodne in demokratične volitve, s katerimi pomaga narod graditi novo oblast. Pred vsakimi volitvami se je vršil volilni miting, kjer se je volilec pojasnil pomen volitev. Postavili smo za vsako volilno področje čimvečje število kandidatov, ki so bili vsi zanesljivi in preizkušeni ljudje. Narod je po večini volil tiste, ki so najboljše. Volitve so se vršile na javnih zborovanjih s ploskanjem, z dviganjem roke, v trgu Ribnica, kjer je bilo veliko število kandidatov in volivcev, pa z listki. Volitev so se v vseh primerih udeležile tudi ženske in mladina.«⁶⁹

Na Dolenjskem in Notranjskem je bilo tisti čas devet okrožij, ki so se izoblikovala že leta 1941, in v njih 78 rajonov, ki so večinoma obsegali območja tolikih političnih občin iz stare Jugoslavije, navadno s kakšnimi manjšimi ozemeljskimi spremembami. Novomeško okrožje se je zaradi svoje razsežnosti delilo najprej na šest podokrožij in ta na rajone; podobno delitev belokranjskega okrožja so medtem že odpravili. V novomeškem okrožju so izvolili 176 odposlancev, v belokranjskem 146, v kočevskem 21, pri čemer niso upoštevani 4 odposlanci iz rajona Stari trg ob Kolpi, ki so ga 27. septembra priključili k belokranjskemu okrožju, v ribniškem okrožju 34 in t. i. častnega odposlanca, tj. instruktorja IOOF in CK KPS za Notranjsko Franca Popita-Jokla, v velikolaškem okrožju, ki je bilo

⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 432, poročilo OOOOF Ribnica 27. 9. 1943; Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 320.

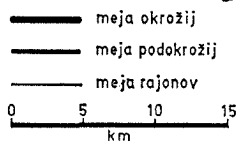
OKROŽJI NOVO MESTO IN BELA KRAJINA

SPODNJA ŠTAJERSKA

OKROŽJE
STIČNA

OKROŽJE
KOČEVJE

HRVAŠKA

do 20. avgusta del ribniškega okrožja, 22 odposlancev, v grosupeljskem okrožju 66, v stiškem okrožju 57 in v cerkniškem 20 odposlancev. Edino okrožje, v katerem ni bilo enakih volitev kot v drugih okrožjih, je bilo vrhniško. Sredi njega je tekla železnica Ljubljana—Postojna in nemški okupator ter ostanki belogardističnih in plavogardističnih oddelkov so skoraj neovirano šarili po terenu, na katerem takrat ni bilo nobene partizanske enote. Do konca septembra so na nekoliko širših sestankih aktivistov OF izvolili le 3 odposlance, vendar se je zbora udeležilo devet političnih delavcev iz okrožja. V drugih okrožjih pa splošnih in neposrednih volitev ni bilo samo v cerkniškem rajonu in v večjem delu Suhe krajine, v kateri pred kapitulacijo Italije ni bilo odborov OF, po njej pa je aktivistom stiškega in tudi novomeškega okrožja uspelo organizirati le rajon Zagradec, medtem ko so rajona Ambrus in Hinje organizirali šele v drugi polovici oktobra 1943. Nekaj odposlancev iz teh dveh rajonov je določil okrožni odbor OF Stična. Od 78 rajonov, kolikor jih je bilo tisti čas na Dolenjskem in Notranjskem, so izvolili odposlance

V Petrinji ob Kolpi po izvolitvi odposlanca septembra 1943

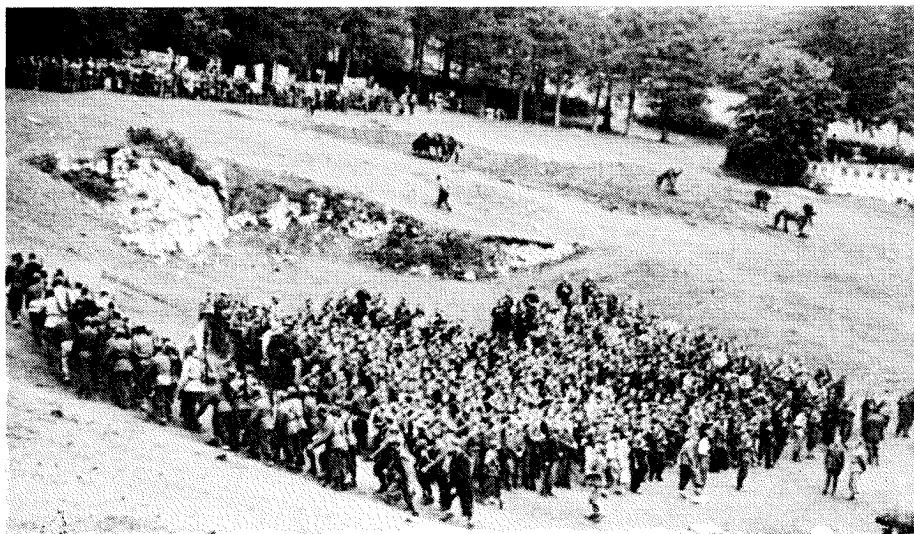
v 71 rajonih, v katerih je pred vojno živelo okoli 168 000 Slovencev. Na neposrednih in splošnih volitvah je bilo izvoljenih 542 odposlancev.⁷⁰

Ko je izvršni odbor OF razpisal volitve odposlancev, je za volilna območja določil tudi podjetja in ustanove. Vendar je bilo tako izvoljenih le malo odposlancev. Tako so v kočevskem premogovniku izvolili dva, v grosupeljski tovarni »Motvoz« enega in na železnici v Novem mestu, ki je bila takrat organizirana v posebnem železničarskem rajonu, dva odposlanca.

Veliko večino odposlancev so sestavljali vplivnejši člani Osvobodilne fronte, med katerimi je bilo tudi mnogo njenih aktivistov. Ob tej splošni ugotovitvi bi bilo zanimivo vedeti za politično preteklost in angažiranost izvoljenih odposlancev v narodnoosvobodilnem boju. To bi lahko danes ugotavljali le po posameznih območjih. Vemo, da jih je že konec oktobra in v začetku novembra 1943 več kot deset dalo življenje za velike cilje Osvobodilne fronte. Bilo je le nekaj redkih primerov, ko so volivci izbrali za odposlance belogardistično usmerjene ljudi ali takšne, ki so pozneje prešli na sovražnikovo stran. Glede na socialno sestavo je bilo med izvoljenimi odposlanci največ malih kmetov, kar je seveda izraz socialne sestave Dolenjske in Notranjske, kjer je prebival večinoma kmečki živelj.

Skrbne priprave na volitve in njihov uspešen začetek na terenu in v vojski sta zagotavljala in napovedovala veliko število odposlan-

⁷⁰ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 318–322 in navedba virov, str. 348. Te podatke sem dobil iz poročil okrožnih odborov OF o volitvah odposlancev in delno tudi iz seznamov odposlancev, ki jih pa ni za vsa okrožja. Samo za okrožji Stična in Grosuplje ni niti poročil niti seznamov. Ko je imel organizacijski sekretar IOOF dr. Marijan Breclj sestanek z instruktorji IOOF in so obravnavali volitve odposlancev, si je po poročilih instruktorjev zapisal tudi števila izvoljenih odposlancev po okrožjih. Za novomeško okrožje si je zapisal 176 izvoljenih odposlancev, od katerih se jih je 159 udeležilo okrožnega zbora odposlancev. Za cerkniško okrožje si je zapisal 26 odposlancev, za grosupeljsko 66, med njimi 33 izvoljenih neposredno, za velikolaško 23, za ribniško 34, za kočevsko 24, za belokranjsko 136 in za stiško 57, od katerih se jih je 44 udeležilo okrožnega zbora odposlancev. Za vrhniško okrožje si je zapisal, da se bo zbora udeležilo 15 delegatov in da bo iz Suhe krajine prišlo 5 delegatov. Zapisal si je tudi, da je Kidrič naročil, naj se zbora udeleže tudi instruktorji, in to med odposlanci svojega območja »za štimungo«. Podatki v Brecljevih zapiskih se sicer v posameznostih razlikujejo od podatkov, ki so v poročilih in na seznamih, v celoti pa so enaki. Podatkov iz Brecljevih zapiskov v svojih prejšnjih obravnavah volitev odposlancev nisem mogel uporabljati, ker jih je arhiv IZDG dobil šele pred tremi leti. (Arhiv IZDG, zbirka dr. M. Breclja.)

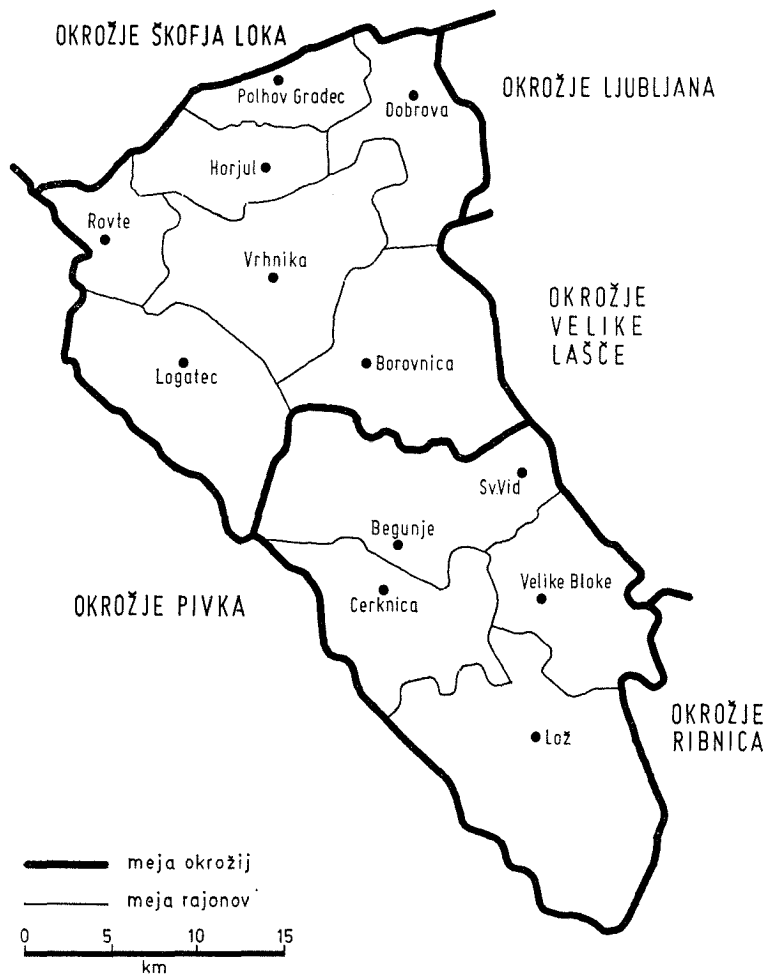

Borci Šercerjeve in Rabske brigade na Mašunu ob volitvah v zbor
odposlancev slovenskega naroda

cev, zlasti v nekaterih okrožjih, kjer je bilo mnogo manjših volilnih območij, npr. v Beli krajini in grosupeljskem okrožju, kjer je na 157 oziroma 121 prebivalcev prišel izvoljen odposlanec. Ker pa je sovražnik začel bombardirati večje kraje na osvobojenem ozemlju in bi bilo težko zbrati toliko odposlancev in jim zagotoviti varno bivališče, je izvršni odbor OF na seji 21. septembra sklenil in čez dva dni sporočil z odlokom, naj se iz bivše Ljubljanske pokrajine udeleži zbora samo petsto odposlancev, ter določil najvišje število za vsako okrožje: novomeško 165, belokranjsko 110, cerkniško 45, kočevsko 40, stiško in vrhniško po 35, ribniško in grosupeljsko po 25 in velikaška 20. Zmanjšanje naj bi izvedli tako, da bi se izvoljeni odposlanci vsakega okrožja 27. septembra zbrali na okrožnem zborovanju in izvolili iz svojih vrst takšno število odposlancev, kot ga določa odlok.⁷¹ Kaže, da je izvršni odbor OF pri določanju najvišjega šte-

⁷¹ Arhiv IZDG, f. 438, zapisnik seje IOOF 21. 9. 1943 in odlok IOOF 23. 9. 1943. Kakor pravi Bogdan Osolnik, ki je sodeloval pri pripravah na zbor odposlancev slovenskega naroda, so ugotovili, da so na terenu in v vojski izvolili več kot 800 odposlancev. Ko so obiskali Kočevje, so ugotovili, da je potrebno omejiti število odposlancev glede na zmogljivost Sokolskega doma, v katerem naj bi bil zbor. Kidrič je tudi menil, da bi

OKROŽJI VRHNIKA IN CERKNICA

vila odposlancev upošteval predvsem velikost okrožij (ta so bila namreč zelo različna po obsegu in številu prebivalcev), pri belokranjskem okrožju pa tudi druge reči, verjetno širino narodnoosvobodilnega boja in zasidranost OF med množicami, katere viden izraz je bilo tudi veliko število terenskih odborov OF še pred italijansko kapitulacijo, zelo majhna razširjenost in vpliv bele garde in uspešna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko poleti 1943.⁷²

V posameznih okrožjih (iz belokranjskega v Črnomlju, novomeškega na Grmu, ribniškega v Ribnici, stiškega na Muljavi itd.) so se 27. septembra res zbrali izvoljeni odposlanci in v dveh izbrali iz svojih vrst določeno število odposlancev, v drugih pa so ostali pri številu izvoljenih odposlancev. Kaže — in to je bilo pravilno — da so se bolj kot temu vprašanju posvetili vsebinskim pripravam na zbor. Ukrep izvršnega odbora OF se je namreč pokazal za nepotrebne, saj iz Slovenskega primorja — kot bomo še videli — ni prišlo na zbor predvidenih dvesto odposlancev, v cerkniškem okrožju so že pri neposrednih volitvah izvolili manj odposlancev, kakor pa jih je določil odlok izvršnega odbora OF z dne 23. septembra, in v vrhniškem okrožju sploh ni bilo splošnih in neposrednih volitev. Pomen tega odloka je predvsem v tem, da je povzročil nekaj okrožnih zborovanj, na katerih so se odposlanci lahko temeljiteje seznanili z vprašanji, ki jih bo obravnaval zbor, pripravili predloge itd. ter še močnejše občutili pomembnost pripravljajočega se zbora.

Odposlance so v določenem roku izvolile tudi skoraj vse cnote Narodnoosvobodilne vojske Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem. Omenjeni odlok IOOF o volitvah odposlancev je določal, da vsak bataljon izvoli po dva odposlanca, odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. septembra pa je skrb za priprave in izvedbo volitev naložila na ramena politkomisarjev bataljonov in njihovih namestnikov, medtem ko so bili politkomisarji divizij, brigad in odredov ter njihovi namestniki dolžni »kontrolirati, da se volitve izvrše povsod pravilno in v redu«. V odredbi je tudi povedal, da so volitve popolnoma svobodne, vendar naj politkomisarji gledajo na to, da bodo izvoljeni predvsem stari partizani, ki so se izkazali z junaštvom in požrtvovalnostjo.⁷³

bilo preveliko nesorazmerje med odposlanci z osvobojenega ozemlja Dolenjske in Notranjske ter drugimi okrožji. (B. Osolnik, izjava piscu.)

⁷² Tone Ferenc: Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VI/1966, št. 1—2, str. 401—413; isti: Kapitulacija Italije in NOB, str. 323.

⁷³ Odredba glavnega štaba NOV in POS 14. 9. 1943. (Zbornik dokumentov NOV, VI/7, dok. 43.)

V 14. diviziji so v Tomšičevi brigadi izvolili 6, Šerčerjevi 6, Loški 6, Rabski 6 in Snežniški 6 ter v topniškem divizionu 2 odposlanca, skupno torej 32 odposlancev. V 15. diviziji so v Gubčevi brigadi izvolili 8, Cankarjevi 10, v 12. brigadi 11, v 14. brigadi 6, topniškem divizionu 2, avtobataljonu 2 in tankovski četi 1 odposlanca, skupno torej 40 odposlancev. V 18. diviziji so v Levstikovi brigadi izvolili 6, v 9. brigadi 8 in v 10. brigadi 6 odposlancev, skupno torej 20 odposlancev. V *Južni grupi odredov* so v Vzhodnodolenjskem odredu izvolili 6, Kočevskem odredu pa tudi 6 odposlancev, skupno torej 12 odposlancev. *Zaščitni bataljon* glavnega štaba NOV in PO Slovenije je izvolil 2 odposlanca, *Slovenska centralna vojnopartizanska bolnišnica* je izvolila 4 odposlance. Volitve so bile tudi na Gorenjskem, in to v 1. (Loški) četi *Gorenjskega odreda*, ki je izvolila 2 odposlanca. Ker ob razpisu volitev še ni bila organizirana zaledna vojaška oblast, je IOOF še ni mogel upoštevati. Tako je od šestih komand vojnih področij in približno tridesetih komand mest le komanda mesta Kočevje izvolila svojega odposlanca; večina vojakov iz organov zaledne vojaške oblasti se je volitev udeležila na terenu. V *narodno-osvobodilni vojski* na Dolenjskem, Notranjskem in Gorenjskem so torej izvolili 113 odposlancev.

Volitve odposlancev bi morale biti tudi v Slovenskem primorju, ki je bilo tisti čas popolnoma osvobojeno in v vseljudski vstaji. Iz

Prvi divizion artilerije 14. divizije na Mašunu na volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda

raznih, predvsem tehničnih razlogov (pomanjkljive zveze med vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo in za Slovensko primorje in Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z okrožji zunaj Vipavske doline in Krasa) so se na volitve začeli pripravljati deset dni pozneje kakor na Dolenjskem in Notranjskem. O njih je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo prvič razpravljal šele 20. septembra, ko bi jih morali že začeti. Dobil je naročilo izvršnega odbora OF, naj bi Slovensko primorje izvolilo 200 odposlancev. Ker je bilo tam okrog 30 partizanskih bataljonov in bi v njih izvolili 60 odposlancev, bi jih na terenu izvolili 140, in to vsaka občina, ki ima do 2000 prebivalcev, naj bi izvolila enega odposlanca, za vsakih nadaljnjih začetih 1000 prebivalcev pa še enega. Tako je odločil s svojim odlokom, ki ga je izdal po seji. Poleg tega so na seji predvidevali, naj bi vsako mesto izvolilo še kakšnega odposlanca, npr. Ajdovščina 3, Vipava 2 itd. Vendar so na isti seji ugotovili, da je rok za izvedbo volitev do 26. septembra prekratek, in bi zato izvolili v občinah le sto odposlancev. Drugi dan je Narodnoosvobodilni svet na svoji seji iz svojih vrst določil kandidate za posamezne volilne enote na terenu in vojski. Volitve so se 21. septembra res začele, vendar so se omejile le na ožji osrednji del svobodnega ozemlja v Vipavski dolini in na vojsko na goriški fronti. V treh ali štirih dneh so izvolili 10 do 20 odposlancev. 25. septembra pa je volitve prekinila sovražna ofenziva v Vipavski dolini in na Krasu. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje se je umaknilo v Trnovski gozd, dva ali tri dni še predvidevalo svoj odhod in odhod izvoljenih odposlancev na zbor z zaplenjenim italijanskim letalom, vendar je 28. septembra propadel tudi ta zares predrzni načrt, ker je sovražnik našel letalo in ga uničil. Ker sovražna ofenziva tisti čas še ni zajela južnega dela Primorske in ker je bil v brkinsko-istrskem okrožju na obisku član PK KPS za Primorsko Branko Babič-Vlado, so 28. septembra na seji okrožnega odbora OF imenovali 28 odposlancev in pri tem upoštevali vse rajone v obsežnem okrožju. Ti so se nato tudi udeležili zbora.⁷⁴

Zbor odposlancev je bil že od vsega začetka predviden kot vse-slovenski zbor, zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja predvidelo tudi udeležbo odposlancev iz večine slovenskih pokrajin. Vendar se je izvršni odbor OF že takrat, ko je razpisal volitve odposlancev, zavedal, da jih v nekaterih pokrajinah ne bodo mogli opraviti tako kakor na osvobojenem ozemlju. Zlasti na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem ter seveda v Ljubljani tedanje vojaške in

⁷⁴ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 324—327 in navedeni viri, str. 349.

politične razmere ter kratek rok za volitve niso omogočale splošnih in neposrednih volitev. V nobeni od navedenih pokrajin ni bilo takrat kakšnega večjega osvobojenega ozemlja. Zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja naročilo pokrajinskima vodstvom za Gorenjsko in Štajersko ter okrožnemu za Ljubljano, naj pošljejo na Dolenjsko svoje odposlance; nekatere je navedlo celo imensko. Z vseh teh območij so konec septembra odšli odposlanci na zbor, in to iz Ljubljane 6, iz Štajerske 3 (eden iz okrožja Litija) in iz Gorenjske 6. Bilo bi napak, če bi za odposlance Gorenjske, Štajerske, Ljubljane itd. imeli samo tiste delegate, ki jih je na zbor povabilo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Na Dolenjskem in Notranjskem in v narodnoosvobodilni vojski so izvolili za odposlance tudi ljudi, ki so bili doma z Gorenjskega, Štajerskega in Ljubljane itd., nekaj takšnih delegatov je bilo tudi iz osrednjih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja. Tako imamo lahko deloma tudi te ljudi hkrati za odposlance tistih pokrajin, iz katerih so bili doma, zlasti še, če so na Dolenjskem in Notranjskem prebivali samo začasno in zaradi vojnih dogodkov.⁷⁵

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je na zbor odposlancev povabilo tudi sekretarje okrožnih rajonskih odborov OF oziroma okrožnih rajonskih komitejev KPS na Dolenjskem in Notranjskem, če že niso bili neposredno izvoljeni za odposlance. Povabilo je tudi zastopnike osrednjih organov narodnoosvobodilnega gibanja in množičnih organizacij (KPS, ZSM, SPŽZ); sklenilo je tudi, da se bodo zbora udeležili tudi člani izvršnega odbora OF in vrhovnega plenuma OF ter vodstva njunih organov (npr. upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, propagandne komisije itd.).

Skupno so neposredno, tj. v skladu z določbami izvršnega odbora OF, na terenu in v vojski izvolili okoli 668 odposlancev. Popolnoma natančnega števila na neposrednih in splošnih volitvah izvoljenih odposlancev ne bo mogoče nikdar ugotoviti, ker ni natančnejših podatkov o volitvah v vojski in na terenu v Slovenskem primorju. Posredno so izvolili in delegirali okoli 78 odposlancev.⁷⁶

2. Potek zbora

V času volitev odposlancev je izvršni odbor OF začel podrobneje pripravljati zbor. Na 13. zasedanju vrhovnega plenuma OF 21. septembra so sklenili, da bo zbor od 1. do 3. oktobra 1943 v

⁷⁵ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 327—329 in navedba virov str. 349—350.

⁷⁶ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 329—330.

Kočevju, tj. v mestu, ki je bilo po svoji zemljepisni legi najmanj izpostavljeno sovražnikovim vdorom in v katerem so bili zaprti ujeti belogardisti in plavogardisti. Seveda je glavni štab NOV in PO Slovenije ukazal ustrezno zavarovati mesto in okolico. Na tem zasedanju je vrhovni plenum OF razpravljal tudi o funkciji zbora odposlancev in o pristojnostih izvršnega odbora OF, vrhovnega plenuma OF in upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje. Kidrič je pojasnil, »da je enkratna naloga demokratično izvoljenega zbora ta, da potrdi delo OF in izvoli razširjeni plenum, ta bi bil do nadaljnjega stalna institucija«, Kardelj pa je dostavil, da bo naloga zbora izvoliti tudi 25 članov za AVNOJ k dotedanjim desetim (to so bili člani izvršnega odbora OF). Glede razmejitve pristojnosti med omenjenimi vodstvenimi organi Osvobodilne fronte je Kidrič predlagal, naj bi to vprašanje rešili na samem zboru odposlancev, dr. Makso Šnuderl pa bi naj o tem pripravil poročilo.⁷⁷ O pripravah na zbor odposlancev je nato 28. septembra razpravljal še izvršni odbor OF in zavrnil osnutek osnovnega odloka, ki so ga sestavili dr. Makso Šnuderl, dr. Lado Vavpetič in dr. Jože Rus glede pristojnosti ter o nalogah zbora odposlancev, ter po ponovni razpravi sklenil, naj nov osnutek sestavi Kidrič. Sklenil je, naj zbor odposlancev izda nalog za splošno mobilizacijo vseh živih sil in gmotnih sredstev slovenskega naroda brez omejitev in s pooblastilom izvršnemu odboru OF, da lahko to mobilizacijo izvaja po svojem predudarku. Sestavil je tudi predlog za častno in delovno predsedstvo zbora odposlancev, posle vodečega predsednika itd. Isti dan je izvršni odbor OF sestavil tudi predlog za verifikacijski odbor, ki naj poleg ugotavljanja navzočnosti odposlancev tudi predlaga kandidate za plenum OF in delegate za AVNOJ.⁷⁸ Čez tri dni, tj. 1. oktobra, nekaj ur pred začetkom zbora, je o vsebinskih pripravah za zbor ponovno razpravljal vrhovni plenum OF, ki je odobril predloženo gradivo (odloke, sklepe, resolucijo itd.).⁷⁹

Zbor odposlancev slovenskega naroda se je začel 1. oktobra ob 21. uri v dvorani bivšega Sokolskega doma (sedaj Šeškov dom) v Kočevju, ki so jo slovenski umetniki za to priložnost še posebej okrasili in nad odrom zapisali zgodovinske besede Ivana Cankarja: »Narod si bo pisal sodbo sam.« Odposlanci so iz varnostnih razlogov zborovali le ponoči, podnevi pa prebivali po okoliških vaseh. Udeležilo se ga je 572 izvoljenih in 78 delegiranih odposlancev ter nekaj predstavnikov osrednjih vodstvenih organov narodnoosvobodilnega

⁷⁷ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje vrhovnega plenuma OF 21. 9. 1943.

⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943.

⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik zasedanja vrhovnega plenuma OF 1. 10. 1943.

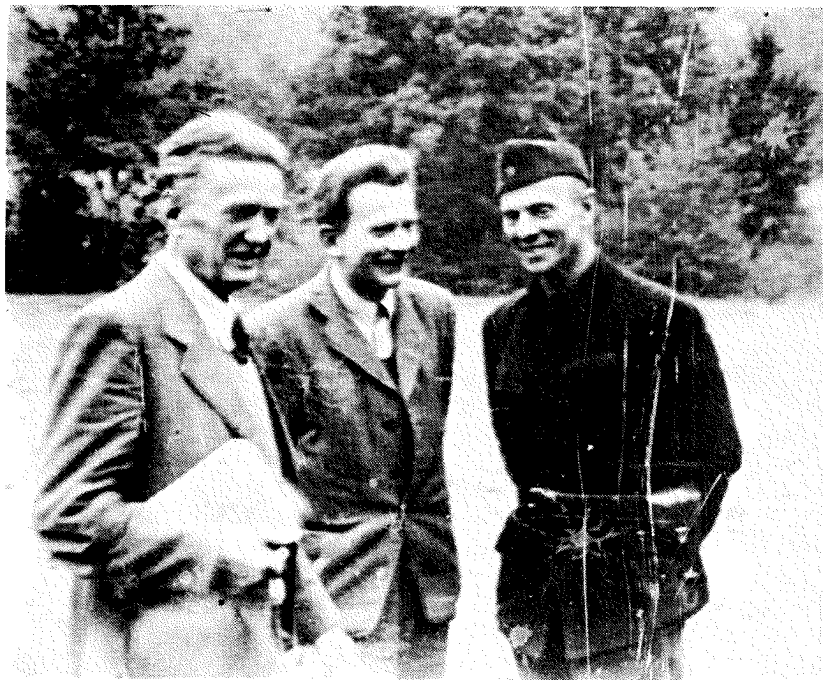

Pogled v dvorano ob zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.
Govori general Jaka Avšič

gibanja Jugoslavije (Sreten Žujović, Vlada Zečević, Milovan Đilas, Vladimir Dedijer), med njimi predsednik izvršnega odbora AVNOJ dr. Ivan Ribar, zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja hrvaškega naroda (dr. Pavle Gregorić, Andrija Hebrang, dr. Vladimir Bakarić, Čanica Opačić in Božidar Magovac) in vodja angloameriške vojaške misije za Slovenijo, major William Jones.

Zborovanje je začel predsednik izvršnega odbora OF Josip Vidmar z govorom, v katerem je najprej pozdravil odposlance in goste, nato na kratko orisal značaj in pomen zbora. Prebral je tudi odlok izvršnega odbora OF o zasedanju zbora odposlancev slovenskega naroda, ki je razglasil zasedanje zbora odposlancev za odprto, določil njegove naloge, tj., da kot ljudsko predstavništvo slovenskega naroda, ki enkratno zaseda, obravnava vprašanje slovenskega narodnoosvobodilnega boja, sprejme sklep o predstavništvu in vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega boja in začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem obdobju, izbere plenum in izvršni odbor OF ter slovensko zastopstvo v AVNOJ. Odlok je predpisal tudi dnevni red zbora odposlancev.

Potem ko je Vidmar prebral ta odlok, je v dvorano prikorakala desetina partizanov, ki je razvila in pozdravila slovensko zastavo, medtem ko so odposlanci zapeli slovensko narodno himno »Naprej, zastave slave!« Nato so izvolili častno in delovno predsedstvo. Po izvolitvi posle vodečega predsednika Bogdana Osolnika, ki je takoj začel voditi zborovanje, so odposlance pozdravili predstavniki jugoslovanskega (dr. Ivan Ribar, Sreten Žujović, Milovan Đilas in Vlada Zečević), hrvaškega (dr. Pavle Gregorić) in slovenskega osvobodilnega gibanja (Jaka Avšič, Tone Kovač, Mara Rupena, Stane Kavčič) ter major Jones. Na koncu prve (slavnostne) seje so z velikim navdušenjem poslali pozdravno brzojavko predstavnikom treh velikih zavezniških držav, Josipu Brozu-Titu, AVNOJ, ZAVNOH, junaški in neuklonljivi Ljubljani in Slovencem neosvobojene Slovenije. Po koncu seje ob 2. uri po polnoči so slovenski dramski igralci iz Ljubljane, ki so prišli na osvobojeno ozemlje, izvedli kulturni program.

Predsednik izvršnega odbora AVNOJ dr. Ivan Ribar, predsednik IOOF Josip Vidmar in ZAVNOH dr. Pavle Gregorić v Kočevju

Boris Kidrič med branjem referata (B. Jakac, risba 1943)

Ko se je drugi dan ob 21. uri začela druga (delovna) seja, so odposlanci burno pozdravili prihod delegatov iz Slovenskega primorja in Štajerske, nakar so zbor pozdravili delegati iz Slovenskega primorja (Jože Grahor), Štajerske (Peter Stante), Gorenjske (Jože Sluga) in Ljubljane (Vlado Krivic), ki so jih odposlanci nekajkrat prekinili s ploskanjem in medkllici. Po izvolitvi volilne komisije in potem ko so se odposlanci z enominutnim molkom in pesmijo »Žrtvam« stoje poklonili spomenu žrtev, sta Boris Kidrič in Edvard Kardelj prebrala svoji poročili.

Boris Kidrič je najprej precej obširno govoril o vzrokih razpada stare Jugoslavije, njene vojske in političnih strank, o ustanovitvi Osvobodilne fronte, o prispevku in vlogi Komunistične partije Slovenije in delavskega razreda v osvobodilni vojni. Nato je strnjeno prikazal razvoj Osvobodilne fronte in na kratko razčlenil posamezna obdobja. Na koncu je poudaril, da je prvi in temeljni rezultat dveletnega osvobodilnega boja slovenskega naroda njegova narodnoosvobodilna vojska, druga pa je organizacija Osvobodilne fronte oziroma enotnost slovenskih ljudskih množic, utelešena v Osvobodilni fronti.

Edvard Kardelj je v referatu »O političnem položaju in nalogah osvobodilne borbe« najprej označil narodnoosvobodilni boj. Za njegovo prvo značilnost je navedel pripravljenost slovenskega ljudstva za boj in globoki ljudski demokratični značaj narodnoosvobodilnega gibanja. Druga značilnost je bila v tem, da so v slovenskem narodu bile tudi zavestne sile, subjektivni dejavnik, ki je znal spontano prebujene borbene sile slovenskega naroda zbrati in jih povesti v boj: prvi tak dejavnik je bila Komunistična partija Slovenije, drugi pa skupine slovenskih rodoljubov demokratov in svobodoljubnih ljudi. Tretja značilnost so bila pravilna osnovna načela, ki so določala politično linijo in bojno pot. Politično linijo je predvsem izpolnjevala globoka vera v bojne energije ljudstva, ki je bila močna tudi takrat, ko se je zdelo, da bo sovražnik triumfirал nad poraženim ljudstvom.

Nato je Kardelj govoril o programu Osvobodilne fronte in povedal, da je Osvobodilna fronta malo govorila o svojem programu, vendar ga je spremenila v resničnost in ga tako pokazala slovenskemu ljudstvu, in da je prav zato v dveh letih izvedla celo vrsto ukrepov, ki naj bi pokazali slovenskemu ljudstvu, kako OF v resnici izpolnjuje svoj program, ter pri tem omenil odlok o razlastitvi veleposestnikov iz pomladi 1942. Glede programa za prihodnost je poudaril, da morajo ogromne žrtve, ki jih slovensko ljudstvo prispeva v boju z okupatorjem, prinesiti socialne koristi, pravico slovenskim ljudskim množicam, da mora zmaga nacionalne svobode biti obenem zmaga demokratične ljudske oblasti in da glede odno-

Edvard Kardelj med branjem referata (B. Jakac, risba 1943)

sov slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi veljata načelo pravice do samoodločbe in načelo enakopravnosti slovenskega naroda v skupni južnoslovanski domovini.

Pri razčlembi političnih razmer v svetu je Kardelj poudaril predvsem dve značilnosti: prvo, da nihče več ne dvomi o Hitlerjevem zlomu, in druga, da s tem v zvezi stopa v ospredje vprašanje povojne ureditve in povojnih odnosov med narodi in velesilami ter vprašanje raznih socialnih sprememb. Ustavil se je tudi pri raznih procesih, razpravljal o omajanem položaju Hitlerjevih vazalov, razširjanju oborožene vstaje po vsej Evropi, vse močnejših zahtevah po drugi fronti itd. ter pokazal, kako ti procesi odmevajo tudi v Jugoslaviji.

Proti koncu svojega poročila je pokazal na nekaj najpomembnejših nalog: organizacijo obrambe osvobojenega ozemlja in razširjanje vojaških operacij na vso Slovenijo, mobilizacijo vseh za orožje sposobnih v narodnoosvobodilno vojsko, krepitev bojne pripravljenosti Osvobodilne fronte, krepitev ljudske oblasti, sistematično organizacijo narodnega gospodarstva, pomoč tistim delom Slovenije, kjer se osvobodilno gibanje iz lastnih sil še ni moglo dovolj široko razmahniti.

Na koncu je Kardelj še označil pomen zbora odposlancev, pri čemer je poudaril, da bo ta zbor ostal v osvobodilnem boju slovenskega naroda med najpomembnejšimi mejniki. Pomemben bo za ves nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega boja predvsem iz dveh razlogov: 1. ker živo potrjuje pravilnost dotedanjega boja in 2. ker je položil najvažnejše temelje za svobodno in demokratično prihodnost slovenskega naroda.

V razpravi po obeh referatih je sodelovalo 31 odposlancev iz okrožij in vojaških enot. Govorili so kratko, jedrnato in preprosto, predvsem pa to, kar jim je ležalo na srcu. Izrazili so zaupanje izvršnemu odboru OF in mu izrekli priznanje za njegovo dotedanje delo, zahtevali so, da je treba narodne izdajalce ostreje kaznovati, naj zavezniki veliko bolj pomagajo bojujočemu se in trpečemu slovenskemu narodu, čimprej vzpostavijo drugo fronto, obtoževali in obsojali so jugoslovansko begunsko vlado ter ji odrekli pravico, da zastopa slovenski narod itd. Posebno so odposlanci pozdravili preproste in klene, toda vzpodbudne besede kmeta Franceta Beceleta iz Zagrada pri Otočcu in kmetice Marije Ivančič iz Bara pri Ribnici. Sejo so končali šele ob štirih zjutraj.

Na tretji (delovni) seji, ki se je začela 3. oktobra ob 21. uri, je zbor odposlancev najprej sprejel sklep o splošni mobilizaciji vseh ljudskih in gmotnih sredstev slovenskega naroda in pooblastil izvršni

odbor OF, da jo izvaja in da njen obseg in način prilagodi vsakokratnim potrebam. Nato so odposlanci poslušali poročili Zorana Poliča o graditvi nove ljudske oblasti in dr. Marijana Breclja o gospodarstvu, financah in prehrani.

Zoran Polič je v začetku ugotovil, da je vrhovni plenum OF postavil med temeljne točke Osvobodilne fronte tudi sklep, da prevzame po osvoboditvi vso oblast Osvobodilna fronta kot celota. Zato je Osvobodilna fronta v skladu s to temeljno točko na osvobojeni polovici slovenskega ozemlja organizirala ljudsko oblast tako, da je v Ljubljanski pokrajini kot njen nosilec postavila že obstoječe odbore in organizirala upravno komisijo, v Slovenskem primorju pa Narodnoosvobodilni svet, ki sta oba podrejena izvršnemu odboru OF. Nato je navedel smernice za organiziranje terenskih odborov OF kot osnovnih organov ljudske oblasti, npr. pritegovanje vsega prebivalstva k sodelovanju, organiziranju tajništev in odsekov kot izvršilnih organov odbora itd., razmejil pristojnosti med njimi in organi zaledne vojaške oblasti. Naštel je tudi nekaj najpomembnejših nalog, kot ustanavljanje Narodne zaščite, skrb za zaščito civilnega prebivalstva, skrb za propagando, preusmeritev industrije in obrti v vojne namene, boj proti peti koloni in izdajalcem itd.

Dr. Marijan Breclj je najprej podal kratek pregled dotedanjega gospodarskega prizadevanja v okviru osvobodilnega gibanja. Govoril je o začetni skrbi Osvobodilne fronte, da zagotovi osvobodilnemu gibanju najpotrebnejša gmotna sredstva, o njegovih uspešnih pozivih za vpisovanje posojila svobode, plačevanje narodnega davka, dajanje denarnih in drugih prispevkov itd., kar ji je omogočilo, da je krila vse vojaške in organizacijske potrebe in celo podpirala žrtve okupatorjevega nasilja. Poudaril je zaslugo Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske za očuvanje naših narodnih bogastev, predvsem gozdov, pred roparskimi okupatorji in omenil posebnost gospodarskega obdobja poslednjih treh mesecev, ko je narodnoosvobodilno gibanje moralo pričeti reševati ne samo potrebe narodnoosvobodilne vojske, ampak tudi gospodarske potrebe civilnega prebivalstva in je zato ustanovilo osrednjo, okrožne, rajonske in vaške gospodarske komisije.

Nato je dr. Breclj prikazal gospodarske razmere, ki so nastale na osvobojenem ozemlju, ko je Osvobodilna fronta prevzela oblast, npr. prenehanje preskrbe, trgovine, odrezanost od drugih pokrajin itd. Pojasnil je načela za reševanje gospodarskih, finančnih in prehrabnenih vprašanj na osvobojenem ozemlju ter utemeljil nujnost najpotrebnejših gospodarskih ukrepov, npr. ustavitve prodaje vsega blaga, racioniranja živil, določitve najvišjih cen itd., da se zagotovi gospodarsko življenje na osvobojenem ozemlju.

Ivan Novak-Očka, Boris Kidrič, dr. Vito Kraigher in Avgust Zupet
v Kočevju

V razpravi po obeh poročilih je sodelovalo trinajst odposlancev. Govorili so predvsem o konkretnih upravnih in gospodarskih zadevah.

Nato je Boris Kidrič govoril o izvolitvi vrhovnega organa ljudske oblasti na Slovenskem. Dejal je, da bi bilo najprirodnejše, da bi bil ta organ sam zbor odposlancev slovenskega naroda, vendar pa ga v vojnih razmerah ne bi bilo mogoče sklicati, ko bi bilo potrebno. Zato je potrebno, da zbor odposlancev izvoli plenum Osvobodilne fronte, »ki bo hkrati vrhovni organ obstoječe slovenske narodne oblasti«. Šteje naj 120 ljudi, ki bodo sklepali vselej, ko bo potrebno in mogoče. Ko pa to ne bo mogoče, naj njegove posle opravlja izvršni odbor OF. Potem ko je dr. Jože Rus pojasnil način volitev, je Kidrič prebral predlog 120 članov za plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor in 42 članov delegacije za AVNOJ. Bral je imena kandidatov in se pri vsakem imenu obrnil k odposlancem, ali sprejmejo kandidata ali ne. Ti pa so vse predlagane

kandidate soglasno izvolili s ploskanjem.⁸⁰ Izvolili so tudi deset-članski izvršni odbor OF oziroma predsedstvo Slovenskega narodno-osvobodilnega odbora v njegovi dotedanji sestavi.

Proti koncu so odposlanci sprejeli *proglas*, v katerem so med drugim povedali: »Kot prvi svobodno izvoljeni odposlanci, izbrani sredi najhujšega boja za narodni obstanek, izpovedujemo v imenu vsega borečega se ljudstva, da je slovenski narod danes končno-veljavno stopil v krog suverenih narodov.« V proglasu so tudi slovesno odobrili, »da je izvršni odbor Osvobodilne fronte v imenu suverena slovenskega naroda vstopil v AVNOJ«, in napovedali neizprosni boj nemškemu okupatorju.

Nato so sprejeli še *resolucijo*, ki jo je prebral Kidrič. V njenem prvem delu ugotavljajo zgodovinske zasluge Osvobodilne fronte v organiziranju, vodenju in širjenju narodnoosvobodilnega boja, organiziranju ljudske oblasti in vključevanju slovenskega naroda v enakopravno domovino jugoslovanskih narodov. V drugem delu so obsojili belo in plavo gardo kot izdajalska pomočnika okupatorja ter netilca državljanske vojne ter določili slovenski ljudski oblasti naloge, da neusmiljeno zatira njune ostanke. V tretjem delu resolucije je zbor odposlancev potrdil vse dotedanje vojne, politične in upravne ukrepe izvršnega odbora OF v boju proti zunanjemu in notranjemu sovražniku slovenskega naroda ter v graditvi nove ljudske oblasti. V četrtem delu je izrekel svojo hvaležnost ruskemu narodu, v petem pa ugotovil, da so narodi Jugoslavije s svojim junaškim bojem izpolnili in še izpolnjujejo svoje dolžnosti do skupnega zavezniškega tabora in upravičeno zahtevajo drugo fronto na zahodu, ki naj pomaga skrajšati vojno in omejiti žrtve malih narodov.

Na koncu sta še spregovorila dr. Ivan Ribar in Josip Vidmar in ob 3. uri po polnoči končala zbor odposlancev. Nato je partizanska igralska skupina uprizorila dramo Mileta Klopčiča »Mati«.

Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bil manifestacija, ki je zaradi velikega števila odposlancev, svoje vsebinske pomembnosti in navdušenja odposlancev marsikoga presenetil. Tako je predsednik IOOF Vidmar v svojem sklepnem govoru dejal: »Te

⁸⁰ Bogdan Osolnik se spominja, da so na zboru izvolili 40 delegatov. Ker so se krščanski socialisti pritožili, da je iz njihovih vrst premalo delegatov, je Boris Kidrič odločil, naj se v delegacijo vključita tudi Jožko Zemljak in Jože Penca. Brošura, ki so jo izdali po zboru, ima imena 40 delegatov, obstaja pa Kidričevo sporočilo, da sta omenjena delegata izpadla pri tiskanju brošure. Osolnik se tudi spominja, da so namestnike delegatov za AVNOJ izvolili tudi na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, česar pa v zapisniku ni. (B. Osolnik, izjava piscu.)

tri dni je vladal v tej dvorani in v tem zboru duh, kakršen je osnovni pogoj za ustvaritev tistega, kar mi vsi hočemo. Bil je to duh volje, energije, razuma in tvornega hotenja, tistega tvornega hotenja, ki hoče dokončno urediti usodo tega naroda.« Ugodno oceno o zboru je izrekel tudi CK KPS.⁸¹

3. Pomen zbora

Zbor odposlancev slovenskega naroda je bil v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor. Kot demokratično izvoljen in množičen zbor je bil slovenska posebnost, saj se pri nobenem drugem narodu sredi zaslužnjene Evrope ni zbralo tako veliko število na splošnih in neposrednih volitvah demokratično izvoljenih zastopnikov delovnega ljudstva. Niti v drugih jugoslovanskih pokrajinah, npr. na Hrvaškem, v Bosni, Črni gori in Sandžaku, kjer so imeli oktobra in novembra zasedanja pokrajinskih protifašističnih svetov, niso predstavniki zanje izbrali na tako ljudski demokratičen način kakor v Sloveniji. Vzrok za to nikakor ni samo v stvarnih, tj. vojnih razmerah, ki so v Sloveniji omogočale bolj demokratičen način izbora kakor pa drugje, temveč tudi in predvsem v tem, da je bila v Sloveniji Osvobodilna fronta, ki si je ves čas prizadevala, da bi sproti uveljavljala pristno ljudsko demokracijo. Zato se tako v samem načinu izbora predstavnikov slovenskega naroda kakor tudi v množičnosti zbora kažejo tudi moč in širina ter demokratična zavzetost Osvobodilne fronte kot množične organizacije bojujočega se slovenskega naroda in kot njegove oblasti.

V Kočevju je prek svojih odposlancev prvič v svoji zgodovini spregovoril resnično slovenski narod sam. Prej so o njegovi usodi cela stoletja odločali drugi in tudi od leta 1860, ko so se politične pravice postopno širile na vse sloje prebivalstva, so Slovenci dobili samo pravico soodločanja o svoji usodi, in težišče pri tem soodločanju ni bilo doma, temveč najprej na Dunaju in od konca leta 1918 v Beogradu. Osvobodilna fronta je ta položaj bistveno spremenila, in to v dveh stvareh. Slovenski narod je na svoji zemlji začel su-

⁸¹ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943. Dokumenti. Uredil Milan Megušar-Borut. Ljubljana 1953; Slovenski poročevalec 17. 10. 1943; brošura: Sklepi, dokumenti in govori (Zbor odposlancev slovenskega naroda). Založba in redakcija IOOF, 1943; Šnuderl: Dokumenti, str. 95—105. Mikuž: Pregled zgodovine NOB, III, str. 89—95; Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 330—347 in na strani 350—351 navedeni viri in literatura.

vereno odločati o svoji prihodnji poti sam, in to prek svojih pravih zastopnikov, tj. delovnih ljudi. Uresničevati so se začele globoke Cankarjeve besede, da si bo slovenski narod, to je narod proletarcev, pisal sodbo sam in da mu je ne bosta več pisala niti mestna niti podeželska gospoda, kar je bilo tudi geslo zbora odposlancev v Kočevju.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je kot demokratično izvoljeni zbor po pristnem demokratičnem postopku obravnaval vsa bistvena vprašanja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. Program Osvobodilne fronte, izražen v znamenitih devetih temeljnih točkah, in njegovo dotedanje uresničevanje sta dobila najširšo potrditev. Zbor odposlancev je tudi izglasoval soglasno zaupnico in priznanje izvršnemu odboru Osvobodilne fronte za uspešno dveletno vodstvo narodnoosvobodilnega boja, potrdil vse njegove dotedanje odloke in ga izvolil v njegovi dotedanji sestavi. Tako se je tudi na tem zboru izrazil stalno navzoč globok čut odgovornosti Osvobodilne fronte, da sproti polaga obračun svojega dela in da za svoje ukrepe dobi čimprejšnjo odobritev na najširši osnovi. Na celi vrsti zasedanj vrhovnega plenuma OF, plenuma delegatov okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine in zbora aktivistov OF je dotlej vodstvo Osvobodilne fronte polagalo obračun svojega dela. Zdaj pa je njegovo delo obravnaval, ocenjeval in odobril najširši in demokratično izvoljeni zbor pravih ljudskih predstavnikov.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je obravnaval tudi vprašanje ljudske oblasti in ugotovil, da se je Osvobodilna fronta kot vseljudsko narodnoosvobodilno gibanje hkrati razvila v slovensko ljudsko oblast, da so osnovni organi te oblasti odbori Osvobodilne fronte oziroma narodnoosvobodilni odbori, ko bodo izvoljeni po načelu ljudske demokracije in vključeni v Osvobodilno fronto. Izvolil je tudi vrhovni organ ljudske oblasti in vrhovni predstavniški organ.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je kot široko ljudsko predstavništvo na svojem enkratnem zasedanju izvolil plenum Osvobodilne fronte kot najvišji organ Osvobodilne fronte oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni organ slovenske ljudske oblasti, ki se je na svojem prvem zasedanju v Črnomlju preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet in izoblikoval v prvi slovenski ljudski parlament. S tem se najvišji organ Osvobodilne fronte in ljudske oblasti ni samo razširil, temveč tudi kakovostno spremenil, ker je bil odpravljen sistem skupinskega predstavništva in je bilo izvoljenih vanj mnogo predstavnikov, ki so se dotlej izkazali v dveletnem osvobodilnem boju.

Slovenski narod si je tako prvič v zgodovini na dosledno demokratičen način izvolil svoje pravo politično vodstvo in demokratično predstavništvo. S tem je položil temelje svoji državnosti in »končno-veljavno stopil v krog suverenih narodov« ter začel o notranji ureditvi Slovenije odločati izključno sam, kakor je to predvideval program Osvobodilne fronte.

Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je položil temelje slovenski državnosti, se je soglasno in z velikim navdušenjem izrekel za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo. S tem je programsko načelo Osvobodilne fronte o zedinjeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji, temelječi na narodni enakopravnosti in pravici vsakega naroda do samoodločbe, dobilo najširše potrdilo. Slovenski narod je prek zbora odposlancev poudaril svojo voljo, da še nadalje povezuje svojo narodno usodo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Zato je izvolil dvainštiridesetčlansko delegacijo za Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije, ki je na svojem drugem zasedanju v Jajcu položil temelje nove Jugoslavije.

V. poglavje

Delo upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje

1. Pred nemško ofenzivo

V prvi polovici septembra 1943 je vrhovni plenum Osvobodilne fronte kot najvišji organ ljudske oblasti na Slovenskem upravo na razsežnem svobodnem ozemlju v južni Sloveniji zaupal upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje, ki jo je ustanovil nalašč za to nalogo, in Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo, ki se je ustanovil kot vrhovni politični in oblastni organ v vse-ljudski vstaji na Primorskem. Oba organa sta bila v tem pogledu podrejena vrhovnemu plenumu OF oziroma med njegovimi zasedanji izvršnemu odboru OF; po zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju sta bila odgovorna na novo izvoljenemu plenumu OF oziroma Slovenskemu narodnoosvobodilnemu odboru ter njegovemu izvršnemu organu, tj. izvršnemu odboru OF oziroma predsedstvu SNOO. Obstajala sta do prvih mesecev leta 1944, in to upravna komisija do marca, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo pa le do srede januarja, ko so ga ukinili in je bila upravna komisija poldrugi mesec načeloma pristojna tudi za vodenje uprave na Primorskem.

Ustanovitev upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje je izvršni odbor OF objavil s posebnim odlokom 15. septembra.⁸² Bogdan Osolnik, ki ga je vrhovni plenum OF imenoval za sekretarja upravne komisije, je takrat ležal bolan v vasi Suhor pod Kočevskim Rogom. Spominja se, da ga je tam dan ali dva po imenovanju

⁸² Lepak v arhivu in knjižnici IZDG; Slovenski poročevalec 17. 9. 1943. (Šnuderl: Dokumenti, str. 84—85; Zbornik dok. NOV, VI/7, dok. 48.)

obiskal Boris Kidrič in mu dal prva navodila za poslovanje.⁸³ Osolnik mu je 18. septembra napisal prvo poročilo, iz katerega zvemo tudi za začetek poslovanja:

»Včeraj se je naša komisija nastanila in si uredila hrano in stanovanje oz. domače sožitje.

O bodočem delu imamo že dokaj jasne pojme in smo že pripravili najpotrebnejše okrožnice: zaščita proti letalskim napadom itd. Rabimo pa nekaj načelnih direktiv o nekaterih vprašanjih. Nujno je, da se udeleži naše prve seje, ki naj usmeri vse naše delo, nekdo od Vas, predvsem Ti, potem kdo od financ (Serbec) in od propagande.

Vzpostavljena je 2 × dnevno zveza s [TV] 15, po kateri nam lahko sporočiš, kdaj in kje bi utegnil. O stalnem delu Te bom sam obvestil takoj, ko mi bo to mogoče, najbrž že jutri.

Organizacija pisarne, načelstvo, osebje in pod. je že v teku, a se nekako zavlačuje, ker še ne razpolagamo s prav nobenimi prevoznimi sredstvi.«⁸⁴

Isti dan je Kidriču poslal kratko sporočilo tudi inž. Lojze Rojč-Miha T.: »Tov. Bogdan je še vedno slab in ni bilo priporočljivo, da bi šel do vas; zvečer pridem na poročanje — oprosti, da se nisem držal termina. Delo na organizaciji in nastanitvi ‚komisije‘ bi s tem zaostalo. Javka za komisijo je na TV 15.«⁸⁵

Verjetno sta se Rojč in Kidrič 18. septembra zvečer dogovorila za sestanek s člani upravne komisije 19. in 20. septembra. Nekdanji člani upravne komisije, ki so se udeležili tega, prvega sestanka s Kidričem, se namreč več ne spominjajo natančnega datuma, pač pa dobro pomnijo, da je bil sestanek na sedežu kurirske postaje TV 15 v Podturnu (poslednja hiša ob cesti na Kočevski Rog) in da jim je Kidrič orisal pomen upravne komisije in načrtal njene temeljne naloge.⁸⁶

Upravna komisija se je do takrat večinoma že zbrala, nastanila v dveh vasicah ob severovzhodnem pobočju Kočevskega Roga. Sedem odsekov se je nastanilo v vasi Sela, in to odsek za splošno upravo pri Janezu Erjavcu (h. št. 14), za finance pri Mariji Aš (h. št. 8), za industrijo pri Ani Šenica (h. št. 1), za gospodarstvo in

⁸³ Bogdan Osolnik, ustna izjava piscu 4. 4. 1983. Kocbek si je že 15. septembra zapisal v dnevnik, da sta imela ta dan Kidrič in on sestanek z novo imenovanimi člani upravne komisije, ki »so že na poti v Črmošnjice, kjer se bodo nastanili«, in da sta jim »zarisala območje in določila prve smernice«. (Kocbek: Listina, str. 283.)

⁸⁴ ZA CK ZKS, št. 1153.

⁸⁵ ZA CK ZKS, št. 1154.

⁸⁶ Bogdan Osolnik, Viktor Repič, Alojz Dular, dr. Stane Pavlič, ustni vir 4. 4. 1983.

IZVRŠNI ODBOR
OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA

ODLOK

o postavitvi

Upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje

1. Da bi zagotovili poslovanje javne uprave na osvobojenem slovenskem ozemlju, postavlja izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda **Upravno komisije za osvobojeno slovensko ozemlje.**
2. Upravna komisija je prehodnega značaja in jo bodo po ureditvi razmer nadomestili demokatično postavljeni upravni organi.
3. Upravna komisija ima naslednje odseke:
 - Odsek za splošno upravo,
 - Odsek za finance,
 - Odsek za industrijo,
 - Odsek za gospodarstvo in prehrano,
 - Odsek za narodno vzgojo in prosveto,
 - Odsek za promet,
 - Odsek za zaščito civilnega prebivalstva v vojnih razmerah,
 - Odsek za narodno zdravstvo.
4. Upravna komisija tvorijo načelniki posameznih odsekov. Načelnik odseka za splošno upravo je hkrati sekretar Upravne komisije.
5. Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje je za svoje poslovanje neposredno odgovorna izvršnemu odboru in Vrhovnemu plenumu Osvobodilne fronte slovenskega naroda.
6. Izvršni odbor Osvobodilne fronte imenuje v Upravno komisijo za osvobojeno ozemlje naslednje tovariše:

kot načelnika Odseka za splošno upravo in sekretarja Upravne komisije	tov. Bogdana Osolnika
" " Odseka za finance	" Viktorja Repiča
" " Odseka za industrijo	" ing. Lojzeta Dularja
" " Odseka za gospodarstvo in prehrano	" ing. Jožeta Levstika
" " Odseka za narodno vzgojo in prosveto	" prof. Jožkota Zemljaka
" " Odseka za promet	" ing. Lojzeta Rojca
" " Odseka za zaščito civilnega prebivalstva	" ing. Filipa Kumbatoviča
" " Odseka za narodno zdravstvo	" dr. Ladeta Milavca

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

Za izvršni odbor
Osvobodilne fronte slovenskega naroda:

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Na položaju, dne 15. septembra 1943.

Odlok IOOF o ustanovitvi upravne komisije 15. septembra 1943

prehrano pri Stanetu Robidi (h. št. 9), kjer sta bila tudi kuhinja in skupni prostor za sestanke, za narodno vzgojo in prosveto pri Francu Primcu (h. št. 10), za narodno zdravstvo pri Alojzu Markoviču (h. št. 4), za zaščito civilnega prebivalstva pri Matiji Pircu (h. št. 13), kurirji so stanovali pri Janezu Šenici (h. št. 5) in strojepiska pri Francu Žafranu (h. št. 12). Odsek za promet se je nastanil v Obrhu pri Jožetu Finku (h. št. 13).⁸⁷

V vsakem odseku sta bila poleg načelnika še najmanj dva člana. Sestava upravne komisije — v njej so bili npr. štirje doktorji, sedem inženirjev, dva profesorja itd. — kaže na to, da so jo sestavljali predvsem strokovnjaki, ki naj bi čimbolj načrtno in dognano urejali vsa upravna področja in svoje ugotovitve sporočali izvršnemu odboru in vrhovnemu plenumu OF, ki sta bila edina pristojna izdajati odloke. Napačno pa bi bilo misliti, da so bili to kakšni apolitični ljudje, nasprotno: nekateri so bili že uveljavljeni aktivisti OF na Dolenjskem (npr. Osolnik in Levstik), drugi v Ljubljani (npr. Repič, Zemljak), tretji dolgoletni člani KPS (npr. Jože Jurančič) itd. Čez nekaj tednov je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju šest članov upravne komisije (dr. Darko Černež, Tone Dvojmoč, Jože Levstik, Bogdan Osolnik, Viktor Repič in Jože Zemljak) izvolil v Plenum OF ali Slovenski narodnoosvobodilni odbor in enega (Jože Zemljak) v slovensko delegacijo za AVNOJ.⁸⁸ Sodeč po zapisniku nekoga člana CK KPS iz začetka oktobra 1943 je bila glede političnega prepričanja njena sestava takšna: 11 članov KPS, 2 krščanska socialisti, 2 Sokola in 3 »meščani«, vsi pa seveda privrženci narodnoosvobodilnega gibanja.

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje je imela poleg sekretarja Osolnika tudi tehničnega sekretarja Jožeta Slapničarja-Jošta, pravnega referenta ali svetovalca dr. Darka Černeja, vodjo pisarne Alojzija Kramarja in strojepisko Jelko Lubi. Pisarna je opravljala posle za komisijo kot celoto in tudi za posamezne odseke. Vso komisijo z njenimi odseki in s pomožnim osebjem so tehnično pojmovali kot »Bazo 27« in je imela zato svojega komandanta (Slapničar), oskrbnika (Franc Zdešar), kurirsko službo (vodja Josip Papež-Džon, kurirji Lado Pavlič, Marjan Osolnik, ki sta kmalu odšla drugam, in Marjan Dolinšek), svojo kuhinjo (Mrika Zdešar, Ana Hribar in Ivanka Krese), konjarja (Stanko Robida) itd.

Upravna komisija je zlasti v prvem obdobju svojega poslovanja, tj. do začetka nemške ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem, za-

⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 439, pregled nastanitve odsekov upravne komisije, izjava članov upravne komisije v Selih 4. 4. 1983.

⁸⁸ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 167—168.

radi večanja svojih nalog pritegovala nove strokovnjake. Kaže, da je bilo strokovnega kadra skupaj z instruktorjema Albertom Svetino in Antonom Dvojmočem okrog 33 in pomožnega osebja z družinskimi člani vred okrog 12, skupno torej okrog 45 oseb. Vodstvo narodno-osvobodilnega gibanja je predvidevalo, da bodo prišli v upravno komisijo še inženirji Domicijan Serajnik, Ivan Jelačin in Sotošek iz Ljubljane, vendar se to ni zgodilo. Kot Baza 27 si je upravna komisija uredila svoj »hišni red«.⁸⁹

Povedali smo že, da je bila upravna komisija za osvobojeno ozemlje podrejena naravnost vrhovnemu plenumu OF oziroma izvršnemu odboru OF in da so bili nekateri člani teh organov »odgovorni« za poslovanje posameznih odsekov upravne komisije. Tako je za odsek za splošno upravo odgovarjal Boris Kidrič, za finance dr. Dušan Sernec, za industrijo Franc Leskošek, za gospodarstvo in prehrano dr. Marijan Breclj in kmalu nato, po prihodu iz Ljubljane 21. septembra, dr. Lado Vavpetič, za narodno vzgojo in prosveto Franjo Lubej, za promet France Svetek, za zaščito civilnega prebivalstva Josip Jeras in za narodno zdravstvo Tone Fajfar.⁹⁰ Kot se spominjajo bivši načelniki odsekov upravne komisije, so bili stiki med njimi in »odgovornimi« v izvršnem odboru in vrhovnem plenumu OF zelo rahli; nekateri so jim le enkrat ali dvakrat ustno poročali o delu svojega odseka. Komisija je imela trden in stalen stik le s Kidričem in dr. Marijanom Brecljem. Razumljivo je, da je imel največ stikov z njima sekretar komisije in načelnik odseka za splošno upravo Osolnik.

Ko je vrhovni plenum OF na seji 14. septembra potrdil predlog izvršnega odbora OF o odsekih, njihovih načelnikih in odgovornih v vrhovnem plenumu in izvršnem odboru OF za posamezne odseke, je dr. Jože Rus predlagal ustanovitev odseka za sodstvo. Vendar so ugotovili, da glede na vojaško sodstvo ni potreben poseben odsek ali referat za sodstvo v upravni komisiji, pač pa naj Zoran Polič-Marko, ki je bil načelnik vojaške sodne komisije, prevzame kot član izvršnega odbora OF v vrhovnem plenumu OF interno ta referat.⁹¹

⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, seznama moštva Baze 27.

⁹⁰ Arhiv IZDG, f. 439, zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943. Toneta Fajfarja so imenovali v odsotnosti in si je zapisal v dnevnik: »V moji odsotnosti je bila seja Izvršnega odbora. Sklenili so reorganizirati Izvršni odbor ter razdeliti referate. Meni so dali sanitetni referat, v katerem pravzaprav nisem čisto nič doma. Referat za prosveto je dobil prof. Zemljak, kar se mi zdi posrečena izbira.« (Fajfar: Odločitev, str. 364.)

⁹¹ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik 12. zasedanja vrhovnega plenuma OF 14. 9. 1943.

Iz gradiva, ki nam je na voljo, ni mogoče ugotoviti vseh stikov, pogovorov in sestankov med načelniki odsekov in odgovornimi za odseke v vrhovnem plenumu in izvršnem odboru OF. Poleg tega pa — kot že vemo — je vrhovni plenum OF, kakršen je bil v času imenovanja upravne komisije, obstajal le do 3. oktobra 1943, ko je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju izvolil 120-članski plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor; zato so potlej člane bivšega vrhovnega plenuma OF vabili na seje izvršnega odbora OF. Ohranilo pa se nam je nekaj zapisnikov pogovorov in sestankov med sekretarjem izvršnega odbora OF Borisom Kidričem in načelniki odsekov, kar bomo prikazali pri obravnavi dela posameznih odsekov. Nekajkrat sta o posameznih vprašanjih javne uprave razpravljala tudi vrhovni plenum in izvršni odbor OF.

Povedali smo že, da je bil prvi sestanek upravne komisije s Kidričem okrog 19. septembra na sedežu TV 15 v Podturnu. Morda se nanj nanaša Kocbekov zapisek v njegovem dnevniku 20. septembra, vendar se sedaj člani komisije ne spominjajo, da bi bil Kocbek navzoč na prvem sestanku. Takole pravi Kocbek: »Nekateri člani Upravne komisije so prišli k nam na svoje prvo poročanje in na posvet. Čudno mi je, kadar s preveliko resnobo govorimo o zadevah, ki so prehodnega in kratkotrajnega značaja, in kadar jih izvajamo z nadčloveškimi naporii. Tako je načelnik za prosveto moral načeti vprašanja, ki odločno presegajo današnje relativne okoliščine: reden pouk, učno osebje, šolske knjige, učni načrt, konferenco prosvetnih delavcev in vzpostavitev temeljnih načel na kulturnem področju. Nazadnje je zmagal realizem: Prvo je prehrana vojske, drugo volitve za Zbor odposlancev, tretje splošna priprava na dolgi in težki spopad z Nemci, ki nas bo prizadel v prihajajoči zimi in šele potem vse drugo.«⁹² K temu samo dve pripombi: 1. člani upravne komisije so torej svoje naloge pojmovali zelo resno, 2. gradivo same komisije kaže, da ni bilo vse razen omenjenih treh prednostnih nalog odri-njeno tako z levo roko, kot bi sklepali iz tega Kocbekovega zapiska.

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje je delovala v treh smereh. 1. Nekatero zadevo je reševala povsem samostojno, in to kot celota ali pa prek svojih odsekov. Usmerjala je posamezna upravna področja v okrožjih Dolenjske in Notranjske ter tudi uskla-jevala delo civilnih upravnih organov z vojaškimi, posebno z ekonomskim odsekom glavnega štaba NOV in PO Slovenije. 2. Za pomembnejše zadeve je pripravljala predpise, ki jih je izdala sama ali njeni odseki ali pa izvršni odbor OF. Izdala je le en odlok, ker sta si zakonodajno pravico obdržala vrhovni plenum OF in izvršni

⁹² Kocbek: Listina, str. 303.

odbor OF, v drugi polovici oktobra 1943 ji je izvršni odbor OF s posebnim odlokom dovolil izdajati odredbe za izvajanje sklepa zbora odposlancev slovenskega naroda o mobilizaciji ljudskih sil in gmotnih sredstev za osvobodilni boj. Člani upravne komisije so izvršnemu odboru OF posredovali tudi svoja opažanja s terena, ki so ga često obiskovali. 3. Prek odseka za gospodarstvo in prehrano je upravna komisija skrbela tudi za delovanje osrednje gospodarske komisije, ki je ostala še naprej najpoglavitnejši gospodarski organ narodnoscvobodilnega gibanja in bomo njen položaj in delo prikazali pri obravnavi gospodarskih vprašanj.

Prvi ukrep, ki ga je sprejela upravna komisija, je bil odlok odseka za finance o začasni zaporil vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih 17. septembra 1943. To je bil tudi edini odlok, ki ga je izdala komisija sama.⁹³ Za nadaljnjo usmeritev dela komisije ali nekaterih njenih odsekov sta bila koristna verjetno Kardeljeva razprava na 13. seji vrhovnega plenuma OF 21. septembra⁹⁴ in gospodarska konferenca 26. septembra, ki sta se je udeležila tudi Kidrič in dr. Brecelj, vendar se nam o njej ni ohranilo temeljno gradivo, in razprava o tem na seji izvršnega odbora OF 28. septembra.⁹⁵

Kmalu po prvem pogovoru načelnikov odsekov s člani izvršnega odbora in vrhovnega plenuma OF, ki nam ga je zabeležil Kocbek, so posamezni odseki začeli izdajati okrožnim odborom OF prva navodila. Tako je odsek za splošno upravo 25. septembra izdal razglas o prepovedi gibanja civilnega prebivalstva v nočnih urah, o uvedbi prepustnic za gibanje zunaj rajonov in o obvezni zatemnitvi v nočnih urah, odsek za finance je poleg omenjenega odloka isti dan, tj. 17. septembra, izdal navodila za finančno poslovanje okrožnih odborov OF, odsek za industrijo je že 20. septembra izdal navodila za delo na področju lesne industrije, 21. septembra si je izdelal svoj delovni program in ga drugi dan posredoval izvršnemu odboru OF, 23. septembra pa je okrožne odbore OF seznanil z nalogami na industrijskem področju, odsek za gospodarstvo in prehrano je po razčiščenju medsebojnega sodelovanja z osrednjo gospodarsko komisijo 15. 9. seznanil gospodarske komisije z najnujnejšimi gospodarskimi nalogami, odsek za ljudsko vzgojo in prosveto je 24. septembra zahteval od okrožnih odborov OF statistiko šol in učnega osebja, odsek za zaščito civilnega prebivalstva je 23. septembra

⁹³ Arhiv IZDG, f. 435/II in 439/II, osnutek odloka in odlok 17. 9. 1943; Slovenski poročevalec 23. 9. 1943. (Šnuderl: Dokumenti, dok. 78.)

⁹⁴ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik 13. zasedanja Vrhovnega plenuma OF 21. 9. 1943.

⁹⁵ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943.

z okrožnico opredelil naloge za varstvo pred nemškimi letalskimi napadi, odsek za narodno zdravstvo pa je isti dan zahteval od okrožnih odborov OF statistiko zdravstvenih ustanov in zdravstvenega osebja. Kot vidimo, je večina odsekov prek navodil vzpostavila stik s terenom 23. in 24. septembra, torej teden dni po začetku delovanja v omenjenih vasicah pod Kočevskim Rogom.

Delovanje upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje lahko razdelimo v dve fazi; tako ga je namreč proti koncu svojega delovanja razmejila tudi komisija sama. Prvo obdobje je trajalo do velike nemške ofenzive, ki je od 21. oktobra do 13. novembra zadela Dolenjsko in Notranjsko, in drugo po tej ofenzivi do ukinitve komisije februarja ali marca 1944. Natančneje lahko njeno delo prikažemo le po posameznih upravnih področjih, tj. po delovanju posameznih odsekov, pri čemer je treba upoštevati to, da odseki niso niti enakomerno ustvarili niti ohranili svojega gradiva, po katerem lahko opišemo njihovo delo.

Odsek za splošno upravo

Odsek za splošno upravo, ki mu je načeloval sekretar komisije Bogdan Osolnik, je imel najmanj osebja; v njem je namreč delal le dr. Darko Černej. Kot že rečeno, se je njegovo področje omejevalo na notranje zadeve, in je bilo takšno tudi njegovo poslovanje. Kaže, da si je delovno področje z odsekom za zaščito civilnega prebivalstva razmejil tako, da je skrbel predvsem za zaščito pred notranjimi sovražniki, kar je bila tudi naloga Varnostnoobveščevalne službe in Narodne zaščite, drugi pa pred zunanji sovražniki, za kar je skrbela tudi narodnoosvobodilna vojska. Odsek je 25. septembra v skladu z ukrepi za ohranitev reda in varnosti in za zaščito civilnega prebivalstva prepovedal gibanje prebivalstva v nočnih urah (od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj), in uvedel prepustnice za gibanje zunaj mest in rajonov, vendar dovolil terenskim in rajonskim odborom OF delati upravičene izjeme. Odredil je tudi obvezno nočno zatamnitev prostorov zaradi nevarnosti pred nočnimi letalskimi napadi.⁹⁶ Čez štiri dni je z okrožnico okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF natančneje določil, komu in za kakšne primere lahko izdajajo prepustnice za odhajanje prebivalcev iz rajonov. »Vsakdo, ki izda propustnico, prevzame s tem osebno odgovornost za vse posledice. Vsi nekdanji belogardisti, petokolonaški sumljivi in nezanesljivi elementi morajo biti pod stalno kontrolo in ne smejo dobiti možnost za kretanje in širše stike«, je določil odsek. Prepo-

⁹⁶ Arhiv IZDG, f. 439/II, osnutek razglasa 25. 9. 1943.

Bogdan Osolnik

vedal je tudi izdajati prepustnice, če bi razsajala kakšna kužna bolezen, medtem ko so bili za izdajanje dovoljenj za potovanje na neosvobojeno ozemlje pristojni le glavni štab NOV in PO Slovenije ter štabi divizij.⁹⁷

Isti dan je odsek z okrožnico okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF opozoril na naloge mobilizacije v narodnoosvobodilno vojsko. Do takrat so namreč člani upravne komisije obiskali teren in ugotovili precej pomanjkljivosti pri mobilizaciji, tako da je komisija o tem obvestila tudi izvršni odbor OF. »Tovariši so zlasti v mestih in trgih opazili, da je cela vrsta ljudi, ki spadajo pod mobilizacijo, ki pa nikakor niso nujno potrebni pri upravnem, političnem in gospodarskem delu, prosti in domnevajo, da so se morali na nedopustni način odtegniti splošni mobilizaciji. Tej okolnosti bi bilo potrebno posvetiti zlasti iz političnih razlogov veliko pažnjo, ker vzbuja ta okolnost negotovanje zlasti med kmečkim življenjem, ki je, kakor izgleda, mobilizaciji v mnogo večjem obsegu zadostilo. Na drugi strani mobilizacija preko starosti.« Opozorila je tudi na druge napake: nedopustne posege vojaških poveljstev v zadeve upravnega značaja, brezsmiselno in nedovoljeno streljanje, prilaščanje vojnega plena, zlasti življenjskih potrebščin v okrajih Trebnje, Dobropolje, Ribnica in Sv. Gregor, kršenje blokade blaga v industrijskih obratih s strani vojske, zanemarjanje političnega dela za-

⁹⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za splošno upravo I/2 dne 29. 9. 1943.

radi neznanja porazdelitve dela, ozkosrčno ocenjevanje pri pritegovanju strokovnega osebja k upravnemu delu.⁹⁸

Da so bili takšni primeri res na terenu, priča tudi poročilo sekretarja OK KPS Grosuplje Sergeja Kraigherja: »Komanda mesta in področja sta se izkazali kot nesposobni, da bi bili kos pravilni izvedbi mobilizacije. Na eni strani nimata nobene kontrole nad mobiliziranci, v mobilizacijskih spiskih vlada zmešnjava, vojne obveznike pošilja brez zadostne kontrole v partizanske edinice, tako da jih je mnogo spotoma ušlo. Nato še zdravnik Levstikove brigade spoznava za nesposobne ljudi, ki jih je do sedaj še vsaka vojaška oblast potrdila za vojne obveznike in za katere domačini vedo, da so zdravi in izgleda tudi, da povrh vsega še polit. kom. II. bat. L. B. sam na svojo roko odpušča ljudi. Najbolj značilno pa je, da prihajajo domov oproščeni vojne službe, po poročilih, ki jih dobivamo iz vseh rajonov, izključno belogardistični elementi. Z organizacijsko nesposobnostjo in malomarnostjo komande mesta in področja nastaja tako velika zmešnjava. Ne samo da je nemogoč točen pregled nad potekom mobilizacije, ampak zbuja vse to na terenu nezadovoljstvo in zgražanje ter stalne pritožbe in neprestano odlaga za ključek mobilizacije. (Od 157 zdravniško pregledanih jih je bilo 40 spoznanih za nesposobne.)« Po pogovoru z namestnikom političnega komisarja Levstikove brigade in brigadnim zdravnikom je Kraigher še v istem poročilu sodbo nekoliko omilil, vendar še naprej vztrajal, da je treba razmere spremeniti.⁹⁹

V začetku okrožnice je odsek zapisal: »Razni špekulanti in izmikači se rešujejo vojne obveznosti tako, da se vrivajo v politične in gospodarske odbore. Marsikje odločajo celo momenti sorodstva, prijateljstva itd. Vse to, ne le da zmanjšuje dotok žive sile v našo vojsko, ki stoji danes pred težkimi odločilnimi nalogami, ampak pomeni ogromno politično škodo naši stvari.« Nato je določil konkretne naloge odborov OF za dosledno mobilizacijo v narodno-osvobodilno vojsko in prepovedal vsake izjeme: »3. Mobilizacijo je treba izvesti z vso doslednostjo in brez vsakršnih izjem. Tudi za obveznike, ki sicer vršijo politične ali gospodarske funkcije, in člane odborov OF, velja ta dolžnost, vendar tako, da mobilizirani ostanejo pri svojem delu.« In dalje: »6. Iz nujnih gospodarskih razlogov in v primerih nepogrešljive potrebe po kvalificiranih strokovnih močeh smejo okrožni in rajonski odbori v sporazumu z vojaškimi komandami doseči, da se taki mobiliziranci dodelijo

⁹⁸ Arhiv IZDG, f. 439/II, poročilo upravne komisije o stanju na terenu, nedat.

⁹⁹ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Grosuplje 1. 10. 1943.

na svoj strokovni posel v obrtnih in industrijskih podjetjih, katerih obratovanje je važno za oskrbo vojske in civilnega prebivalstva.« Na koncu je odsek zahteval od okrožnih odborov OF podatke o izvedbi mobilizacije, in to o razpoloženju prebivalstva in uspehu mobilizacije v odstotkih, o številu neoboroženih in oboroženih skrivačev z natančno navedbo skrivališč, dalje popis vseh aktivistov OF z navedbo starosti in seznam funkcij, ki jih imajo za razlog oprostitve vojaške obveznosti, z ustrezno osebno karakteristikom.¹⁰⁰ Če bi okrožni odbori OF res poslali omenjene podatke, bi dobili lepo podobo uspeha mobilizacije in popis aktivistov OF v okrožjih. Vendar teh poročil v arhivih nisem našel, nekaj podatkov je le v rednih poročilih okrožnih odborov OF izvršnemu odboru OF.

Konec septembra in v prvi polovici oktobra sta odsek za splošno upravo in skupina pravnikov iz vrhovnega plenuma OF pripravila dva predpisa, ki ju je nato izdal izvršni odbor OF. Že 25. septembra je dr. Šnuderl poslal izvršnemu odboru OF osnutek odredbe o delni ustavitvi poslovanja rednih sodišč, o poslovanju zemljiške knjige, nepravdnih sodnih oddelkov in prekinitvi sodb in osnutek odredbe o prometu z nepremičninami. Oba osnutka je že pregledala komisija dr. Vavpetiča, dr. Marijana Breclja in dr. Šnuderla.¹⁰¹ Osnutka teh predpisov za sedaj ne poznamo in ne vemo, zakaj je minilo precej časa, pa odloka še nista izšla, saj so tudi na sestanku upravne komisije z Borisom Kidričem-Petrom sklenili: »Čimprej naj se izdajo odloki o omejitvi prenosa industrijskih podjetij in nadzoru nad industrijo in gospodarskimi podjetji. Z ozirom na ta sklep izroči pravni referent tov. Petru že pripravljena osnutka, da ju predloži Izvršnemu odboru.«¹⁰² Ponovno so na seji načelnikov upravne komisije 12. oktobra sprejeli sklep, da je treba pri izvršnem odboru OF poleg odloka o pooblastilu upravne komisije za izdajo odredb pospešiti tudi čimprejšnjo izdajo tehle odlokov:

- »1. o prepovedi prenosa industrijskih podjetij,
2. o stavljanju industrijskih gosp. podjetij pod nadzor,
3. o prepovedi oz. omejitvi prenosa nepremičnin,
4. o komasaciji in definitivni razmejitvi okrožij.«¹⁰³

¹⁰⁰ Arhiv IZDG, f. 435/II in 439/II, okrožnica odseka za splošno upravo I/1 dne 29. 9. 1943.

¹⁰¹ Arhiv IZDG, f. 435/II, Šnuderlov dopis IOOF 25. 9. 1943.

¹⁰² Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije s Kidričem 6. 10. 1943.

¹⁰³ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov upravne komisije 12. 10. 1943.

Kot nekatere druge odloke, ki jih bomo prikazali pri drugih odsekih, je izvršni odbor OF na svoji seji 17. oktobra sprejel tudi oba odloka,¹⁰⁴ datiral pa ju je z 18. oktobrom 1943. »Odlok o omejitvi prometa z nepremičninami, gospodarskimi podjetji in imovinskimi pravicami« je zaradi zavarovanja narodnega gospodarstva in preprečevanja špekulacij začasno omejil promet z nepremičninami, gospodarskimi podjetji in imovinskimi pravicami. Odsvojitvev in obremenitev nepremičnin je dopustil samo z dovoljenjem upravne komisije, ki je lahko odločala po svobodnem preudarku. Obenem si je izvršni odbor OF pridržal pravico, da sam dopušča možnost prenosa, zastave ali obremenitve industrijskih, bančnih, rudarskih, trgovskih, zavarovalnih in podobnih podjetij, delnic, kuksov, poslovnih deležev, osnovnih vlog in katerihkoli imovinskih pravic. Izvzel pa je imovinske prenose po dedni poti. Omenjena podjetja je izvršni odbor s tem odlokom postavil tudi pod nadzor, katerega obseg in način bo v posameznih primerih določila upravna komisija. Vsako pogodbo in vsak tozadevni vpis v javne knjige brez predhodnega dovoljenja izvršnega odbora OF oziroma upravne komisije je ta odlok razglasil za nična.¹⁰⁵

»Odlok o ustavitvi poslovanja rednih sodišč, o poslovanju zemljiške knjige in nepravdnih sodnih oddelkov« je zaradi vojnih razmer ustavil poslovanje rednih sodišč na osvobojenem slovenskem ozemlju, ki so do kapitulacije Italije poslovala pod okupatorjem. Prekinil je tudi vse tekoče sporne zadeve, onemogočil nove vloge v spornem in izvršilnem postopku, začenjanje novih ali nadaljevanje ter končanje že začelih postopkov, zaprl sodne pisarne itd. Nekatera kazniva dejanja so obravnavala partizanska vojaška sodišča (brigadna, odredna, področna), vse druge pa so lahko reševali terenski odbori OF, če so se sporne stranke obrnile na njih sporazumno. Pač pa je ta odlok dovolil nadaljevati poslovanje nepravdnim oddelkom in zemljiškoknjižnim uradom okrajnih sodišč ter trgovinskemu in združnemu registru pri okrožnem sodišču v Novem mestu. Določil je tudi, da mora pri vsaki rešitvi neposrednega postopka, izvzemši zemljiško-knjižne in registrske zadeve, sodelovati in soglašati odposlanec krajevno pristojnega terenskega odbora OF. Ker je del osvobojenega ozemlja ostal odrezan od svojih sodnih središč, je odlok pooblastil za reševanje nepravdnih zadev s tistega dela najbližje sosednje nepravdno sodišče. Za imenovanje sodnikov in

¹⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 17. 10. 1943.

¹⁰⁵ Šnuderl: Dokumenti, str. 114—115; Kraigher: Zakonodaja Združene Slovenije.

sodnopisarniškega osebja, ki naj rešujejo posle zemljiške knjige, trgovinskega ter združnega registra in nepravdnih zadev pri posameznih sodiščih, je odlok pooblastil upravno komisijo.¹⁰⁶

Drugi dan po podpisu teh odlokov, je pravni referent upravne komisije dr. Černej prosil izvršni odbor OF, naj zadrži objavo odloka o pooblastitvi upravne komisije in o omejitvi prometa z nepremičninami in gospodarskimi podjetji, dokler se ne bo pogovoril s pravno komisijo pri izvršnem odboru OF. Prosil je, naj mu ta pogovor čimprej omogočijo. Ne vemo, kakšni so bili razlogi za zadržanje objave in ali je prišlo do pogovora.¹⁰⁷

Odsek za finance

Odsek, ki mu je načeloval Viktor Repič (v odseku so delali dr. Zdenko Švigelj, Lavoslav Dolinšek in Line Žagar), je imel poleg odseka za gospodarstvo in prehrano najpomembnejše delo, ne da bi seveda podcenjevali delo drugih odsekov. Omenili smo že, da je bil prvi ukrep upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje ravno odlok tega odseka o začasni zapor vlog in tekočih računov pri vseh denarnih zavodih 17. septembra 1943. Temeljni namen tega ukrepa je bil, »da se prepreči kopičenje gotovine pri zasebnikih in s tem odtegotvanje normalnemu prometu«, kot je navedel odsek v samem odloku. Odlok je omogočil komisarjem denarnih zavodov, ki jih naj imenujejo okrožni odbori OF, da v utemeljenih nujnih primerih, kot je npr. smrtni slučaj, na predlog terenskih odborov OF dovolijo izjemo izplačevanja preživnine tistim, ki so brez sredstev, in tudi izplačilo mezd.¹⁰⁸ Tu je treba opozoriti na to, da je odsek presojo o izjemah prepustil nižjim organom ljudske oblasti, ki so vsekakor bolje poznali krajevne razmere kakor pa višji; v tem se kaže težnja, da bi na upravo vplivali tisti, ki se jih neposredno tiče. Ne vemo, kako so v vseh krajih, kjer so bile hranilnice in posojilnice, izvedli ta ukrep. V Novem mestu je npr. rajonski odbor OF na predlog okrožnega odbora OF imenoval za komisarja mestne hranilnice Toneta Ogrina in mu izročil 1 184 528,85 lir, ki jih je dvignil deloma na mestni hranilnici in deloma na pošti. »Sedaj je na razpolago rajonskemu odboru za izplačila podpor in

¹⁰⁶ Šnuderl: Dokumenti, str. 115—116; Kraigher: Zakonodaja Združene Slovenije.

¹⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 439/II, pismo pravnega referenta upravne komisije IOOF 19. 10. 1943.

¹⁰⁸ Arhiv IZDG, f. 435/II, odlok 17. 9. 1943, Slovenski poročevalec 23. 9. 1943. (Šnuderl: Dokumenti, dok. 78.)

Viktor Repič

za izplačila mezd rajonskim delavcem. Vsota 100 000 Lit se je stavila na razpolago malim vložnikom, ki lahko dvignejo vloženi denar v nujnih potrebah. Kar je poštnega denarja, pa bo vrnjen pošti takoj, ko se prične njeno redno poslovanje, ker je ta denar last poedincev, ki jim je bil pošteno nakazan.«¹⁰⁹

V Velikih Laščah so npr. 28. septembra imenovali finančnega referenta okrožja inž. Vladimira za komisarja v Hranilnici in posojilnici Velike Lašče in takoj zatem tudi v Nabavni in prodajni zadrugi, Kmečki posojilnici in hranilnici; Zadrugi z o. j. na Igu, medtem ko so za komisarja Hranilnice in posojilnice na Igu imenovali sekretarja ROOF Barje Matijo Škraba.¹¹⁰

Isti dan kot je izdal omenjeni odlok, je odsek za finance dal okrožnim odborom OF tudi navodila za njihovo finančno poslovanje. Najprej je naročil, naj si njihovi finančni referenti »ustvarijo širok krog zanesljivih strokovno usposobljenih ljudi, ki bodo kot pomožni organi vršili tehnično delo finančne stroke«, ti naj tvorijo finančne odseke, dotedanji finančni referenti pa naj postanejo njihovi sekretarji.

Nato je dal splošna navodila, ki se začno: »Princip zasebne lastnine ostane tudi v naprej temelj finančno gospodarskega reda. S

¹⁰⁹ ZA CK ZKS, št. 838, poročilo ROOF Novo mesto 23. 9. 1943.

¹¹⁰ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOV Velike Lašče 6. 10. 1943.

prevzemom oblasti smo prevzeli tudi obveze prejšnje uprave napram zasebnikom, vsled česar je treba:

a) brezpogojno izplačati plače za tekoči mesec (september) vsem dosedanjim državnim in samoupravnim uradnikom in nameščencem, kjer to že ni bilo izvršeno,

b) takoj izvršiti vse zaostale poštno denarne pošiljke.«

Kot drugo nalogo jim je odredil popis stanja gotovine po predpisanem obrazcu. Tretja naloga je bila izdelava spiskov dotedanjih prejemnikov plač, pri čemer je treba obvezno upoštevati tudi tiste, ki so jim okupatorjeve oblasti odvzele pravico do plače zaradi sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju (interniranci, zaporniki itd.), in spiskov ljudi, ki bi naj dobili podpore, ker so njihovi svojci v partizanih.

V teh navodilih je odsek za finance tudi naročil, naj narodni davek pobirajo na dotedanji način. Opozoril jih je, da so sedaj možnosti za to mnogo večje kot prej.¹¹¹

Na že omenjenem 13. zasedanju vrhovnega plenuma OF 21. septembra je dr. Sernec poročal o pogovoru z Repičem in raztolmačil nekaj smernic finančne in davčne politike. Na to je Kardelj pripomnil, »da se ukinejo vsi davki in se vse delo poenostavi z uvedbo enega samega narodnega davka. Glede plač obvelja stališče, da je vse uradnike in nameščence mobilizirati, zbuditi čut za borbo in svojce podpreti z najpotrebnejšim.«¹¹²

Na seji izvršnega odbora OF, 28. septembra, ko sta Kidrič in dr. Breclj poročala o uspehu gospodarske konference 26. septembra, sta glede plač povedala: »Kar zadeva vprašanje plač oz. podpor državnim in samoupravnim uradnikom, naj se ta postopek utemelji s splošno mobilizacijo. Zbor odposlancev slovenskega naroda naj izda splošni mobilizacijski nalog za vso živo in materialno silo našega naroda brez vsakih omejitev in s poverilom IO, da sme po lastnem preudarku to mobilizacijo izvajati.« Povedala sta tudi, da ostane italijanska lira še naprej plačilno sredstvo in predlagala, da »naj se razpiše notranje posojilo na podlagi posojila AVNOJ-a, ki ga je razpisal na 500 milijonov dinarjev za celo Jugoslavijo. Za območje Slovenije bomo razpisali posojilo v lirski valuti, in sicer za 50 milijonov lir. Istočasno bomo nadaljevali s tiskanjem in izdajanjem dosedanjih bonov, ki bodo imeli značaj plačilnega sredstva.«¹¹³ Najjasneje je obravnavo te teme prikazal Kocbek v svo-

¹¹¹ Arhiv IZDG, f. 435/II, navodila odseka za finance 17. 9. 1943.

¹¹² Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik 13. zasedanja vrhovnega plenuma OF 21. 9. 1943.

¹¹³ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943.

jem dnevniku: »Popoldne je bila seja Izvršnega odbora z dvema točkama dnevnega reda. Najprej so bili na vrsti gospodarski ukrepi. Sklenili smo blokado vsega blaga in mu določili natančno prodajo, maksimirali smo cene in uvedli enoten davek v denarju ali v pridelkih. Pogovorili smo se o finančnem in blagovnem prometu ter dognali, da za zdaj ni pametno izdati lasten denar, uporabljali bomo lire in svoje bone. Ugotovili smo, da se bo kmalu odprlo težko vprašanje prejemkov uradnikov, če se osvobojeno ozemlje stabilizira v dosedanjem obsegu. Nujno postaja tudi vprašanje podpor družinam mobilizirancev. Sklenili smo, da izvršimo priprave za večje narodno posojilo.«¹¹⁴ Naj omenim, da je izvršni odbor OF že na svoji seji 13. septembra sprejel načelni sklep za »razpis 100-milijonskega posojila v dinarjih v obliki bonov«. Takrat se še ni odločil, da obdrži liro kot plačilno sredstvo.¹¹⁵

Povedali smo že, da je na zboru odposlancev slovenskega naroda dr. Marijan Brecelj poročal o gospodarstvu, financah in prehrani. Glede finančnih ukrepov je povedal tole: »V položaju, v kakršnem se nahajamo, ne moremo sprejeti niti načina samega denarnega gospodarstva niti načina naturalnega-blagovnega gospodarstva, ker bi nas en in drugi način zavedel v nemogoč položaj. Glede na sredstva, s katerimi razpolagamo, mislim na denarna sredstva in na blagovna, se moramo prijeti mešanega načina gospodarstva, to je i denarnega i blagovnega. Po domače se to reče, da bomo prejemali in plačevali v nekaterih primerih v denarju, v drugih pa v blagu. To je osnovna odločitev, iz katere potem izhajajo vse nadaljnje.«¹¹⁶

Povedal je tudi, da bodo na osvobojenem ozemlju pobirali samo ene vrste davek, in to narodnoosvobodilni davek. Njegovo višino bodo odmerjali po gospodarskem položaju in plačilni zmogljivosti davčnih zavezancev. Pobirali pa ga bodo deloma v denarju in deloma v naravi. Povedal je tudi, da bo izvršni odbor OF razpisal posojilo v znesku 50 milijonov lir, kar je pomenilo desetino zneska posojila, ki ga je za vso Jugoslavijo razpisal izvršni odbor AVNOJ. Pozval je odposlance, naj si prizadevajo, da bi čimveč Slovencev vpisalo posojilo. Napovedal je tudi, da bodo plačilno sredstvo italijanska lira, nemška marka in partizanski bon v lirski valuti.¹¹⁷

Zbor odposlancev slovenskega naroda je na koncu sprejel sklep o mobilizaciji vseljudske sile in vseh gmotnih sredstev slovenskega

¹¹⁴ Kocbek: Listina, str. 326.

¹¹⁵ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 13. 9. 1943.

¹¹⁶ Zbor odposlancev, str. 131.

¹¹⁷ Zbor odposlancev, str. 131—132.

naroda. Določil je, da je izvršni odbor OF pooblaščen uresničiti ta sklep »v obsegu obstoječih potreb in na njim odgovarjajoči način«. ¹¹⁸

Potem ko je zbor odposlancev v Kočevju sprejel ta sklep, je odsek za finance pripravil ustrezne dokumente. Na seji načelnikov odsekov upravne komisije 3. oktobra so sprejeli sklep, naj odsek za finance v treh dneh pripravi »pravilnik o razpolaganju okrožnih in drugih odborov z denarjem«. ¹¹⁹ Na naslednji seji načelnikov 4. oktobra so sklenili, da je treba dati upravni komisiji čimveč političnega poudarka in paziti, da njeno delo ne bi bilo preveč birokratsko. Zadolžili so tudi Osolnika, naj čimprej izposluje sestanek upravne komisije s člani izvršnega odbora OF, »zlasti radi razprave o finančnih in gospodarskih vprašanjih (davki, trošarine, takse, plačevanje drž. in samoupravnih uradnikov, posojilo itd.)«. ¹²⁰

Najprej je prišlo 6. oktobra do sestanka članov nekaterih odsekov (brez navzočnosti članov finančnega odseka) z dr. Vavpetičem, ki je — kot že vemo — pred izvršnim odborom OF odgovarjal za področje gospodarstva in prehrane. Na sestanku so obravnavali bolj gospodarska kot pa finančna vprašanja, tj. predvsem t. i. uradniško vprašanje in vprašanje prehrane. Pač pa so glede finančnih vprašanj sklenili, naj finančni odsek poskrbi za pretisk poštnih znamk in da bodo vprašanje razpisa posojila narodne osvoboditve obravnavali na posebni konferenci. ¹²¹

Še isti dan je bil sestanek upravne komisije s sekretarjem izvršnega odbora OF Kidričem, ki je obravnaval tudi sklepe pogovora z dr. Vavpetičem. Najprej so sklenili, da bo upravna komisija podprla politično kampanjo glede zbora odposlancev slovenskega naroda, da je v njeni pristojnosti tudi nastavljanje strokovnih moči za okrožja ter vseh učiteljev in zdravnikov, vendar v najtesnejši zvezi z okrožnimi odbori OF. Nato so obravnavali vprašanje plač uradnikov in nameščencev, eksistenčnega minimuma in prehrane, kar bomo prikazali pri delu drugega odseka. Kidrič je svetoval, naj bi vsa določila upravne komisije uvodoma utemeljili s sklepom zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, v pojasnilu pa z izjavo Josipa Broza-Tita in dr. Ivana Ribarja o spoštovanju privatne lastnine med narodnoosvobodilnim bojem z dne 8. februarja 1943. Kidrič je tudi predlagal, naj bi vse te odredbe izdala upravna komisija in so pooblastili dr. Černeja, da pripravi ustrezni osnutek

¹¹⁸ Zbor odposlancev, str. 158; Šnuderl: Dokumenti, dok. 84.

¹¹⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje 3. 10. 1943.

¹²⁰ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje 4. 10. 1943.

¹²¹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje z dr. Vavpetičem 6. 10. 1943.

odloka. Nato so sklenili, da še počakajo glede socialnih dajatev. Po poročilih načelnikov odsekov je konferenca glede financ sklenila, naj odsek za finance pripravi načrt odloka o razpisu posojila z obrazcem obveznic in se naj načelnik Repič drugi dan sestane s člani izvršnega odbora OF zaradi dokončnega sklepanja o posojilu. Konferenca je obravnavala tudi vprašanje drugih odsekov in bomo o njih govorili pri obravnavi njihovega dela.¹²²

Ne vemo, ali je načelnik Repič imel 7. oktobra s člani IOOF pogovor o predlogu odloka IOOF o posojilu. Vemo pa, da je bila 8. oktobra seja izvršnega odbora OF, na kateri so obravnavali predlog. Ta dan si je namreč Kocbek zabeležil v svoj dnevnik: »Preden so se davi vodilni komunisti odpeljali z gosti z juga na partijsko konferenco, smo se sešli na kratko sejo. Najprej smo sprejeli besedilo odloka o razpisu posojila narodne osvoboditve, kakor smo ga imenovali; razpisali smo ga v znesku petdeset milijonov lir.«¹²³

»Odlok o razpisu 30% posojila narodne osvoboditve« je izvršni odbor OF res sprejel 8. oktobra. Skliceval se je na sklep izvršnega odbora AVNOJ o razpisu posojila z dne 15. januarja 1943. Določil je posojilo 50 milijonov lir, ki ga bodo vpisovali od 15. do 30. oktobra 1943 in vrnili v enem letu po osvoboditvi v revalorizirani vrednosti in s 30% obrestno mero.¹²⁴

Takoj drugi dan je odsek za finance z okrožnico obvestil okrožne odbore OF o razpisu posojila in jih opozoril, da je za to potrebna »intenzivna propaganda čimbolj v širino, v kateri je treba izrabiti predvsem dejstva:

1. da je razpis posojila v okviru razpisa AVNOJ,
2. da se vpisnikom jamči pri vrnitvi osnova današnje kupne moči lire,
3. razlika med narodnimi posojili, kakršnih smo bili vajeni v Jugoslaviji, kakršna so v fašističnih državah, in našimi.« Nato jim je pojasnil organizacijo vpisovanja, za katero morajo odbori OF v okviru svojih finančnih odsekov ustanoviti posebne komisije. Natančno je tudi določil način razvida z evidenčno knjigo, dnevnega poročanja in odpošiljanja denarja odseku za finance v upravni komisiji. Sporočil jim je tudi, da bodo pravočasno dobili potrebne letake za propagando in obveznice naravnost iz kočevske tiskarne.¹²⁵

¹²² Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik konference 6. 10. 1943.

¹²³ Kocbek: Listina, str. 360.

¹²⁴ Arhiv IZDG, f. 439/I; letak v arhivu IZDG. (Šnuderl: Dokumenti, dok. 90.)

¹²⁵ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za finance 9. 10. 1943.

Medtem je odsek za finance pripravil tudi že osnutek za 22 tisoč obveznic, in to v serijah od A do F: 100 komadov po 50 000 lir, 400 komadov po 50 000 lir, 400 komadov po 25 000 lir, 1500 komadov po 10 000 lir, 2000 komadov po 5000 lir, 6000 komadov po 1000 lir, 7000 komadov po 500 lir in 5000 komadov po 100 lir.¹²⁶

Omenjeni letak, ki je bil odlok IOOF o razpisu posojila, so natisnili v kočevski tiskarni 16. oktobra. Medtem je slovenski slikar Božidar Jakac, ki je prišel v partizane še pred kapitulacijo Italije, narisal osnutek za obveznice in so jih v tej tiskarni tudi že začeli tiskati. Vendar je tiskanje prekinila sovražnikova ofenziva in so jih natisnili po ofenzivi v treh serijah (A po 100 lir, B po 1000 lir in C po 10 000 lir) in jih tam tudi oštevilčili.¹²⁷

Na seji načelnikov upravne komisije, ki je bila 12. oktobra v Srednji vasi, so glede financ sprejeli sklep, da bodo čimprej pripravili in izdali odlok o bonih kot plačilnem sredstvu. Glede davkov je načelnik Repič poročal, da bi ti na osvobojenem ozemlju po do tedaj veljavnih predpisih prinesli okrog deset milijonov lir. Sistematična uvedba novega enotnega progresivnega narodnoosvobodilnega davka bi zaradi sestavljanja natančnih in pravičnih načrtov o njegovi porazdelitvi potrebovala nekaj časa. Zato je upravna komisija sklenila:

»a) za tekoče leto se poberejo neposredni davki z dokladami in obrambnim fondom po stari odmeri; z novim letom se uvede enotni progresivni narodnoosvobodilni davek,

b) uslužbenski davek se bo na novo določil za sedaj kot narodnoosvobodilni davek,

c) trošarine in takse se bodo za enkrat pobirale kakor doslej.«
Za pripravo načrta za uvedbo narodnoosvobodilnega davka naj bi pritegnili tudi strokovnjake iz Ljubljane.«

Sklenili so tudi, da je tako kot pri davčnih zaostankih tudi pri pobiranju davkov za zadnje četrletje 1943 treba dopustiti možnost odpisa za žrtve okupatorjevega nasilja, pogorelce, internirance in podobno. Organizirati je tudi treba centralno blagajno za vse denarno poslovanje upravne komisije.

Glede posojila narodne osvoboditve so menili, da se ga lahko vplačuje v lirskih novčanicah, v bonih in v blagu po posebnem pristanku upravne komisije (pri znatnejših količinah blaga). Fi-

¹²⁶ Arhiv IZDG, f. 439/I, osnutek obveznice z izvirnima podpisoma Josipa Vidmarja in Borisa Kidriča.

¹²⁷ Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem. I. osrednje tiskarne. Ljubljana 1972, str. 73 (dalje: Krall, Partizanske tiskarne).

nančni odsek naj bi tudi pripravil okrožnico aktivistom, da bi z vsemi močmi podprli propagando za vpis posojila narodne osvoboditve.¹²⁸

Približno tisti čas je imela upravna komisija sestanek s Kidričem, ki je naročil, naj obveznice za posojilo narodne osvoboditve, ki so namenjene za Ljubljano, tiskajo skupaj z obveznicami za osvobojeno ozemlje. Sklenili so, da bo ekipa upravne komisije (Osolnik, Levstik, Repič in Černe) skupaj s člani izvršnega odbora OF 14. oktobra odšla za nekaj dni na teren.¹²⁹ Omenjeni so res odšli na teren, in to prva dva za štiri in slednja za dva dni.¹³⁰

Okrožnico vsem okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF, vsem gospodarskim komisijam in vsem agitacijsko-propagandnim ustanovam za propagandno delo pri vpisovanju posojila narodne osvoboditve je upravna komisija izdala 18. oktobra. Opozorila je aktiviste, naj v propagandi za vpis posojila uporabljajo tele argumente:

»1. Za uspešno razdeljevanje in dovršitev naše borbe je nujno potrebna združitev vseh razpoložljivih sredstev našega naroda. V to borbeno skupnost vlagajo najsvetlejši kapital naši borci — svojo lastno kri. Marsikdo pa ni prispeval še ničesar, marsikdo je do nedavnega še celo koval profit v službi okupatorja. Danes je prišla vrsta tudi na te.

2. Oskrbeti moramo našo vojsko, ki je v čudovitih herojskih uspehih proslavila svojo domovino, jo v krvavih bojih ubranila fašističnega barbarstva in ki bo z orožjem zagotovila nove pravične meje in svobodno bodočnost.

3. Zadostiti moramo vsem potrebam civilnega prebivalstva, zlasti vseh tistih, ki živijo od plač in podpor in so zdaj padli na skrb in breme nove narodne oblasti.

4. Uspeh posojila je obenem izraz zaupanja novi oblasti, ki je res narodna in res ljudska, torej naša in ki ji moramo sami omogočiti, da bo lahko kos vsem nalogam in pričakovanju, ki ga stavimo na njo.«¹³¹

¹²⁸ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov upravne komisije 12. 10. 1943.

¹²⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik konference upravne komisije s Kidričem, nedatirano.

¹³⁰ Arhiv IZDG, f. 439/II, pregled potovanj članov upravne komisije 4.—21. 10. 1943.

¹³¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, osnutek okrožnice upravne komisije 18. 10. 1943.

Na koncu je okrožnica še navedla zagotovila o pravični vrnitvi posojila po končni zmagi. Zagotovila je tudi, »da te obveznice po vojni ne bodo predmet borzijanskih in drugih nenarodnih spekulacij«.

Isti dan je izdal okrožnico tudi izvršni odbor OF, ki jo je napisal in tudi podpisal dr. Brecelj, in v njej povedal, da bo od 23. do 31. oktobra zaposlil vse sile za posojilno akcijo. Obljubil je, da bodo do začetka te kampanje vsi odbori OF imeli na voljo potrebno število obveznic. Do takrat bosta izšla tudi Slovenski poročevalec in Kmečki glas, ki bosta posvečena predvsem tej posojilni akciji. »Posebna skupina članov Upravne komisije in Propagandnega odseka pri IOOF bo prepotovala vsa okrožja, dajala [nasvete] za tehnično organizacijo pri nabiranju posojila, vršila propagandne mitinge ter izvrševala nadzor nad potekom posojilne akcije. Skupina naših igralcev bo od 23. do 30. t. m. obiskala vsa okrožja in v vsakem okrožju priredila kulturni miting, čigar osrednja snov bo prav propaganda za posojilo. Glavni odbori Slovenske ženske protifašistične zveze, Zveze slovenske mladine in Delavske enotnosti bodo po svoji poti dali pobudo za sodelovanje in pomoč pri nadziranju posojila. Industrijski krogi bodo izdali za svoje ljudi posebne proglase, prav tako se bo vršila propaganda v krogu trgovcev, obrtnikov in drugih poklicev.« Nato je okrožnica natančno določila potek posojilne akcije in sklenila: »8. Tudi najsiromašnejši naj podpišejo posojilo. Odlok IO jim bo omogočil, da bodo zmogli posojilo na ta način, da bo lahko eno obveznic za 100 lir podpisalo več oseb. Razpis posojila mora biti ponovna vsesplošna manifestacija za OF, ki naj obenem z vsesplošnim ljudskim pritiskom na imovitejše kroge prinese OF tudi finančen uspeh in ji tako olajša izvrševanje njenih obveznosti proti ljudstvu.«¹³²

Drugi dan je izvršni odbor OF sestavil posebno pismo za odposlance slovenskega naroda, s katerim jih je pozval k čim tvornejšemu sodelovanju v posojilni akciji. Pismo naj bi okrožni odbori OF izročili vsakemu odposlancu posebej.¹³³ Vendar večina odposlancev tega pisma ni mogla dobiti, ker se je že čez dva dni na Dolenjskem in Notranjskem razbesnela huda sovražnikova ofenziva. Verjetno zaradi tega niti niso razmnožili poziva slovenskim gospodarstvenikom, ki so ga v upravni komisiji do takrat že napisali in se nam je ohranil njegov osnutek.¹³⁴

¹³² Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF 18. 10. 1943.

¹³³ Arhiv IZDG, f. 432/II, pismo IOOF odposlancem slovenskega naroda 19. 10. 1943.

¹³⁴ Arhiv IZDG, f. 439/IV, osnutek poziva slovenskim gospodarstvenikom.

V času priprav na začetek posojilne akcije je odsek za finance 13. oktobra že izdal svojo tretjo okrožnico okrožnim odborom OF. Najprej jih je obvestil, da bodo vse poštne vrednotnice in taksne znamke, ki so na osvobojenem ozemlju, prežigosali. Zato jih morajo zbrati in popisati. Iz Kocbekovega dnevnika npr. zvemo, da so takrat po vseh večjih poštah zbrali okoli 45 000 italijanskih poštних znamk. »Jakac je predlagal, da bi jih pretisnili in jih dali v promet na vsem osvobojenem ozemlju, hkrati pa bi si s pretisom zgodovinske vrednosti zagotovili za povojno dobo pravo valutno vrednost. Pravkar se je vrnil iz Kočevja in nam pokazal nekaj pretisnjenih primerkov.«¹³⁵

Pomembnejše v tej okrožnici je bilo obvestilo odseka za finance o izplačevanju prejemkov in podpor. Napovedal je, da bo izplačilo mesečnih prejemkov vseh dotedanjih javnih nameščencev za mesec november že po novih načelih. »Odlok, ki je v tisku, predvideva za čas vojne zagotovitev vsem dosedanjim javnim uslužbencem prejemke vsaj do višine življenjskega minimuma.« Za primer je navedel nekaj primerov novega načina odmere prejemkov. Pravico do zagotovljenega življenjskega minimuma naj bi imeli vsi, razen mobiliziranih, ki se oskrbujejo pri svojih enotah in ustanovah. Za »začasni eksistenčni minimum« so določili mesečno za eno osebo 450 lir, za dvočlansko gospodinjstvo 700 lir, za tričlansko gospodinjstvo 900 lir, za štiričlansko gospodinjstvo 1100 lir in za vsakega nadaljnjega člana 150 lir. Pozval je okrožne odbore OF, da zberejo ustrezne podatke in izdelajo spiske.¹³⁶ Ker je to vprašanje reševal več odsek za gospodarstvo in prehrano, ga bomo obravnavali pri delu tega odseka.

Odsek za finance je v tem času pripravil tudi dva odloka. Prvi je bil odlok o začasnem pobiranju davkov. Najprej je določil, da se do uvedbe »pravičnega, enotnega progresivnega narodnoosvobodilnega davka, tj. do konca tekočega leta 1943«, vsi davki z dokladami, razen davka na službene prejemke, ki bo predpisan s posebnim predpisom, pobirajo po dotedanjih davčnih predpisih. Nato je oprostil plačila davkov z dokladami za leto 1943 vdove padlih borcev v NOB, davčne zavezance, katerih hranilci so padli v NOB ali so jim okupator in njegovi pomagači porušili ali požgali domove. Poleg tega je dopustil možnost, da rajonski odbori, katerih finančni odseki so zadolženi za pobiranje davkov, delno oprostijo davčne

¹³⁵ Kocbek: Listina, str. 400 (18. 10. 1943).

¹³⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica št. 3 odseka za finance 13. 10. 1943.

obveznosti vse tiste davčne zavezanke, ki jih v upoštevanje vrednih primerih predlagajo terenski odbori OF.¹³⁷

Drugi je bil odlok o veljavnosti bonov, ki jih je izdal finančno-gospodarski odbor Osvobodilne fronte, kot plačilnega sredstva. Določil je, da so na osvobojenem slovenskem ozemlju takšni boni, ki so plačljivi v treh mesecih po popolni osvoboditvi, poleg lirskih novčanic obvezno plačilno sredstvo v nominalni vrednosti in da jih je vsakdo dolžan vzeti kot plačilno sredstvo v neomejeni višini.¹³⁸

Osnutek obeh odlokov je nato obravnaval izvršni odbor OF na svoji seji 17. oktobra in ju načeloma sprejel skupaj z osnutki drugih odlokov gospodarskega značaja, ki jih bomo prikazali pri delu drugega odseka. Je pa izvršni odbor OF naročil upravni komisiji, naj jih še pregleda in stilizira.¹³⁹ Ko so drugi dan sejo nadaljevali, so obravnavali tudi t. i. »posojilno kampanjo«, ki naj bi jo v središču vodil dr. Vavpetič in bi v njej sodelovala »posojilna ekipa«, agitacijsko-propagandna komisija, gledališka skupina, odposlanci, narodnoosvobodilno časopisje, predvsem Slovenski poročevalec in Kmečki glas, medtem ko bi naj predsednik in sekretar IOOF Vidmar in Kidrič napisala poseben proglas, članke pa bi naj napisali dr. Serbec, Jeras, Lubej, Franc Rozman-Stane in kakšen duhovnik.¹⁴⁰

Sovražnikova ofenziva je prekinila delo odseka za finance in tudi zakonodajno delo izvršnega odbora OF. Zato so oba navedena odloka, ki ju je pripravil odsek za finance, precej spremenjena izdali šele na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju.

V finančnem poslovanju so imeli odbori OF kot temeljni organi ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju največ dela z zbiranjem posojila svobode in z izplačevanjem nadomestil za uradnike, uslužbenke itd. ter pokojnin in socialne pomoči. Kot za nekatera druga področja niti za to področje za ta čas ni mogoče dobiti celovitejšega pregleda. Navedli bomo nekaj podatkov, ki so nam na voljo, da bi videli, koliko denarja so imela posamezna okrožja in kako so opravljala svojo nalogo na finančnem področju.

Okrožni odbor OF za Belo krajino je samo na črnomaljskem območju (za metliško še ni imel podatkov) sredi septembra 1943 imel na voljo 154 561,77 lir, od tega večino (119 851,77 lir) v go-

¹³⁷ Arhiv IZDG, f. 439/I, osnutek odloka IOOF o začasnem pobiranju davka.

¹³⁸ Arhiv IZDG, f. 439/I, osnutek odloka o veljavnosti bonov kot plačilnega sredstva.

¹³⁹ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 17. 10. 1943.

¹⁴⁰ Arhiv IZDG, f. 432/I, rokopisni zapiski dr. M. Breclja 18. 10. 1943.

tovini, drugo pa v vrednostnih papirjih. Vendar je samo za izplačilo »plač« in pokojnin na istem območju potreboval okrog 200 000 lir in je imel 45 438,23 primanjkljaja. Ko je nato dobil še 24 239 lir, je bila razlika še vedno 21 200 lir, kar je nameraval zbrati iz zaostalih davkov, neplačanih prispevkov za električni tok itd. Tako bi pokrili vse izdatke za oktober, za november pa je nameraval pokriti vse izdatke iz davkov po odloku SNOO iz leta 1941.¹⁴¹

Okrožni odbor OF Ribnica si je do srede oktobra izdelal temeljit pregled finančnih potreb za vse okrožje. Ugotovil je 47 državnih, samoupravnih, občinskih in drugih uradov z okrog 500 ljudmi, ki so prejeli skupno okrog 254 000 lir. »Finančno poslovanje okrožja se je uredilo sledeče: Finančni odsek je nekakšna centrala, skozi katero teče vse finančno poslovanje uradov in zavodov v okrožju. V pomoč okrožju je davčna uprava in oddelek finančne kontrole. Vsi uradi, ki se samostojno finančno upravljajo, morajo to vršiti na podlagi njihovih letnih proračunov za leto 1943, to so v glavnem šole. Izdatke za tekoče potrebe, kakor razna popravila, kurjavo itd., morajo vršiti v okviru proračuna in še preko tega omejiti začasno na minimum. Dohodki se jim bodo nakazali preko davčne uprave in pobranih doklad, za plače pa iz državnih sredstev. Enako je poslovanje rajonskih odborov, financira pa se jih na isti način, samo da morajo izdatke za uslužbenske plače kriti odnosno izplačati tudi iz lastnega proračuna.«¹⁴² Finančni odsek okrožja je vsem uradom razposlal tiskovine, na katerih so morali napovedati svoje finančno stanje. Tako je odsek ugotovil, koliko gotovine je trenutno na voljo. Enako je z anketo ugotovil, koliko potrebujejo denarja za plače. S pomočjo davčne uprave je odsek za vsak urad sestavil izplačilne liste, in po njih so rajonski odbori OF izplačevali »plače« za oktober. Zaostankov iz prejšnjih mesecev niso upoštevali, to so nameravali storiti pozneje. Izplačati bi morali 255 465,21 lir, največ seveda v rajonu Ribnica (156 522,71 lir), najmanj pa v rajonu Draga—Trava (5000 lir), vendar so do 19. oktobra izplačali le 95 558,33 lir. Ne vemo, ali jim je do sovražne ofenzive uspelo izplačati še ostali znesek. Župnijski uradi so npr. dobili od 346,31 lir (Loški potok) do 796 lir (Dobrepolje) plače.¹⁴³

V kočevskem okrožju bivši državni in samoupravni uradi ob italijanski kapitulaciji niso imeli gotovine, ker so jo morali dnevno odvajati v Ljubljano. Samo pri poštnem uradu so našli 74 400 lir

¹⁴¹ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF za Belo krajino 30. 9. 1943.

¹⁴² Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finančnega odseka OOOF Ribnica 19. 10. 1943.

¹⁴³ Prav tam.

gotovine, ki so jo nato uporabljali predvsem za izplačilo vseh zaostalih poštnih denarnih pošiljk. »V Kočevju posluje ekspozitura Hranilnice Ljubljanske pokrajine, pri kateri se stekajo trenutno vsi denarni posli OOOF, ROOF, TOOF kakor tudi privatnikov. Hranilnica ima trenutno ca lir 550.000.— gotovine, dočim znašajo dobroimetja kočevskih industrij, trgovcev, raznih uradov (bivše občine, prehranjevalni urad) na tekočih računih lir 3 980 000, ki so nelikvidirani. Poštni urad Kočevje ima vrednotnic za lir 29 535,95 po popisu, katerega v prilogi prilagamo,« je poročal OOOF Kočevje oktobra 1943. Poročal je tudi, da je pri plačah zaostanek za prejšnje mesece 76 508,46 lir. Velik problem je bil, kako izplačati mezde kakim sto rudarjem in nameščencem kočevskega rudnika, ki je pod italijansko okupacijo dobival denar iz Ljubljane. Pač pa je za tekstilno tovarno predvideval, da bo ta lahko sama izplačala plače, saj je — sicer z zmanjšano zmogljivostjo — delala le za potrebe narodnoosvobodilne vojske Slovenije in ji je dobavila blaga že za okrog 800 000 lir vrednosti.¹⁴⁴ Po nekem pregledu mesečnih finančnih obveznosti so te znašale od avgusta do srede oktobra 1943 še 607 958,97 lir.¹⁴⁵

Okrožni odbor OF Grosuplje je konec septembra poročal upravni komisiji za osvobodeno slovensko ozemlje, da je dobil denar na pošti (3761,72 lir), občini (92 922,67 lir), v denarnem zavodu (329,49 lir) in na železniški postaji (2499,09 lir) in je nabral 48 588,50 lir »prostovoljnega davka«. Ugotovil je, da bi moral izplačati plače raznim uradnikom, uslužbencem itd. za september 49 130,79 lir in 165 262,38 lir plač, pokojnin itd. za oktober (največ na železnici 31 722,50, nato upokojencem 27 971,45, učiteljem 22 321,22, samoupravnim uslužbencem 9431,94, poštarjem 7926,75, orožništvu 3637,00, podpore občinskim ubožcem 2930,00 in neizplačane poštne denarne pošiljke 10 230,74 lir). Ker mu je manjkalo 17 160,91 lir, je prosil za 25 000 lir dotacije, ki jo je najbrž dobil.¹⁴⁶ Kajti sredi oktobra je okrožni odbor OF že poročal: »V okrožju so se izplačale vsem uslužbencem podpore, ki so se gibale v primerjavi s plačami od 70 do 100 %. Upokojencem so se izplačale pokojnine brez odbitkov. Izplačila so se izvršila za meseca september in oktober.«¹⁴⁷

Ko je finančni odsek okrožnega odbora OF Stična-Grosuplje konec januarja 1944 poročal o finančnem poslovanju od septembra 1943, je med večjimi dohodki navedel 100 180 lir z bivše uprave

¹⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Kočevje iz oktobra 1943.

¹⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 440/I.

¹⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Grosuplje 30. 9. 1943.

¹⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Grosuplje 15. 10. 1943.

grosupeljske občine, 215 505 lir s poštnega urada Škofljica, med izdatki pa so bile plače železniškim in poštnim uslužbencem, učiteljem, zdravnici v Grosupljem itd. Izplačevali so tudi pokojnine, invalidnine in podpore za september in oktober 1943.¹⁴⁸

V razmeroma majhnem okrožju Velike Lašče so od 4. do 7. oktobra sestavljali sezname državnih in samoupravnih uradnikov, upokojencev in invalidov z zneski plač za oktober in jih poslali upravni komisiji. Potrebovali so 76 994,59 lir, največ v rajonu Velike Lašče (51 294,77 lir) in najmanj v rajonu Turjak (5213,24 lir). Ker okrožje samo ni imelo denarja, mu je upravna komisija 13. oktobra nakazala 80 000 lir za izplačilo plač, pokojnin itd.¹⁴⁹

Okrožni odbor OF Cerknica je sredi oktobra v svojem poročilu izvršnemu odboru OF spraševal, kje dobiti potreben denar. »V našem okrožju nimamo močnejših denarnih zavodov. Kar je industrije, je ta prenesla svoje centrale v zaščito okupatorja, to je največ v Ljubljano. Pobiranje davka je z ozirom na izčrpan teren tu zelo težko, in to zaradi tega, ker je tukajšnje prebivalstvo na splošno delavsko, ki se je večinoma preživljalo pri lesnih industrijah. Potrebno bo dobivati denar od drugod, če je to možno, in sicer bo ta denar šel za nujne podpore najsiromašnejšim.«¹⁵⁰ V enem naslednjih poročil je isti organ sporočil, da je vsem uradnikom, nameščencem, upokojencem in invalidom za mesec oktober izplačal enako plačo, pokojnino in invalidnino, kot so jo dobivali prej. »To ni doseglo pri ljudstvu pravega uspeha, ker so dobili tudi taki uradniki plačilo, ki niso do sedaj še nič žrtvovali, medtem pa tisti, ki so veliko žrtvovali za OF, niso prejeli, to so tisti, ki niso od prejšnjih oblasti dobivali podpor, pa so ravno tako potrebni.«¹⁵¹

Za vrhniško okrožje se niso ohranili skoraj nikakršni podatki. Tam ni bilo osvobojenega ozemlja in potrebe po izplačevanju plač, pokojnin itd. Kljub temu je okrožna gospodarska komisija dobila od osrednje gospodarske komisije avgusta in septembra skupno 126 000 lir. Ko je izdala tamkajšnjim trem kurirskim postajam (TV 2, 2 a in 17) 131 804 lire, je poročala o primanjkljaju 5804 lir.¹⁵²

Že po teh delnih podatkih lahko vidimo, da so okrožni organi ljudske oblasti na razne načine vendarle nekako reševali finančna

¹⁴⁸ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finančnega odseka OOOF Stična-Grosuplje 29. 1. 1943.

¹⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročila OOOF Velike Lašče 4., 13. in 14. 10. 1943.

¹⁵⁰ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOF Cerknica, št. 133/I dne 12. 10. 1943.

¹⁵¹ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOF Cerknica, oktobra 1943.

¹⁵² Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OGK Vrhnika 8. 12. 1943.

vprašanja, zlasti še vprašanja izplačila plač, pokojnin, invalidnin itd. Na precejšnjem delu Dolenjske in Notranjske jih je te skrbi rešil nemški okupator, ko je v svoji ofenzivi zasedel večje kraje, v katerih je bilo zbrano uradništvo in nameščenstvo. Kakšno je bilo finančno poslovanje organov ljudske oblasti po tej ofenzivi, bomo videli nekoliko pozneje.

Odsek za industrijo

Odsek za industrijo, ki mu je načeloval ing. Lojze Dular (v odseku sta delala tudi Viktor Senica in Zdenko Rupnik), je začel poslovati takrat kot drugi odseki. Takoj si je izdelal osnutek delovnega programa in ga 22. septembra predložil izvršnemu odboru OF. Ta program je najprej predvideval imenovanje referentov za industrijo pri okrožnih odborih OF in z njihovo pomočjo izdelane razvide industrije na osvobojenem ozemlju »v pogledu uprave, lastništva, tehnike in možnosti produkcije z ozirom na sedanje potrebe«. Temeljno načelo je bila podreditev industrije potrebam narodnoosvobodilne vojske, kar je veljalo še posebej za rudnike, tekstilno industrijo, usnjarne, strojne tovarne, elektrarne itd. Na podlagi ugotovitve potreb narodnoosvobodilne vojske, pri čemer naj bi sodelovala njena poveljstva in ustanove, naj bi načrtno uredili industrijo, in to tako, da bi delo nepomembnih obratov ustavili, v pomembnih obratih pa bi delali s polno zmogljivostjo in zanjo uporabili delavstvo in material po možnosti z vsega svobodnega

Lojze Dular

območja. O proizvodnji naj bi podjetja tedensko poročala okrožnim odborom OF in ti upravni komisiji, ki bi nadzirala razdelitev in prodajo izdelkov.

Glede poslovanja podjetij je odsek predvideval, naj bi podjetja še poslovala na dotedanji način, da bi se izognili nepotrebnim zmedam. Domača lastnina je zajamčena, za lastnino tujih državljanov in družb pa bi uvedli razlastitveni postopek. Cene materiala in izdelkov naj bi zamrznili z 8. septembrom 1943 in prepovedali vsakršno zviševanje. Podjetja, ki bi prenehala delati, bi zavarovali pred poškodbami ali uničenjem, razen tistih, ki bi jih ukazala uničiti vojaška poveljstva. Material in izdelke, ki jih ne bi potrebovala podjetja, naj bi blokirali; njihovo prodajo bi dovoljevale upravne komisije in v nujnih primerih okrožni odbori OF. Glede oskrbe z energijo je program odseka predvideval, naj bi po predhodnem dogovoru z vojaškimi poveljstvi povezali elektrarne med seboj. Pri odseku za industrijo naj bi ustanovili »nakupovalno centralo«, ki naj bi razpolagala z obstoječim materialom na osvobojenem ozemlju in kasneje skrbela za dobavo potrebnega materiala iz inozemstva.

Program industrijskega odseka je predvideval tudi začetek priprav za prevzem podjetij na drugih že osvobojenih predelih (Primorskem) in tudi na tistih, ki bi jih še osvobodili (Štajerskem, Koroškem). »Ves potreben material, ki je že zbran in izdelan do podrobnosti, bi bilo prinesiti potom zanesljivega kurirja takoj iz Ljubljane,« je zapisal inž. Dular na koncu predloga in prosil za takojšen stik industrijskega odseka z izvršnim odborom OF in glavnim štabom NOV in PO Slovenije.¹⁵³

Ta osnutek programa je 23. septembra res dobil izvršni odbor OF, vendar ne vemo, ali ga je obravnaval. Kot vemo, je bil takrat Leskošek, ki je bil pred vrhovnim plenumom in izvršnim odborom OF zadolžen za področje industrije, že na poti v Slovensko primorje, kjer je ostal do februarja 1944. leta.

Še pred izdelavo programa je odsek za industrijo 20. septembra poučil okrožne odbore OF o njihovih nalogah glede delovanja lesne industrije, ki je bila na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske med pomembnejšimi industrijskimi panogami. Med prvimi nalogami sta bila imenovanje referentov za lesno industrijo v okrožnih odborih OF in izdelava razvida lesnopredelovalnih podjetij in zalog.¹⁵⁴ Podobno je odsek za industrijo 23. septembra na podlagi prej prikazanega delovnega programa poslal novo ustrezno

¹⁵³ Arhiv IZDG, f. 435/II, osnutek programa za delo industrijskega odseka 21. 9. 1943.

¹⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za industrijo 20. 9. 1943.

okrožnico, ki je skoraj dobesedno prevzela vsebino programa.¹⁵⁵ Nato pa je v smislu razgovora upravne komisije na seji 24. septembra odsek poslal dopis Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo, v prepisu pa tudi izvršnemu odboru OF, vendar ne poznamo njegove vsebine.¹⁵⁶

Nadaljnjo pozornost je odsek za industrijo posvetil vprašanju načina izvajanja vojaških rušilnih in sabotažnih akcij. Za to je sestavil posebna navodila in jih 30. septembra poslal glavnemu štabu NOV in PO Slovenije. Kot vemo, je takrat narodnoosvobodilna vojska načrtno rušila vse, še zlasti prometne naprave, kar bi lahko uporabil sovražnik, če bi vdrl na osvobojeno ozemlje. Odseku je šlo predvsem za to, da bi takšne akcije opravili čimbolj učinkovito in prizadeli sovražniku čimvečjo škodo, obenem pa ne bi poškodovali naprav do takšne mere, da jih pozneje ne bi mogli uporabljati sami.

Posebej je opozoril na skrb za elektrarne, ki so bile takrat le tri na osvobojenem ozemlju, vse druge pa zunaj njega. »Sovražnik bo pri svojem umiku verjetno hotel uničiti vse važnejše industrije, rudnike in el. centrale na našem ozemlju. V kolikor bi bilo to možno in izvedljivo, bi bilo zelo koristno, če bi se take naprave še pred umikom ali med umikom sovražnika zavzele in zaščitile s primerno močnimi partizanskimi edinicami. Še prav posebno velja to za el. centrale, saj brez zadostne el. energije ne bomo mogli po vojni sploh ničesar delati. Centrale, na katere bi bilo potrebno prvenstveno polagati pažnjo, so: vodne centrale na Dravi v Fali, Dravogradu in Labotu, na Soči pri Sv. Luciji in Plavah, kalorične centrale v Velenju, Trbovljah in Rajhenburgu.

Na sedaj osvobojenem ozemlju imamo le še tri el. centrale, ki nam dajejo potrebno el. energijo za razsvetljava in vojno važno industrijo (usnjarne in tekstilne tovarne). Te centrale so v Kočevju, Zagradcu in Luknji pri Novem mestu. Naša industrija na tem ozemlju krije le majhen del naše trenutne potrebe in je z ozirom na to nujno potrebno, da ostanejo tako omenjene centrale kot tudi industrije nepoškodovane do event. našega umika.«¹⁵⁷

Istočasno je odsek prosil glavni štab NOV in PO Slovenije, naj bi mu dodelil mobilizirane strokovno usposobljene delavce in na-

¹⁵⁵ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za industrijo 23. 9. 1943.

¹⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, spremni dopis odseka za industrijo izvršnemu odboru OF 25. 9. 1943.

¹⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, dopis in navodila odseka za industrijo, št. III/1 dne 30. 9. 1943. Ta navodila je odsek poslal tudi izvršnemu odboru OF v vednost.

meščence, ki so nujno potrebni za redno obratovanje industrijskih podjetij. Ta dodelitev bi bila samo začasna, »dokler je obratovanje tovarne za splošne vojne svrhe potrebno«. Odsek in organi zadledne vojaške oblasti naj bi skrbeli za to, da ne bi bilo zlorab.¹⁵⁸

Temeljne naloge industrije na osvobojenem ozemlju je načrtoval v svojem poročilu o ljudski oblasti član izvršnega odbora OF Zoran Polič: »Industrijo in obrt moramo usmeriti v vojne namene. Vse industrijsko in obrtno delavstvo se mora smatrati za mobilizirano ter je za svoje delo tudi vojaško disciplinsko odgovorno. Produkcijo moramo prilagoditi vojnim potrebam, pospeševati delovni napor in vcepiti delavstvu zavest, da dela za domovino, za svobodo svojega naroda. Industrijski odsek Upravne komisije je že izdal vsa potrebna navodila. Izpolnjevanje njegovih ukrepov morajo prevzeti nase vsi odbori.«¹⁵⁹

Premalo je podatkov, da bi lahko natančneje ponazorili delo odseka za industrijo v upravni komisiji in ustreznih odsekov v okrožnih odborih OF. Po ohranjenem gradivu niti ni mogoče ugotoviti, kakšno je bilo npr. sodelovanje z osrednjo gospodarsko komisijo in seveda tudi z okrožnimi gospodarskimi komisijami. Morda smemo domnevati, da se je takrat narodnoosvobodilno gibanje zanimalo predvsem za tekstilno in usnjarsko industrijo, kar bi bilo popolnoma razumljivo, saj je bilo treba partizansko vojsko obleči in obuti.

Zato je imel načelnik odseka Dular 9. oktobra v Žužemberku »zborovanje« zastopnikov tekstilne in usnjarske industrije, in to za prvo dopoldne in za drugo popoldne. Udeležilo se ga je 16 zastopnikov iz upravne komisije, glavnega štaba NOV in POS, iz okrožnih odborov OF in iz podjetij. Potem ko je Dular prikazal splošne naloge industrije na osvobojenem ozemlju, so ugotavljali maksimalne možnosti proizvodnje, pri čemer so upoštevali, da ostane v podjetjih dovolj delovne moči ali da jo dobe iz vojske. Glede na odrejeno evakuacijo mest in trgov so sklenili, da bodo v tovarnah delali le ponoči pri popolni zatemnitvi v dveh izmenah po osem ali sedem ur. Nato je zastopnik ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in POS, major Jože Draksler-Povh prikazal potrebe slovenske narodnoosvobodilne vojske: 30 000 srajc, 60 000 dolgih spodnjih hlač, 60 000 parov obojk, 2000 parov rokavic, 6000 titovk, 10 000 hlač, 6000 odev, 6000 krušnjakov, 10 000 šotorskih kril, 500 vetrnih jopičev, 1000 opasačev, 7400 brisač, 1000 nahrbtnikov, 350

¹⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 435/II, dopis odseka za industrijo, št. III/2 dne 30. 9. 1943.

¹⁵⁹ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 118.

ponjav za vozove. Na podlagi teh potreb so za posamezne tovarne določili vrsto in mesečno količino izdelkov.

Iz podatkov v zapisniku in iz gradiva osrednje gospodarske komisije, tj. iz »seznama zalog tekstilnega blaga«, pregleda »sestava produkcije in zalog« ter »razdelilnika za vojsko za mesec oktober« si lahko napravimo približno podobo o tekstilni industriji na osvojenem ozemlju. 1. Tekstilna industrija »Novoteks« Jožka Povha v Novem mestu je lahko z 10 delavci in enim nameščencem izdelala za okrog 25 000 m blaga; imela je v zalogi 8300 m blaga, 600 brisač, 1150 rjuh, 1060 m gradlja, 2000 m polizdelane tkanine in na zalogi surovin za 8 mesecev obratovanja. 2. Predilnica in tkalnica za volno in bombaž Josip Penca v Novem mestu je s 45 delavci in enim nameščencem lahko mesečno izdelala za 30 000 m izdelkov (15 000 m blaga za perilo in 1000 kom odej $2 \times 1,40$ m), vendar takrat le za 12 000 m, imela je 2500 m blaga, nekaj več kot polovico že v polizdelkih, njena zaloga surovin pa je zadoščala za več mesecev obratovanja (60 000 m blaga in 3000 kom odej). 3. Industrija perila Ivan Medic v Novem mestu, ki jo je sovražno bombardiranje 3. oktobra nekoliko poškodovalo (stroji so ostali nedotaknjeni), je imela na zalogi 50 000 m blaga, 5874 srajc (1422 jih je že odvzela vojska), 944 spodnjih hlač (441 jih je že odvzela vojska) in njena zmogljivost je bila 7500 srajc mesečno. Surovin je imela še za 3 mesece obratovanja; ker pa bi lahko dobila blago iz drugih novomeških tovarn, bi lahko obratovala neovirano dalj časa. 4. Tekstilna tovarna sukna d. d. Kočevje je lahko s 120 delavci in 15 nameščenci izdelala mesečno za 8000 m moških in ženskih oblek ter odej; na zalogi je imela 28 000 volnenega blaga in 20 500 kg polizdelkov iz preje; surovin je imela za več mesecev obratovanja. 5. Tekstilna industrija »Slavoteks« d. z o. z. v Kočevju, ki je 29. marca 1941 nehala obratovati in je njene prostore nato zasedla italijanska vojska ter jih precej poškodovala, bi lahko izdelala mesečno za 320 000 m izdelkov, vendar v začetku le za 20 000 m. 6. Tovarna Motvoz in platno d. d. v Grosupljem je imela 300 delavcev in 20 nameščencev ter na zalogi 6000 m raznih podlog, 1000 m gradlja, 2000 m brisač, 500 m sedlarskega in 500 m surovega platna, 2000 m rjuh in drugih izdelkov, 4000 kg motvoza in 1800 kg sukanca; surovin je imela na zalogi za 4 mesece obratovanja.

V odseku za industrijo ali v osrednji gospodarski komisiji so izračunali, da znaša mesečna proizvodnja *bombažnih tkanin* 41 000 m in da bi lahko izdelali skupno 234 000 m, da znašajo zaloge 63 860 m blaga in 5873 srajc ter 994 spodnjih hlač, da znašajo zaloge vsega blaga 63 860 m in da je mogoče izdelati 234 000 m, skupno torej

297 860 m, da znašajo potrebe vojske 210 000 m (30 000 srajc in spodnjih hlač ter 30 000 hlač) in da bi ostalo upravni komisiji za civilno prebivalstvo 87 860 m blaga. Glede proizvodnje *perila* so izračunali, da bi lahko Medičeva tovarna izdelala dnevno 300 srajc in 300 spodnjih hlač, mesečno torej 7500 srajc in enako število spodnjih hlač, za kar bi potrošila 37 500 m blaga, drugi pa bi izdelali 7500 hlač, za kar bi uporabili 15 000 m. Glede izdelkov iz *volne* so predvidevali, da bi Tekstilana d. d. v Kočevju, ki je imela na zalogi skupno 16 000 m blaga, od tega 12 000 m za odeje, lahko izdelala 20 000 m odej in bi ostalo še za 7000 popolnih uniform. Izračunali so tudi, da bi vojska potrebovala za 36 000 m izdelkov iz *lanu in konoplje* (6000 m za krušnjake, 20 000 m za šotorska krila, 2000 m za podloge, 1000 m za nahrbtnike, 4000 m za vozne ponjave). Ker je bila vsa proizvodnja v tovarni Motvoz v Grosupljem 104 000 m blaga, so predvidevali »za izvoz«, tj. za civilno prebivalstvo 68 000 m blaga.

Na »zborovanju« zastopnikov usnjarske industrije so ugotovili, da imajo le tri pomembnejše obrate. 1. Mokronoška tovarna usnja Savel Kalin v Mokronogu z 80 do 100 delavci in 5 nameščenci je bila pri sovražnikovem bombardiranju 3. oktobra precej poškodovana in bi lahko obnovila popolno obratovanje šele po 25. oktobru. Takrat bi lahko predelala mesečno 1250 govejih in 1250 telečjih kož, iz česar bi lahko izdelali okrog 6000 parov čevljev in bi še ostalo spodnjega usnja za okrog 3500 parov čevljev. Imela je v zalogi surovin za predelavo za pol leta obratovanja. 2. Usnjarna I. Lavriča v Št. Vidu pri Stični je s 170 delavci in 3 nameščenci zaradi požara lahko obratovala le v omejenem obsegu. Njena zmogljivost predelave kože v usnje je bila za 5000 parov čevljev in je imela v zalogi kož za pol leta obratovanja, njene ljubljanske zaloge pa so bile še večje. 3. Usnjarna Karla Lavriča v Žužemberku je bila precej manjša od omenjenih, vendar so jo imeli za pomembno, ker je bila precej oddaljena od bivše nemško-italijanske državne meje in manj dostopna za sovražnikove vdore na osvobojeno ozemlje. Obljubila je, da bo mesečno izdelala 1500 kg usnja, iz katerega bi lahko naredili okrog 600 parov čevljev. V odseku za industrijo so ugotavljali, da bi vse tri usnjarne lahko mesečno dale usnja za 11 600 parov čevljev.

Na »zborovanju« zastopnikov tekstilne in usnjarske industrije v Žužemberku so govorili tudi o postopku pri razdeljevanju blaga. To je na voljo odseku za industrijo v upravni komisiji. Od določene proizvodnje vsake tovarne prevzame vojska njej odrejeni del in ga odpelje. V »razdelilniku za vojsko za mesec oktober«, ki se nam je ohranil, so res za vsako tovarno predvideli, kaj in koliko mora

izdelati za vojsko. Poleg že omenjenih tovarn naj bi pri Krašovcu v Št. Vidu pri Stični izdelali 2000 parov rokavic, pri Kuncu-Ogorvcu v Grosupljem pa 6000 čepic-titovk. Tisti del, ki so ga namenili za civilno prebivalstvo, naj bi dodelili okrožnim gospodarskim komisijam, da bi ga razdelile. Izdajanje blaga drugim strankam je bilo prepovedano. Cene industrijskih izdelkov ostanejo do nadaljnjega neizpremenjene, lahko pa upravna komisija na utemeljen predlog tovarne zniža cene izdelkov.¹⁶⁰

Za marsikoga, ki si vojne razmere predstavlja kot življenje iz rok v usta, so presenetljivi podatki o velikih, skoraj povsod polletnih zalogah surovin. Ali bi iz tega lahko sklepali, da italijanski okupator kljub racionirani preskrbi ni kdo vé kako pritiskal na proizvodnjo in odjemal izdelkov?

Teden dni po tem »zborovanju« je odsek za industrijo sporočil vsem okrožnim odborom OF na osvobojenem ozemlju, da so na tem sestanku »navzoči industrialci oz. njih zastopniki sklenili in se obvezali, da bodo prostovoljno podpirali rodbine svojih mobiliziranih uslužbencev«. Izplačevali jim bodo podpore v višini veljavnega eksistenčnega minimuma. To naj sporoče tudi drugim podjetjem, da bi sledila njihovemu zgledu.¹⁶¹ Z drugo okrožnico je odsek določil ukrepe za varnost tovarn pred sovražnikovimi letalskimi napadi in drugimi sovražniki (delo ponoči v zatemnjenih prostorih, prepoved dostopa za tuje osebe, legitimacije za delavce in nameščence, stražarje obratov itd.).¹⁶² S tretjo okrožnico pa je tekstilno in usnjarsko industrijo razglasil za vojno industrijo in na kratko povzel sklepe omenjenega »zborovanja« zastopnikov, zlasti glede razdeljevanja izdelkov.¹⁶³

Kaže, da proizvodnja ni stekla po predvidenem načrtu, in to predvsem zaradi zadrževanja potrebnih strokovnjakov v vojski. Že na sestanku načelnikov odsekov upravne komisije 4. oktobra so pooblastili načelnika Dularja, »naj uredi z gl. štabom vprašanje odpusta v industriji potrebnih kvalif. delavcev iz vojske«.¹⁶⁴ Kaže,

¹⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 440/IV, zapisnik zborovanja zastopnikov tekstilne in usnjarske industrije v Žužemberku 9. 10. 1943; f. 439/IV, seznam zaloge tekstilnega blaga itd.

¹⁶¹ Arhiv IZDG, f. 440/IV, okrožnica odseka za industrijo, št. 76/III, dne 16. 10. 1943.

¹⁶² Arhiv IZDG, f. 440/IV, okrožnica odseka za industrijo, št. 77/III, dne 16. 10. 1943.

¹⁶³ Arhiv IZDG, f. 440/IV, okrožnica odseka za industrijo, št. 78/III, dne 16. 10. 1943.

¹⁶⁴ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov odsekov 4. 10. 1943.

da se je načelnik Dular, tudi na sestanku upravne komisije s Kidričem 6. oktobra pritoževal, da so strokovnjaki, potrebni za obnovo proizvodnje, še vedno v vojski. Zato so na sestanku sklenili, naj odsek za industrijo sestavi spiske strokovnjakov in jih predloži glavnemu štabu NOV in PO Slovenije in Kidriču, da bi pospešili rešitev.¹⁶⁵ To je odsek za industrijo storil 10. oktobra, ko je zaprosil za odpust iz vojske za 22 mojstrov in drugih oseb, potrebnih za obnovo proizvodnje.¹⁶⁶ Vendar iz pisma odseka za industrijo upravne komisije glavnemu štabu NOV in PO Slovenije (in v vednost Borisu Kidriču) 17. oktobra zvemo, »da še do danes ni bil oproščen oziroma odposlan na delo v tovarno Novoteks Novo mesto noben profесиionist, vsled česar tovarna še do danes ni pričela obratovati.« Zato je ponovno prosil za odpust nekaterih strokovno usposobljenih delavcev za to tovarno in tudi za Tekstilano v Kočevju. Prosil pa je odsek za industrijo Kidriča, naj posreduje, da bi se delavci vrnili v industrijo. »Doslej se namreč še ni vrnil noben delavec, *industrija stoji* (podčrtal T. F.), vsak dan dela je pa zelo dragocen.«¹⁶⁷ Dvomim, da so se do začetka nemške ofenzive na Dolenjsko in Notranjsko 21. oktobra razmere kaj spremenile.

Iz zapisnikov raznih sestankov je mogoče ugotoviti, da so večkrat obravnavali tudi vprašanje industrije na osvobojenem ozemlju. Tako so npr. na že omenjenem sestanku upravne komisije s Kidričem sklenili, naj se prične z izdelavo plinskih generatorjev za avtomobile, na sestanku načelnikov odsekov upravne komisije 12. oktobra so glede industrije sklenili, naj vojska ne »posega v načrtno gospodarstvo upravne komisije« in da se naj vsi ukrepi izdajajo le sporazumno med glavnim štabom in upravno komisijo.¹⁶⁸ Čez nekaj dni (okrog 9. oktobra) so na ponovnem sestanku upravne komisije s Kidričem sklenili, naj se pri usnjarskih industrijah organizirajo izdelovalnice čevljev in naj se »v izogib vmešavanja vojske v načrtno gospodarstvo upravne komisije čimprej skliče skupna konferenca upravne komisije in gl. štaba.«¹⁶⁹ Ta sestanek je bil verjetno 10. oktobra v vasi Sela pod Kočevskim Rogom, ven-

¹⁶⁵ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije s Kidričem 6. 10. 1943.

¹⁶⁶ Arhiv IZDG, f. 440/IV, pismo odseka za industrijo, št. III/38 dne 10. 10. 1943 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.

¹⁶⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, pismo odseka za industrijo 18. 10. 1943 Borisu Kidriču.

¹⁶⁸ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov upravne komisije 12. 10. 1943.

¹⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije s Kidričem, nedatirano.

dar o njem nimamo gradiva.¹⁷⁰ O nekaterih zadevah s področja industrije so razpravljali tudi na izrednem sestanku odseka za gospodarstvo in prehrano 16. oktobra, ki se ga je udeležil tudi načelnik Dular. Govorili so o obutvi in tekstilnem blagu za civilno prebivalstvo.¹⁷¹ Nimamo na voljo poročil okrožnih gospodarskih komisij, da bi zvedeli, ali so dobile kaj izdelkov za oskrbo civilnega prebivalstva in kako so jih razdeljevale.

*Odsek za gospodarstvo in prehrano ter osrednja
gospodarska komisija*

Odsek za gospodarstvo in prehrano, ki mu je načeloval ing. Jože Levstik-Vid (v odseku so delali namestnik načelnika dr. Stane Pavlič, ing. Jože Berkopec kot referent za kmetijstvo, Franjo Novak kot referent za prehrano in Roman Golob kot sekretar osrednje gospodarske komisije), je opravljal nedvomno najtežjo nalogo. Na osvobojenem ozemlju z ekstenzivnim poljedelstvom in živinorejo je bila zbrana večina slovenske partizanske vojske in tudi vse osrednje ustanove narodnoosvobodilnega gibanja. Tako imenovana Ljubljanska pokrajina je imela 263 470 ha ali 57,5 % poljedelske površine, od tega 79 688 ha njiv (30,24 %), 1659 ha vrtov (0,63 %), 97 461 ha travnikov (37,0 %), 75 518 ha pašnikov (28,2 %), 6447 ha vinogradov (2,4 %) in 3687 ha sadovnjakov (1,4 %). 182 327 ha ali 40,1 % ozemlja je obsegal gozd, neobdelana površina pa je znašala 1346 ha (0,2 %). Kar se tiče poljedelstva, so največ površine posejali s pšenico (v letu 1941/1942 npr. 13 639,50 ha) in koruzo (v letu 1941/1942 npr. 11 395 ha). Povprečni hektarski pridelek pšenice je bil 8,4 q in koruze 13 q. Kljub temu da je bila oskrba prebivalstva z nekaterimi živili racionirana že od februarja 1941. leta, ni zadostovala za oskrbo okrog 340 000 prebivalcev Ljubljanske pokrajine. Januarja 1942 je bilo npr. 340 528 upravičencev do živilskih kart, med njimi 263 184 za kruh in moko. Najtežje je bilo prekrbeti hrano mestu Ljubljana, v katerem je živela četrtina prebivalcev vse pokrajine in med njimi skorajda ni bilo t. i. samooskrbovancev; januarja 1942 je bilo v mestu 97 417 upravičencev do živilskih kart. Zato je moral italijanski okupator, kljub razmeroma majhnim obrokom racioniranih živil, večino živil uvažati iz

¹⁷⁰ Upravna komisija je namreč 9. 10. 1943 povabila zastopnike glavnega štaba NOV in PO Slovenije na sestanek in napovedala, da se ga bodo udeležili predstavniki industrijskega in gospodarskega odseka. (Arhiv IZDG, f. 439/II, pismo upravne komisije 9. 10. 1943.)

¹⁷¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, zapisnik izredne seje gospodarskega odseka 16. 10. 1943.

Jože Levstik

Italije. Kljub mnogim težavam pa pod italijansko okupacijo ni nikdar prišlo do takšnega pomanjkanja kot npr. v zasedeni Grčiji, kjer je vladala prava lakota. Konec leta 1941 je dobil odrasel Ljubljčan 200 g kruha na dan, Atenec pa le 96 g. Za oktober 1943 imamo podatek, da je bilo v vsej pokrajini le 137 714 upravičencev do živilskih kart, med njimi le okrog 44 000 zunaj mesta Ljubljane.¹⁷² To pomeni, da je takrat za oskrbo večine prebivalstva na Dolenjskem in Notranjskem moralo skrbeti narodnoosvobodilno gibanje. Ker ni ohranjen arhivski fond pokrajinskega prehranjevalnega urada za Ljubljansko pokrajino (PREVOD), ne moremo natančneje preučiti obsega okupatorjeve oskrbe prebivalstva jeseni 1943.

Odsek za gospodarstvo in prehrano je glede na to, da je bil za industrijo drug odsek, skrbel predvsem za poljedelstvo, živinorejo, gozdarstvo in prehrano. V razmerah, kakršne so bile prve tedne po italijanski kapitulaciji, je bilo najpomembnejše vprašanje, ki ga je ves čas reševal odsek, vprašanje prehrane narodnoosvobodilne vojske, civilnih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja in civilnega prebivalstva. Vendar že tudi v tem času najdemo opozorila na druga vprašanja (npr. setve, reje plemenske živine itd.), ki kažejo na skrb za perspektivnejše poljedelstvo in živinorejo; ta vprašanja so se

¹⁷² Arhiv IZDG, gradivo mestnega prehranjevalnega urada Ljubljana.

še vidneje postavljala v drugem obdobju delovanja upravne komisije oziroma odseka, dosledno pa šele v drugi polovici leta 1944.

Odsek za gospodarstvo in prehrano pa tisti čas ni bil edini organ narodnoosvobodilnega gibanja, ki je imel na skrbi vprašanja gospodarstva in prehrane. Na civilnem področju je namreč že dva meseca deloval poseben organ izvršnega odbora OF, tj. osrednja gospodarska komisija, pri nekaterih okrožnih in rajonskih odborih OF pa tudi že okrožne in rajonske gospodarske komisije. Pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije pa je že nekaj mesecev deloval ekonomski odsek, ki je bil takrat v okviru II. ali organizacijskega oddelka in ga je vodil načelnik, major Jože Draksler-Povh, znameniti partizanski intendat.

Kaže, da so kmalu po kapitulaciji italijanske vojske sklenili, da si bosta narodnoosvobodilna vojska in civilno prebivalstvo zaloge italijanskega okupatorja razdelila tako, da bo prva dobila zaloge iz vojaških skladišč, civilno prebivalstvo pa iz skladišč prehranjevalnega zavoda »Prevod«, ¹⁷³ ki je do tedaj pod italijansko okupacijo oskrboval civilno prebivalstvo. Gospodarske komisije vseh stopenj pa so morale še naprej skrbeti tudi za prehrano vojske.

Na dan italijanske kapitulacije je osrednja gospodarska komisija predlagala izvršnemu odboru OF ustanovitev finančnih industrijskih trgovskih komisij, ki naj bi vodile vpisovanje posojila svobode v znesku sto milijonov lir. Te komisije naj bi bile za vse pokrajine in naj bi ustanovile tudi krajevne komisije. Pokrajinske komisije naj bi sestavljali ljudje »iz industrijskih, veletrgovskih in trgovskih krogov dotične pokrajine, ki so ugledni in splošno spoštovani med prebivalstvom dotične pokrajine.« V predlogu so navedene tudi naloge novih komisij, medtem ko naj bi se gospodarske komisije ukvarjale samo »z nakupi kmetijskih pridelkov in proizvodov, z nakupi živine odnosno z veleposestniškim in kmetijskim gospodarstvom v prodaji in nakupih.« Takšno ločitev področij je v predlogu tudi natančneje utemeljila (povezanost finančnih, industrijskih in trgovskih strokovnjakov, nezaupanje malih ljudi iz gospodarskih komisij do »magnatov«). Izvršni odbor OF ni pristal na ta predlog in je ustanovil upravno komisijo s tremi odseki s področja financ, industrije in gospodarstva ter razpisal posojilo narodne osvoboditve v znesku 50 milijonov lir.

Seveda se je ob ustanovitvi upravne komisije in še posebej odseka za gospodarstvo in prehrano postavilo vprašanje njunega odnosa do osrednje gospodarske komisije in narobe. Rešili so ga na

¹⁷³ Arhiv IZDG, f. 40, navodila ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in POS komandi grosupeljsko-stiškega področja 6. 10. 1943.

sestanku članov upravne komisije (Levstik, Novak, Gobec in Berkopec) in osrednje gospodarske komisije (Božo Košir, Jože Udovič, Lojze Komel-Radovan in Jože Slapničar-Jošt iz novomeške okrožne gospodarske komisije) v Poljanah pod Kočevskim Rogom (danes Kočevske Poljane) 24. septembra 1943. Po poročilih članov osrednje gospodarske komisije o opravljenem delu v posameznih okrožjih so sklenili, »da se mora nujno reorganizirati tako Osrednja gospodarska komisija kakor tudi mestne, okrožne, rajonske in vaške gospodarske komisije«. Sklenili so tudi, »da ostane Osrednja gospodarska komisija še vedno osrednji organ za celotno osvobojeno ozemlje, ki bo dejansko vodila gospodarstvo na terenu, zbirala tozadevni material ter o vsem poročala Odseku za gospodarstvo in prehrano Upravne komisije«. Zato je dobila nalogo, »naj si takoj poišče primerne pisarniške prostore v neposredni bližini točke 27 v dolini, tako da bo v stalnem stiku z Upravno komisijo«.

Dr. Breclj je v svojem poročilu o gospodarstvu na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju takole opredelil položaj in naloge osrednje gospodarske komisije: »Vrhovni organ gospodarske organizacije je Osrednja gospodarska komisija. [...] Načrtovanje in odgovornost za to, da se bo gospodarilo samo po načrtu, je tista bistvena naloga, ki je zvezana z vrhovnim gospodarskim organom, kot je Osrednja gospodarska komisija. Zaradi tega bo tudi le on mogel odločiti, kateri racionirani predmeti in v kakšnih količinah se bodo v posameznih prilikah razdeljevali potrošnikom. Določal bo tudi maksimirane cene, z njimi v zvezi pa tudi minimalne mezde, kar vse je zvezano z njegovo že omenjeno nalogo kot vrhovnega gospodarskega organa. Osrednja gospodarska komisija izvaja tudi vso gospodarsko politiko. Zato ji je tudi dano vodstvo gospodarskega agitacijsko-propagandnega odseka in šole za gospodarske aktiviste, ki so najvažnejša sredstva za doseg ciljev načrtane gospodarske politike.«¹⁷⁴

Na sestanku v Poljanah so tudi sklenili, naj si osrednja gospodarska komisija razdeli delo tako, da bo imela več oddelkov ali referatov: finančnega (Košir), kmetijsko-gospodarskega (Slapničar in Komel), za določanje cen in pobijanje špekulacij, gozdarskega (Franjo Sevnik), veterinarskega (dr. Milan Dolenc, ki je bil tudi referent za veterino v glavnem štabu NOV in PO Slovenije), za obrt in trgovino (Ivan Gobec), za zveze z vojsko (Slapničar) in za statistično-evidenčno službo (Slapničar). Obenem so si razdelili tudi referate v odseku za gospodarstvo in prehrano upravne komisije, in to tako, da je inž. Berkopec prevzel kmetijski referat,

¹⁷⁴ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 135.

gozdove, statistično službo in veterinarski referat, Novak referat za določanje cen in pobiranje špekulacije, dr. Pavlič pa referat za prehrano, pravni referat in referat za zvezo z vojsko. Kot vidimo, je bilo v obeh organih premalo strokovnjakov, da bi imel vsak samo en referat. Zato lahko upravičeno postavimo vprašanje, ali sta bila res potrebna dva organa, tj. osrednja gospodarska komisija in odsek za gospodarstvo in prehrano. Načelno je imela prva širše področje in območje (vse slovensko narodno ozemlje) in drugi ožje področje in predvsem ožje območje (samo osvobojeno ozemlje, pa še to samo na Dolenjskem in Notranjskem). Kot bomo videli, so se čez nekaj tednov odločili za en sam organ. Pač pa sta se oba organa dogovorila, da se bosta za reševanje določenih vprašanj sestajala dvakrat na teden. Iz gradiva, ki nam je na voljo, ni mogoče ugotoviti, ali so jima stvarne razmere to tudi dovoljevale.

Verjetno so na sestanku v Poljanah omenjeni udeleženci že sami občutili pomanjkanje strokovnjakov v gospodarskih organih. Zato so tudi obravnavali vprašanje kadrovske dopolnitve, in to tudi s strokovnjaki, ki do tedaj niso bili v Osvobodilni fronti. Načelno naj bi bilo to mogoče, vendar takšni ljudje ne bi smeli prevzeti samostojnih položajev in bi morali »izključno vršiti posle pod strogo kontrolo politično zgrajenih tovarišev«. Bolj pa so se na sestanku zavzeli za to, da naj bi se gospodarske komisije pri svojem delu naslanjale na politične sodelavce in aktiviste OF.

Na sestanku v Poljanah so obravnavali tudi konkretne nujne naloge gospodarskih organov narodnoosvobodilnega gibanja. Med najnujnejše naloge so šteli sestavo novega cenika za živila in druge predmete, popis vseh zalog živil, in to posebej tistih, ki jih je zapustila italijanska vojska, in onih, ki jih je imel v zalogi preskrbovalni zavod visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino »Prevod«, zapora vseh zalog racioniranih živil in drugih predmetov, shranjevanje krompirja, ki bi ga morala pokrajina oddati »Prevodu« (okrog 300 vagonov), preprečitev nesmotrnega klanja živine, začetek razlastitvenega postopka za imovino »raznih beguncev, tuje-rodcov in belogardističnih pristašev«, pospešitev nabiralne akcije zdravilnih rastlin, posušenega sadja in gozdnih sadežev itd.¹⁷⁵

Ko je dr. Brecelj na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v svojem poročilu ocenjeval gospodarske razmere ob italijanski kapitulaciji, je dejal:

»1. Vse osvobojeno slovensko ozemlje je v gospodarskem oziru popolnoma odrezano od drugih pokrajin in zaenkrat ne more pričakovati od nikoder gospodarske pomoči.

¹⁷⁵ Arhiv IZDG, f. 439/II, zapisnik sestanka 24. 9. 1943.

2. V posledici tega so prebivalci svobodnega slovenskega ozemlja v gospodarskem pogledu navezani trenutno sami nase, skrb za organizacijo pade na rame nove slovenske oblasti;

3. Z dejstvom svobodnega ozemlja je prenehala organizacija za vse tiste prehrabene predmete, katere ne proizvajajo naša kmetija, naša obrt in majhen del slovenske industrije, ki je na našem ozemlju;

4. Z dejstvom svobodnega slovenskega ozemlja je prenehal vsak dotok finančnih sredstev od zunaj;

5. Z dejstvom svobodnega slovenskega ozemlja je prenehala vsa zunanja trgovina;

6. Vsi, ki so prejeli svoje dohodke od državnih in samoupravnih ustanov, in vsi tisti, ki so bili zaposleni v prometu in industriji, ki ne obratuje več, padejo v breme nove slovenske oblasti.

Že ta, prav na kratko označena dejstva, kažejo vso težo gospodarskega in finančnega položaja, v katerem se dejansko nahajamo prebivalci svobodnega slovenskega ozemlja.¹⁷⁶

Sredi septembra (natančnega datuma ni mogoče ugotoviti) sta upravnica in osrednja gospodarska komisija¹⁷⁷ z okrožnico opozorili okrožne, rajonske, mestne in vaške gospodarske komisije na nove gospodarske razmere in jih seznanili tudi z novimi nalogami. Najprej sta jim naročili, kakšna naj bo njihova sestava. Okrožne naj sestavlja pet članov, in to okrožni gospodarski referent, referent za trgovino, obrt in industrijo, referent za kmetijstvo, referent za prehrano in okrožni intendant. V rajonskih »morajo biti zastopane vse produktivne sile gospodarstva, to je: trgovina, industrija, kmetijstvo, obrt in konsumenti, to je zastopnice gospodinje. V mestnih morajo biti zastopane vse gospodarske panoge samostojno po svojih referentih. Vaške pa naj sestavljajo vaški referent, prehranjevalni intendant in zastopnica žensk (SPŽZ). Obe navedeni komisiji sta naročili okrožnim gospodarskim komisijam, naj spravijo delo vseh gospodarskih komisij v čim hitrejši tek in v čim tesnejše sodelovanje s političnimi in vojaškimi dejavniki narodnoosvobodilnega gibanja. Opozorili sta tudi na nalogo takojšnjega popisa vseh živil in surovin na svojih območjih in na njihovo pravilno razdelitev med civilno prebivalstvo. »Rajonske gospodarske komisije naj poskrbe, da bo živež med civilno prebivalstvo takoj in pravilno razdeljen, če dopuščajo to zaloge za dva meseca. Razdeljevanje živil naj vrši

¹⁷⁶ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 126.

¹⁷⁷ Glava dokumenta ima naslov upravne komisije, podpisali pa so ga člani osrednje gospodarske komisije.

Prevod, ki posluje še naprej po dosedanjih predpisih in navodilih. Vse odvišne zaloge pa naj se takoj odpeljejo v naše glavno skladišče.«

Nato sta komisiji opozorili na potrebo po ustanovitvi delavnic (krojačnic, čevlarskih delavnic in šivalnic za perilo). Posebej pa sta še navedli naloge vaških gospodarskih posvetovanj, »na katerih bodo gospodarji in gospodinje obravnavali najvažnejša gospodarska vprašanja, ki jih morajo sproti reševati«. Pazijo naj tudi na vaško gospodarsko slogo in skupnost, ker le na ta način bo lahko »naša vas premagala vse težave, ki bodo morda nastale v najbližji bodočnosti«. ¹⁷⁸

Proti koncu septembra je bilo več osrednjih gospodarskih posvetovanj in sestankov. Tako je bilo 26. septembra posvetovanje gospodarstvenikov, ki sta se ga udeležila tudi Kidrič in dr. Breclj, vendar se nam o njem ni ohranilo gradivo. ¹⁷⁹ Morda se je s tega posvetovanja vendarle ohranil del pisnega izdelka dr. Vavpetiča z naslovom »Smernice za najnujnejše ukrepe pri sedanjem gospodarstvu in pri preskrbi prebivalstva s prehrano« ¹⁸⁰ in morda tudi že omenjeni sestavek »Ustroj in kompetenca gospodarskih komisij«. Sodeč po njuni vsebini, sta oba za gotovo iz tega časa.

Dr. Vavpetič je v svojem sestavku najprej opozoril na potrebo uvajanja dosledne ljudske demokracije, pri čemer naj bi se še posebej sproščala ljudska samoiniciativnost. Nato je navedel tele potrebne splošne ukrepe: 1. najprej je treba ugotoviti vse zaloge blaga in »blokirati« njegovo prodajo, 2. trgujejo naj le od pristojnih organov gospodarstva in prehrane pooblaščen prodajalci, nakupovalci in gospodarski odbori, in to po načelih, ki jih je treba določiti, 3. cene je treba prilagoditi cenam na trgu, vendar pa se sme trgovati le v okviru maksimalnih cen, ki jih je treba določati sproti, 4. kmetje naj narodnega davka ne plačujejo samo v denarju, temveč tudi v blagu, 5. gospodariti je treba načrtno, in to tako, da je treba upoštevati potrebe za dobo od ene do druge žetve, 6. za uspešnost vojnega gospodarjenja sta pomembni tudi agitacija in propaganda. Pri četrtem ukrepu je dr. Vavpetič svaril pred pretiranim vrednotenjem denarja. »Denar je nujno potrebno menjalno sredstvo. Sme se ga takega kot je, vreči na trg, kolikor je potrebno za kritje potreb.« Opozoril je tudi na to, »da je tiskanje denarja močno primitiven način rešitve pomanjkanja denarnega obtoka.

¹⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 439/II, okrožnica upravne komisije in osrednje gospodarske komisije septembra 1943.

¹⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943.

¹⁸⁰ Arhiv IZDG, f. 439/IV in 452/III.

Če je to pomanjkanje mogoče kako drugače odstraniti, je treba poiskusiti prej druga sredstva, kajti potreba po novem tiskanju denarja bo še vedno obstojala; ko bo prva naklada izdana, bo že treba misliti na drugo.« Opozoril je tudi na pomen bonov, ki morajo obdržati vse zaupanje ljudstva. To pa bo mogoče le v primeru, »če ne bodo postali enakovrstni denarju kot menjalnemu sredstvu v današnjih gospodarskih razmerah«.

Dr. Vavpetič je v svojem sestavku predlagal tudi »organizacijo organov prehrane«. Sestavljali naj bi jo gospodarski odbori na vseh stopnjah, tj. od terenskih do osrednjega, in pooblaščen nakupovalci ter prodajalci. Predvidel je tudi njihove naloge. Tako organizacija kot naloge so bile podobne organizaciji in nalogam že obstoječih gospodarskih komisij.

Čeprav je dr. Vavpetič sam svoj sestavek omejil na predlog za obravnavo, ki »niti ni popoln niti nima pretenzij biti na vsak način pravilen«, smo ga navedli tudi zato, ker je — kot kaže — prvi obsežnejši sestavek za vodenje gospodarstva v narodnoosvobodilnem boju.

Pomemben je bil tudi naslednji sestanek gospodarstvenikov v Mirni peči 28. septembra, ki so se ga iz upravne komisije udeležili 3 načelniki in 4 člani odsekov za finance, industrijo ter za gospodarstvo in prehrano, štirje člani osrednje gospodarske komisije, 9 zastopnikov okrožnih gospodarskih komisij za Novo mesto in Stično, podokrožnih gospodarskih komisij za Trebnje in Mirno peč ter mestne gospodarske komisije Novo mesto; udeležil se ga je tudi vodja ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije Jože Draksler-Povh. Udeleženci so določili tele smernice, ki naj bi bile vir za določitev novih cen: 1. Ni mogoče vztrajati pri uradnih cenah Prevoda, ker so krivično nizke, in ni mogoče potrditi cen, ki so jih določila posamezna okrožja in glavni štab NOV in PO Slovenije, ker so previsoke, še bolj je treba zavrniti trenutne črnohorzijanske tržne cene. 2. Cene morajo biti enotne za vse svobodno ozemlje, ne glede na proizvajalca. 3. Cene morajo biti primerne, da pomenijo pravično odmeno za posamezno blago — pridelovalcu naj zagotovijo povrnitev stroškov in eksistenčni minimum. 4. »Vodilna misel pri določanju cen je *zaščita kupca*, katerega tvorijo predvsem najpotrebnejši sloji naroda. V težkih časih narodnoosvobodilnega boja je dolžnost predvsem pridobitnih slojev, da doprinesejo večji del žrtev kot pa najsiromašnejši kupci. Pidelovalcu kot prodajalcu je zagotovljen eksistenčni minimum, saj prodaja višek blaga, dočim o tem za siromašni del naroda, tj. za kupce, ne moremo trditi. Za vse enako pa je uzakonjena v teh usodnih urah le *pravica do preživljanja*.« 5. Posebno ugodne cene naj se določijo

za predmete, ki so življenjskega pomena za kupce, medtem ko se pri manj potrebnih predmetih prodajalcu pusti možnost zaslužka. 6. Osnova za določanje cen naj bi tudi bilo načelo, da se mezde ne bodo zviševale, narobe, vsem se bo zagotovila le *vzdrževalnina*. Zato bo kupna moč uporabnikov zelo padla, posebno še, če se upošteva nujno potrebno zvišanje cen. Do tedaj so namreč racionirane življenjske potrebščine na živilsko nakaznico (6,5 kg moke, 1 kg testenin, 1 kg riža, 0,5 kg sladkorja, 0,40 kg maščob itd.) stale skupno okoli 70 italijanskih lir. Po novem ceniku življenjskih potrebščin, ki so ga sprejeli udeleženci sestanka v Mirni peči, naj bi stala racionirana živila (upoštevaje, da bo namesto testenin in riža ustrezna količina moke) na osebo mesečno okoli 130 lir. To je pomenilo 85 odstotkov več in najhujše zlo pri določitvi novega cenika. 7. Zvišanje cen je omogočila tudi uvedba sestavljenega (kombiniranega) naturalnega in denarnega načrtnega gospodarstva, ker naj bi se vzdrževalnina večinoma odplačevala v naturalijah (blagu). 8. Pozornost so posvetili tudi *usklajevanju posameznih cen*, da ne bi prišlo do prevelikih nesorazmerij, ki bi škodovala preskrbi. 9. Cene za blago, ki so ga dobili v Prevodovih skladiščih (sladkor, olje, riž), naj bi ostale nespremenjene. 10. Proti kršilcem novega cenika bodo ukrepali najstrožje.

Po določitvi teh meril za določanje cen življenjskih potrebščin so udeleženci sprejeli novi cenik. Tako je sedaj stal 1 kg žive teže krave 11 lir, pitane svinje 36 lir, kg čiste svinjske masti 84 lir, pšenice 8 lir, pšenične moke 11 lir, krompirja 2 liri itd. Cene so se torej zvišale v primerjavi s Prevodovimi cenami, so se pa znižale v primerjavi s cenami na ceniku osrednje gospodarske komisije 25. avgusta 1943 in s cenami okrožnih gospodarskih komisij in vojaških ustanov, »ko so ti organi bili prisiljeni kupovati blago po konkurenčnih, tj. črnoborzijskih cenah.« Te spremembe so seveda zahtevale tudi precej pojasnjevanja med prebivalstvom.¹⁸¹

Pri teh merilih za določanje cen življenjskih potrebščin smo se pomudili nekoliko dlje, ker so nato v glavnem veljale za ves čas narodnoosvobodilnega boja. Kot že vemo, je o njih in o novem ceniku in tudi o drugih gospodarskih vprašanjih razpravljal 28. septembra izvršni odbor OF in jih sprejel.¹⁸² Zboru odposlancev jih je pojasnil dr. Breclj v svojem poročilu 2. oktobra: »Cene je treba

¹⁸¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, poročilo odseka za gospodarstvo in prehrano 29. 9. 1943; ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS 1. 10. 1943 — Cenik življenjskih potrebščin in drugega materiala, sprejet na anketi upravne komisije za osvobojeno ozemlje.

¹⁸² Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 28. 9. 1943; Kocbek: Listina, str. 326.

prilagoditi cenam na trgu, vendar pa se sme trgovati le v okviru maksimalnih cen, ki se morajo sproti določiti. Glede na sedanje stanje bo treba nekatere cene znižati, nekatere pa zvišati, da preprečimo škodljivo tihotapljenje. V prvi vrsti je treba dvigniti cene prehrabenim predmetom. To tako, da bo vsaj približno mogoče uravnovesiti stanje na trgu in da bo kmet na zakoniti način prejel približno enako vrednost za svoje pridelke, kakor mora sam plačevati za proizvode, ki jih mora kupovati. Ne sme se dopustiti nobenega zvišanja cen tistih dajatev oziroma storitev, ki pomenijo za prejemnika pretežno le plačilo rente (stanarine, zakupnine, obresti). Kar se tiče drugih izvenprehrabnih predmetov, mora biti cena seveda enako maksimirana. Maksimiranje se bo moralo izvršiti na novo, in sicer na temelju odobrene kalkulacije, ki jo bo moral proizvajalec predložiti in opremiti z dokazi, če bo hotel doseči zvišanje cen. Pri tem bo seveda treba na novo pregledati vse tiste kalkulacije, ki so bile napravljenе za sovražnika in v izrazito vojnodobičarskem namenu.¹⁸³

Ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je novicnik razmnožil že 1. oktobra, odsek za gospodarstvo in prehrano pa je šele 7. oktobra poslal izvršnemu odboru OF v vednost končno besedilo Odloka o maksimalnih »cenah življenjskih potrebščin«. Po predhodni odobritvi poročevalca za gospodarstvo dr. Vavpetiča ga je takoj drugi dan poslal uredništvu Slovenskega poročevalca, da ga objavi.¹⁸⁴

Na že omenjeni seji izvršnega odbora OF 28. septembra sta Kidrič in dr. Breclj poročala o konferenci gospodarstvenikov 26. septembra, katerega gradiva sedaj ne poznamo, in predložila na tej konferenci izdelani principialni »gospodarski načrt«, ki ga je izvršni odbor OF sprejel in ga mi še ne poznamo kot pisni izdelek. Predvidevamo, da je večino nalog za njegovo izvajanje prevzel odsek za gospodarstvo in prehrano skupaj z osrednjo gospodarsko komisijo.

Prvi konkreten gospodarski predpis, ki ga je izdal odsek za gospodarstvo in prehrano, je bil »predpis o delni prepovedi klanja telet in prašičev«. Da bi preprečil veliko gospodarsko škodo, ki se je delala s klanjem mlade goveje živine in prašičev in se tako slabilo že itak izčrpano slovensko živinorejo, je odsek 29. septembra prepovedal klati teleta z manj kot 50 kg in prašiče z manj kot 100 kg žive teže. Izjemno je dovolil klati »samo za pleme nesposobna in pohabljená teleta« in še to podvrigel predhodni odobritvi rajonske

¹⁸³ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 130.

¹⁸⁴ Arhiv IZDG, f. 439/III, dopisa odseka za gospodarstvo in prehrano IOOF 7. 10. 1943 in uredništvu Slovenskega poročevalca 8. 10. 1943.

gospodarske komisije. Predpisu je odsek priložil »navodilo za izdajanje dovoljenj za klanje telet in prašičev«.¹⁸⁵

Dne 2. oktobra je odsek izdal novo okrožnico vsem gospodarskim komisijam, v kateri jih je najprej opozoril na nujnost strogega izvajanja vseh navodil in predpisov gospodarskega značaja in jim nato obljubil nova »navodila o razdelitvi dela in o nalogah, kot jih je postavil pravkar IOOF«. Opozoril jih je na kaznovanje kršiteljev maksimalnega splošnega cenika, »ko bo cenik odobren in natisnjen, kar se bo zgodilo v najkrajšem času«. Prepovedal jim je hraniti člane Narodne zaščite, ki so zaposleni le občasno ali nekaj ur dnevno in se hranijo doma. Naročil jim je, naj do 15. oktobra popišejo potrošnike za izdajo živilskih nakaznic, in to posebej tiste, ki sami ne pridelujejo glavnih vrst živil: žitaric, maščob, krompirja, mleka in jajc, in posebej one, ki imajo na voljo eno ali več teh živil. Podobno jim je naročil, naj v treh dneh popišejo zaloge v Prevodovih skladiščih in v skladiščih italijanske vojske ter posebej sestavijo seznam zasebnikov, »ki so se polastili teh zalog, namenjenih za prehrano prebivalstva in za potrebo vojske«. Opozoril jih je tudi na »blokiranje« in prepoved prodaje zalog tekstilnega blaga in usnja. Sledila so navodila o zbiranju zdravilnih zelišč, gob, sadja itd., ki smo jih našli že v prejšnjih okrožnicah osrednje gospodarske komisije. Pomembno je bilo naročilo, naj vplivajo na kmetovalce, da bodo zasejali čimveč ozimnega žita. »Na noben način ne sme biti površina posevkov ozimnega žita manjša od lanske, ampak biti mora še večja. [...] Da bo možna še spomladi še večja setev žita, se mora na vsak način čuvati za jaro setev ves jari ječmen in rž.« Tudi to kaže na skrb za večje načrtno poljedelstvo.¹⁸⁶

Potem ko sta se na osrednjem svobodnem ozemlju polagoma končavali mobilizacija prebivalstva v narodnoosvobodilno vojsko in njeno organiziranje (ustanovitev 7. korpusa NOV in POJ), so se tudi že jasneje izražale njene potrebe po opremi in hrani. Že pri obravnavi dela odseka za industrijo smo videli, da so število vojakov cenili na 30 tisoč, kar je seveda takrat bilo stvarno, pozneje pa je bilo število vojakov NOV na Dolenjskem in Notranjskem vendarle manjše. Tako osrednja gospodarska komisija kot odsek za gospodarstvo in prehrano upravne komisije sta tesno sodelovala z ekonomskim odsekom glavnega štaba NOV in PO Slovenije (načelnik Jože Draksler-Povh in nato Mihaela Dermastia-Mara), ki je

¹⁸⁵ Arhiv IZDG, f. 439/III, osnutek predpisa o delni prepovedi klanja telet in prašičev 29. 9. 1943.

¹⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 439/III, okrožnica št. 1 odseka za gospodarstvo in prehrano 2. 10. 1943.

bil v II. organizacijskem oddelku (načelnik Jože Mazovec). Način prehranjevanja narodnoosvobodilne vojske so zastopniki izvršnega odbora OF, upravne komisije in glavnega štaba NOV in PO Slovenije obravnavali na sestanku v Poljanah, proti koncu septembra in nato še ponovno na pogovoru predstavnikov vojske in upravne komisije z dr. Vavpetičem 30. septembra. Ugotovili so, da je »trenutno finančno stanje naše vojske« nekaj več kot milijon lir in da imajo poleg tega večje enote — brigade in odredi — vsaka okrog 10 tisoč lir. Za prehrano vojske bi predvidoma potrebovali dnevno najmanj od 700 000 do 800 000 lir. Kaže, da sta si upravna in osrednja gospodarska komisija prizadevali, da bi v vojski znižali dnevni obrok mesa, ki je takrat po tablici, ki jo je 18. septembra 1943 predpisal glavni štab NOV in PO Slovenije, znašal 300 gramov. Vendar vojska ni sprejela tega predloga: »Razlog za to je ta, da še nismo v stabilnem stanju in da vsak čas lahko nas motijo sovražne sile in oplenijo to, kar bi mi prištedili. V tem slučaju je boljše, da je naša vojska dobro hranjena. Podobne ukrepe bo treba podvzeti, čim bo stanje toliko stabilno, da ne bo grozila neposredna nevarnost od strani sovražnika.« Zastopnikom vojske se je zdel obrok mesa za civilno prebivalstvo premajhen. Glavni štab NOV in PO Slovenije je tudi zavrnil možnost, da bi operativna vojska sodelovala pri obdelavi polj in pri drugih kmečkih delih, dopustil pa je možnost, da se tako zaposlijo delavski bataljoni in druge podobne enote v okviru zaledne vojaške oblasti. Glavni štab NOV in PO Slovenije je tudi obljubil, da bo upravno komisijo obveščal o vseh zadevah, ki se tičejo tudi civilnega prebivalstva. Na splošno pa so se dogovorili, da ostanejo pri dotedanjem prehranjevanju vojske, tj. »da organi civilne oblasti hranijo vojsko«.¹⁸⁷

Prvi teden oktobra je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije lahko že natančneje izračunal potrebe vojske in jih posredoval upravni komisiji. Za 30 tisoč vojakov bi mesečno potreboval 2475 kg kavnih primesi, 90 kg čaja, 4500 kg sladkorja, 192 000 kg mesa (950 govedi!), 16 800 kg masti, slanine ali olja, 87 500 kg pšenice, 30 000 kg rži, 78 000 kg ječmena, 180 000 kg koruze, 15 000 kg ajde (ali: 3000 kg bele pšenične moke, 11 700 kg enotne moke, 112 500 kg zmesne moke, 142 500 kg koruzne moke), 24 000 kg ješprenja, 13 500 kg suhih gob, 6000 kg testenin (iz zalog), 6600 kg riža (iz zalog), 75 000 kg fižola, 450 000 kg krompirja, 216 000 kg zelenjave, 36 000 litrov kisa, 900 kg popra ali paprike, 18 000 kg soli, 225 000 jajc, 9 000 000 cigaret. Teža vse hrane na mesec znaša okrog 1738

¹⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 439/II, dopis organizacijskega oddelka glavnega štaba NOV in POS 30. 9. 1943.

ton ali 173 desettonskih vagonov. Po že omenjenem ceniku bi to znašalo 12 614 700 lir; če bi pa upoštevali še izdatke za dietno hrano v bolnišnicah itd., bi se proračun povečal na 13 milijonov lir ali 14,50 lir dnevno na vojaka. Upošteval je ekonomski odsek dva brezmesna dneva na teden, kavo in sladkor za zajtrk le enkrat tedensko. Napovedal pa je še izkaz potreb za prehrano konj in mul, za kar je na splošno predvideval milijon lir.¹⁸⁸

V svojem pismu upravni komisiji 5. oktobra je ekonomski odsek svetoval, naj odredi posameznim okrožjem, koliko hrane morajo zbrati za vojsko. »Za realizacijo tega načrta glede prehrane vojske je predvsem najvažnejše vprašanje pravočasne preskrbe zadostnih plačilnih sredstev. Upravna komisija mora najti tukaj izhod in dobiti potrebno gotovino na en ali drugi način. Vojska mora imeti pravočasno denar na razpolago. Pri tej priliki naj bo omenjeno, da bodo znašali stroški za opremo vojske najmanj nadaljnjih 30 milijonov lir.« Opozoril je tudi, da še ni bil objavljen cenik, čeprav je od gospodarske ankete v Mirni peči preteklo že precej časa. Prosil je tudi, naj bi glede na potrebo rednega prehranjevanja vojske in naglega kopnenja vojaških zalog upravna komisija takoj določila ustrezne naloge vsem gospodarskim komisijam.¹⁸⁹

Ko je osrednja gospodarska komisija prek upravne komisije zvedela za te potrebe narodnoosvobodilne vojske, je 10. oktobra izdala okrožnim gospodarskim komisijam »navodila za nabavo in pripravo živil za prehrano vojske« in razdelila potrebno količino po posameznih okrožjih po tabeli na naslednji strani.¹⁹⁰

Vprašanje prehrane narodnoosvobodilne vojske so reševali tudi potlej. Tako je bil glede »ureditve prehranjevalnih in ostalih potreb vojske in civilnega prebivalstva« 10. oktobra sestanek v vasi Sela. Poleg zastopnika vojske so se ga udeležili zastopniki odsekov za industrijo, gospodarstvo in prehrano, vendar o njem ne vemo ničesar.¹⁹¹

Medtem je odsek za gospodarstvo in prehrano upravne komisije pripravljajl nekaj zakonskih določb za ureditev gospodarskih zadev na osvobojenem ozemlju. Dne 6. oktobra so imeli načelniki nekaterih odsekov upravne komisije pogovor z dr. Vavpetičem in so obravnavali več gospodarskih vprašanj.

¹⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 439/II, pismo ekonomskega odseka GŠS št. E/3/43 dne 7. 10. 1943.

¹⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 439/II, pismo ekonomskega odseka GŠS, št. E/3/43 dne 5. 10. 1943.

¹⁹⁰ Arhiv IZDG, f. 439/II, dopis osrednje gospodarske komisije ekonomskemu odseku GŠS, št. 6/43 dne 10. 10. 1943.

¹⁹¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, pismo upravne komisije glavnemu štabu NOV in POS 9. 10. 1943.

Okrožja	Živine	Mlev- skih izdelkov	Fižola	Krom- pirja	Zelja	Čebule
	glav			vagonov		
Novo mesto	300	9	2	10	—	—
Bela krajina	75	2	0,5	1	—	2
Stična	150	6	1	10	—	—
Grosuplje	150	6	1	10	—	—
Velike Lašče	150	2	1,5	10	6	—
Ribnica	75	3	1	3	—	—
Kočevje	50	—	—	3	—	—
Cerknica	50	2	0,5	3	—	—
Skupaj	1000	30	7,5	50	6	2

Najprej so obravnavali t. i. uradniško vprašanje. Načelno je to vprašanje že 28. septembra obravnaval izvršni odbor OF in dr. Breclj je na zboru odposlancev v Kočevju v svojem poročilu pojasnil načelno stališče: »Državni in samoupravni uradniki in nameščenci ter družine mobilizirancev ne prejemajo plač, ampak podporo.« To je utemeljil z dejstvom, da finančna sredstva — gotovina, ki je na voljo na osvobojenem ozemlju, nikakor ne more kriti izplačevanja plač v tisti višini, kakor so jih izplačevali pod okupacijo, pa niti ni mogoče sredstev dobiti od drugod. Tudi če bi ljudska oblast ta sredstva imela, »ne bi bilo pravično, da bi enemu delu prebivalstva odmerjala plačo v dosedanji višini, drugemu delu, ki je že dalj časa vključen v narodnoosvobodilno borbo, pa nič«. Vsi prebivalci so enako mobilizirani v narodnoosvobodilni boj in bodo tisti, ki niso v narodnoosvobodilni vojski, prejemali podporo. To bodo izplačevali v denarju in blagu, ter bodo morale doseči eksistenčni minimum.¹⁹²

Na omenjenem sestanku so to načelno stališče konkretizirali s tremi določbami, in to: 1. da so vsi državni in samoupravni uslužbenci na voljo ljudski oblasti, da jih zaposli na novo, 2. vsem ostanejo nedotaknjene pravice, ki izvirajo iz dotedanjega delovnega staža, dela in sposobnosti, enako jim ostanejo pravice do prejemkov in osebne ter rodbinske pokojnine, 3. ljudska oblast bo ves čas vojne skrbela za to, da državnim in samoupravnim uslužbencem, upokojencem in njihovim družinam zagotovi vsaj za življenje potrebne

¹⁹² Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 130—131.

prejemke v naravi ali denarju. Nato so na sestanku sestavili določila o minimalnih prejemkih, in to v petih točkah: 1. vsakomur, ki je zaposlen z zasebno pravno pogodbo, mora delodajalec zagotoviti vsaj eksistenčni minimum, 2. državni in samoupravni uslužbenci imajo pravico do prejemkov vsaj v višini eksistenčnega minimuma, če bo s posebno določbo v posameznih primerih odrejeno drugače, 3. vsi drugi, ki so nezaposleni, so na voljo ljudski oblasti, 4. družine mobiliziranih hranilcev, ki so potrebne vzdrževalnine, jo bodo prejemale v živilih ali denarju, 5. začasni eksistenčni minimum za izredne čase znaša za eno osebo 450 lir, za dvočlansko gospodinjstvo 700 lir, za tričlansko gospodinjstvo 900 lir in za štiričlansko gospodinjstvo 1100 lir mesečno; za vsakega nadaljnjega člana skupnega gospodinjstva pa 150 lir mesečno.

Nato so obravnavali vprašanje prehrane civilnega prebivalstva na osvobojenem ozemlju. V tem pogledu so prebivalstvo razdelili v tri skupine, in za vsako določili količino živil, ki so jo upravičene dobiti ali ki jo morajo oddati. V prvo skupino so uvrstili tiste ljudi, ki niso pridelovali ničesar niti niso imeli zaloga, in jim dodelili začasno mesečno 10 kg mlevskih izdelkov, 40 dkg maščob, 60 dkg mesa in 10 kg krompirja; skupna vrednost teh racioniranih živil po poslednjem ceniku je bila 172,25 lir. V drugi skupini so bili tisti prebivalci, ki so le deloma pridelovali živež, in so jim določili manjkajočo razliko v živilih glede na prvo skupino. V tretjo skupino so dali pridelovalce živil (kmetovalci) in določili, da si smejo od pridelka obdržati tiste količine živeža, ki so nujne za preživljanje družine, za posevke in za hrano živine, tako za prehrano letno na osebo 50 kg pšenice, 60 kg ječmena ali rži, 50 kg ajde, prosa ali ovsa, 40 kg koruze, 130 kg krompirja in 10 kg fižola, za posevek 180 kg pšenice, 160 kg ječmena, 160 kg rži, 50 kg koruze, 120 kg ovsa, 30 kg prosa, 120 kg ajde, 120 kg koruze za krmo, 1500 kg krompirja in od 20 do 40 kg fižola glede na velikost posestva, za živinsko krmo 150 kg krompirja in 150 kg zrnja na glavo. Pri določanju količin semenskega zrnja kaže, da ga niso odrejali glede na velikost posevka.

Na sestanku so tudi sklenili pripraviti predlog posebne odredbe glede mlevine.¹⁹³

Še isti dan je upravna komisija te gospodarske zadeve obravnavala s sekretarjem izvršnega odbora OF Borisom Kidričem. Potrdili so večino sklepov sestanka z dr. Vavpetičem. Le glede obveznosti delodajalcev, da vzdržujejo družine mobiliziranih delavcev, je Kid-

¹⁹³ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije z dr. Vavpetičem 6. 10. 1943.

rič menil, da tega ni treba predpisati kot obveznost, temveč pozvati delodajalce, da to store prostovoljno. Tak poziv naj bi izvedli že na sestanku v Žužemberku 9. oktobra. Že pri obravnavi finančnih določil smo povedali, da je Kidrič predlagal, naj bi vsa gospodarska določila uvodoma utemeljili s sklepom zbora odposlancev o civilni mobilizaciji in v pojasnilih z izjavo Josipa Broza-Tita in dr. Ivana Ribarja o nedotakljivosti zasebne lastnine med NOB z dnem 8. februarja 1943, kar so nato tudi storili. Navedli smo tudi že Kidričev predlog, naj bi vse te odredbe gospodarskega značaja izdala upravná komisija, in zadolžili pravnega referenta dr. Černeja, da pripravi ustrezen osnutek odloka.¹⁹⁴

Odsek za gospodarstvo in prehrano je še pred objavo ustreznih odredb 11. oktobra s tremi ločenimi pismi o vsebini gospodarskih odredb seznanil osrednjo gospodarsko komisijo. Glede pridelkov, ki jih smejo obdržati kmetovalci za lastno prehrano, je opozoril, da je od žetve preteklo že četrto leta in morajo od določene količine zrnja (200 kg) odšteti četrtno (30 kg). Povedal je tudi, da se bo meso dobavljalo tedensko, in to 0,15 kg na osebo.¹⁹⁵ Glede prejemkov uslužbencev in nameščencev je odsek opozoril na dolžnost zagotovitve t. i. eksistenčnega minimuma. »Poudarjamo, da znaša v mnogih primerih označeni eksistenčni minimum več, kot pa je znašala plača uslužbenca v predosvobodilni dobi. Radi zvišanja prejemka teh uslužbencev se je nujno moralo začasno znižati prejemke onih uslužbencev, ki so imeli prej večje plače, in pa onih, ki so brez otrok.« Na koncu pa je opozoril na osnovno misel pri določanju višine začasnega eksistenčnega minimuma, ki jo je že poudaril sklep zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, »da ima vsak Slovenec v teh odločilnih trenutkih le pravico do preživljanja« in da »ne more nikdo vztrajati pri prejšnjem udobnem življenju«. Poudaril je, da je glede na to, »da se bo nameščencem izplačeval del prejemkov v naravi po uradnih maksimalnih cenah, eksistenčni minimum primeren in omogoča vsakomur skromno življenje«. Svetoval je še, naj bi do objave odredbe to obvestilo aktivisti OF obravnavali kot zaupno.¹⁹⁶

V pismu o ureditvi prejemkov nameščencev je odsek sporočil osrednji gospodarski komisiji, da je osnutek te odredbe »že pripravljen ter odobren od Izvršnega odbora OF« in da bo, ko bo objav-

¹⁹⁴ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije z B. Kidričem 6. 10. 1943.

¹⁹⁵ Arhiv IZDG, f. 439/III, pisma odseka za gospodarstvo in prehrano osrednji gospodarski komisiji 11. 10. 1943.

¹⁹⁶ Arhiv IZDG, f. 439/III, pismo odseka za gospodarstvo in prehrano osrednji gospodarski komisiji 11. 10. 1943.

ljen v uradnem listu, prejela natančna navodila za njegovo izvajanje. Verjetno je bilo tako tudi z drugimi predvidenimi odredbami upravne komisije. Zanimivo je, da se večkrat pojavi podatek o predvideni objavi v uradnem listu. Morda so res že takrat nameravali začeti izdajati uradni list, kar so storili šele čez pol leta, in so do takrat zakonska določila še naprej objavljali v Slovenskem poročevalcu. Kaže, da bi omenjene odredbe izdali prej, če ne bi bilo treba pripraviti ustreznega odloka, ki naj bi pooblastil upravno komisijo za izdajo odredb. Odredbe so bile namreč 15. oktobra že napisane in jih je v odsotnosti sekretarja upravne komisije Osolnika in načelnika odseka Levstika podpisal dr. Stane Pavlič. »Odredba o preskrbi prebivalstva z racioniranimi živili« je v členih 7—12 tudi določila način razdeljevanja racioniranih živil, ki je bila naloga predvsem rajonskih gospodarskih komisij. Odredba je tudi predvidevala, da bo osrednja gospodarska komisija založila posebne živilske nakaznice za vse ozemlje in izdala poseben pravilnik za poslovanje rajonskih gospodarskih komisij glede razdeljevanja racioniranih živil potrošnikom. Ob tej odredbi naj bi izšla tudi »odredba o mletju in mlevini«, ki so jo tudi podpisali 15. oktobra. Prepovedovala je jemati mlinarjem mlevino v naravi (merico) in jim ukazovala, da jo morajo vzeti samo v denarju, odrejala višino mlevnine (za mletje kg pšenice 0,50 lire, koruze 0,40 lire in ajde 0,60 lire ter za stopanje ječmena 0,75 lire). Določala je tudi način vođenja mlevskih knjig in nadzora.¹⁹⁷

Ker je odsek navedeni odredbi poslal tudi osrednji gospodarski komisiji, gospodarskim referentom v okrožnih odborih OF, ekonomskemu odseku glavnega štaba NOV in PO Slovenije in tudi uredništvoma Slovenskega poročevalca ter Kmečkega glasu, lahko sklepamo, da ju je že namenil objavi. Vendar nista izšli, saj je izvršni odbor OF šele 17. oktobra na seji sprejel in drugi dan izdal odlok, s katerim je pooblastil upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, »da v vseh konkretnih primerih mobilizacije ljudske sile in gmotnih sredstev, ki se tičejo osvobojenega ozemlja, izdaja odredbe v obsegu potreb«. ¹⁹⁸

K odredbi o preskrbi prebivalstva z racioniranimi živili je odsek za gospodarstvo in prehrano že pripravil posebna navodila. Napovedovala so nakaznice za živila, pojasnjevala, da se bodo maščobe dobile deloma od uvoženih prašičev iz Hrvaške, deloma pa od za-

¹⁹⁷ Arhiv IZDG, f. 439/III, odredbi odseka za gospodarstvo in prehrano o preskrbi prebivalstva z racioniranimi živili in o mletju in mlevnini 15. 10. 1943.

¹⁹⁸ Šnuderl: Dokumenti, str. 114; arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 17. 10. 1943.

kola domačih prašičev. Kakor hitro bodo popisali prašiče, bodo začeli racionalno klati ter oskrbovati rajonske gospodarske komisije z maščobami. »Čimprej bo izdana potrebna odredba, ki bo uredila klanje goveje živine ter preskrbo prebivalstva z mesom. Tudi v tem primeru bodo morale raj. komisije prvenstveno upoštevati potrebe uslužbencev in upokojencev ter siromašnega sloja. Klanje živine bodo vodile rajonske klavnice, ki bodo tudi razdeljevale meso.« Iz navodil tudi zvemo, da je večina prebivalstva dobila mesečni obrok živil bodisi deloma ali pa v celoti za oktober in november, zato je odsek naročil, naj rajonske gospodarske komisije pripravijo vse potrebno za razdeljevanje racioniranih živil do srede novembra.¹⁹⁹

Medtem je odsek za gospodarstvo in prehrano pripravil tudi tri dokumente o uslužbenskem vprašanju. Prvi je bila »odredba o položaju dosedanjih državnih in samoupravnih uslužbencev«, ki je imela le dva člena, in to da se vsi ti »stavijo na razpoloženje do nove razporeditve po narodni oblasti« ter člen o takojšnji veljavnosti odredbe. Na to odredbo se je vezala izjava o ohranitvi določenih pravic uslužbencev in o zagotovitvi za življenje potrebnih prejemkov v naravi in denarju. Izjavi je sledila »odredba o zagotovitvi najnižjih za življenje potrebnih dohodkov«, katere vsebino že poznamo s sestanka upravne komisije z dr. Vavpetičem 6. oktobra. Ker so osnutki treh dokumentov le v gradivu odseka za gospodarstvo in prehrano in ni podatka, da bi jih potrdil izvršni odbor OF, domnevam, da jih niti niso poslali v objavo.

O gospodarstvu in prehrani so v upravni komisiji razpravljali še večkrat. Tako so npr. na sestanku načelnikov odsekov 12. oktobra v Srednji vasi ponovno obravnavali vprašanje prehrane za vojsko in poleg temeljnega načela, da naj vojska odkupuje blago od gospodarskih komisij in ga plačuje v gotovini, sklenili tudi, naj se blago, namenjeno vojski, njej tudi takoj izroči, da ga odpelje v svoja skladišča. Zahteve vojske po hrani so ocenili kot »izredno visoke« in se zavzeli, da bi tudi v vojski uvedli kampanjo štednje. V ta namen naj bi pripravili tečaj za namestnike komandantov in za intendante vojnih področij in ustrezno akcijo med moštvom partizanske vojske itd. Sklenili so tudi predlagati izvršnemu odboru OF, naj bi od Velike Britanije zahteval »pošiljatev vžigalic, tobaka in onih serumov, ki so bili že zahtevani, kakor tudi že zahtevanega zdravniškega materiala sploh«. ²⁰⁰

¹⁹⁹ Arhiv IZDG, f. 439/III, navodila k odredbi o preskrbi prebivalstva z racioniranimi živili.

²⁰⁰ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov upravne komisije 12. 10. 1943.

Čez štiri dni, tj. 16. oktobra, je bil izredni sestanek odseka za gospodarstvo in prehrano. Na njem so člani poročali o gospodarskih razmerah na terenu, ki so ga pravkar obiskali. Tako je Golob poročal, da je z Mihaelo Dermastia-Maró, načelnico ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, prepotoval 6 okrožij (vsa, razen belokranjskega, vrhniškega in cerkniškega). »Tov. Mara je po vseh trgovinah teh okrožij odvzela za vojsko potrebno blago, dočim je [on] za ostalo dal potrebna navodila za razdelitev tega blaga prek rajonskih gos[podarskih] kom[isij] potrebnemu prebivalstvu. Navodila o blokiranju blaga se večinoma niso izvajala. Inventure so bile izvršene v vseh, tudi v manjših trgovinah. Vojska ne more nič več jemati v teh trgovinah ter je izenačena glede nadaljnjega nakupa s civilnim prebivalstvom. Od industrijskih obratov bo skoraj vse porabljeno za potrebe vojske. Samo usnje se bo delilo tudi za civilno prebivalstvo. Ribniška komanda področja je že nakazala usnje za civilno prebivalstvo, o čemer bo odločala Osrednja gos[podarska] kom[isija].«

Iz tega poročila torej zvemo, da je bilo blago po skladiščih, trgovinah in obratih blokirano, vendar ne dosledno, in na voljo predvsem narodnoosvobodilni vojski. Po Golobovem poročilu je odsek sklenil obvestiti vse rajonske odbore OF in njihove gospodarske komisije, »da je vse blago, ki ni izrecno blokirano za vojsko, sedaj prosto, da pa naj se stavi na razpolago prebivalstvu le preko rajonskih gos[podarskih] kom[isij], ki bodo izdajale potrebne nakaznice«.

Potem ko je Golob poročal o razmerah pri tvrdki Grosek v Trebnjem, so razpravljali o potrebi razlastitvenega postopka. Sklenili so posredovati pri izvršnem odboru OF, naj bi sprejel razlastitveni odlok ali pa pooblastil upravno komisijo, da bi izdala razlastitveno odredbo. Slišali so tudi pritožbe glede odredbe o prepovedi klanja telet (pod 50 kg) in prašičev (pod 100 kg), glede prenizkih cen v okrožjih Ribnica, Kočevje in Cerknica, glede zapore majhnih hranilnih vlog, glede pomanjkanja vprežne živine za poljedelska dela (Bela krajina) itd. Ker ponekod ljudje niso upoštevali ukrepov ljudske oblasti, so postavili vprašanje kaznovanja. Nekdo je menil, da je nujno potrebno urediti kaznovanje. »Avtoriteto oblasti je možno vzpostaviti samo z energičnim kaznovanjem«; ker še ni bilo ljudskih sodišč, je predlagal, naj bi kršitelje odredb kaznovala Varnostno-obveščevalna služba. Načeli so tudi pomembno vprašanje najemnine za zaplenjeno posest italijanske družbe »Emona« in sklenili, da je ne bodo pobirali, temveč naj rajonske gospo-

darske komisije pobirajo stanarino; pač pa morajo najemniki v redu opraviti setev.²⁰¹

Čez dva dni, tj. 18. oktobra, sta imela člana upravne komisije Osolnik in dr. Černej ter Boris Kidrič sestanek z okrožnim in trškim odborom OF v Velikih Laščah, na katerem so obravnavali predvsem gospodarska vprašanja. Obravnavali so nakup mleka in zelja na Ljubljanskem barju, preskrbo s soljo iz Ljubljane, ureditvi čevljarskih delavnic za civilno prebivalstvo, omilitvi odredbe o prepovedi klanja telet, pomanjkljivi prijavi zalog živil v nekaterih krajih itd. Verjetno je bilo najtežje vprašanje, ki so ga reševali, obvezna oddaja živil za narodnoosvobodilno vojsko. Okrožni in krajevni aktivisti OF so namreč menili, da so zahtevane količine tako velike, da jih ne bo mogoče zbrati, izvzemši »koruze in živine ter krompirja«.

Terenski aktivisti OF so se tudi pritoževali, da ponekod vojska dela gospodarsko škodo, zlasti z odvzemom živinske krme. Kidrič je naročil, naj člani okrožnega odbora OF »v vseh prizadetih vaseh na mitingih pojasnijo, da je naša vojska zelo disciplinirana, da so taki slučaji le izjemnega slučaja, zlasti ker je v vojski mnogo novincev. Na mitingih se naj prebivalstvo pozove, da prijavi nastalo škodo, da se ta škoda popravi, kaznujejo krivci in poskrbi, da se slični dogodki več ne pojavljajo. Porabljena krma naj se po možnosti s prisilnim odkupom nabavi drugje in prizadetim povrne. Na take napake je opozoriti tudi Gl. štab. V bodoče naj okrožni odbor v sličnih primerih nemudoma obvesti Izvršni odbor, da se napake pravočasno preprečijo«. ²⁰²

Verjetno je bilo tako za odsek za gospodarstvo in prehrano kot tudi za osrednjo gospodarsko komisijo in tudi za krajevene organe ljudske oblasti najtežje vprašanje, kako mesečno dobaviti narodnoosvobodilni vojski omenjene velike količine hrane. Za to priča tudi vsebina skupnega sestanka članov izvršnega odbora OF, upravne komisije in zastopnikov glavnega štaba NOV in PO Slovenije dne 19. oktobra. Na njem sicer niso ugovarjali zoper velike zahteve vojske po hrani, temveč so sklenili, da je treba glede potreb vojske »upoštevati samo potrebe vojske z osvobojenega teritorija bivše Ljubljanske province«. Poleg tega naj bi osrednjo gospodarsko komisijo razbremenili za živila, ki bi jih vojska z osvobojenega ozemlja pridobila zunaj njega. Sklenili so ustanoviti *skupni vo-*

²⁰¹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje odseka za gospodarstvo in prehrano 16. 10. 1943.

²⁰² Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka B. Kidriča in članov upravne komisije z OOOOF in TOOF Velike Lašče 18. 10. 1943; Bogdan Osolnik, ustni vir.

jaško-civilni odbor iz zastopnikov glavnega štaba NOV in PO Slovenije (namestnik političnega komisarja Viktor Avbelj-Rudi) in njegovega ekonomskega odseka (namestnik načelnika Mihaela Dermastia) na eni in upravne komisije (načelnik odseka Levstik) ter osrednje gospodarske komisije (sekretar Golob) na drugi strani. Nadaljnji sklepi sestanka so se tikali načina vojskega odplačevanja hrane osrednji gospodarski komisiji oziroma med njunimi nižjimi organi. Sprejeli so tudi sklep o organiziranju kampanje štednje v vojski in priprave posebnega tečaja vojnih intendantov.²⁰³

Kaže, da je to bil poslednji sestanek nekega osrednjega organa narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji o gospodarskih vprašanjih pred začetkom velike nemške ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem. Do takrat so tudi že opravili dvodnevni tečaj za aktiviste OF z gospodarskega področja iz okrožij osrednjega slovenskega osvobojenega ozemlja. O načrtih za tečaj so razpravljali že na seji načelnikov odsekov upravne komisije 12. oktobra v Srednji vasi. V zapisniku namreč beremo:

»5. Pri gospodarskem kurzu, ki se začne 16. t. m., bo sodelovala npr. komisija po odsekih:

a) po splošni upravi s kakšnim referatom o splošni upravi in političnem delu,

b) po finančnem odseku s kratkim referatom o financah,

c) po industrijskem odseku s kratkim referatom z industrijskega področja.«²⁰⁴ Določeneje so predvideni gospodarski tečaj obravnavali na izrednem sestanku članov odseka za gospodarstvo in prehrano 16. oktobra. Takrat so določili tudi njegov dnevni red, in to: prvi dan odprtje (Levstik), politično poročilo (Osolnik), splošne gospodarske smernice (dr. Vavpetič), popoldne poročila članov osrednje gospodarske komisije (Golob) in delegatov iz okrožij, poročilo finančnega odseka z razpravo, poročilo industrijskega odseka z razpravo; drugi dan poročila o prehrani vojske (Levstik), o statistiki in popisih (Berkopec), o prehrani civilnega prebivalstva (Novak) in o pristojnosti gospodarskih komisij (dr. Pavlič).²⁰⁵

Dvodnevni gospodarski tečaj je bil 18. in 19. oktobra na Dvoru pri Žužemberku. Poleg že omenjenih 8 referentov oziroma pred-

²⁰³ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik o skupni seji članov IOOF, zastopnikov glavnega štaba NOV in POS in upravne komisije 19. 10. 1943.

²⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik seje načelnikov upravne komisije 12. 10. 1943.

²⁰⁵ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik izrednega sestanka odseka za gospodarstvo in prehrano 16. 10. 1943.

vateljev in drugih članov upravne komisije (Osolnik, Levstik, Repič, Dular, dr. Pavlič, Žagar, Novak in Berkopce) in 5 članov osrednje gospodarske komisije (Košir, Udovič, Robida, Golob, Ivan [?]), se ga je udeležilo 21 gospodarskih aktivistov OF iz vseh okrožij svobodnega ozemlja Dolenjske in Notranjske (iz okrožja Vrhnika, ki ni bilo svobodno, seveda ni bilo nikogar);²⁰⁶ udeležili sta se ga tudi zastopniki glavnega odbora SPŽZ ter tudi 4 delegatke pravkar končanega 1. kongresa SPŽZ iz Ljubljane; skupno torej 40 udeležencev.²⁰⁷ Ker o njem nimamo nikakršnega gradiva, ne moremo podrobneje prikazati njegovega poteka in uspeha. Pomeni pa vsekakor tehten prispevek upravne komisije in še zlasti njenega odseka za gospodarstvo in prehrano ter tudi drugih dveh odsekov (za finance in industrijo) k urejanju zapletenih gospodarskih vprašanj na svobodnem ozemlju.

Ker na osvobojenem ozemlju ni bilo večjih industrijskih prehrabenih obratov, je bilo pomembno obratovanje mlekarn. Ohranjenih je več podatkov, da so tisti čas delovale ali začele delovati. Tako je okrožni odbor OF Velike Lašče poročal, da je od 5. do 10. oktobra pomagal organizirati začetek obratovanja Mlekarske zadruge v Velikih Laščah in zbiranje mleka v Velikih Laščah in Dobropolju.²⁰⁸ Ker so predvidevali, da bi se na Ljubljanskem barju dalo zbrati dnevno okoli 800 l mleka in tudi precej zelja, če bi imeli na voljo tovorni avtomobil za prevoz in denar, jim je Izvršni odbor OF svetoval, naj okrožna gospodarska komisija Ribnica (medtem se je namreč velikolaško okrožje priključilo ribniškemu) in velikolaška gospodarska komisija uredita dobavo mleka in zelja. Če upravna komisija ne bi mogla poslati avtomobila in denarja, naj uporabijo vprežna vozila in »naj iz lastnih sredstev krijejo stroške za nakup mleka, če pa teh nimajo, naj zagotove plačilo, ter naj izdajo obveznice«. Izvršni odbor OF je zahteval ukrepanje odseka za gospodarstvo in prehrano in so to vprašanje reševali 18. oktobra v Velikih Laščah na sestanku, ki se ga je udeležil tudi Kidrič. Sklenili so, da je treba mleko na vsak način dobavljati v Velike Lašče zaradi predelave. »Za plačilo mleka potrebna gotovina se bo dobila s kratko-

²⁰⁶ Iz okrožja Kočevje sta bila Jakob Panter in Conradi, Ribnica: Anton Majnik in Urbančič, Novo mesto: Ivan Luštek, Jože Rihar, Jože Franko, Jože Penca, Bojan Kambič, Velike Lašče: Edi Podlogar, Alojzij Pirc, Franc Samsa, Jakofčič, Belič, Kosteve, Cerknica: Lojze Pavlič, Vinko Hrastnik, Grosuplje: Anton Zupančič, Rupert Dobrovnik, Stična: Janez Prajer, Janko [?].

²⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 439/I, seznam udeležencev gospodarskega tečaja na Dvoru 18. in 19. 10. 1943; gre le za podpise udeležencev.

²⁰⁸ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOV Velike Lašče 15. 10. 1943.

ročnim posojilom Kreditne zadruge Mlekarski zadrugi.« Enako bi bilo treba oskrbeti nakup zelja.²⁰⁹ Vendar ni bilo več časa, da bi izvedli to nalogo. Podokrožna gospodarska komisija Trebnje je 26. septembra in 7. oktobra poročala, da je 20. septembra obnovila zbiranje mleka v petih rajonih in ga začela dobavljati mlekarnam v Št. Lovrencu (250 l dnevno) in Stični (300 l dnevno), dne 4. oktobra pa še v Št. Rupertu. Za začetek poslovanja je uporabila 50 000 lir obratne glavnice. Dnevni izračun poslovanja v šentlovenski mlekarni je bil npr. takšen: za 250 l mleka so plačali pridelovalcem 500 lir, za stroške zbiranja in druge stroške 180 lir, izdatek je bil skupaj 680 lir; povprečno so izdelali 5 kg masla po 60 lir in 18 kg polmastnega sira po 25 lir, skupno dohodek 750 lir. Prosili so, naj bi vojska vse mlekarske proizvode plačevala v gotovini, »ker sicer ne bo gotovine za plačilo mleka proizvajalcem«.²¹⁰

Odsek za gospodarstvo in prehrano je imel tudi skrb nad gozdovi na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem. Kot smo videli, so to upoštevali tudi pri razdelitvi referatov v odseku in ta referat dodelili inž. Berkopcu, istočasno pa v osrednji gospodarski komisiji inž. Franju Sevniku.²¹¹ Sevnik je bil do takrat gozdni ravnatelj v državni upravi razlaščenih gozdov v Kočevju in kaže, da je tudi po prevzemu gozdarskega referata v osrednji gospodarski komisiji živel v Kočevju. Potem ko ga je načelnik odseka Levstik že 21. septembra pooblastil, da začne organizirati gozdarsko službo na osvobojenem ozemlju, je Sevnik do 3. oktobra pregledal razmere in napisal »poročilo o organizaciji gozdarske službe na področju Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje«. Ugotovil je, da so gozdovi na svobodnem slovenskem ozemlju v razmeroma slabem stanju. Okupator je namreč grdo izsekal gozdove ob cestah in železnicah ter v laže dostopnih predelih. »Oddaljenejši, težje dostopni gozdovi so ostali očuvani pred okupatorjem, predvsem zaradi partizanskega pokreta, deloma pa tudi zaradi pomanjkanja prometnih sredstev in gozdnih delavcev.« Vendar teh gozdov v poslednjih letih ni nihče negoval in je v njih okupator ponekod napravil zelo veliko škodo. Sevnik je sodil, da so kmečki gozdovi večinoma preveč izsekani, ponekod naravnost uničeni, na splošno malo vredni, ker je v njih le malo za tehnično predelavo sposobnega lesa. Državni

²⁰⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka članov upravne komisije in B. Kidriča z OOOV Velike Lašče 18. 10. 1943.

²¹⁰ Arhiv IZDG, f. 439/IV, poročili podokrožne gospodarske komisije Trebnje 26. 9. in 7. 10. 1943; obračun mlekarne Št. Lovrenc in Stična za september 1943.

²¹¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, zapisnik sestanka upravne in osrednje gospodarske komisije v Poljanah 24. 9. 1943.

ali javni in veleposestniški gozdovi, ki so imeli strokovno upravo in bili pod posebnim javnim nadzorom, so bili precej bolje ohranjeni.

Najobsežnejše gozdno gospodarstvo na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske so bili razlaščeni veleposestniški gozdovi, ki jih je upravljala Začasna državna uprava razlaščenih gozdov. Njen upravni aparat je bil razmeroma še dobro ohranjen, čeprav je vojna vihra uničila vse gozdarske in čuvajske hiše po gozdovih; središča uprav so ostala večinoma nedotaknjena. Poleg razlaščenih veleposestniških gozdov je bilo na svobodnem ozemlju nekaj obsežnih gozdnih veleposestev, npr. veleposestvo Karla Auersperga iz Kočevja, ribniška graščina, ortneška graščina, snežniška graščina, turjaška graščina, soteška graščina in druge, ter nekaj manjših veleposestev, ki so imela urejene gozdarske uprave; te so poslovale tudi po kapitulaciji Italije. Bili so tudi obširni gozdovi, ki jih je od nemških preseljencev s Kočevskega odkupila italijanska delniška družba »Emona«, in tudi gozdovi manjših veleposestev, vse brez vsake strokovne uprave. Kmečke gozdove, ki so jih upravljali lastniki sami, so gozdarski strokovnjaki le nadzirali.

Referent Sevnik je občutil pomanjkanje gozdarskega osebja na svobodnem ozemlju, kajti nekaj ga je že padlo, nekaj ga je bilo v internaciji, nekaj pa v narodnoosvobodilni vojski. Spraševal se je, kako z malim številom osebja upravljati in varovati gozdove in menil, da je treba aktivno gozdarsko osebje, ne glede ali je v državni ali zasebni službi, razporediti tako, da bo posameznik nadziral ali upravljal čimvečjo površino gozdov, ne glede na njihovo lastništvo; zato pa bi bilo treba zaposliti vse delazmožne upokojene gozdarje in logarje. Tako je Sevnik sporazumno z dvema okrajnima gozdarskima referentoma, ki sta po kapitulaciji Italije ostala na svojih mestih (Bogoslav Žagar v Kočevju in Igo Kraut v Novem mestu), in pristojnimi okrožnimi, rajonskimi in terenskimi odbori OF septembra začasno uredil gozdarsko službo. Za posamezna območja je imenoval gozdarske poverjenike, in to za Loško dolino in Snežnik (Jože Rus v Loškem potoku), Ribniško dolino in velikolaški okraj (Rafael Burnik v Ribnici), kočevsko okrožje (Bogoslav Žagar v Kočevju) in novomeško okrožje (Igo Kraut v Novem mestu). Gozdarska poverjenika v Kočevju in Novem mestu sta sodelovala z upravami razlaščenih gozdov v Kočevju, Auerspergovega veleposestva v Kočevju in razlaščenih gozdov v Straži (Karmelo Budihna). Na omenjenih območjih so pritegnili v gozdarsko in logarsko službo vse gozdarske strokovnjake, tudi delazmožne upokojence. Sevnik je predlagal, naj bi zaposlili tudi starejše uporabno nestrokovno osebje, ki ni sposobno za vojaško službo.

Že septembra je strokovno gozdarsko osebje dobilo tudi splošne naloge, in to, »da se pokrijejo vse tekoče potrebe na drveh in stavbnem lesu (najprej za zasilno popravilo od okupatorja uničenih stavb) na ta način, da se gozdovi ne bodo uničevali, dalje, da varujejo oziroma nadzorujejo skladišča posekanega lesa v gozdu in na žagah, zabranjujejo lov brez dovoljenja oziroma sploh dostop nepoklicanim v gozdove, da pomagajo pri odvzemanju skritega orožja civilnemu prebivalstvu itd.« Opredelil je tudi nekaj dolgoročnih nalog, »s katerimi se bo treba resno baviti, ki pa pridejo pozneje na vrsto«, in to čiščenje gozdov prihodnjo pomlad, pogozdovanje in smotrno izkoriščanje gozdov itd. »Zaenkrat se torej gozdarska služba na terenu vrši na najenostavnejši način razmeram in krajem primerno, ne da bi se gozdarsko osebje vmešavalo v lastninske odnose in v glavnem le na podlagi ustnih navodil. Treba pa bo sčasoma izdati enotne smernice in pismene ukrepe glede organizacije gozdarske službe. V prvi vrsti bo treba poenostaviti upravo gozdov čim najbolj, tako da bo prihranjenega vsaj nekaj osebja za ostale predele slovenskega ozemlja. Pomisliti je, da bo potreba na gozdarskih strokovnjakih v Sloveniji izredno velika, kajti na Primorskem in Koroškem ni bilo naših gozdarjev.«

Na koncu svojega poročila je Sevnik predlagal, naj bi ponovno oborožili gozdarsko osebje, ki mu je italijanski okupator odvzel orožje (on je imel za čuvanje gozdov svojo oboroženo fašistično gozdno milico). Pomanjkanje osebja naj bi deloma odpravili z odpustom strokovnjakov iz narodnoosvobodilne vojske in uredili naj bi tudi plačevanje osebja, ki je sedaj zelo različno (deloma od dose-danjih uprav, deloma iz izkupička pri prodaji lesa). Svojemu poročilu je Sevnik priložil pregled strokovnega (32 imen) in nestrokovnega osebja (16 imen). Ta pregled je zajemal osebje le v okrožjih Kočevje, Novo mesto in Bela krajina.²¹²

Čez nekaj dni, 8. oktobra, je Sevnik napisal »predlog glede uprave in varstva razlaščenih gozdnih veleposestev«. Glede na to, da je odlok IOOF iz aprila 1942. leta razlastil več gozdnih veleposestev in gozdov italijanske družbe »Emona« in so bila brez varstva, je predlagal, naj bi upravo in varstvo nad njimi prevzela Začasna državna uprava razlaščenih veleposestniških gozdov, ki ima že svoj strokovni aparat. Ne vemo, ali sta osrednja gospodarska komisija in upravna komisija ta predlog sprejeli ali ne.²¹³

Iz nekaterih dokumentov vidimo, da je gozdarska služba na osvojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske res poslovala. Okrajni

²¹² Arhiv IZDG, f. 439/IV, poročilo F. Sevnika 3. 10. 1943.

²¹³ Arhiv IZDG, f. 439/IV, Sevnikov predlog 8. 10. 1943.

gozdarski referent za Novo mesto Igo Kraut je npr. že 25. septembra predlagal okrožnemu odboru OF, naj bi mobiliziral gozdarsko osebje in ga razvrstil po okrožju, »z nalogom, da nadzira gozdove v splošnem, posebno pa one, ki spadajo pod posebno javno nadzorstvo«. Do takrat je gozdarsko osebje razdelil na sedem službenih okolišev.²¹⁴ Terenski odbor OF Kočevje je 30. septembra poročal, da je po odhodu okupatorja in osvoboditvi Kočevja zaplenil podjetja in posestva italijanskih državljanov, ki so zapustili mesto. (Emona, Foresta itd.), da je ustanovil tudi gozdarski odsek s tremi člani, med katerimi je bil tudi Sevnik, »ki je prevzel vse državne gozdove, gozdove zač. drž. uprave in gozdove K. A. Auersperga v svojo upravo«.²¹⁵ Gozdni urad Soteska je npr. 6. oktobra poročal podokrožni gospodarski komisiji Dolenjske Toplice, ki jo je vodil Martin Šlibar, o svojem delu, dohodkih in izdatkih v mesecu septembru.²¹⁶

Težje kot delo odseka za gospodarstvo in prehrano je prikazati delo okrožnih, mestnih, rajonskih in vaških gospodarskih komisij, ker imajo iz tega časa ohranjenega razmeroma malo gradiva. Kot smo videli, sta jih odsek za gospodarstvo in prehrano in osrednja gospodarska komisija kar dobro zalagala z okrožnicami in navodili pa tudi prek njih in osebnih stikov z nalogami. O njihovem delu so občasno poročali okrožni odbori OF, seveda v razmeroma skopih obrisih sredi drugih pomembnih političnih zadev.

Tako je okrožni odbor OF Stična že 18. septembra poročal izvršnemu odboru OF: »Okrožna gospodarska komisija je po direktivah, katere je dobila od Osrednje gospodarske komisije, prevzela vse potrebne mere za popis živil in živine, za popis hrane, ki je ostala od Italijanov in za organizacijo našega gospodarstva in za preskrbo civilnega prebivalstva. Organizirali bomo delovne čete, katere bodo pomagale obdelovati naša polja in opravljale druga dela, ki so po vaseh potrebna.«²¹⁷ Čez tri tedne, 12. oktobra, je bilo poročilo okrožnega komiteja KPS Stična o gospodarstvu manj ugodno: »Gospodarsko so organizirani rajoni zelo različni — pasivni in aktivni. Okrožna gospodarska komisija je pristopila k širokemu delu in uspeh tega dela je že viden v upravi, zelo malo pa na terenu, ker se terenski odbori niso vživel v svoje delovanje in zato tudi gospodarska komisija ne more kazati vidnejših uspehov. Vendar pa imamo že nekatere boljše primere kakor: Stična in še nekaj drugih vasi v rajonu. Delo gospodarske komisije je bilo doslej omejeno le na popi-

²¹⁴ Arhiv IZDG, f. 439/IV, pismo I. Krauta OOOF Novo mesto 25. 9. 1943.

²¹⁵ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo TOOF Kočevje upravni komisiji 30. 9. 1943.

²¹⁶ Arhiv IZDG, f. 439/IV, poročilo gozdnega urada Soteska 6. 10. 1943.

²¹⁷ Arhiv IZDG, f. 432, poročilo OOOF Stična 18. 9. 1943.

sovanje, sedaj pa prehajamo po navodilih Osrednje gospodarske komisije na odkupovanje odvišnih pridelkov in živine predvsem za vojaštvo. Količine, ki se zahtevajo od okrožja Stične, so precej visoke, zato smo mnenja, da moramo v veliki meri skrbeti zato, da prehranimo civilno prebivalstvo pasivnih krajev (Suha krajina, pogorelci in reveži). Vsa civilna uprava, katere člani so vsi mobilizirani, je odvisna le od odkupa po terenu, ne pa od vojaške hrane, kakor doslej.«²¹⁸

Okrožna gospodarska komisija Novo mesto je 30. septembra po 5. okrožnici osrednje gospodarske komisije z dne 15. septembra izdala lastna »splošna navodila št. 1«, le malo prilagojena razmeram v okrožju. Novo pa je v njih to, da naročajo »postavitev razlastitvenih odborov«, in to tako:

»Vsa posestva izseljencev (plemičev, Kočevarjev itd.) so razlašena. Do dokončne ureditve te zadeve in da zemlja ne bi ostala neobdelana, naj rajonske gosp. komisije sporazumno s podokrožno gosp. kom. in političnimi delavci postavijo za vsako večje posestvo ali za več malih razlastitveni odbor, ki naj skrbi, da bo letina čimprej pospravljena in nato zemlja zopet obdelana. V ta odbor naj pridejo predstavniki podokrožnih in rajonskih odborov OF, 3 do 6 zastopnikov interesentov (če jih je 30), oziroma 7 do 9 (če jih je nad 30) in po ena do dve zastopnici AFŽ.

Vso letošnjo letino naj spolovinarji spravijo v svoja skladišča, pridelki lastnika pa naj se takoj razdelijo revnim, potrebnim in zaslužnim občanom. O tem vodite točen zapisnik. Razlastitveni odbor naj zato čimprej razdeli njive in travnike novim interesentom v obdelavo ter upošteva pri tem revnejše in zaslužnejše. V svrhu obdelave naj se mobilizirajo vsi moški in ženske, ki so izven vojaške mobilizacije, isto velja za vprežno živino. Začnite z delom takoj in sporočite nam čimprej potrebne podatke, tj. naslove posestev in seznam članov razlastitvenih odborov. Po končanem delu predložite semkaj kratko poročilo o razlastitvi zemlje in seznam novih interesentov, ki so dobili zemljo v obdelavo.«²¹⁹

Iz prijave hrane, ki jo je pustil italijanski okupator v novomeškem okrožju in popisala komanda novomeškega področja, zvemo, da je bilo 49 815 kg enotne moke, 3800 kg riža, 1900 kg testenin, 493 kg govejega mesa, 130 kg slanine, 230 kg olja, 490 kg leče, 1080 kg krompirja itd. To je pomenilo razmeroma malo in bi zadostovalo le za nekaj dni preživljanja divizije »Isonzo«, ki je štela okrog

²¹⁸ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Stična 12. 10. 1943.

²¹⁹ Arhiv IZDG, splošna navodila št. 1 OGK Novo mesto 30. 9. 1943.

15 000 mož.²²⁰ Komanda novomeškega področja je sodila, da bi ta zaloga hrane zadostovala kvečjemu za en mesec, moka pa za dva meseca.

Kako je bilo v okrožju Bela krajina, zvedo iz poročila okrožnega odbora OF izvršnemu odboru OF 6. oktobra: »Po kapitulaciji Italije je organizacija OF po vseh krajih v Beli krajini takoj prevzela oblast. [...] Ob prevzemu oblasti je posebno v prvih dneh nastala precejšnja zmeda v upravi. Odbori OF so se znašli pred novimi vprašanji, s kakršnimi doslej niso imeli opravka, in pred ogromnimi nalogami. Vendar smo, deloma po lastni iniciativi, deloma po navodilih IOOF, vpeljali red v vse glavne panoge civilne uprave, delujoč pri tem na pomiritev civilnega prebivalstva in usmerjajoč se po izjavi Tito—Ribar glede ciljev narodnoosvobodilne borbe. Kmalu se je življenje normaliziralo. To je šlo zopet mnogo hitreje na deželi, kjer so obstajali in funkcionirali odbori OF že od prej, dočim smo se v mestih morali v prvi vrsti posvetiti organizaciji in razširitvi teh odborov. Razni ukrepi glede gospodarstva, zdravstva, zaščite od zračnih napadov itd. so bili izdani že takoj prve dni in smo jih pozneje samo dopolnjevali z navodili Upravne komisije pri IOOF, ki se je med tem ustanovila.

Pri okrožnem odboru OF za Belo krajino je sedaj ustanovljena okrožna upravna komisija z odseki za zdravstvo, gospodarstvo, industrijo, finance in prosveto. Vsi ti odseki delujejo pod neposredno kontrolo okrožnega odbora. Odseki za splošno upravo, zaščito od napadov iz zraka in promet še niso izpopolnjeni, vendar funkcionirajo in so v toku priprave za njihovo dokončno formiranje.

Pri rajonskih odborih so postavljeni odgovorni člani za te razne upravne funkcije (rajonske upravne komisije) deloma iz ljudi, ki so bili že prej na teh mestih, deloma iz novih ljudi. Isto je tudi pri terenskih odborih. Vse te upravne funkcije se tokom prakse ne-prestano izpopolnjujejo.«²²¹

Kako samoiniciativno je ravnal okrožni odbor OF za Belo krajino takoj po italijanski kapitulaciji tudi na gospodarskem področju, kaže njegov razglas od 11. septembra. Potem ko je razglasil, da je Osvobodilna fronta prevzela oblast tudi na dotlej neosvobojenih območjih belokranjskega okrožja, je odredil tole:

»1) Odpro se trgovine, gostilne in drugi javni obrati, ki služijo preskrbi prebivalstva.

²²⁰ Arhiv IZDG, f. 40, prijava komande novomeškega področja 2. 10. 1943.

²²¹ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOB Bela krajina 6. 10. 1943.

2) Cene ostanejo kakor so bile doslej, v posameznih spornih primerih jih določa Okrožna gospodarska komisija.

3) Vsaka špekulacija in oderuštvo je strogo zabranjeno. Vse slične prestopke bodo oblasti Osvobodilne fronte strogo kaznovale, v posebno težkih slučajih pa jih bo obravnavalo vojaško sodišče.

4) Pozivamo kmečko prebivalstvo, da čimbolj oživi trgovino s poljskimi pridelki, posebno z mesti.

5) Kopičenje hrane, obleke in obutve v svrhu špekulacije je prav tako strogo zabranjeno.

6) Policijsko uro za javne lokale določajo krajevne oblasti Osvobodilne fronte.«²²²

Okrožna gospodarska komisija in komanda belokranjskega področja sta morali skrbeti za večje število borcev narodnoosvobodilne vojske. Po nekem viru jih je bilo v drugi polovici oktobra 3025, vendar je bila verjetno večina iz zalednih ustanov. Verjetno v tem okrožju ni manjkalo hrane, saj so še tik pred nemško ofenzivo ukazali odpeljati večje količine iz Črnomlja v Ribnico. Pač pa je komanda belokranjskega področja 20. oktobra prosila ekonomski odsek glavnega štaba NOV in POS za denar za nakup krme.

Kaže, da so v okrožju Cerknica pri okrožnem odboru OF imenovali ustrezne referente za razne upravne panoge, med drugim tudi za gospodarstvo, šele 29. septembra.²²³ Kot marsikje drugod je bilo tudi v tem okrožju zelo težko vprašanje prehrane za vojsko. V severnem in zahodnem delu okrožja, predvsem ob železnici Ljubljana—Postojna, je bilo namreč precej narodnoosvobodilne vojske, ki jo je bilo treba prehraniti. O teh težavah smo se seznanili že pri obravnavi gospodarskih problemov zaledne vojaške oblasti. Poleg komande cerkniškega področja jih je ugotavljal tudi okrožni odbor OF Cerknica. Dne 11. oktobra je na svoji seji ugotavljal: »Težak problem nastaja radi prehrane, predvsem za naše vojaške edinice. Pripisati moramo, da je v našem okrožju za prehranjevanje cca 3500—4000 moštva iz vojske. Upoštevati moramo dejstvo, da je naše okrožje precej izčrpano s prehrano pasivno in v neposredni bližini nemška postojanka (Rakek, op. T. F.), proti kateri vodijo naše edinice operacije. Sklenili smo, da se problem prehrane rešuje na najširši bazi in poišče vse potrebne vire. Po možnosti naj bi se pomagalo od drugje, kjer ni toliko naših vojnih edinic. Prav na gospodarskem področju so kmetje najbolj občutljivi, mi tem polagamo

²²² Arhiv IZDG, f. 432/II, razglas OOOF Bela krajina 11. 9. 1943.

²²³ Arhiv IZDG, f. 435/II, OOOF Cerknica, odlok o postavitvi referatov pri OOOF Cerknica 29. 9. 1943.

veliko pažnjo in politično obdelamo, da na tem ljudi ne odbijamo od OF.«²²⁴

V poročilu okrožnega odbora OF Cerknica iz druge polovice oktobra piše: »Po poslani prvi okrožnici Finančnega odseka Upravne komisije so se izplačale vsem uradnikom, nameščencem, upokojencem in invalidom, ki so prejeli od prejšnje oblasti plačo ali redno podporo, se jim je za mesec oktober nakazala plača v isti višini, kakor so dobivali prej. To ni doseglo pri ljudstvu pravega uspeha, ker so dobili tudi taki uradniki plačilo, ki niso do sedaj še nič žrtvovali, medtem pa tisti, ki so veliko žrtvovali za OF, niso prejeli, to so tisti, ki niso od prejšnjih oblasti dobivali podpor, pa so ravno tako potrebni. Radi tega predlagamo, da se pri prihodnjih izplačilih te nedostatke popravi, in sicer tako, da se bo uradništvo, upokojence in druge plačalo po njihovem delu in potrebi. — V okrožju smo organizirali delavske skupine, katere imajo nalogo popravljati ljudstvu od okupatorja porušene [hiše] in stanovanja, kar je nujno potrebnega. Industrijski odsek je za to delo dal na razpolago potreben material. Za produkcijo novega materiala pa bomo stavili v par dneh [v pogon] par žag.«²²⁵ Iz tega poročila lahko ugotovimo, kako potrebno je bilo enotno rešiti t. i. uslužbenko vprašanje.

Iz zapisnika seje okrožne gospodarske komisije Ribnica 19. septembra zvemo, da je imela več referentov (npr. za obrt in industrijo, za kmetijstvo in živinorejo, za prehrano), da so že sami sestavljali novi cenik živil, spravili v obrat pekarno in čevljarsko ter krojaško delavnico, pripravljali ustanovitve usnjarske delavnice in sadnih sušilnic ter se ukvarjali z vprašanjem prehrane mestnega prebivalstva v Ribnici. »V rajonu Ribnica je približno 600 [ljudi], ki nimajo zemlje in so bili odvisni od dela oziroma zaslužka. Med temi je okrog 90 javnih uslužbencev ter 30 upokojencev skupno z 204 družinskimi člani. Ker je del uradništva že prejel plače za september, bomo izplačali plače za september tudi še ostalim. Dohodke bo mogoče črpati iz zaostalih in tekočih davkov, poslovala bo tudi železnica in finance. Iz teh dohodkov bo mogoče podpirati revno prebivalstvo in družine mobilizirancev. Za slednje naj vodijo skrb rajonski odbori in storijo tozadevne predloge. Ako bo možnost za prodajo zaplenjenega lesa, ki ga je za ca. tri milijone lir, se bo tudi to izvršilo.«²²⁶ Drugi dan je okrožni odbor OF Ribnica v svojem poročilu navedel: »Delo smo si razdelili po odsekih, kot so nam bile dane direktive. Kot baza za odseke za prehrano služijo gospo-

²²⁴ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOOF Cerknica 12. 10. 1943.

²²⁵ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOOF Cerknica oktobra 1943.

²²⁶ Arhiv IZDG, f. 439/IV, zapisnik seje OGK Ribnica 19. 9. 1943.

darske komisije in bivši prehranjevalni uradi, zadnji samo v toliko, da bodo izdali ljudem živila za mesec dni in napravili obračune s trgovci. [...] Okrožna gospodarska komisija dobro deluje. Za referenta iste smo v sporazumu s tov. [Francetom Popitom-] Joklom imenovali tov. [Antona] Majnika, ki se je doslej pri delu dobro pokazal. Za intendanta pri okrožni komisiji smo postavili Arkota [Logarja] iz Ribnice, čeprav znan bivši kompromitiran JNS-ar se je pokazal zelo agilnega in zmožnega ter nam je v veliko korist. Po vseh rajonih so postavljene rajonske gospodarske komisije, razen v Strugah in Dobropolju. V vseh vaseh, kjer so postavljeni terenski odbori OF, so postavljene oziroma izvoljene tudi vaše gospodarske komisije.«²²⁷

Iz sicer redkih virov lahko sklepamo, da je bila tudi v ribniškem okrožju prehrana pglavitna težava, s katero se je ukvarjala okrožna gospodarska komisija. Nanjo je opozarjala predvsem komanda ribniškega področja, kar smo že prikazali pri opisu delovanja zaledne vojaške oblasti na gospodarskem področju.

Ko so v nekaterih okrožjih gospodarske komisije že krepko zastavile delo, so jih v grosupeljskem šele ustanavljali. Članica CK KPS Šentjurčeva je 21. septembra poročala iz Grosupljega: »Največji problem v Grosupljem je vprašanje prehrane oz. dela gospodarske komisije, ki jo bomo šele formirali.«²²⁸ Ko je proti koncu septembra postal sekretar OOOF Grosuplje Sergej Kraigher, je 29. septembra poročal izvršnemu odboru OF: »Gospodarska komisija v okrožnem odboru je sestavljena in vodi vse delo na svojem področju pod kontrolo o[krožnega] o[dbora]. Popis živil je izvršen v vseh rajonih. Vendar se tudi v netočnosti podatkov vidi vpliv belo[gardističnih] elementov in še premajhno naše delo na agitac[ijskem] področju za zbujanje zaupanja ljudi v našo oblast in njihove vključitve v naše delo. Vendar bo gospodarska komisija — kot izgleda — na podlagi teh podatkov za prihodnji mesec rešila vprašanje prehrane. Podrobnejše o svojem delu in problemih, ki so s tem v zvezi, bo poročala komisija sama Osrednji gospodarski komisiji. Organizirane so gospodarske komisije pri vseh rajonskih in terenskih odborih OF, ki organizirajo delo na svojem področju.«²²⁹ Kraigher je čez dva dni poročal tudi centralnemu komiteju KPS, da je moral novi okrožni odbor OF poleg drugih nalog tudi »vsaj v glavnem zastaviti delo raznih odsekov po zahtevah upravne komisije« in »izvesti vsaj najnujnejše delo v gospodarskem področju, da se zagotovi za mesec

²²⁷ ZA CK ZKS, poročilo OOOF Ribnica 20. 9. 1943.

²²⁸ ZA CK ZKS, poročilo L. Šentjura CK KPS 21. 9. 1943.

²²⁹ Arhiv IZDG, f. 432, poročilo OOOF Grosuplje 29. 9. 1943.

oktober prehrana«. ²³⁰ V naslednjem poročilu 13. oktobra je okrožni komite KPS že navedel imena članov raznih upravnih in gospodarskih odsekov pri okrožnem odboru OF in tudi že nekatere težave v gospodarstvu, npr. pomanjkanje soli, klavne in vprežne živine. »Radi prevelikega zakola živine primanjkuje ljudem vozne živine. Vsak dan se potrebuje za preživljanje edinic okrog 600 kg mesa, ki se črpa iz našega okrožja. Zato predlagamo, da se dá na osebo odslej na dan 20 dkg namesto 30 dkg ali pa trikrat tedensko po 30 dkg.« ²³¹ Takoj lahko pripomnimo, da so glede na druge predele, dobili ljudje kar precej mesa; kot že vemo, je nato odredba o zagotovitvi racionalirane preskrbe predvidela mesečno na osebo le 0,60 kg ali tedensko 0,15 kg.

Okrožje Kočevje je bilo med tistimi okrožji, v katerih je že prej delovala okrožna gospodarska komisija. O njenem delu je na seji OOOF Kočevje 17. septembra poročal njen načelnik Jakob Panter: »Z odhodom okupatorja se je v gospodarski komisiji [delo] zelo poživilo, nakupujejo se živila, potrebščine za vojsko itd. [...] Po vsem okrožju se bo pregledalo vse zaloge nabranih vojnih potrebščin in živil pri privatnikih ter se jim bo odvzelo neupravičeno prilaščeno blago.« ²³² Čez pet dni je mestna gospodarska komisija zahtevala, »da se določi nov cenik za razna živila, ki naj upošteva plačilno možnost civilnega prebivalstva, kakor tudi okolnost, da naj kmetovalec prejme primerno plačilo za svoj trud.« Sodila je namreč, da cenik od 25. avgusta več ne ustreza, ker je določal previsoke cene in »bi se morale povišati mezde in plače«, če naj bi cenik veljal še naprej. To pismo je OOOF Kočevje drugi dan poslal odseku za gospodarstvo in prehrano, ki je kmalu začel pripravljati nov cenik. ²³³

Za to okrožje najlepše zvemo za prehrabene razmere po italijanski kapitulaciji. Pod italijansko okupacijo je kočevska občina razdelila mesečno 4500 osebnih živilskih nakaznic, na katere so upravičenci dobili okrog 35 t krušne moke, 9 t riža in testenin, 3 t sladkorja, 2 t maščob, 3 t soli in pol tone mila. Ob italijanski kapitulaciji je bilo v skladišču okrajnega oskrbovalnega urada v Kočevju toliko zaloge, da so vsi upravičenci prejeli za mesec september vso količino živil, za mesec oktober pa 2 kg koruzne moke, 3 kg riža in testenin, poldrug kg sladkorja, 0,37 kg maščob in 2 kg soli na osebo. V glavnem je torej civilno prebivalstvo prejelo živil do konca oktobra, sladkorja in soli celo za čas do novega leta 1944. V skladišču okrajnega preskrbovalnega urada in pri trgovcih so ostale

²³⁰ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Grosuplje 1. 10. 1943.

²³¹ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Grosuplje 13. 10. 1943.

²³² ZA CK ZKS, zapisnik seje plenuma OOOF Kočevje 17. 9. 1943.

²³³ Arhiv IZDG, f. 439/IV, pismo MGK Kočevje 22. 9. 1943.

le majhne zaloge živil, ki so jih uporabljali predvsem za vojaško bolnico in za internirance, ki so se vračali iz italijanskih koncentracijskih taborišč. Mestna gospodarska komisija je okrog 22. septembra sodila, da so zaloge živil za civilno prebivalstvo izčrpane. Predvidevala je, da bo mogoče pri pridelovalcih-kmetih zbrati le okoli 20 t pšenice, 8 t ječmena, 70 t koruze, 20 t ovsa, 3 t fižola, 1 t prosa in 300 t krompirja. »Že sama prehrana civilnega prebivalstva bo torej zelo težavna brez vsakega uvoza in tudi v slučaju, ako se vsi rekvirirani pridelki porabijo le za prehrano civilnega prebivalstva. Do Novega leta bi s temi zalogami še za silo shajali, v Novem letu pa preti civilnemu prebivalstvu glad. Ako se pa te zaloge uporabljajo za prehrano vojske in jetnikov, tedaj bo to gladovanje nastopilo že toliko prej. Nujno je torej potreben uvoz živeža, na vsak način pa za prehrano vojske in jetnikov.«²³⁴

Naj pripomnimo, da sta tokrat morali mestna gospodarska komisija in komanda kočevskega področja skrbeti tudi za prehrano 1030 partizanov in 567 ujetih belogardistov in plavogardistov.²³⁵ Težave s prehrano vojske na kočevskem območju smo tudi že prikazali pri opisu delovanja zaledne vojaške oblasti na gospodarskem področju.

Odsek za ljudsko vzgojo in prosveto

Odsek, ki mu je načeloval profesor Jožko Zemljak (v njem sta delala tudi profesor Viktor Smolej in učitelj Jože Jurančič, prvi kot referent za srednje in drugi za osnovno šolstvo, slednjemu bi moral priti pomagat učitelj Andrej Flajs-Sočan, vendar je ostal še naprej finančni referent grosupeljskega okrožja), je večino svojega delovanja do nemške ofenzive omejil na priprave za ustanavljanje novega, t. i. partizanskega šolstva. Tako je v svoji okrožnici 7. oktobra sporočil okrožnim odborom OF: »Ker odsek za narodno vzgojo in prosveto ne more začeti s širokim kulturnim udejstvovanjem, se je za začetek omejil samo na organizacijo šolstva.«²³⁶ Že 24. septembra je obvestil okrožne odbore OF, pri katerih so takrat imenovali tudi kulturne referente, o svoji ustanovitvi in nalogah. »Ta odsek ima v prvi vrsti nalogo, da obnovi in organizira šolstvo na osvobojenem slovenskem ozemlju.« Ker je omenil, da sam ne bo mogel uresničiti te naloge, je prosil okrožne odbore OF, naj vsak določi svojega člana, ki bo pomagal v okrožju pri organizaciji šolstva. Prosil je tudi za

²³⁴ Arhiv IZDG, f. 40, poročilo MGK Kočevje o. 22. 9. 1943.

²³⁵ Arhiv IZDG, f. 40, poročila komande kočevskega področja 22. in 23. 9. 1943; poročilo MGK Kočevje 23. 9. 1943.

²³⁶ Arhiv IZDG, f. 440/II, okrožnica odseka za narodno vzgojo in prosveto, V, št. 7, dne 7. 10. 1943.

podatke o šolah in učnem osebju, in to za vsako vrsto šol posebej.²³⁷ Ker nimamo na voljo ustreznih poročil okrožnih odborov OF, lahko zbrane, vendar le približne podatke o številu osnovnih, strokovnih in srednjih šol na osvobojenem ozemlju dobimo z rokopisne beležke nekega člana odseka. Tako je bilo v okrožju Bela krajina 35, Novo mesto 46, Kočevje 49,²³⁸ Grosuplje 12, Stična 10, Cerknica in Ribnica 15 osnovnih šol. Strokovne šole so bile v Črnomlju (obratno-industrijska s 164 učenci), Novem mestu (obratno-industrijska z 246 učenci), na Rakeku (kmetijska s 186 učenci), v Ribnici (obratno-industrijska s 146 učenci), Kočevju (trgovska s 95 učenci) in Šmihelu pri Novem mestu (trgovska s 102 učencema). Srednji šoli sta bili v Novem mestu (gimnazija s 23 profesorji in 482 dijaki) in v Kočevju (gimnazija s 7 profesorji in 224 dijaki).²³⁹

O šolstvu je na zboru odposlancev govoril Zoran Polič v svojem poročilu o ljudski oblasti. Ko je našteval njene naloge, je dejal: »Nadalje je pred nami vprašanje šolstva. Že skoraj dve leti so šole zelo neredno poslovale, v Slovenskem Primorju že petindvajset let ni bilo slovenskih šol. Zdaj bomo šole zopet odprli. Za začetek šolskega leta je določen 15. oktober. Odprli bomo tudi gimnazije. Odbori OF naj zato takoj začno s pripravami. Mnogokje bo treba urediti šolska poslopja, mnogokje poiskati novih prostorov, ker so bile šole požgane in razdejane.«²⁴⁰

Še pred začetkom oktobra je odsek imenoval okrožne referente za ljudske šole,²⁴¹ nekatere ravnatelje na srednjih šolah²⁴² in začel pripravljati ustrezno čitanko.²⁴³

Potem ko je že Z. Polič na zboru odposlancev navedel 15. oktober kot dan začetka pouka, je odsek to še posebej naznanil kulturnim referentom pri okrožnih odborih OF z okrožnico 6. oktobra. Naročil je, naj do tega dne opravijo vse izpite in vpisovanje. Ta dan pa naj bodo po vseh šolah po šolski maši šolski mitingi, na katerih »naj profesorji in učitelji govorijo učencem o pomenu osvoboditve dela

²³⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II in 440/II, okrožnica odseka za ljudsko vzgojo in prosveto, V, št. 1, dne 24. 9. 1943.

²³⁸ Glej tudi poročilo OOOF za Kočevje 2. 10. 1943 v arhivu IZDG, f. 440/II.

²³⁹ Arhiv IZDG, f. 439/II. Podatki so verjetno za šolsko leto 1939/40.

²⁴⁰ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 118.

²⁴¹ Arhiv IZDG, f. 440/II, obrazec dopisa za imenovanje, V, št. 3 dne 30. 9. 1943.

²⁴² Arhiv IZDG, f. 440/II, dopis, V, št. 5 dne 30. 9. 1943 prof. B. Merharju v Novem mestu.

²⁴³ Arhiv IZDG, f. 440/II, dopis, št. V/4, dne 2. 10. 1943 centralni tehniki KPS.

Jože Zemljak

slovenske zemlje, o borbi, ki še čaka slovenski narod ter o namenu šole v tej prehodni narodno osvobodilni borbeni dobi«. Redni pouk naj bi začeli 16. oktobra. Posebej je odsek opozoril, da ne more poučevati noben profesor in učitelj, če nima za to dovoljenja upravne komisije ali njenega odseka za ljudsko vzgojo in prosveto. Opozoril je tudi, da smejo poučevati le v stavbah, ki so zaščitene pred sovražnikovimi napadi iz zraka. Proti koncu okrožnice je poudaril: »Vsi slovenski vzgojitelji se morajo zavedati, da v današnji narodno osvobodilni borbeni dobi leži vsa odgovornost za dobro organizacijo šolstva in pravilno vzgojo slovenske mladine predvsem na vsakem posamezniku. *Le spretnost, iniciativnost in tesna povezanost z novo narodno oblastjo bodo omogočile vsakemu vzgojitelju, da iz podrhtih poslopij in sedaj demoralizirane in nenarodne šole v resnici ustvari nov tip narodno borbene šole.*« (Podčrtal T. F.) Šole pa, ki iz stvarnih razlogov ne bi mogle začeti s poukom 16. oktobra, naj začno takoj, ko bodo odstranili tehnične ovire.²⁴⁴

²⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 440/II, okrožnica, št. V/6 odseka za narodno vzgojo in prosveto dne 6. 10. 1943.

Ko je odsek za narodno vzgojo in prosveto imenoval okrožne referente za ljudske šole, ki so za svoje delo odgovarjali referentu za kulturo pri okrožnih odborih OF, jim je v posebnih navodilih določil tudi naloge: 1. organizirati ljudsko šolstvo v svojem okrožju, 2. poiskati primerne učitelje za upravljanje posameznih šol ter jih v sporazumu s krajevno oblastjo predlagati upravni komisiji v potrditev, 3. poskrbeti, da dobijo upravitelji ustrezne prostore za pouk, ki tudi ustrezajo predpisom o protiletalski zaščiti, 4. poskrbeti, da se bo pouk začel 15. oktobra, 5. pomagati upraviteljem šol z nasveti in jim preskrbeti tudi potrebno politično in gospodarsko zaslombo pri krajevni politični oblasti, 6. skrbeti za pravilno politično usmeritev šol, 7. izkazovati čimvečjo iznajdljivost in aktivnost pri delu, 8. poročati o vseh šolskih zadevah upravni komisiji za osvobodeno slovensko ozemlje. Ko je nato konkretnije utemeljeval te naloge, je npr. glede šeste točke dejal: »Pri ocenjevanju narodno politične usmerjenosti posameznih učiteljev se naj referenti naslanjajo predvsem na okrožne, rajonske in terenske odbore, vendar pa morajo tudi sami presojati njih narodno politično usmerjenost ter delo. Tu bo treba predvsem paziti, da v naše šole ne bodo prišli prejšnji okupatorski priganjači ter elementi, ki bi zavestno izrabljali šolo. Po drugi strani pa je treba paziti tudi na to, da pri ocenjevanju politične usmerjenosti ne bi igrali osebni momenti nerazpoloženja kake vloge. Referenti se morajo zavedati, da mora naša nova uprava pokazati vso objektivnost in poštenost, ker edino na ta način bodo pravi sovražniki naroda kaznovani in naša oblast dokončno utrjena.«

V teh navodilih je odsek za narodno vzgojo in prosveto tudi naročil, naj na šolskih mitingih ob pričetku pouka izvolijo petčlanske roditeljske svete. Poleg zastopnika šole naj izvolijo tudi zastopnike rajonskega in terenskega odbora OF, ZSM in SPŽZ. Določil je tale delokrog roditeljskih svetov:

1. spremljanje šolskega dela, prirejanje roditeljskih sestankov, predlaganje in načrtovanje dela,
2. sodelovanje pri socialni zaščiti šolskih otrok, organiziranje šolskih kuhinj, oskrbovanje otrok z obleko, obutvijo in šolskimi potrebščinami,
3. skrb za popularizacijo šole v svojem okolišu, da bi bila čimbolj prisrčna zveza med domom in šolo,
4. skrb za sirote staršev, ki so padli za svobodo.

Glede šolske obveznosti je odsek določil, da veljajo določbe jugoslovanskega zakona o ljudskih šolah. Vpis v prvi razred je obvezen za letnik 1936, vendar se po uvidevnosti učiteljskega zbora lahko

vpišejo tudi otroci letnika 1937.²⁴⁵ Po tej okrožnici je napisal svojo okrožnico s podobno vsebino odsek za prosveto pri OOOF za Novo mesto (Oskar Venturini).²⁴⁶

Večino upraviteljev osnovnih šol je odsek za narodno vzgojo in prosveto imenoval s posebnimi dopisi št. V/11 dne 9. oktobra 1943.²⁴⁷ Iz gradiva je razvidno, da so v drugi polovici oktobra imeli tudi že pripravljen abecednik za osnovno šolo, ki ga je pripravil šolski upravitelj Hinko Vilfan, ilustriral pa slikar France Mihelič.

Naj tukaj opozorimo, da so v Beli krajini že julija in avgusta 1943 imeli na treh šolah (Lokvica, Sela, Suhor) ponavljalne tečaje, ki jih je obiskovalo 197 šoloobveznih otrok in ki jih je prebivalstvo zelo hvaležno sprejelo. 2. septembra so imeli prvo konferenco okrožne propagandne komisije in učiteljstva teh treh tečajev, ki se je udeležil tudi dr. Metod Mikuž. Na njej so predvideli, da bodo jeseni začeli z rednim poukom. Zanimiv je podatek o učbenikih: »Za reden šolski pouk, ki bi se pričel z novim šolskim letom, bo nujno potreben nov abecednik in čitanka. Za elementarni razred sestavljata tov. [Jože] Kocbek in [Hinko] Vilfan vsak svoj predlog abecednika, ki bosta poslana naslovu, ko bosta dovršena. Za višje razrede je potrebna čitanka, ki bi vsebovala male članke o vseh problemih narodno osvobodilne borbe, o slovenski zgodovini, o Sovjetski Zvezi, fašizmu itd., ki bi vsebovala tudi povesti in pesmi iz najbolj izbranega slovenskega leposlovja. Snov bi morala biti zelo skrbno izbrana.«²⁴⁸

Nimamo podatkov, da bi kje začeli s poukom pred koncem velike nemške ofenzive, čeprav so marsikje zanj že vse pripravili. Te priprave sta vodila Smolej in Jurančič, ko sta obiskovala okrožja na osrednjem osvobojenem ozemlju.

O pripravi na začetek pouka smo boljše poučeni za srednje kakor pa za osnovne šole. »Referent za srednje šole v odseku je, izjemoma pisno, več osebno, poiskal stik z ljudskimi odbori, z organizacijami OF na srednjih zavodih, s člani profsorskih zborov, z nenamješčenimi učitelji oziroma profesorji v kraju in z delegati na zavodih. Osebni pogovori in obiski v krajih, kjer naj bi bile začele z delom v novem šolskem letu srednje šole, so zadostovali za ures-

²⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 440/II, navodila za referente za ljudske šole v okrožju 13. 10. 1943; dopis odseka za narodno vzgojo in prosveto glede roditeljskih svetov 13. 10. 1943.

²⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 440/II, okrožnica odseka za prosveto pri OOOF Novo mesto, nedatirana.

²⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 440/II, obrazec dopisa, št. V/11 dne 9. 10. 1943.

²⁴⁸ Arhiv IZDG, f. 440/II, poročilo propagandne komisije OOOF za Belo krajino 3. 9. 1943.

ničenje osnovnih organizacijskih ukrepov na področju srednjega šolstva, ki je imelo obliko meščanskih šol in rednih gimnazij, in za določitev predmetnika za partizanske srednje šole.«²⁴⁹

Profesor Smolej je po posvetovanjih, razpravah in osebnih pogovorih z delegati šolskih zavodov, s strokovnimi predstavniki profesorских zborov in s šolskim političnim aktivom izdelal in tudi razposlal predmetnik za šolsko leto novih srednjih šol na osvobojenem ozemlju. Predmetnik je italijanščino zamenjal z ruščino in angleščino, v nižji gimnaziji uvedel srbohrvaščino in uvedel nov predmet: zgodovina Osvobodilne fronte, ki je bil namenjen nacionalni in politični vzgoji, popravil naj bi morebitno škodo, ki jo je povzročila fašistična okupacija, povečal in dopolnil poznavanje nacionalne zgodovine ter pojasnjeval in utrjeval ideje narodnoosvobodilnega boja.²⁵⁰

Profesor Smolej je učni načrt za gimnazije izdelal do 8. oktobra in ga tisti dan poslal ravnateljema realnih gimnazij v Novem mestu in Kočevju. Najprej jima je povedal, da njuni šoli ne bosta mogli imeti značaja gimnazije iz mirne dobe, ker tega ne dopuščajo vojne razmere. Načelno naj bi veljala učna snov, ki jo je predpisoval bivši jugoslovanski zakon o srednjih šolah, »spremenjena le v toliko, v kolikor zahteva sedanja narodnoosvobodilna borba in politika osvobodilne borbe. Izogibati se moramo namreč vseh novotarij, katerim po eni strani nismo dorasli, po drugi strani pa jih tudi sedanja politična smer OF ne dopušča«. Nato je pojasnil, da je težišče pouka na slovenskem jeziku, in da je treba pri slovenskih urah vzgojiti novega slovenskega človeka. Za drugi pomemben predmet je določil zgodovino, »ki naj v vseh razredih obsega isto snov«, tj. slovensko zgodovino, ker pač ni mogoče preskrbeti ustreznih učnih pripomočkov za občo zgodovino. Pri posebnem predmetu, t. i. narodni uri — poučeval naj bi jo najsposobnejši profesor slovenščine ali zgodovine — naj bi poučevali zgodovino NOB na Slovenskem v stalni zvezi z osvobodilnim bojem južnoslovanskih narodov ter obravnavali vsa vprašanja, »ki so v zadnjih dveh letih in so danes življenjsko važna za slovenski narod in njegovo bodočnost«. Glede drugih predmetov je naročil, naj se namesto italijanščine uvedeta ruščina in angleščina, telovadbo naj naslonijo na predvojaško vzgojo, pri petju naj pojejo predvsem partizanske pesmi, higieno ukinejo in snov priključijo prirodopisu itd. Verouk je ostal, vendar naj bi ga po-

²⁴⁹ Viktor Smolej: Partizanske srednje šole. Slavica Pavlič, Viktor Smolej: Partizansko šolstvo na Slovenskem. Ljubljana 1981 (dalje: Smolej, Partizanske srednje šole), str. 183.

²⁵⁰ Prav tam.

učevali le duhovniki, ki se niso pregrešili zoper NOB, načelno je obvezen, imajo pa starši pravico, da otroke odtegnejo od njega. Učni načrt je predvideval od 28 do 34 ur pouka.²⁵¹

Učni načrt za meščanske šole je profesor Smolej izgotovil do 11. oktobra in ga tega dne poslal upraviteljem meščanskih šol v Črnomlju, Kočevju, Novem mestu in Ribnici. Utemeljel ga je podobno kot za gimnaziji. Predmetnik je določal od 28 do 32 ur pouka tedensko.²⁵²

Za začetek pouka sta se pripravili gimnaziji v Novem mestu in Kočevju ter meščanski šoli v Črnomlju in Ribnici na Dolenjskem; meščanske šole v Šmihelu pri Novem mestu, samem Novem mestu in Kočevju so sklenili ukiniti, verjetno zato, ker sta bili v tistih krajih gimnaziji.²⁵³

Na gimnazijo v Novem mestu se je že vpisalo okrog 180 dijakov in 15. oktobra je bila že šolska maša, imenovani so bili profesorji itd., vendar sta začetek nemške ofenzive in zasedba mesta 21. oktobra preprečila začetek pouka. Gimnazija v Kočevju bi lahko začela s poukom že pred nemško zasedbo mesta, vendar so pomembne politične akcije narodnoosvobodilnega gibanja odpravljale začetek šolskega leta vedno bolj proti koncu oktobra; kot vemo, je nemška vojska 24. oktobra zasedla Kočevje. Kot na gimnaziji v Novem mestu je bilo tudi na meščanski šoli v Črnomlju vse nared za začetek pouka. Novo vodstvo šole je izvedlo vpis in priredilo 21. oktobra slovesnost ob začetku novega šolskega leta, in to zaradi varnosti pri Sebastianu, v cerkvi v gozdu nad mestom. Toda še isti dan popoldne je vdrla v mesto nemška vojska in začetek rednega pouka je bil odložen za nekaj mesecev.²⁵⁴

Odsek za narodno vzgojo in prosveto v upravni komisiji je pripravljaj tudi ustanovitev nove, nepopolne gimnazije v Stični, ker so razmere, ki so nastale z osvobojenim ozemljem, zaprle dijaštvu stiškega okoliša dostop v ljubljanske šole. Pouk naj bi bil v pro-

²⁵¹ Arhiv IZDG, f. 440/II, okrožnica odseka za narodno vzgojo in prosveto, št. V/3, dne 8. 10. 1943.

²⁵² Arhiv IZDG, f. 440/II, okrožnica odseka za narodno vzgojo in prosveto, št. V/17, dne 11. 10. 1943.

²⁵³ O tem glej poročilo realne gimnazije v Kočevju št. 625 dne 24. 9. 1943; poročilo o obisku in pogovorih o novomeški gimnaziji in meščanski šoli 4. in 5. oktobra 1943, poročilo upraviteljstva meščanske šole v Črnomlju 10. 10. 1943, glej tudi pismo odseka za narodno vzgojo in prosveto št. V/8 dne 7. 10. 1943 okrožnemu referentu za prosveto v Kočevju, vse v arhivu IZDG, f. 440/II.

²⁵⁴ Smolej: Partizanske srednje šole, str. 161—162.

starih stiškega cistercijanskega samostana, vendar je tudi tam načrte prekrizala nemška ofenziva.²⁵⁵

Odsek se je zavzel tudi za zavarovanje narodnega bogastva, tj. arhivskega gradiva na osvobojenem slovenskem ozemlju, za kar imajo zaslugo tudi ljudje iz drugih ustanov narodnoosvobodilnega gibanja, npr. profesor Janko Jarc, Ivo Pirkovič, Vid Turk, Bogo Komel. Ko je odsek zvedel, da se z arhivskim gradivom na svobodnem ozemlju ravna slabo, je 10. oktobra napisal okrožnico za okrožne odbore OF in komande vojnih področij. Opozoril jih je: »Tako je treba začeti z zbiranjem vsega pisnega in tiskanega gradiva, ki se kakorkoli nanaša na narodno osvobodilno borbo, ki so ga pustile razpadle okupatorske vojaške oblasti, oddelki bele garde ter civilne in policijske italijanske oblasti. Sem spadajo knjige, tiskovine, letaki, zemljevidi, zasebna pisma, fotografije itd.« Nato jim je pojasnil, kaj je treba storiti z zbranim arhivskim gradivom ter navedel kraje novomeškega in belokranjskega okrožja, v katerih so bili oddelki italijanske vojske in bele garde.²⁵⁶ Ko sta mu Turk in Jarc poročala, »da gre na gradu Turjak v izgubo mnogo arhivskega gradiva iz arhiva Turjačanov«, ker se »malomarno zameta ali celo brezvestno uničuje« in da so v Novem mestu »v nevarnosti, da se porazgubijo ali uničijo dragoceni knjižni in arhivski viri«, je na to opozoril okrožnega kulturnega referenta v Velikih Laščah in rajonskega kulturnega referenta v Novem mestu.²⁵⁷ Naj opozorim na to, da je nato precej zbranega arhivskega gradiva italijanskih vojaških enot propadlo v nemški ofenzivi.²⁵⁸

Izvršni odbor OF je že septembra predvideval, da bo poleg drugih zborov pripravil tudi zbor slovenskih vzgojiteljev s svobodnega slovenskega ozemlja. Na svoji seji 21. septembra so za pripravo zbora, ki naj bi bil še pred začetkom pouka (15. oktobra), zadolžili Franja Lubeja, Jožka Zemljaka in Edvarda Kocbeka.²⁵⁹ Priprave vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na zbor odposlancev slovenskega naroda so začetek priprav na zbor vzgojiteljev potisnile v oktober. Takoj po zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je Lubej 5. oktobra povabil Zemljaka na pogovor, ki naj bi bil drugi dan na bazi 20. V vabilu je tudi opredelil temo pogovora:

²⁵⁵ Smolej: Partizanske srednje šole, str. 157—158.

²⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za narodno vzgojo in prosveto št. V/16 dne 10. 10. 1943.

²⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, pismi odseka za narodno vzgojo in prosveto št. V/24 in 25 dne 20. 10. 1943.

²⁵⁸ Tone Ferenc: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 1, str. 329—335.

²⁵⁹ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik seje IOOF 21. 9. 1943.

Lojze Rojc

»Nujno je treba postaviti vprašanje konferenc šolnikov oz. moram dobiti informacije, v kolikor je ta že pripravljena. Zato je potrebno, da prineseš s seboj tudi zapise, iz katerih je razvidno pripravljeno delo zanjo. Enako bi želel, da prineseš s seboj seznam vseh postavljenih okrožnih referentov za prosveto in seznam učiteljstva, profesorjev, če so jih okrožja že poslala.« Pisal mu je tudi, »naj po možnosti pripelje s seboj učitelja Eda Turnherja, ki najbolj pozna učiteljstvo«. ²⁶⁰

Za sedaj ne vemo nič natančnega o morebitnih pripravah zbora (Lubej ga v pismu Zemljaku enkrat označi celo za kongres) vzgojiteljev. Iz zapiskov o sejah izvršnega odbora OF ni mogoče razbrati, da bi ta organ narodnoosvobodilnega gibanja še kdaj obravnaval priprave na ta zbor. Iz nekega drugega vira zvemo, da je Zemljak 17. oktobra obiskal izvršni odbor OF, vendar ne vemo, ali zaradi priprav na zbor ali zaradi česa drugega. ²⁶¹ Nemška ofenziva in skrčenje upravne komisije, kar bomo obravnavali v drugem delu tega poglavja, sta onemogočila tudi to manifestacijo narodnoosvobodilnega gibanja.

Odsek za promet

O odseku za promet, ki mu je načeloval inž. Lojze Rojc (v njem so delali Aleksej Winkler, Bogdan Stary, Rafael Simčič, Janez Erklavec in Jože Žukovec), vemo zelo malo, ker se ni ohranilo ni-

²⁶⁰ Arhiv IZDG, Brecljeva zbirka, Lubejevo pismo Zemljaku 5. 10. 1943.

²⁶¹ Arhiv IZDG, f. 439/II, pregled potovanj članov upravne komisije od 4. do 21. 10. 1943.

kakršno gradivo o njegovem delu. V odsek so vključili ves sistem kurirskih postaj, razporejenih po vsej Sloveniji.

Odsek je delal v pričakovanju sovražnikovih ofenziv. Kljub temu, da so kurirji dobili začasno vozila in uporabljali ceste, je ostal še naprej v rabi sistem skrivnih kurirskih zvez bodisi pod neposrednim vodstvom vojaških organov bodisi pod centralno tehniko KPS. Odsek je zasegel razpoložljive količine bencina, ki ga je zapustila italijanska vojska in je z njo skrbno razpolagal, da bi zagotovil vsaj najnujnejši prevoz ljudi in materiala.

Večina prometa na osvobojenem ozemlju je bila organizirana po vojaški plati. Kljub splošnemu rušenju železniških naprav v drugi polovici septembra (v tem smislu so ustanovili tudi prvo »strokovno« brigado — Železničarsko), da jih ne bi mogel uporabljati nemški okupator, sta še nekaj časa vozila dva partizanska vlaka, in to na progah Velike Lašče—Kočevje in Trebnje—Novo mesto. Pomembnejši je bil seveda cestni promet s konjskimi vpregami in jahalnimi konji. Zato so 29. septembra pri komandah področij in mest ustanovili devet postaj za zvezo, in to v Novem mestu, Črnomlju, Dvoru pri Žužemberku, Kočevju, Ribnici, Velikih Laščah, Grosupljem, Stični in Trebnjem. Imele so nalogo, da skrbijo za promet do obmejnega mesta, in to enkrat na dan tja in nazaj, razen na črti Novo mesto—Dolenjske Toplice—Dvor pri Žužemberku, to je prav v središču osvobojenega ozemlja, kjer je promet potekal dvakrat na dan v obeh smereh.²⁶²

Poleg vzpostavitve rednega prometa so tisti čas imeli mnogo posebnih prometnih nalog, npr. prevoz ljudi na razna množična zborovanja. Organizirali so prevoz odposlancev slovenskega naroda na zbor v Kočevju, delegatov in delegatk na prva kongresa Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze. Na vojaškem področju so bili veliki premiki enot z enega konca osvobojenega ozemlja na drugi, še posebej sredi oktobra, ko so morali premeščati brigade s severnega roba na južni zaradi prodora nemške vojske na Brod na Kolpi.

Glede potniškega prometa za civilno prebivalstvo je treba opozoriti na okoliščino, da civilnemu prebivalstvu ni bilo dovoljeno prosto odhajanje iz svojega rajona oziroma mesta, temveč le s prestopnicami. Ker so bili rajoni razmeroma majhni (bivše jugoslovanske oziroma okupatorjeve občine s 1000 do 3000 prebivalci), verjetno odseku ni kazalo organizirati posebnega civilnega prometa. Tako še skoraj mesec dni po ustanovitvi upravne komisije beremo v zapisniku seje načelnikov njenih odsekov sklep: »Na sestanku

²⁶² Zbornik NOV, VI/7, odredba GŠS 29. 9. 1943.

Filip Kumbatović

med Glavnim štabom, Izvršnim odborom [OF] in Odsekom za promet naj se čimprej definitivno določi območje dela in sredstva Odseka za promet.« Takrat so tudi sklenili, naj se izda odlok o obnovi poštnega prometa in s tem v zvezi odlok o cenzuri.²⁶³

Odsek za zaščito civilnega prebivalstva

Tudi ta odsek, ki mu je načeloval inž. Filip Kumbatović-Kalan (v njem sta delala tudi inž. Saša Sedlar in Danilo Kocjan), je imel omejeno delovno področje. Za splošno varnost prebivalstva so namreč skrbeli narodnoosvobodilna vojska, Varnostnoobveščevalna služba OF in Narodna zaščita. Kaže, da se je odsek ukvarjal predvsem z vprašanjem zaščite civilnega prebivalstva pred sovražnikovimi letalskimi napadi. Nemška letala, predvsem t. i. štuke (Sturzkampfflugzeug) s cerkljanskega letališča pri Brežicah, so namreč bombardirala nekatera mesta in večje kraje na osvobojenem ozemlju in pri tem niso izbirala partizanskih vojaških naprav, temveč stresala bombe, kamor so pač hotela, saj partizanska stran ni imela nobene protiletalske obrambe. Tako so 14. septembra in 3. oktobra bombardirala Novo mesto (57 mrtvih), 22. septembra Višnjo goro (7 mrtvih), 30.

²⁶³ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka načelnikov odsekov upravne komisije 12. 10. 1943.

septembra Grahovo pri Cerknici (25 mrtvih), 3. oktobra Črnomelj (12 mrtvih) in Mokronog (8 mrtvih) itd. Zato je član izvršnega odbora OF Zoran Polič v svojem poročilu o ljudski oblasti na zboru odposlancev slovenskega naroda med njenimi nalogami navedel tudi zaščito prebivalstva pred letalskimi napadi:

»Vse naše ozemlje je izpostavljeno sovražnim letalskim napadom. Če bomo na te napade nepripravljeni, bomo doživljali strašne nesreče. Zaščita civilnega prebivalstva pred letalskimi napadi bodi ena najvažnejših skrbi odborov OF. Predvsem je potrebna skrbna izvedba navodil, ki jih je izdala glede tega Upravna komisija.«²⁶⁴

Odsek za zaščito civilnega prebivalstva je res že zgodaj, 23. septembra, s posebno okrožnico opozoril odbore OF, da izkušnje poslednjih dni kažejo, da hoče Hitler osvobojeno ozemlje terorizirati z letalskimi napadi in da je zato treba organizirati zaščito civilnega prebivalstva. Za zaščito civilnega prebivalstva pred sovražnimi letalskimi napadi mora poskrbeti ljudska oblast (predvsem Narodna zaščita) v sporazumu in z nenehnim sodelovanjem organov zaledne vojaške oblasti. »Vsako okrožje naj določi v svojem odboru referenta za zaščito civilnega prebivalstva, ki naj skupno s sanitetnim referentom ter vojaško komando organizira potrebno delo.« Ta referent mora najmanj enkrat tedensko poročati odseku o opravljenem delu, posebej pa še po vsakem letalskem napadu. V večjih krajih (Novo mesto itd.), kjer ima okrožje še tehnični urad, naj okrožni referent ustanovi posebno tehnično komisijo, ki bo sama organizirala vse potrebno delo (gradnjo zaklonišč, reševalne akcije, gasilsko in prometno službo). Tehnično, prometno, opazovalno, gasilsko in reševalno službo pa mora organizirati Narodna zaščita, za kar si mora zagotoviti pomoč krajevnih množičnih organizacij. Odsek je obljubil okrožjem pomoč svojih strokovnjakov, če jo bodo potrebovali, in posebna »navodila prebivalstvu«, ki jih naj nalepijo na vidnih krajih in dostavijo tudi župniščem, da jih bodo ob prvi priliki prebrali v cerkvi, o njih pa naj tudi »živahno razpravljajo na mitingih in sestankih«.²⁶⁵

Odsek je res kmalu, dan ali dva kasneje kot okrožnico, poslal odborom OF obljubljena navodila. Ta so v desetih točkah določala vedenje prebivalstva ob sovražnikovem letalskem napadu. V deveti točki so navodila razglašala, da bodo tatvino in rop v času letalskega napada kaznovali s smrtjo.²⁶⁶ Upravna komisija je ta navodila po-

²⁶⁴ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 118.

²⁶⁵ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za zaščito civilnega prebivalstva 23. 9. 1943.

²⁶⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, navodila civilnemu prebivalstvu za primer letalskega napada.

sredovala tudi glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, da bi jih podpisal poleg načelnika odseka inž. Kumbatoviča.²⁶⁷

Verjetno so bili sovražnikovi letalski napadi na Novo mesto, Črnomelj, Mokronog itd. 3. oktobra razlog, da so v upravni komisiji 4. oktobra pripravili okrožnico o evakuaciji mest in trgov ob sovražnikovih letalskih napadih in jo naslovili na okrožne in rajonske odbore OF. Da bi zmanjšali število žrtev sovražnikovih barbarskih letalskih napadov, je upravna komisija odredila, da dajo organi ljudske oblasti izprazniti večje naseljene kraje, trge in mesta. Predpisala je tudi dolžnosti prebivalstva krajev, kamor se zateče prebivalstvo iz trgov in mest v nevarnosti.²⁶⁸ Na sestanku upravne komisije s Kidričem 6. oktobra so tudi sklenili, da je treba izvesti pospešeno evakuacijo večjih krajev.²⁶⁹

V drugi polovici oktobra so z »naredbo civilnemu prebivalstvu za primer letalskega napada«, ki sta jo izdala glavni štab NOV in PO Slovenije in odsek za zaščito civilnega prebivalstva, na ciklostiliranih in tiskanih letakih (naklada 15 800 izvodov) ter z objavo v Slovenskem poročevalcu odredili naloge na tem področju.²⁷⁰ Člani odseka so tudi pomagali pri likovnem opremljanju prostorov za razna množična zborovanja.²⁷¹

Odsek za narodno zdravstvo

Podobno kot drugi odseki je tudi odsek za narodno zdravstvo, ki mu je načeloval dr. Lado Milavec (v njem je delal tudi Janez Eržen in od 7. oktobra dr. Anton Ravnihar iz Vinice),²⁷² najprej z okrožnico 23. septembra seznanil okrožne odbore OF s svojo ustanovitvijo in temeljno nalogo »razbremeniti slovensko narodno vojsko in ugoditi zdravstvenim potrebam civilnega prebivalstva«. Naročil jim je, naj imenujejo ustreznega okrožnega zdravstvenega referenta,

²⁶⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, pismo upravne komisije IOOF, nedatirano; IOOF ga je prejel 26. 9. 1943.

²⁶⁸ Arhiv IZDG, f. 439/II, okrožnica upravne komisije št. I/6 dne 4. 10. 1943; pismo upravne komisije okrožnim odborom OF št. I/6 dne 4. 10. 1943.

²⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 439/I, zapisnik sestanka upravne komisije s Kidričem 6. 10. 1943.

²⁷⁰ Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenskem, I. osrednje tiskarne. Ljubljana 1972, str. 62 in 74; Slovenski poročevalec, IV/23, 13. 10. 1943.

²⁷¹ Bogdan Osolnik, ustni vir.

²⁷² Arhiv IZDG, f. 435/II, dopis odseka za narodno zdravstvo dr. Ravniharju 7. 10. 1943.

čigar prva naloga naj bo skrb za nastop vsega zdravstvenega osebja v primeru letalskega napada in priprava tečajev za prvo pomoč. Prosil jih je tudi za sezname zdravnikov, ki so po splošni mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko ostali še doma, bolničarjev, bolničark in drugega sanitetnega osebja ter babic.²⁷³

Kot za večino odsekov se niti za ta odsek ni ohranilo gradivo in ne vemo, kakšne so bile razmere glede zdravniškega in bolničarskega kadra na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske. Vemo, da so vse ali skoraj vse civilne zdravstvene ustanove, npr. bolnišnica v Novem mestu, delale naprej in sprejemale bolnike na zdravljenje. Ker se je tisti čas zelo povečalo število partizanskih vojaških zdravnikov in medicincev, so tudi ti, kjerkoli so bili, pomagali civilnemu prebivalstvu. Partizanski zdravnik ni ločil vojaka in civilista, kadar jima je bilo potrebno pomagati v boleznih ali nesreči.

Ko so 6. oktobra na sestanku upravne komisije s Kidričem sprejeli sklep, naj se osnuje osrednja civilna lekarna, je odsek čez dva dni imenoval za svojo članico magistro farmacije Vido Berkopec iz Novega mesta. Obenem ji je dal nalogo, da v bližini Novega mesta ustanovi glavno civilno lekarno za vse osvobojeno slovensko ozemlje. Iz nje naj bi se krile vse potrebe po zdravlilih za vse osvobojeno ozemlje.²⁷⁴

Verjetno v obilici nalog, ki so jih imeli tisti čas, okrožni odbori OF niso bili dovolj pozorni do nalog na zdravstvenem področju. Le redki so namreč podatki o tem v poročilih okrožnih odborov OF. Kako so uredili civilno zdravstveno službo v Novem mestu, in to še pred omenjeno okrožnico odseka za narodno zdravstvo, zvemo iz poročila tamkajšnjega rajonskega odbora, pri katerem je deloval tudi sanitetni odsek. Sanitetni referent za rajon, mesto in novomeško vojno področje je bil dr. Milan Ropas; zdravnika za vojno področje sta bila dr. Marjan Polenšek in dr. Božidar Kisel, farmacevtsko službo je vodila Vida Berkopec, uradnici sta bili Vladka Modic in Ana Dodič, bolničarka Magda Kleindienst ter kurir Lojze Valantič.²⁷⁵

²⁷³ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za narodno zdravstvo, 23. 9. 1943.

²⁷⁴ Arhiv IZDG, f. 435/II, dopis odseka za narodno zdravstvo 9. 10. 1943.

²⁷⁵ ZA CK ZKS, št. 838, poročilo RO OF Novo mesto 23. 9. 1943. Dne 22. 9. 1943 je v dokumentih kot vodja sanitetnega odseka pri rajonskem odboru OF Novo mesto podpisana Martina Petrič. Ta odsek je 22. 9. 1943 poročal, da je v tamkajšnji moški bolnišnici v Kandiji 123 bolnikov, od tega 32 partizanov, precej ljudi, hudo ranjenih ob nemškem bombardiranju, v ženski bolnišnici pa je 30 bolnic. Tožil je, da primanjkuje nekaterih zdravil. (Arhiv IZDG, f. 360/IV part.) Glej tudi poročilo istega odseka za 24. 9. 1943 prav tam.

Dr. Lado Milavec

O ureditvi sanitetne službe beremo tudi v poročilu okrožnega odbora OF Grosuplje 29. septembra: »Za okrožnega referenta za zdravstvo pri O[krožnem] o[dboru] smo postavili dr. Horvat Janjo, ki je posle prevzela in s svojim delom tudi pričela. O tem bo poročala zdravstvenemu odseku. Prav tako delujejo zdravstveni referenti pri vseh rajonskih odborih. Za referenta za zaščito pred letalskimi napadi pri o[krožnem] o[dboru] smo imenovali tov. ing. Frasa, ki je delo prevzel in vodi to delo sedaj predvsem v grosupeljskem rajonu. Prvi potrebni ukrepi so že podvzeti. O svojem delu bo podrobno poročal sam odseku upravne komisije. Pri rajonskih odborih so za zaščito prevzeli skrb zdravstveni referenti, razen v rajonu Grosuplje, ki ima za to posebnega referenta.«²⁷⁶

Zato je odsek za narodno zdravstvo 9. oktobra poslal okrožnim odborom OF novo »okrožnico o organizaciji zdravstvene službe«. Najprej je povedal, da se po sklepu zbora odposlancev slovenskega naroda o splošni mobilizaciji vse ljudske sile in vseh gmotnih sredstev »stavijo na razpoloženje in v službo naroda tudi vsi zdravniki, vse pomožno zdravstveno osebje in babice«. Nato je naročil, da mora v vsakem okrožju en član okrožnega odbora OF prevzeti *politično* odgovornost za organizacijo zdravstvene službe, *strokovno* odgovornost in skrb za pravilno izvrševanje zdravniške službe pa ima okrožni sanitetni referent, ki ga imenuje odsek za zdravstvo pri upravni

²⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo OOOOF Grosuplje 29. 9. 1943.

komisiji. To je edini primer, da se je — verjetno zaradi posebnosti stroke — odgovornost delila na politično in strokovno in tudi edini primer, da je odsek imenoval okrožne referente; vse druge referente so namreč imenovali okrožni odbori OF. Dalje je okrožnica navedla naloge člana okrožnega odbora OF, ki je prevzel zdravstveni referat in politično odgovornost, in nato še dolžnosti in naloge okrožnega sanitetnega referenta. Dolžnosti sta bili: 1. odgovornost za organizacijo celotne zdravstvene službe v okrožju in 2. skrb za njeno pravilno izvajanje. Med nalogami pa so bile pritegnitev vsega razpoložljivega zdravstvenega osebja v civilno zdravstveno službo, pravilna razmestitev tega osebja glede na potrebe terena, odsek pa si je pridržal pravico, da razmešča osebje glede na potrebe vsega svobodnega ozemlja, organizacija rednega *brezplačnega* zdravljenja civilnega prebivalstva, nastop v primeru izbruha nalezljive bolezni, organizacija zdravstvene pomoči in reševalnih ekip in ureditev zaslišnih bolnišnic v primeru letalskega napada, priprava daljših strokovnih tečajev in predavanj o prvi pomoči, ustanovitev okrožne civilne lekarne.²⁷⁷

Isti dan je odsek za zdravstvo imenoval civilne sanitetne referente za nekatera okrožja, in to verjetno za tista, v katerih jih tisti čas ni bilo. Tako je imenoval za Belo krajino (od tam je bil dr. Ravniharja pritegnil v odsek), dr. Borisa Maleriča, Kočevje dr. Maksa Cizlja, Ribnico dr. Janka Lovšina in Stično dr. Vinka Hudelista (v okrožju Grosuplje je bila že dr. Janja Horvat, v Velikih Laščah dr. Jože De Reggi, v Novem mestu dr. Milan Ropas in v Cerknici dr. Marjan Žilič).²⁷⁸

Kako je bilo tisti čas z zdravstvom v osvobojeni Beli krajini, zvemo nekaj iz pravkar objavljenih spominov belokranjskega zdravnika dr. Štefana Šobra. Ob kapitulaciji Italije je bilo tam sedem zdravnikov, in to eden v Vinici, dva v Metliki in štirje v Črnomlju; ko je eden iz Metlike z okupatorjem zbežal v Ljubljano, jih je ostalo šest. Trije (dr. Mirko Černič ml., dr. Tone Ravnihar in dr. Vaclav Pišot) so takoj odšli v narodnoosvobodilno vojsko, drugi trije so si

²⁷⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica odseka za narodno zdravstvo št. VIII—2/4 dne 9. 10. 1943.

²⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 435/II part., dopisi odseka za nar. zdr. dr. Maleriču, dr. Cizlju, dr. Lovšinu in dr. Hudelistu 9. 10. 1943, poslani v vednost IOOF. Sredi oktobra so iz vojske odpustili dr. Jožeta De Reggija in ga napotili v ribniško okrožje, iz cerkniškega okrožja so mobilizirali v vojsko dr. Žiliča, tja pa iz vojske poslali dr. Ivana Tavčarja. Kmalu je odsek na nar. zdr. imenoval za civilnega san. referenta novomeškega okrožja dr. Igorja Tavčarja (arhiv IZDG, f. 360/IV part., pismo san. ods. GŠS 14. 10. 1943, imenovanje dr. Tavčarja 17. 10. 1943).

delo razdelili po dogovoru: dr. Boris Malerič je najprej postal sanitetni referent belokranjskega okrožja in nato komande belokranjskega področja in dr. Štefan Šobar je za njim prevzel zdravstvo v okrožju (pozneje sta funkciji spet zamenjala zaradi Maleričeve bolezni), dr. Gligorije Hadži Apostolov prve dni ni dobil naloge, že četrti dan svobode pa so mu zaupali vodstvo civilne bolnišnice v Kanižarici pri Črnomlju. Medicinsko sestro Minko Božič so dodelili okrožju.

Najhujši zdravstveni problem okrožja je takrat bila pegavica, ki je imela že od leta 1941 svoje žarišče v trikotniku Adlešiči—Griblje—Tribuče in zoper katero so se brez cepiva brezuspešno bojevali. Zdaj so cepivo dobili iz zalog, ki jih je italijanska vojska zapustila v Črnomlju in ga je okrožju dodelil sanitetni odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki je v tem obdobju skoraj enako skrbel za delo vojaškega in civilnega zdravstva. Cepljenje je na terenu opravila medicinska sestra Božičeva.

Na predlog zdravnika dr. Bogdana Breclja je dr. Šobar kmalu po kapitulaciji Italije v opuščeni Možinovi gostilni v Kanižarici ustanovil bolnišnico za civilno prebivalstvo, ki jo je nato vodil dr. Apostolov, pomagal pa mu je medicinec Peter Žiža. Za opremo je poskrbela okrožna gospodarska komisija. Ker ni bilo usposobljenega zdravstvenega osebja, sta v bolnišnici delali laični prostovoljki Katica Koren in vdova Pickova. Nemška ofenziva oktobra 1943 je delo bolnišnice prekinila, zdravnik je dezertiral v Ljubljano, osebje se je umaknilo in ni bilo žrtev. Bolnišnico so obnovili po okupatorjevem umiku iz Črnomlja novembra 1943.²⁷⁹

V svoji okrožnici 9. oktobra je odsek določil brezplačno zdravljenje vseh civilnih bolnikov. V novi okrožnici 16. oktobra pa je brezplačno zdravljenje omejil 1. na družinske člane padlih partizanov, 2. na osebe, katerih hranitelji so padli v boju proti okupatorju, 3. osebe, ki so zaradi okupatorjevega nasilja izgubile premoženje ali hranitelja in 4. na vse druge, ki se izkažejo z ubožnimi spričevali. Pojasnil je tudi, da je prežिवnina zdravnikov-nameščencev urejena »z odlokom o dosedanjih javnih nameščencih«, ki ga mi že poznamo, vprašanje zasebne prakse pa ostane nespremenjeno. Določil je tudi način plačila mesečnih lekarniških računov in računov privatnih zdravnikov za zdravljenje in zdravila ubožnih. Po potrditvi rajonskega odbora OF jih izplačuje odsek za zdravstvo pri okrožnem odboru OF, »kateremu dotira sredstva za njegov

²⁷⁹ Dr. Štefan Šobar: Spomini belokranjskega zdravnika. Borec, XXXVI/1984, št. 11, str. 668—669.

predlog in proračun odsek za zdravstvo pri upravni komisiji«. Zdravniki so morali voditi tudi natančen seznam vseh pacientov prej navedenih skupin in izdanih receptov, izdanih za brezplačno zdravljenje.²⁸⁰

Drugi dan je odsek z novo okrožnico sanitetnim odsekom pri okrožnih odborih OF naročil, da so dolžni pri zdravljenju siromašnih ljudi in vojnih poškodovancev sodelovati vsi zdravniki, ne glede na to, ali so prej opravljali ubožno prakso ali ne. Predvsem pa naj za to zaposlijo bivše banovinske zdravnike, po potrebi ter v razbremenitev pa so dolžni opravljati to delo vsi zdravniki brez izjeme. Banovinski zdravniki morajo mesečno predložiti seznam brezplačnih ordinacij z določenimi podatki, drugi zdravniki pa so dolžni predložiti takšne sezname le, če pričakujejo honorar, katerega bo vsak mesec sproti določal odsek za narodno zdravstvo. »Nova zdravniška tarifa se za enkrat ne bo objavila, ker pričakujemo, da se bodo vsi zdravniki zavedali težkega položaja, ki se v njem naš narod nahaja. Pritožbe proti neupravičenim visokim honorarjem se bodo obravnavale kar najstrožje.« Tako je odsek le za interno rabo sporočil okrožjem tarifo za zdravstvene storitve, npr. za obisk bolnika na domu podnevi 40 lir in ponoči 60 lir, pri oddaljenosti nad 2 km v eno smer se priračuna še kilometrina pri pešhoji podnevi 5 in ponoči 7 lir od kilometra; pri uporabi prevoznega sredstva, ki ni zdravnikova last, se kilometrina zniža na 2 oziroma 3 lire, pri zamudi nad tri ure dobi zdravnik podnevi 20 in ponoči 30 lir dnevnic, pri zamudi nad 6 ur pa 30 oziroma 60 lir itd. Obiski bolnikov, ki so bili upravičeni do brezplačnega zdravljenja, se ne honorirajo; če je oddaljenost bolnika večja od 4 km, lahko zdravnik zahteva od rajonskega odbora OF prevozno sredstvo.²⁸¹

Kaže, da vprašanje zdravljenja bolnikov, ki so bili upravičeni do brezplačnih zdravstvenih storitev, na terenu še ni bilo zadovoljivo rešeno, saj je načelnik sanitetnega odseka glavnega štaba NOV in POS dr. Rudolf Obračunč še 14. oktobra pisal dr. Milavcu: »Nujno potrebno je, da [se] reši vprašanje bolniških blagajn in upravičencev na brezplačno zdravljenje. Vsi ti do rešitve tega vprašanja

²⁸⁰ Arhiv IZDG, f. 435/II part., okrožnica odseka za nar. zdr. št. VIII/2—15 dne 16. 10. 1943. Dne 28. 9. 1943 je pisal načelnik san. odseka glavnega štaba NOV in POS dr. Obračunč dr. Milavcu, da v lekarno prihajajo ljudje z ubožnimi listi in nakazili nekaterih bolniških blagajn in je treba načelno rešiti, v čigavo breme gredo računi bolniških blagajn in kdo plača zdravila ubožnim. (Arhiv IZDG, f. 360/IV part.)

²⁸¹ Arhiv IZDG, f. 435/II part., okrožnica odseka za nar. zdravstvo št. VII/2—20 dne 17. 10. 1943.

ne morejo prejemati brezplačno zdravila in je torej tudi zdravniška ordinacija pri takih bolnikih več ali manj brezpredmetna. Ta nedostatek je poleg strokovnega tudi iz političnega vidika silno važen, ker se ljudje z zagrenjenostjo izražajo: Sedaj pa lahko crknemo.«²⁸²

Po nekaterih podatkih lahko sodimo, da je zdravstveni službi na osvobojenem ozemlju primanjkovalo zdravil. Tako je dr. Obračunč že 28. septembra pisal dr. Milavcu: »Pojavila se je davica v okolici Novega mesta in Ribnici. Razpolagamo pa samo s 150 000 enotami seruma. Naročil sem po zračni poti, vendar ne vem, kdaj bo pošiljka prispela. Dobro bi bilo, če bi tudi po vaši liniji napravili potrebne korake, da pridemo do seruma.«²⁸³ Isti je 14. oktobra pisal dr. Milavcu: »Iz ribniško-velikolaškega okrožja javljajo nove primere davice s smrtnimi izidi. Prosim, da še enkrat energično urgirate pri zaveznikih, da pošljejo zadostne količine seruma.«²⁸⁴ Zato je dr. Milavec 17. oktobra pisal izvršnemu odboru OF, da njegov odsek potrebuje večje količine cepiv in serumov, da bi se izognili širjenju epidemij na osvobojenem ozemlju. »O tem je bil že opetovano govor na sejah upravne komisije ob navzočnosti članov izvršnega odbora, vendar se kljub temu, da se neprestano pojavljajo novi slučaji (davica, trebušni legar, paratifus, griža), *ni doslej stanje v ničemer izboljšalo.*« (Podčrtal T. F.) Prosil je izvršni odbor OF, naj pri britanski vojaški misiji posreduje za dobavo večjih količin cepiva proti davici, škrlatinki, trebušnemu tifusu in tetanusu ter navedel tudi potrebno količino za vsako vrsto cepiva.²⁸⁵ Domnevam, da do začetka nemške ofenzive cepivo še ni moglo prispeti v Slovenijo.

Pojavi nekaterih kužnih bolezni v ribniško-velikolaškem okrožju in sovražnikovo bombardiranje Ribnice 13. oktobra so spodbudili zamisel o potrebi zgraditve izolirnice za civilno prebivalstvo. Dr. Obračunč je 14. oktobra pisal dr. Milavcu: »Včeraj se je izvršilo prvo bombardiranje Ribnice, in sicer v manjšem obsegu. Zato je nujno potrebno, da se čimprej organizira izolirnica za civilno prebivalstvo, ki bo evakuirala vse civiliste, ki se sedaj zdravijo v domači oskrbi.«²⁸⁶ Čez pet dni je dr. Milavec poročal izvršnemu odboru,

²⁸² Arhiv IZDG, f. 360/IV part., Obračunčevo pismo dr. Milavcu 14. 10. 1943.

²⁸³ Arhiv IZDG, f. 360/IV part., Obračunčevo pismo dr. Milavcu 28. 9. 1943.

²⁸⁴ Arhiv IZDG, f. 360/IV part., Obračunčevo pismo dr. Milavcu 14. 10. 1943.

²⁸⁵ Arhiv IZDG, f. 360/IV, Milavčevo pismo IOOF 17. 10. 1943.

²⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 360/IV part., Obračunčevo pismo dr. Milavcu 14. 10. 1943.

da se je o tem že načelno dogovoril s člani OOOF Ribnica in tudi z vojaškimi oblastmi. Prosil je za avtomobile, da bi za izolirnico pripeljali v okolico Ribnice zložljive barake iz Trebnjega.²⁸⁷ Tudi ta ukrep je preprečil začetek nemške ofenzive.

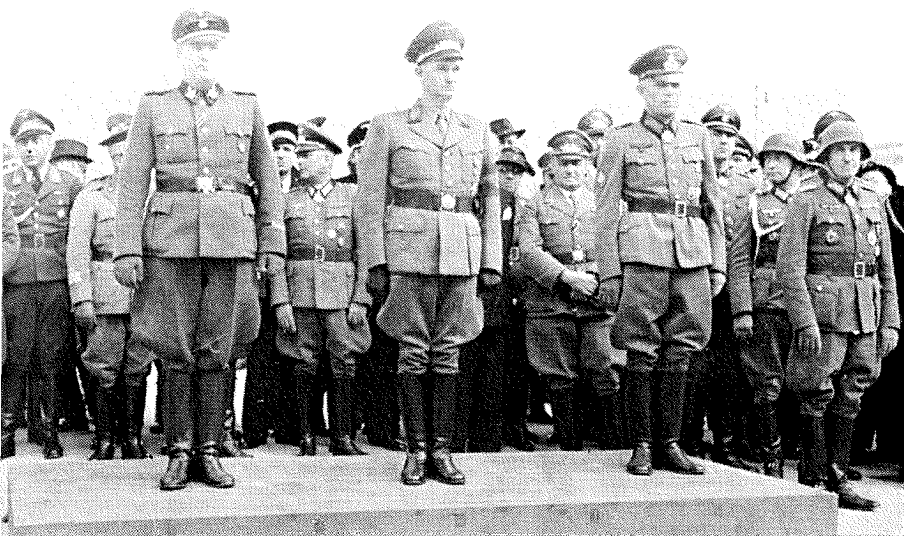
2. Po nemški ofenzivi

Potem ko je Hitler 10. septembra 1943 za obsežno območje od Tagliamenta do Kolpe ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje« (Operationszone »Adriatisches Küstenland« s šestimi pokrajinami (ljubljsko, goriško, tržaško, reško, puljsko in videmsko) in ji za vrhovnega komisarja imenoval dr. Friedricha Rainerja, je ukazal tja pošiljati nove in vedno večje vojaške enote, da bi zadušile narodnoosvobodilno gibanje in zlasti vseljusko vstajo, ki je zajela Slovensko primorje in Istro. Kako se mu je pri tem mudilo, kaže to, da je že 19. septembra izdal temeljno povelje za veliko vojaško ofenzivo, da je nato sam pregledal operativni načrt zanjo in ga celo nekoliko spremenil, da je ukazal, naj jo izvedejo z vso ostrino, tako da slovensko ljudstvo (!) potlej ne bo več pomenilo nobene nevarnosti.

Za ofenzivo so določili 2. SS tankovski korpus, ki je bil ena najbolj izbranih nemških vojaških in tudi esesovskih enot in mu je poveljeval esesovski general Paul Hausser. V ta korpus so za ofenzivo zbrali pet nemških divizij (1. SS tankovsko-grenadirsko »Leibstandarte Adolf Hitler«, 21. tankovsko, 71. in 44. grenadirsko »Hoch- und Deutschmeister« ter 162. »Turkestansko«), ki so nastopale cele ali pa le njihovi deli, poleg njih pa tudi druge vojaške, policijske in domobranske enote. Pravzaprav je štab korpusa vodil ofenzivo tako, da so poveljstva dveh ali treh divizij, tj. 71. in 44. grenadirske in 162. »Turkestanske«, ustvarile skupen obroč in nato navadno v njem še vsaka svojega ter ga nato v dveh do sedmih dneh »očistile«. Seveda je to »čiščenje« spremljalo hudo nasilje, predvsem bombardiranje in požiganje celih naselij, ubijanje ujetnikov in civilnega prebivalstva, odvoz ljudi v koncentracijska taborišča itd.

Ta največja nemška ofenzivna operacija na Slovenskem v vsem času druge svetovne vojne je imela štiri dele, od katerih sta prvi in drugi zajela Slovensko primorje in Istro in ju bomo prikazali posebej, tretji Gorski kotar in Hrvaško primorje, četrti pa Dolenjsko

²⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 360/IV part. in 435/II part., dopis odseka za nar. zdravstvo IOOF št. VIII/2—23 dne 19. 10. 1943.

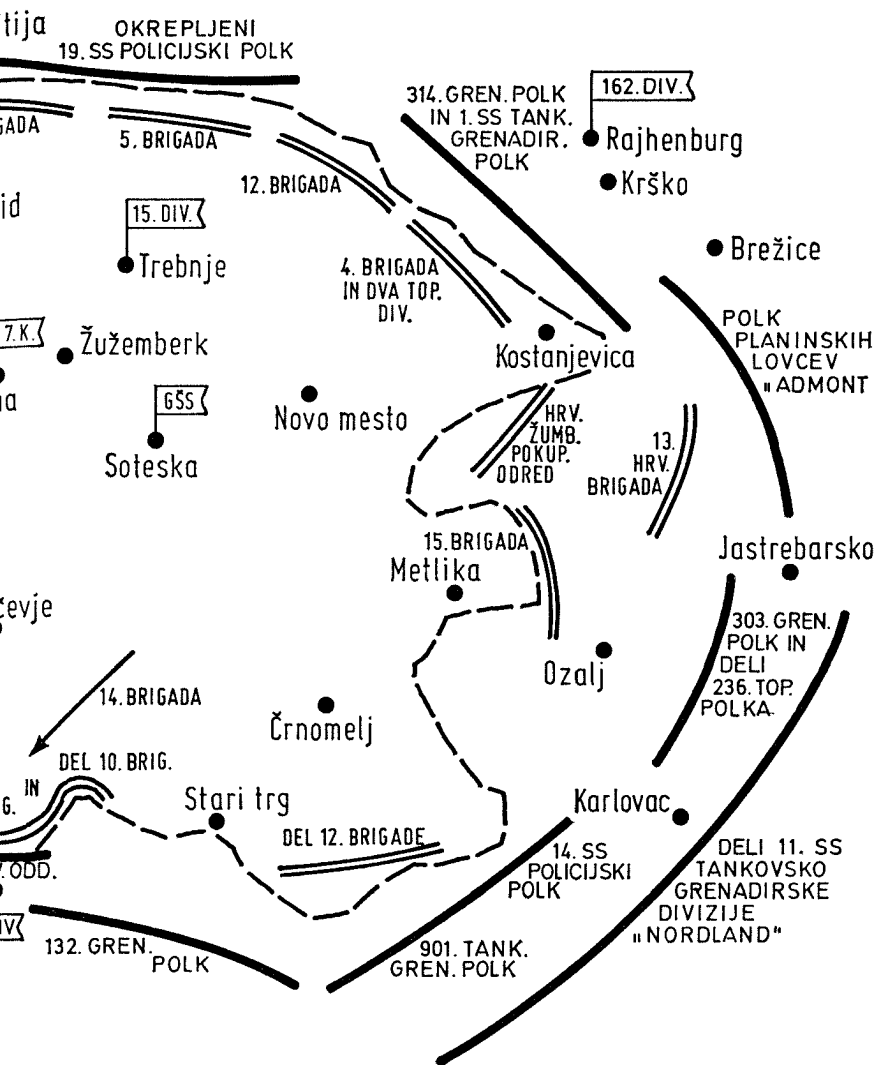
Vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer (v sredini), višji vodja SS in policije Odilo Globocnik (na levi) in vojaški poveljnik Ludwig Kübler v Trstu 20. aprila 1944

in Notranjsko. Za četrti del, imenovan »Prelom oblakov« (Wolkenbruch), ki nas tu najbolj zanima, ker bomo prvega in drugega prikazali pri obravnavi ljudske oblasti na Primorskem, so tri okrepljene divizije (162. »Turkestanska« v Rajhenburgu, 71. grenadirski na Sušaku in 44. grenadirski »Hoch- und Deutschmeister v Delnicah), skupno okoli 12 polkov, v drugi polovici oktobra strateško obkrožile osvobodeno ozemlje Dolenjske in Notranjske, kjer je bil 7. korpus s tremi divizijami (14., 15. in 18.) oziroma 12 brigadami in nekaterimi manjšimi enotami. 21. oktobra so nemške enote, ki so bile opremljene s tanki, t. i. jurišnimi topovi, motorizacijo in topništvom, začele prodirati z jugovzhoda od hrvaške meje proti severozahodu — torej drugače kot leto prej italijanske v svoji veliki ofenzivi — in »čistiti« obroč za obročem, ki sta ga v vsaki od štirih faz ustvarili ena ali dve diviziji in je navadno zajel neki gorski predel (Gorjanci, Kočevski Rog, Snežnik, Velika gora, predel med Krko in Savo, Krim in Mokrec). Brigade narodnoosvobodilne vojske so se pred sovražniško številčno in tehnično premočjo umikale iz dolin v gozdove,

POLOŽAJI NARODNOOSVOBODILNE

VOJSKE SLOVENIJE IN SOVRAŽNIKA OB ZAČETKU OFENZIVE »WOLKENBRUCH« 21. OKTOBRA 1943

hribe in gore; spoprijemale so se z manjšimi sovražnikovimi oddelki in utrpele včasih tudi hujše udarce (Gubčeva pod Gorjanci, Cankarjeva in Ljubljanska na Ilovi gori, Ljubljanska na Krimu in Mokrcu itn.). Vendar so se vse obdržale kot bojne enote, izgubile so le nekaj odstotkov nezanesljivih borcev, zlasti mobiliziranih bivših belogardistov in tistih, ki niso zmogli hujših naporov, pa so se napotili domov. Tudi aktivisti OF so se s sedežev svojih organov v večjih krajih umaknili v manj dostopne predele in tam prebili ofenzivo. V njej niso imeli niti tako malo izgub, saj je padlo nekaj okrožnih in rajonskih aktivistov OF, pa tudi nekaj odposlancev slovenskega naroda. Zelo je v ofenzivi trpelo civilno prebivalstvo, saj je nemška vojska ustrelila vsakogar, ki ga je zalotila zunaj kraja bivanja, streljala talce iz maščevanja za padle nemške vojake, zagrešila nekaj še posebej gnusnih zločinov, npr. v Čatežu, kjer je zaprla ljudi v klet in jih pobila z ročnimi bombami, požigala hiše in vasi (vendar je bilo požigov na Dolenjskem in Notranjskem manj kot v veliki italijanski ofenzivi) itd. Hitlerjevega ukaza, da mora internirati vse moške prebivalce, stare od 15 do 55 let, 2. SS tankovski korpus ni utegnil več uresničiti, ker je moral svojo ofenzivo, ki jo je na Dolenjskem in Notranjskem končal 12. novembra, podaljšati v zahodno Gorenjsko in severno Primorsko in že med njo pošiljati enote na fronto.²⁸⁸

Ožje vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je sovražnikovo ofenzivo prebilo na Kočevskem Rogu. To območje je zajela druga faza ofenzive od 26. do 30. oktobra (Wolkenbruch II) in jo je izvajalo poveljstvo 44. nemške grenadirske divizije s petimi polki (dvema tankovskima). Večina članov izvršnega odbora OF in bivšega vrhovnega plenuma OF je 22. oktobra popoldne odšla z baze 20 in po osemurni hoji okoli polnoči prispela na bazo 14 ali k tehniki »Urški«. Tam so prespali dve noči, 24. zjutraj, ko je sovražnik zasedel Kočevje in začel riniti z motoriziranimi oddelki v Kočevski Rog, odšli v barake bližnje partijske šole. Ob enajstih jih je Kidrič sklical k seji in jim opisal položaj. Tisti dan so imeli tudi kratko sejo izvršnega odbora OF in si je Edvard Kocbek v svoj dnevnik zapisal tudi dva sklepa, pomembna za našo temo: »Prav tako smo razpustili Gospodarsko komisijo in zmanjšali Upravno komisijo na nekaj glavnih referatov, ki si jih bomo pridelili.«²⁸⁹ Nato so 26. zjutraj odšli v deset metrov dolg in štiri metre širok podzemeljski bunker v bližini točke 777 m na Kraljevem kamnu. V tem bunkerju so ostali teden dni. V noči na 1. november sta prišla k njim Kidrič in dr.

²⁸⁸ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 456—566.

²⁸⁹ Kocbek: Listina, str. 420.

Brecelj ter jim poročala o razmerah, 2. novembra zvečer, ko so poslednji nemški oddelki zapuščali Kočevski Rog, so prvič prišli iz bunkerja, vendar so se še nekajkrat vrnili vanj, dokler se niso 6. novembra preselili na tehniko »Urško«, kjer so imeli prvo sejo po ofenzivi in na njej obravnavali vojaške razmere.²⁹⁰

Nekateri člani vodstva narodnoosvobodilnega gibanja (npr. Kidrič, dr. Brecelj, Boris Kraigher, Franc Rozman-Stane, Jaka Avšič, Viktor Avbelj) so ofenzivo prebili zunaj bunkerjev.²⁹¹

Tako vojaške kot civilne ustanove narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem so se po kapitulaciji Italije zavedale, da nemški okupator ne bo dolgo trpel tako razsežnega svobodnega ozemlja na tako pomembnem strateškem območju. To so izpričevali začetek velike nemške vojaške ofenzive na Primorskem in v Istri, sovražnikovi vdori na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem in tudi njegovi barbarski letalski napadi. Že na zboru odposlancev je dr. Brecelj v svojem poročilu opozoril: »Ne vemo, kaj nas čaka. Možno je, da se bo okupator zopet polastil tega ali onega dela naše osvobojene domovine.«²⁹² Verjetno iz prvih dni oktobra izvira »obvestilo vsem članom baze 27«, ki pravi, da se morajo v »smislu sklepov zadnjega skupnega sestanka in po navodilih Izvršnega odbora OF« vsi člani baze 27 izoblikovati »v samostojno vojaško edinico«. Nato je obvestilo določalo naloge za posamezne člane; tako je npr. Kumbatoviču naložilo skrb za pisalne stroje, arhiv in podobno, »ki jih bo v slučaju nevarnosti treba spraviti na varno«. Obvestilo je določalo tudi namestnike sekretarja (Novak) in načelnikov odsekov (splošna uprava dr. Černej, finance Dolinšek, industrija Rupnik, gospodarstvo in prehrana dr. Pavlič, narodna vzgoja in prosveta Jurančič, promet Winkler, zaščita Kocjan, narodno zdravstvo Eržen).²⁹³

Upravna komisija, ki se je že prej izoblikovala v vojaško enoto, je nemško ofenzivo prebila v več skupinah. Skupaj je okrog 22. oktobra odšla iz vasice Sela čez Podturn, Podstenice, Toplo reber na Kočevskem Rogu in čez Prevale v Ratje v Suhi krajini. Tam so jo razdelili v tri dele. En del je odšel z Osolnikom čez Krko, drugi skupaj s člani oddelkov glavnega štaba NOV in POS, nekaterimi člani civilnih organov narodnoosvobodilnega gibanja v divizije in tretji k ožjemu vodstvu v roške gozdove.

Ob začetku ofenzive je Kidrič s pismom naročil Osolniku, naj odbere ožjo skupino do 10 članov in naj se z njo skuša obdržati

²⁹⁰ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 490—491 in 500—501.

²⁹¹ Prav tam.

²⁹² Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 132.

²⁹³ Arhiv IZDG, f. 439/II, obvestilo vsem članom baze 27, neda-tirano.

v središču osvobojenega ozemlja, da bi takoj po ofenzivi začela obnavljati ljudsko oblast. Skupina, v kateri so bili poleg Osolnika, Levstik, Slapničar, dr. Černej, Novak in Sevnik ter Mara Rupena iz glavnega odbora SPŽZ, se je iz Suhe krajine premestila na levi breg Krke ter odšla proti Ajdovcu. Inženir Sevnik ji je namreč povedal, da ima blizu Brezove rebri pripravljen podzemski bunker. Ko se je skupina — verjetno 25. oktobra — vzpenjala v hrib nad Dvorom, je videla, kako nemška vojska prodira od severa in juga proti Žužemberku. Nekaj časa se je zadržala v vaseh Ajdovec in Lipovec, ko pa se je krajema približal sovražnik, je odšla v omenjeni bunker. V njem je preživela dva ali tri dni. Tja je prišel tudi Jurančič, ki je bil na terenu v novomeškem okrožju, pa se je z divizionom 15. divizije umaknil k Brezovi rebri. Osolnik in Rupenova sta nato odšla iz njega na ogled položaja na Grč vrh blizu Golobinjeka. Tam sta zvedela, da je na južni strani Krke ofenzivni val že mimo, ob vrnitvi pa bi skoraj trčila na oddelek nemške konjenice, verjetno iz 162. divizije »Turkestanske«. Naslednjo noč je vsa skupina odšla iz bunkerja čez Goriško vas proti Karteljevemu. Tam je srečala enote 15. divizije, ki so se zbirale za napad na Novo mesto. Udeležila se je zбора novomeških aktivistov v Zagorici pri Karteljevem 13. novembra. Od tam je Osolnik odšel v stiško okrožje in se tam v Hudejem udeležil sestanka aktivistov OF iz tega okrožja. Ko se je vrnil h Kočevskemu Rogu, je na Riglju nad Dolenjskimi Toplicami srečal organizacijskega sekretarja CK KPS Ivana Mačka-Matiyo, ki je v času odhoda drugih članov vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na drugo zasedanje AVNOJ v Jajce skupaj z Zdenko Kidričevo in Viktorjem Avbljem skrbel za delovanje vojaških in političnih organov narodnoosvobodilnega gibanja. Osolniku je dal nalogo, da pripravi novo številko Slovenskega poročevalca, kar je ta tudi storil; kaže, da je to bila 26. številka dne 5. novembra 1943. Ko so se začeli vračati tudi drugi člani komisije, so prebivali v vasici Pleš pri Riglju.²⁹⁴

Drugi del članov upravne komisije so v Suhi krajini porazdelili med divizijo in so se v njihovih brigadah prebijali skozi ofenzivo. Kumbatovič je npr. s 13. »Loško« brigado prišel celo do Črnega vrha nad Idrijo, drugi so npr. preživeli hude boje na Ilovi gori, Krimu, Mokrcu itd. Dr. Milavec in Eržen sta ofenzivo prebila na Kozarjevem kalu nad Prečno.

Tretja skupina je ofenzivo prebila sredi roških gozdov. Dular in dr. Pavlič sta bila skupaj s člani IOOF in bivšega vrhovnega

²⁹⁴ Bogdan Osolnik, ustni vir 2. 3. 1983, Jože Jurančič, ustni vir 4. 4. 1983.

plenuma OF v bunkerju pri Kraljevem kamnu, Rojc pa v nekem drugem bunkerju. Med ofenzivo ni padel nihče, ranjena je bila le strojepiska Lubijeva.²⁹⁵

Vendar se po ofenzivi niso vsi člani vrnili v upravno komisijo za osvobojeno ozemlje. Bili so si zelo narazen in je trajalo precej časa, da so se zlasti iz brigad vrnili v civilne organe narodnoosvobodilnega gibanja. Če upoštevamo že omenjeni podatek iz Kocbekovega dnevnika o sklepu seje izvršnega odbora OF 25. oktobra, so že takrat »zmanjšali upravno komisijo na nekaj referatov«, vendar o tem ni natančnejših podatkov. Po nemški ofenzivi ni bilo več tako razsežnega svobodnega ozemlja; komisijo pa so pred mesecem dni ustanovili prav za osvobojeno ozemlje, kar se je izražalo tudi v njenem imenu. Vendar je bilo skrčenje upravne komisije nesorazmerno skrčenju svobodnega ozemlja, ki je razen mest obsegalo še vedno večino Dolenjske in Notranjske. Verjetno pa je tudi odsotnost večjega dela IOOF iz Slovenije bila razlog, da ni nihče zbral vse komisije in njenih članov pripravil za nove naloge. Zato so se nekateri vrnili k upravi šele po ustanovitvi odsekov predsedstva SNOS.

Ena največjih posledic velike nemške ofenzive je bila okupatorjeva zasedba mest in večjih krajev na Dolenjskem in Notranjskem, vzpostava večjega ali manjšega nadzora nad nižinskimi predeli in s tem razkosanje dotlej strnjenega svobodnega ozemlja. Nemški okupator je že 20. septembra vzpostavil v Ljubljani kvislinško slovensko pokrajinsko upravo na čelu s predsednikom, generalom Leonom Rupnikom, vendar pod nadzorstvom nemškega svetovalca, esesovskega policijskega generala Erwina Rösenerja in nemškega upravnega svetovalca dr. Hermanna Doujaka. S pomočjo slovenskega kontrarevolucionarnega tabora je vzpostavil tudi slovensko domobranstvo, ki je imelo sicer svoj častniški in podčastniški zbor, vendar tudi pod nadzorstvom nemških policijskih častnikov in t. i. operativnega štaba za uničevanje tolpe v Ljubljani in je bilo z okrog 12 000 domobranci zvest pomočnik nemške policije pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja.

Tako kot si je nemška policija, ki je bila zadolžena za vzdrževanje reda in mira v Ljubljanski pokrajini, prizadevala, da odriva narodnoosvobodilno vojsko od Ljubljane in drugih mest ter prometnih poti, si je kvislinška pokrajinska uprava kmalu prizadevala, da bi vzpostavila svojo oblast tudi v pokrajini. Še med ofenzivo je iz Ljubljane poslala slovenske okrajne glavarje v okrajna mesta Črnomelj (dr. Anton Svetina), Novo mesto (Vinko Vidmar), Kočevje (dr. Zdenko Bratina) in Logatec (Franc Žnidaršič), od katerih so bila

²⁹⁵ Alojz Dular, dr. Stane Pavlič, Lojze Rojc, ustni vir 14. 3. 1983.

prva tri do ofenzive na osvobojenem ozemlju, s skupinami drugih uradnikov. Obnavljal je tudi občinske uprave, ki so bile slovenske že pod italijanskim okupatorjem.²⁹⁶ Vendar ji vzpostava oblasti in uprave v Beli krajini ni več uspela, ker se je v njej po umiku nemške vojske, verjetno tudi zaradi odmaknjenosti predela od prometnih poti, obnovilo svobodno partizansko ozemlje. Svobodni so bili tudi večji ali manjši podeželski predeli Dolenjske in Notranjske brez mest in nekaterih večjih krajev. Ves čas je bila vidna okupatorjeva težnja čimbolj zatirati narodnoosvobodilno gibanje, tolči narodnoosvobodilno vojsko in jo odrivati vedno bolj na vzhod. Glavna izhodišča sovražnikovih vpadov na Dolenjsko in Notranjsko so bila v tem času Ljubljana, Rakek, Kostanjevica in Šmartno pri Litiji. Znotraj pa sta imeli pomembno vlogo za sovražnika njegovi večji in nezavzetni postojanki Novo mesto in Kočevje. Sovražnik je tudi krčevito branil glavno železniško progo Ljubljana—Postojna in začel obnavljati progo Ljubljana—Grosuplje—Kočevje, zaradi česar so bili ob njej hudi boji med njegovimi enotami in enotami 7. korpusa NOV in POJ. Ta je takoj po sovražni ofenzivi novembra 1943 prešel v lastno ofenzivo in uničil nekaj domobranskih postojank (Begunje pri Cerknici, Velike Lašče, Zdenska vas), medtem ko njegova napada na večji nemško-domobranski postojanki Novo mesto in Kočevje nista uspela; treba je tudi omeniti, da se je v začetku januarja 1944 bojna moč korpusa zmanjšala najmanj za eno tretjino. Njegova 14. divizija je namreč odšla na Štajersko in sta ostali v njem 15. in 18. divizija.²⁹⁷

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je prizadevalo, da bi odbori OF in druge ustanove v novih razmerah čimprej obnovile delo, ki ga je za nekaj dni prekinila nemška ofenziva. Ker je večina ožjega vodstva že v prvi polovici novembra odšla na drugo zasedanje AVNOJ v Jajce in se je vrnila šele sredi decembra (15. decembra je prišla v Belo krajino),²⁹⁸ so v imenu CK KPS in IOOF usmerjali politično delo organizacijski sekretar CK KPS Ivan Maček-Matija, članica CK KPS Zdenka Kidrič-Marjeta in namestnik politkomisarja glavnega štaba NOV in PO Slovenije Viktor Avbelj-Rudi,²⁹⁹ seveda pa ni bilo sej IOOF in njegove zakonodajne dejavnosti niti nadalje-

²⁹⁶ Tone Ferenc: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX/1980, št. 1—2, str. 51. Odposlanstvo, namenjeno za vzpostavitev uprave v Črnomlju, so 5. novembra 1943 pri Bušnji vasi uničili partizani. (Zbornik NOV, VI/8, dok. 81, poročilo štaba 7. korpusa 8. 11. 1943.)

²⁹⁷ NOV na Slovenskem, str. 632—672.

²⁹⁸ Fajfar: Odločitev, str. 420.

²⁹⁹ Arhiv IZDG, f. 432/1, zapisnik seje IOOF 10. 11. 1943.

vanja nekaterih že začelih akcij (kongres slovenskih kulturnih delavcev itd.).

Tik pred odhodom slovenske delegacije na drugo zasedanje AVNOJ, še sredi sovražnikove ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem, je Boris Kidrič 7. novembra v imenu izvršnega odbora OF napisal okrožnico vsem okrožnim odborom in aktivistom Osvobodilne fronte. Naročil jim je, naj *takoj* obnovijo politično in tehnično delo, če so ga morali prekiniti zaradi sovražnikove ofenzive, in *takoj* odpravijo njene posledice, kjer koli in v kakršni koli meri so nastale. Pri tem se morajo zlasti *takoj* vrniti na svoje terene, kjer koli so ti dostopni, vendar morajo paziti, da ne bi lahkomisljeno izpostavljali kadra sovražnikovim udarcem. Na nedostopnih terenih naj ilegalni aktivisti poiščejo *takoj* stike z legalnimi, ki so ostali na terenu in naj jim dajo vsa potrebna navodila in od njih sprejmejo poročila. Pridobijo naj tudi čimveč legalnih aktivistov in jih seznanijo z nalogami. Tretja naloga se je tikala ljudske oblasti:

»Oblast Osvobodilne fronte je treba vsepovsod vzdrževati in razviti maksimalno aktivnost. Izvrševati je treba to oblast, seveda primerno prilikam in na temelju dosedanjih izkušenj, ki so pokazale, da je mogoče razviti oblast Osvobodilne fronte tudi tam, kjer teren trenutno kontrolira okupator.« Druge naloge so se tikale predvsem propagande za dvig morale prebivalstva po sovražnikovi ofenzivi.³⁰⁰

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje se je po sovražnikovi ofenzivi nastanila v vasici Pleš pri Dolenjskih Toplicah in je nadaljevala delo v zmanjšanem obsegu, in to v zmanjšanem v dveh pogledih. Prvič, njeno delovanje ni več zajelo tako razsežnega ozemlja kot prej in drugič, omejili so delo tudi nekateri odseki in nekateri niti niso več obstajali. Iz poročila sekretarja upravne komisije Bogdana Osolnika izvršnemu odboru OF zvemo, da se je po nemški ofenzivi »aktiv Upr. kom. prilagodil novim prilikam in znatno skrčil svojo zasedbo. Novi aktiv — sekretar, 4 člani gospodarskega odseka, 1 za finance in 1 za zdravstvo, vsega skupaj torej 7 ljudi — je bil postavljen pred tekoče naloge, ki so jih narekovale predvsem nujne potrebe po ureditvi gospodarskega življenja in prehrane naše vojske.«³⁰¹ Tako so v upravni komisiji ostali Osolnik, Repič, Levstik, dr. Pavlič, dr. Milavec in Komel ter Žagar iz osrednje gospodarske komisije. Kot je razvidno tudi iz gradiva, so prenehali delovati odseki za splošno upravo, za industrijo, za promet, za narodno vzgojo in prosveto ter za zaščito civilnega prebivalstva.

³⁰⁰ Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF št. 55/43—0 dne 7. 11. 1943.

³⁰¹ Arhiv IZDG, f. 436/I, poročilo upravne komisije IOOF 27. 1. 1944.

Po Novem letu 1944, ki ga je praznovala na Seču, se je zelo zmanjšana upravná komisija preselila v Ručetno vas pri Semiču v Beli krajini. Odsek za gospodarstvo in prehrano je bil v hiši Matije Simoniča (h. št. 1), finančni odsek v opuščeni hiši Jakoba Grzina (h. št. 15), ki je bil v Ameriki. Tam je bil tudi Osolnik. Kuhali pa sta jim dve dekleti pri Plutovih. Zvezo z izvršnim odborom OF na Kočevskem Rogu je vzdrževala prek kurirske postaje TV 6.³⁰²

Tako imenovani aktiv upravne komisije se je po nemški ofenzivi ukvarjal večinoma s političnimi in gospodarskimi vprašanji. Njegovi člani so obiskovali teren in predvsem ugotavljali posledice sovražnikove ofenzive ter dajali navodila za obnovo delovanja organov narodnoosvobodilnega gibanja, čez nekaj časa pa opravljali tudi nove politične naloge. Dr. Darko Černej in Franjo Novak sta od 11. do 26. novembra obiskala znova svobodno Belo krajino, in to vse rajone razen starotrškega; v Metliki in Semiču se jima je pridružil tudi Repič. Na sestankih z rajonskimi in mestnimi odbori OF ter gospodarskimi komisijami sta ugotovila, da je bilo v okrožju med ofenzivo 44 žrtev, največ (12) v Črnomlju. Ugotovila sta tudi, da so padle v sovražnikove roke velike količine živil, zlasti moke (npr. v rajonu Semič-vzhod okoli 3 t, v rajonu Črnomelj na Rodinah 4—5 t, na Mavrlenu okoli 3 t itd.).³⁰³ Okrožna gospodarska komisija se je izgovarjala, da je dobila prepozno navodila za skritje zaloga živil. To je slabo vplivalo na politično razpoloženje ljudi, enako vedenje neke partizanske enote, ki je delala »po vsem belokranjskem okrožju

³⁰² Bogdan Osolnik, Viktor Repič, dr. Stane Pavlič, ustna izjava in ugotovitve na kraju samem marca 1983.

³⁰³ O živilih in drugem materialu, ki ga je zaplenila nemška vojska v svoji ofenzivi v Beli krajini, je natančneje poročala okrožna gospodarska komisija 21. novembra. V okraju Metlika-mesto je bilo 8050 kg »Prevodovih« živil in 2500 kg živil za vojsko in je okupator zaplenil 1220 kg živil, ker so vse drugo bili odpeljali v Radovico in razdelili brigadam; pač pa je iz vinske zadruga odpeljal okoli 9000 l vina in 200 l žganja. Iz rajona Suhor je okupator od vskladiščenih 4500 kg krompirja odpeljal 2500 kg, drugo pa domačini. Iz rajona Semič je od »Prevodovih« 4500 kg živil odpeljal okupator 3000 kg in ostalo domačini. Iz skladišča na Mavrlenu so od okoli 65 t »Prevodovih« živil odpeljali večino (o. 47 200 kg) za brigade, okoli 3500 kg je odpeljal okupator, vse drugo pa domačini. Iz skladišča na Rodinah je od 34 200 kg »Prevodovih« živil odpeljal okupator okoli 7000 kg, vse drugo pa okoliško prebivalstvo. Iz skladišča v Zapudju je okupator odpeljal okoli 13 190 kg vojaške hrane, tj. vse, kar je bilo v skladišču. Sodili so, da je nemška vojska v ofenzivi odpeljala več kot 30 t živil. Od večjih skladišč sta ostali nedotaknjeni le skladišči v Zagradcu z 10 100 kg in na Suhorju s 13 388 kg hrane. (Arhiv IZDG, f. 742/III, poročilo OGK za Belo krajino 21. 11. 1943.)

preiskave brez sodelovanja civilnih oblasti in brez pismenih pooblastil samolastne rekvizicije, njeni intendante pa tudi nasilje». Nemški okupator je v Črnomlju, Metliki in Gradacu imenoval domačine za župane, vendar je njihovo županovanje trajalo le nekaj dni. »Ponekod, npr. v Črnomlju in Semiču, sva opazila, da se naši krajevni odbori in vojaške oblasti niso takoj po odhodu Nemcev vrnile na svoja mesta, tako da je morda imelo prebivalstvo občutek nekakega medvladja, vsled česar se je npr. v Črnomlju dogodilo, da so civilisti in cigani pustošili po meščanski šoli in Sokolskem domu, raznesli knjižnico in del pohištva. To odsotnost naših oblasti, ki se je skoraj povsod skrivala pod plašč nepotrebne zakonspiriranosti, sva ostro kritizirala in povdarjala, da je dolžnost naše narodne oblasti, da vzbudi pri prebivalstvu občutek, da je bila morda po sovražniku motena, nikakor pa ne prekinjena, s tem pa občutek reda in varnosti. Nasprotno pa so se aktivisti v splošnem hitro znašli in neprekinjeno delovali,« sta poročala dr. Černej in Novak.³⁰⁴

Poročala sta tudi, da so ljudje na vseh sestankih postavljali vprašanja soli in obutve. Ker je bilo v okrožju precej državnih in samoupravnih uslužbencev ter sorodnikov vpoklicanih v NOV, potrebnih podpore, sta odredila, da jim v vseh rajonih iz lastnih sredstev in s pomočjo okrožja čimprej izplačajo podporo po 250 lir za samsko, po 400 lir za dvočlansko in za vsakega nadaljnjega člana gospodinjstva po 100 lir več. Na koncu poročila sta dr. Černej in Novak predlagala tudi konkretne ukrepe za izboljšanje splošnega položaja in za poživitev političnega dela. Poleg drugega sta predlagala tudi tole: »V vseh rajonskih središčih naj se uvedejo po enkrat mesečno uradni dnevi, na katerih bi moglo prebivalstvo podajati svoje želje in morebitne pritožbe zastopnikom okrožnega odbora, ozir. upravne komisije. Ti uradni dnevi bi utrdili narodno oblast v očeh prebivalstva in bi bili garancija in kontrola za objektivnost poslovanja krajevnih odborov.«³⁰⁵

Približno v istem času si je aktiv upravne komisije ustvaril podobo tudi o drugih okrožjih prejšnjega osvobojenega ozemlja, še posebej na gospodarskem področju. Poročilo gospodarskega odseka »o splošnem gospodarskem stanju v okrožjih Novo mesto, Ribnica in Bela krajina« 25. novembra 1943 navaja, da je nemška ofenziva v teh okrožjih napravila izredno veliko gospodarsko škodo. Posebno je prizadela prehrano vojske in civilnega prebivalstva, sovražnik je odpeljal vse industrijsko (tekstilno) blago, ki je bilo že izgotov-

³⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 742/I, poročilo o političnem in gospodarskem položaju v Beli krajini, 30. 11. 1943.

³⁰⁵ Prav tam.

ljeno in pripravljeno deloma za zamenjavo s Hrvatsko in deloma za potrebe vojske in civilnega prebivalstva. Mnogo blaga je sovražnik dobil skritega pri zasebnikih, češ da večina trgovcev in industrijcev ni polno prijavila zalog blaga na poziv organov ljudske oblasti. Kot so poročali aktivisti OF upravni komisiji, je baje sovražnik samo iz Novega mesta odpeljal okoli 300 voz raznega blaga. Poleg tega je nemška vojska skupaj z domobranci načrtno ropala blago, ki ga je potrebovalo civilno prebivalstvo, zlasti je množično klala prašiče, tudi takšne, ki jih je odsek za gospodarstvo in prehrano v svojem predpisu 29. septembra prepovedal klati. Kot odgovor na sovražnikovo klanje živine so tako začele delati tudi nekatere partizanske enote in je zato odsek za gospodarstvo in prehrano opozarjal, da bo to »usodno zadelo prehrano vojske in prebivalstva, saj bo postalo pomanjkanje maščob tekom 2 mesecev izredno kritično«. Sovražnik je ropal tudi vprežno živino, perutnino, krmo za živino, vino, žganje itd.

Tisti čas se je na terenu v omenjenih treh okrožjih, ki so zajemala več kot pol Ljubljanske pokrajine, najbolj čutilo pomanjkanje soli, saj je nemški okupator v prvi polovici oktobra zasedel tudi Hrvatsko primorje. Med ofenzivo in po njej se je pričelo ponovno navijanje cen življenjskih potrebščin.

Odsek za gospodarstvo in prehrano je ugotavljal, da se je kontinuiteta političnega in gospodarskega dela ohranila najboljše tam, kjer so ostali politični in gospodarski aktivisti blizu svojega okoliša in so v mnogih primerih celo med ofenzivo sami nadaljevali z delom. Predlagal je, naj bi izdali ustrezno navodilo, da morajo aktivisti OF v primeru ponovne sovražnikove ofenzive ostati blizu svojih krajev, da bi lahko takoj po potrebi nadaljevali z delom. V tem poročilu se je odsek pritoževal nad vedenjem nekaterih vojaških poveljnikov, ki so celo zanikali »nadaljnji obstoj politične oblasti«. Sodil je, da je krivda za pomanjkljivo sodelovanje med vojsko in civilno upravo tudi na strani političnih aktivistov, ki niso dovolj upoštevali potreb vojske ali pa so se stiku z njo celo izmikali. Zato je predlagal, naj bi naročili vsem političnim in gospodarskim aktivistom, da določijo stalne dežurne funkcionarje pri štabih vojaških enot, dokler te prebivajo na njihovem terenu. Enako pa naj se tudi vojska pred vsakim svojim ukrepanjem posvetuje z organi ljudske oblasti.

Na koncu je odsek predlagal nekaj ukrepov, in to: 1. obnoviti skupni odbor ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije in odseka za gospodarstvo in prehrano, ki naj bi tedensko enkrat ali dvakrat obravnaval vprašanje preskrbe vojske in civilnega prebivalstva, 2. urediti vprašanje klanja prašičev v dolinah in prepoved uporabe zalog maščobe, dokler je možna preskrba mesa in

Odsek za gospodarstvo upravne komisije (od leve proti desni: Jože Penca, Jože Levstik, dr. Stane Pavlič, Jože Berkopec in Božo Košir) v Črmošnjicah

maščob neposredno na terenu, 3. organizirati dovoz živine v one kraje, kjer so stalno enote narodnoosvobodilne vojske in ki so že zelo izčrpani, 4. preskrbeti denar za prehrano mnogih beguncev, posebno uradniških družin, ki so brez gmotnih sredstev, 5. nakazati potrebne kredite gospodarskim komisijam za večje nakupe prašičev, žita, fižola, gob itd., 6. objaviti odlok o izenačitvi bonov z lirami, ki je bil že sprejet, vendar še ni bil objavljen, 7. izdati navodila o uvedbi najenostavnejšega knjigovodstva, ki naj bi bilo enotno za vojsko in civilno upravo in naj bi zajemalo ves promet z blagom, gotovino in boni, odsek za finance pa bi naj poskrbel za ustrezne instruktorje, ki bi izvedli to knjiženje in tudi v prihodnje nadzirali blagovno in denarno poslovanje.³⁰⁶

Ali je medtem dobil privolitev glede omenjenih predlogov ali pa je odsek samodejno že čez dva dni, tj. 27. novembra poslal okrožnim odborom OF in v vednost ekonomskemu odseku glavnega štaba NOV in PO Slovenije svojo prvo okrožnico po nemški ofenzivi. Najprej jih je opozoril, da je za gospodarstvo in za delo gospodarskih komisij v okrožju politično odgovoren odbor OF, »saj je politični odbor najvišji

³⁰⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo odseka za gospodarstvo in prehrano IOOF 25. 11. 1943.

predstavnik vse civilne oblasti v dotičnem okrožju«, poleg tega pa je gospodarski referent odbora OF sekretar gospodarske komisije. Da je moral odsek po štirimesečnem obstoju in delovanju gospodarskih komisij na to še opozarjati, kaže, kako težko se je mehanizem delovanja in odgovornosti odborov OF in njihovih gospodarskih komisij prebijal v dnevno prakso. Ker so že oktobra združili nekatera okrožja, je odsek opozoril na naloge združitve gospodarskih komisij in pri tem še na pravo izbiro kadra za gospodarske komisije novih okrožij. »Postavijo naj se odločni, zavedni tovariši, ki bodo znali v teh odgovornih časih izvršiti vse, često izredno težke naloge, ker najvišji tako vojaški kot civilni forumi poudarjajo večji pomen gospodarstva in nujno zahtevajo od političnih odborov izpolnitev vedno večjih gospodarskih, posebno prehrabnih nalog, zato svetujemo, da postavite na ta mesta res sposobne ljudi.« Nato je odsek zahteval poročila o škodi, ki jo je povzročila sovražnikova ofenziva, in pošiljanje rednih tedenskih poročil okrožnih gospodarskih komisij.

Odsek je v okrožnici tudi naročil, naj gospodarske komisije preprečijo sovražniku nadaljnji pokol prašičev tako, da same prično s takojšnjim klanjem prašičev, in to najprej po dolinah. »Lastnikom pustite samo po enega prašiča, le v slučaju, da družina šteje več kot deset članov, naj se pustita dva prašiča. Pri tem naj člani gosp. kom. postopajo z vso obzirnostjo. Tolmačijo naj ljudem nujnost te žrtve v korist prehrane naše vojske in da se prepreči odvzem teh prašičev po sovražniku. Prašiče plačajte takoj po maksimalnih cenah, ki so dovolj ugodne za prodajalce.« Naročil jim je, kako naj spravijo mast, da bo na voljo vojski v spomladanskih mesecih. Nato je še naročil zbirati nekatere pridelke in izdelke za vojsko (žganje, fižol itd.), pobirati narodnoosvobodilni davek, voditi vpisovanje posojila narodne osvoboditve, izplačevati podpore na dotedanji način, poslal jim je cenik, ki je bil šele takrat ponatisnjen, opozoril, da so tudi boni plačilno sredstvo itd.

Odsek je v okrožnici napovedal skorajšnji izid odloka o zaplembi premoženja izdajalcev in skrivačev. »Za izdajalce je predvidena popolna zaplemba vsega premoženja, za skrivače le delna. To zaplembo bodo vršili odredi, področja in vojaške edinice, toda le na predlog političnih odborov. Okrožni odbori naj vestno preuče vsak primer ter k zaplembi posežejo tudi člani gosp. kom. radi prevzema blaga in živine.« Odredil je tudi vodenje blagajniških knjig, uvedbo dežurnega funkcionarja iz rajonskega odbora OF ali rajonske gospodarske komisije pri partizanski enoti, ko ta prebiva v rajonu. Prav na koncu pa jim je sporočil: »*Osrednja gospodarska komisija* je razpuščena radi novo nastalega položaja, ki zahteva čimvečjo poveza-

nost gospodarskega odseka Upravne komisije z okrožnimi odbori in okrožnimi gospodarskimi komisijami.³⁰⁷

Decembra 1943 sta gospodarski odsek upravne komisije in ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije preuredila organizacijo prehrane narodnoosvobodilne vojske. Izdala sta okrožnico in navodila, ki so skoraj povsem obremenila s prehrano vojske okrožne gospodarske komisije. V tem pogledu je bila še posebej pomembna okrožnica, ki sta jo skupaj izdala oba navedena organa 1. decembra in »ki je ostala — kljub stalnim novim navodilom — v bistvu v veljavi prav do osvoboditve zlasti v drugih slovenskih pokrajinah.«³⁰⁸ Osrednja misel te okrožnice je bila skrajnejše varčevanje v vojski in na terenu in da »se prepreči gospodarska anarhija ter v bodoče zagotovi prehrana naši vojski in civilnemu prebivalstvu.«³⁰⁹ Kakor je dolžnost civilnega prebivalstva, da žrtvuje vse, kar je mogoče za svojo vojsko in si to takorekoč pritrga od ust, tako je tudi sleherni partizan, posebno pa vojaški funkcionar in politični delavec dolžan, da to žrtev razume in se enako omeji v svojih zahtevah,« je poudarila v uvodu.

Nato je okrožnica določila tri načine prehranjevanja vojske v novih razmerah, in to 1. prek gospodarskih komisij, 2. z nakupi vojaških intendantov in 3. iz zaplenjene imovine. Tu nas seveda zanima predvsem prvi način, ki ga je okrožnica takole opredelila: »Gospodarske komisije morajo: zbirati, nakupovati in vskladiščiti hrano za tekoče potrebe vojske, posredovati nakup vojaškim intendantom, pripraviti in očuvati zaloge rezervne hrane, katerih vojska ne sme črpati brez njihovega dovoljenja, stopiti takoj v stik z edinico, ki pride na njihov teren in ji biti na razpolago ves čas njenega bivanja na tem terenu (dežurstvo).« Tudi glede nakupov intendantov je okrožnica določala, da morajo biti v soglasju z ustreznimi gospodarskimi komisijami, »brez njih pa le, v koliko te ne poslujejo;« v nujnih primerih je potrebna celo njihova pismena odobritev ali pa odobritev ustreznega odbora OF. Določala je tudi, da je treba najprej nabavljati hrano iz ogroženih dolinskih predelov, četudi je to zvezano z večjimi napor. Okrožnica je določala tudi stroga merila in natančen način pridobivanja hrane iz zaplenjene imovine; ta način je imela za »izjemni vir preskrbe hrane« in ga je vojska lahko izvedla le v določenih primerih in »sporazumno s političnimi odbori

³⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 439/III, okrožnica odseka za gospodarstvo in prehrano 27. 11. 1943.

³⁰⁸ Dr. Metod Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov. Ljubljana 1969 (dalje: Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo), str. 57.

³⁰⁹ Prav tam.

OF«. Okrožnica je torej za vse tri načine preskrbe hrane določala *sodelovanje organov ljudske oblasti*.

Nato je okrožnica določila način plačevanja, in to z lirami in boni, ki jih je — kot že vemo — odlok IOOF izenačil z denarjem. Z lirami naj bi plačevali v predelih, ki so bolj izpostavljeni okupatorju. Vojaški intendantni so dolžni plačevati gospodarskim komisijam vso hrano, ki jo prejmejo od nje, v pomanjkanju denarja pa z ustreznimi potrdili. Vojska in gospodarske komisije morajo tudi voditi ustrezne blagajniške knjige in tudi knjige prejema in oddaje ali porabe blaga. Prav na koncu je okrožnica poudarila tudi potrebo tesnega sodelovanja med vojsko in gospodarskimi komisijami in odbori OF. Podpisala sta jo načelnik gospodarskega odseka Levstik in načelnica ekonomskega odseka Mihaela Dermastia.³¹⁰

Kaže, da ta okrožnica ni vnesla reda v nekaterih krajih in pri nekaterih enotah, saj je gospodarski odsek upravne komisije v svoji okrožnici 22. decembra ponovil nekatera določila dogovora od 1. decembra. Enako je storil tudi ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije z okrožnico 26. decembra, ko je ponovno zahteval skrajnje varčevanje z živino »kot našo trajno rezervo«, naročal, naj se enote oskrbujejo predvsem iz nižinskih predelov in izrecno prepovedal odkupovanje hrane v Beli krajini.³¹¹ Medtem so uvedli tudi posebne obrazce za izkazovanje potreb vojaških enot po hrani (t. i. trebovanja), nadzor nad potrošnjo živil v vojski in tudi nove tabele o prehrani vojakov. Če je takoj po nemški ofenzivi upravna komisija ugotavljala popolno anarhijo glede vprašanja vojaških rekvizicij in konfiskacij (zaplemb), je v drugi polovici januarja 1944 poročala, da se v tem oziru »na terenu več ne delajo s strani vojske večje napake«.

Gospodarski odsek upravne komisije je nato do ukinitve upravne komisije skrbel predvsem za dobavljanje živeža za narodnoosvobodilno vojsko in za razdeljevanje soli in drugih življenjskih potrebščin. Sol je vojska privržala iz Hrvaške in ga del porabila zase, drugi del pa dala za civilno prebivalstvo. Tako je 1. januarja 1944 dodelil kočevsko-ribniškemu okrožju eno tona soli za območje bivšega kočevskega okrožja in poldrugo tona za Suho krajino, cerkniškemu okrožju pa tudi poldrugo tona. Naročil je, naj sol razdelijo brezplačno, vendar naj upoštevajo potrebe in politične vidike, posebno naj upoštevajo tiste družine, ki nenehno prehranjujejo partizane, in tiste vasi, koder se premikajo partizanske enote.³¹² Isti dan

³¹⁰ Arhiv IZDG, f. 9/I, okrožnica 1. 12. 1943; Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo, str. 57.

³¹¹ Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo, str. 58—59.

³¹² Arhiv IZDG, f. 439/III, dopis gospodarskega odseka 1. 1. 1944.

je gospodarski odsek razdelil okrožjem na Dolenjskem in Notranjskem 100 000 cigar, in to vsakemu okrožju od 15 do 25 tisoč, pač glede na njegovo velikost.³¹³ Čez tri tedne je ponovno brezplačno razdelil sol in v pismu okrožnim odborom OF poudaril: »S tem v zvezi vršite primerne vaške sestanke, na katerih poudarjate karakter narodne oblasti, da celo v teh izrednih časih oskrbi prebivalstvo s tem tako važnim predmetom, kljub izrednim težavam, zvezanim s transportom celo iz Hrvaškega.«³¹⁴ Isti dan je razdelil vsakemu okrožju vžigalice, po istih merilih kot prej druge potrebščine.³¹⁵

Da bi zagotovil redno oskrbo partizanskih bolnišnic in breme enakomerno porazdelil na rajone, je gospodarski odsek 1. februarja ponovno določil posameznim bolnišnicam nakupovalna območja, ki so zajela večino Dolenjske in Notranjske. Rajonske gospodarske komisije na teh območjih so morale preskrbeti hrano predvsem za bolnišnice, nekatera živila (med, maslo, sir itd.) pa samo zanje.³¹⁶ Vendar so tudi potlej bile težave, kot je pokazal primer oskrbovanja slovensko-hrvaške partizanske bolnišnice na Gorjancih iz rajonov Stopiče in Št. Jernej.³¹⁷ Na očitek, da gorjansko podokrožje ne oskrbuje v redu partizanskih bolnišnic na Gorjancih, je rajonski odbor OF Št. Jernej odgovoril, da je intendantca te bolnišnice nekajkrat nakupila v rajonu hrano, in to 1577 kg koruze, 719 kg pšenice, 90 kg zmesi, 5 glav goveje živine itd. Rajonski odbor OF je tudi oskrboval z živili drugo postojanko (VPB-K) te bolnišnice, in to večinoma brezplačno.³¹⁸

Prve mesece po kapitulaciji Italije sta gospodarski odsek in vojska dobavljala ali zamenjavala življenjske potrebščine s Hrvaško, s čimer se je sodelovanje med Slovenijo in Hrvaško razširilo s političnega in vojaškega tudi na gospodarsko področje; to sodelovanje je nato trajalo do konca vojne in še dlje. Prvi podatki o tem sodelovanju so iz srede oktobra 1943. Takrat je gospodarski odsek poslal v ONOO Gorski kotar Ivana Gobca, da bi od tam dobavil 4 vagone soli, ki je bila v Delnicah, vendar je to preprečila nemška ofenziva. Gobec je nato nadaljeval pot v glavni štab NOV in PO Hrvaške, ki mu je dovolil prenos ali prevoz soli na slovensko ozemlje z otoka Paga ali iz Senja. Glavni štab NOV in PO Slovenije je za to dal na

³¹³ Arhiv IZDG, f. 439/III, dopis gospodarskega odseka okrožnim odborom OF 1. 1. 1944.

³¹⁴ Arhiv IZDG, f. 439/III, okrožnica gospodarskega odseka 23. 1. 1944.

³¹⁵ Arhiv IZDG, f. 439/III, okrožnica gospodarskega odseka 23. 1. 1944.

³¹⁶ Arhiv IZDG, f. 439/III, okrožnica gospodarskega odseka 1. 2. 1944.

³¹⁷ Arhiv IZDG, f. 439/III, dopis gospodarskega odseka okrožni gospodarski komisiji Novo mesto 16. 2. 1944.

³¹⁸ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo ROOF Št. Jernej 2. 3. 1944.

voljo sto mul in decembra 1943 in januarja 1944 so v več transportih spravili v Slovenijo okoli 21 ton soli. Prinesli so tudi pol milijona cigar, pol tone tobaka in cigaretni papir. To je bilo mogoče opraviti samo z največjo požrtvovalnostjo slovenskih in hrvaških partizanov ter hrvaškega civilnega prebivalstva. Nadaljnja dobava 15 vagonov soli, za katero so se konec decembra 1943 dogovorili v ekonomskem odseku glavnega štaba NOV in PO Slovenije s predstavnikoma glavnega štaba NOV in PO Hrvatske in ZAVNOH, je odpadla, ker je nemška vojska zasedla otok Pag in пристanišče Senj. Polovico soli je dobila slovenska vojska in drugo polovico civilno prebivalstvo; večino tobačnih izdelkov so razdelili vojski in manjši del civilnemu prebivalstvu. Oboje, sol in tobačne izdelke, so Hrvati dali brezplačno. Gospodarski odsek upravne komisije in ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije pa sta se jim oddolžila tako, da sta nakupila šest vreč raznega tekstilnega blaga in ga sredi decembra 1943 poslala ZAVNOH, glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske pa sta poslala skupno pet ton suhih gob. »Predvojna vrednost izmenjanega blaga bi bila s tem krita,« so ugotavljali pozneje. Poleg tega sta dala ONOO Pokupje brezplačno na voljo več kot 200 m³ lesa za obnovo požganih žumberških vasi in mu obljubila še nadaljnjih 500 m³.

Ko so enote 18. divizije NOV in POJ sodelovale v bojih v Gorskem kotaru, je ekonomski odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije januarja in februarja 1944 dobil od hrvaškega glavnega štaba sto zabojev vžigalic (vsak zaboj s 500 škatlicami). Razdelili so jih brezplačno slovenskemu prebivalstvu kot darilo hrvaškega naroda. Februarja 1944 se je komanda karlovškega vojnega področja morala umakniti na slovensko stran, kjer je prodala 50 zabojev vžigalic po 1 liro za škatlico. Tudi te so razdelili prebivalstvu, deloma zastonj in deloma po nabavni ceni.

Pozimi 1943—1944 so nekateri brezvestni hrvaški in slovenski ljudje na obmejnem območju začeli izkoriščati hudo pomanjkanje soli za nedovoljeno trgovino. Začeli so namreč zamenjevati sol in žito v razmerju 1 : 8, kar pomeni 8 kg žita za 1 kg soli. Da bi to preprečili, je odšel Osolnik konec leta 1943 na sedež okrajnega narodno-osvobodilnega odbora Čabar v Čabar in se z njim dogovoril za organizirano zamenjavo: okrajni NOO Čabar naj bi zbral sol in jo zamenjal s slovenskimi obmejnimi gospodarskimi komisijami za ustrezno količino žita ali krompirja. Vendar do uresničitve dogovora ni prišlo, in to deloma zaradi nespretnosti omenjenega odbora in deloma zaradi nerazumevanja hrvaškega prebivalstva, ki se ni odzvalo odborovemu pozivu za oddajo soli.

Nov dogovor za zamenjavo soli in drugih živil sta sredi februarja 1944 sklenila gospodarski odsek upravne komisije in zastopnik glavnega štaba NOV in PO Hrvatske. Dogovorila sta se za zamenjavo treh vagonov soli, ki je bila takrat v Gorskem kotarju, in to v razmerju 1 kg žita ali 3 kg krompirja za kg soli. Ko pa bi morali napraviti zamenjavo, je komanda goranskega vojnega področja izjavila, da je sol njena last in da jo je dobila od ZAVNOH za zamenjavo za hrano. Da bi vendarle opravili zamenjavo, se je odposlanec gospodarskega odseka upravne komisije Božo Košir 28. februarja v Delnicah dogovoril za zamenjavo s komando področja, in to za kg soli iz prvega vagona 1,5 kg žita in iz naslednjih dveh vagonov 2 kg. Vendar sta visok sneg in nemška ofenziva preprečila takojšnjo istočasno zamenjavo in so 1 vagon živil izročili Hrvatom vnaprej. Pozneje so po tem dogovoru zamenjali 5 t soli v Starem trgu ob Kolpi in 1 t v Čabru, zamenjava ostalih količin pa se je zavlekla v pomlad 1944.³¹⁹

Pozimi 1943—1944 so člani gospodarskega odseka, zlasti Komel in Žagar, odšli dobavljat, predvsem nakupovat hrano tudi na Primorsko. Tako je Komel konec januarja zagotovil koruzo, ki je — kot kaže — prispela celo iz Furlanije. Gospodarski odsek ga je 1. februarja pooblastil, da je nabavi čimveč in jo nato proda po nekoliko višji ceni (ker je uvožena, cenik pa je le krajevnega značaja) v okrožjih Notranjsko in Ribnica-Kočevje. Najsiromašnejšim naj dajo koruzo zastonj, denar zanjo pa naj prispevata okrožna organa ljudske oblasti.³²⁰ Do začetka februarja 1944 je gospodarski odsek upravne komisije razdelil okrožjem na Dolenjskem in Notranjskem skupno 10 ton (198 vreč) soli, 600 000 škatlic vžigalic, 100 000 cigar s papirčki, 350 kg tobaka itd.³²¹ Ne zasledimo pa nikakršnih podatkov o razdelitvi hrane civilnemu prebivalstvu; sodimo, da ni bilo kaj deliti; bilo je še premalo za narodnoosvobodilno vojsko.

Ohranila so se poročila okrožnih gospodarskih komisij in okrožnih odborov OF o tem, kako so razdelile sol, cigarete, vžigalice in druge potrebščine rajonom. V stiškem okrožju je vsak rajon dobil od 1000 do 1910 cigar, od 3 do 8 kg tobaka itd.,³²² v ribniškem okrožju pa je dobil vsak rajon celó od 1500 do 6000 cigar, od 3 do

³¹⁹ Arhiv IZDG, f. 450 part., poročilo gospod. odseka pred. SNOS 12. 5. 1944.

³²⁰ Arhiv IZDG, f. 439/III, pismo gospodarskega odseka Komelu 1. 2. 1944; Komelovo poročilo 8. 2. 1944.

³²¹ Arhiv IZDG, f. 475/III, pregled dela upravne komisije 8. 2. 1944; f. 439/III, poročilo gospod. odseka upr. kom. IOOF 10. 1. 1944.

³²² Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Grosuplje-Stična 25. 1. 1944.

9,5 kg tobaka itd.,³²³ v novomeškem okrožju pa od 900 do 1980 cigar, od 1 do 6,5 kg tobaka itd.³²⁴ V okrožju Grosuplje-Stična je dobil vsak rajon od 50 do 150 kg soli; razdelili so jo samo »najpotrebnejšim družinam« (0,30 kg), vžigalice pa vsem družinam (4 škatlice).³²⁵ V okrožju Ribnica so npr. sol razdelili samo med dva »najbolj potrebna rajona« (Loški potok in Banja Loka), »kajti če bi jo delili med vse rajone, bi prišla na posamezne družine tako majhna količina, da bi bilo nemogoče deliti«. ³²⁶ Glede razdelitve soli so se nekateri rajoni, npr. tisti pod Gorjanci, pritoževali, da je kljub dvema pošiljkama sploh niso dobili, nekateri pa celo dvakrat, in to naravnost od gospodarskega odseka upravne komisije, npr. rajon Dolenjske Toplice.³²⁷ Seveda so poročali, da takšno razlikovanje vpliva kvarno na ljudi in da ti zaradi pomanjkanja soli »trumoma hodijo v Novo mesto, kjer dobijo po prgišče soli za zelo visoke cene na črni borzi«. ³²⁸ Kaže, da so bili predeli, ki so bili na trdnem osvobojenem ozemlju (Bela krajina, Dolenjske Toplice itd.), glede prejemanja življenjskih potrebščin na boljšem kot odročni, blizu prejšnje nemško-italijanske državne meje na Dolenjskem ležeči kraji ali pa kraji, ki jih je nadziral okupator. Tja so jih okrožja pošiljala redkokdaj ali pa sploh ne. Tako je npr. okrožni odbor OF Grosuplje-Stična poročal: »V rajonu Dobrunje nismo razdelili tobaka oz. cigar civilistom, ker je ta rajon močno kontroliran po okupatorju in je zato razdelitev nemogoča.« ³²⁹ Narobe pa so imeli nekateri predeli možnost, da si nekatere življenjske potrebščine preskrbijo naravnost iz sosednje Hrvatske, in to z zamenjavo za druge predmete. Tako je npr. okrožna gospodarska komisija Ribnica nabavila pri okrožnem narodnoosvobodilnem odboru za Gorski kotar (Čabar) petdeset tisoč škatlic vžigalic in jih »plačala« s hrano, ki jo je zbrala pri razdeljevanju vžigalic.³³⁰ Iz nekega vira razberemo, da je bila tokrat cena takšna: kilogram soli za tri kg krompirja ali kg koruze.

Proti koncu januarja 1944 je upravna komisija v svojem prvem ohranjenem in obsežnejšem poročilu ugotavljala, da je po nemški ofenzivi skupaj z ekonomskim odsekom glavnega štaba NOV in PO Slovenije načelno uredila vprašanje prehrane vojske in druga pe-

³²³ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Ribnica 27. 1. 1944.

³²⁴ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Novo mesto 2. 2. 1944.

³²⁵ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Grosuplje-Stična, 31. 1. 1944.

³²⁶ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Ribnica 1. 2. 1944.

³²⁷ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročila OOOF Novo mesto 2. 2. 1944; podokrožnega odbora OF Št. Jernej 9. 12. 1943 in ROOF Stopiče 24. 1. 1944.

³²⁸ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Novo mesto 2. 2. 1944.

³²⁹ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OOOF Grosuplje-Stična 25. 1. 1944.

³³⁰ Arhiv IZDG, f. 439/III, poročilo OGK Ribnica 3. 2. 1944.

reča vprašanja, tudi finančna. Ugotavljala je, da so gospodarstveniki v vojski lažje razumeli gospodarska in prehranjevalna vprašanja, ker so nekateri prej delali v upravni komisiji in so nato lahko skupaj rešili ta vprašanja v vojski in na terenu. Na civilnem področju je bila prva naloga upravne komisije preureditev gospodarskih komisij, ki so nosile na terenu glavno breme gospodarstva in prehrane. Pri tem je upoštevala izkušnje iz obdobja svobodnega ozemlja in nemške ofenzive, mobilizacijo moških v narodnoosvobodilno vojsko, potrebo povezanosti s političnimi aktivisti in njihovim delom itd.

Zelo zmanjšan aktiv upravne komisije je mogel zajeti ves teren le tako, da so vsi člani obiskovali okrožja in rajone in neposredno dajali smernice in pobude za reševanje perečih gospodarskih in drugih vprašanj. Obenem so skupaj z zastopniki vojske obiskali štabe divizij, brigad, odredov in vojnih področij in na konferencah štabov, intendantov in aktivistov OF s terena dali smernice za nadaljnje sodelovanje. Mimogrede so prirejali konference in vzgojne tečaje (do dveh dni), v katerih so se udeleženci seznanili z osnovnimi gospodarskimi in upravnimi pojmi ter s konkretnimi gospodarskimi, prehranjevalnimi in finančnimi vprašanji.

Glavni politični vprašanji, ki so ju nekateri člani upravne komisije, zlasti še Osolnik in Levstik, kot aktivisti OF konec leta 1943 in začetek leta 1944 obravnavali na terenu, sta bili: 1. vpisovanje posojila narodne osvoboditve in 2. popularizacija sklepov drugega zasedanja AVNOJ. Tako je npr. Osolnik konec decembra 1943 in začetek januarja 1944 delal na Notranjskem, in tudi v januarju sta Osolnik in Levstik opravljala predvsem politično delo. Dr. Milavec je tisti čas pregledal zdravstvene razmere v Beli krajini in opozoril odbore OF na zdravstveno skrbstvo, Komel in Žagar sta se s posebnimi pooblastili ukvarjala z nakupi blaga na Primorskem, dr. Pavlič je bil na sedežu komisije in v odsotnosti sekretarja Osolnika vodil tekoče posle komisije, predvsem vzdrževal zveze z ekonomskim odsekom glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter vodil razdeljevanje življenjskih potrebščin, o čemer smo že govorili; Eržena pa so z odobritvijo izvršnega odbora OF določili za nadzornika finančnega poslovanja po okrožjih in je najprej začel s tem delom v Beli krajini. Ob tem delu se je aktiv občasno (od 15 do 20 dni) sestajal in so si člani izmenjali izkušnje ter se dogovorili za nadaljnje delo.

Še med nemško ofenzivo (25. oktobra) so osrednjo gospodarsko komisijo razpustili kot »nepotrebno vmesno stopnjo« med gospodarskim odsekom upravne komisije in okrožnimi gospodarskimi komisijami. V vseh okrožjih, ki so jih itak združili še pred nemško ofenzivo, so v sporazumu z novimi okrožnimi odbori OF preuredili

okrožne gospodarske komisije kot tehnične gospodarske organe odborov OF kot temeljnih organov ljudske oblasti. Medsebojna povezanost in odgovornost se je izražala v tem, da so bili gospodarski referenti odborov OF obenem sekretarji gospodarskih komisij. Okrožne gospodarske komisije so omejili na 4—5 članov, rajonske pa odpravili in so se rajonski gospodarski referenti za svoje delo posluževali vaških referentov, ki so imeli ponekod 2—3 pomočnike, nesposobne za vojaško službo. Gospodarske komisije in gospodarski referenti so imeli takrat te naloge: 1. pregled gospodarskih razmer na območju, 2. prehrano vojske, stalnih baz in aktivistov OF, 3. pravično porazdelitev gmotnih bremen, 4. dežurstvo v vsaki vojaški enoti na svojem območju za nabavo živeža, 5. nakupovanje hrane, pripravljanje in skladiščenje rezerv, 6. prevoze in prenose blaga za vojsko in teren, 7. izdajanje gmotne pomoči v naravi civilnemu prebivalstvu, 8. skrb za gospodarska vprašanja in pobude za dvig gospodarstva, 9. skrb za obdelavo razlašene posesti, 10. zbiranje kož in industrijskih surovin itd. Gospodarski odsek upravne komisije je uvedel štirinajstdnevno konferenco okrožnih gospodarskih komisij z vsemi rajonskimi gospodarskimi referenti. Upravna komisija je bila še kar zadovoljna s prizadevanji in delom okrožnih gospodarskih komisij in gospodarskih referentov, menila pa je, da vojaške enote prehranjevalno funkcijo gospodarskih komisij čestokrat razumejo tako, kot da bi one imele na voljo vsa sredstva in skladišča kot v mirnih časih.

Glede gospodarskih vprašanj je upravna komisija sodila, da je treba skrbeti za čimboljše pridelovanje na zemlji in da bi celo dvignili pridelek kljub pomanjkanju delovne sile, umetnih gnojil in vprežne živine. Zato je izdala obširna navodila za pravočasno in čimboljšo obdelavo zemlje ter uvedla ustrezno kampanjo po odborih OF s pritegnitvijo organizacij SPŽZ in ZSM. Opozorila je na medsebojno pomoč pri obdelovanju polj z razpoložljivo vprežno živino in na shranitev večje količine jarega žita za spomladansko setev. Obenem je opozarjala na skrb za ohranitev živinoreje, predvsem na racionalno črpanje klavne živine, prepoved klanja mlade živine (telet in prašičev), zaščito plemenske živine, preskrbo večjih krajev s plemenskimi prašički itd.

Gospodarski odsek je tisti čas mučilo tudi vprašanje gospodarsko pasivnih obmejnih krajev. Tožil je, da dnevno odnašajo prebivalci Gorskega kotarja iz pasivnih slovenskih obmejnih predelov, ki so že povsem izčrpani, na cente hrane. Poskusi dogovorov s hrvaškimi političnimi organi niso rodili sadov niti ne lastne akcije, da bi kako drugače zatrli tihotapstvo in črno borzo ter pomagali hrvaškim narodnoosvobodilnim odborom v organizirani obliki z večjo količino

hrane. Zelo ga je vznemirila novica, da so iz Hrvatskega primorja ljudje prinesli tovor soli na 80 oslih in izsilili zamenjavo: kg soli za 8 kg žita ter da so naknadno ugotovili, da je sol imela večji odstotek strupene kalijeve soli.

Kar se tiče gozdarstva, je bivši član osrednje gospodarske komisije Sevnik po nemški ofenzivi nadaljeval z delom prek uprave za razlaščno gozdno veleposest, ki je še naprej prek odborov OF oskrbovala prebivalstvo z drvini in gradbenim lesom, obenem pa skrbela za ohranitev gozdnega bogastva in za nadzor nad izsekavanjem gozdov. Z razdeljevanjem drv in gradbenega lesa se je marsikje na ta način zelo ugodno uveljavila ljudska oblast.

Za *industrijsko področje* je upravna komisija ugotavljala, da je takoj po nemški ofenzivi nanj, še posebno v usnjarsko industrijo, posegla narodnoosvobodilna vojska. V usnjarne so komande vojnih področij postavile komisarje. Ekonomski odsek glavnega štaba je sodil, da bo februarja 1944 obuta vsa vojska in bi marca lahko že večino usnjarskih izdelkov prodali civilnemu prebivalstvu. Do druge polovice januarja 1944 so namreč okrožnim odborom OF nakazali le manjše količine usnja (po pet kruponov na rajon).

Navedli smo že delo gospodarskega odseka upravne komisije pri razdeljevanju nekaterih življenjskih potrebščin. Obenem je zbiral razno blago, da bi ga izmenjal z blagom iz Hrvatske. Za ta namen je nakupil okoli pet ton suhih gob ter nekaj manufakturnega blaga. Organiziral je mnoge kanale za dobavo raznih potrebščin iz Primorske in tudi z zasedenih predelov, celo iz Ljubljane. Oskrboval je partizanske bolnišnice z mlekom, sirom, surovim maslom, medom (zapora prodaje zasebnikom), za kar je vzpostavljajal tudi osrednjo mlekarno v Beli krajini, in z žganjem za razkuževalne namene in so nekatere gospodarske komisije skrbele za prekuhavanje vina v žganje. Gospodarske komisije so tudi spravljale hrano za pomladanske mesece in so si zbrale ustrezne zaloge; kljub temu, da je npr. Bela krajina vsak dan prehranjevala mnoge ustanove in enote narodnoosvobodilnega gibanja, je njena okrožna gospodarska komisija vskladiščila 4 t moke, 7 t žita (predvsem pšenice), 5 t koruze in ječmena, 30 t zmesi, 25 t krompirja, 30 t fižola, 3 t masti, 0,5 t slanine itd. Gospodarske komisije so pri svojem delu premagovale tudi mnoge prometne in transportne težave, še posebej pri dobavi življenjskih potrebščin iz Hrvatske in z zasedenih predelov. Iz ogroženih nižinskih predelov so živila in živino odpravljali v varnejše kraje in v gospodarsko pasivne predele. Upravna komisija si je tudi tisti čas prizadevala za čimboljši nadzor nad cenami življenjskih potrebščin in je s posebno anketo začela zbirati podatke za izdelavo novega cenika.

Na področju *vzgoje in izobrazbe* upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje ni nadaljevala svojega dela. V upravno komisijo se ni vrnil nihče iz njenega prosvetnega odseka, čigar načelnik Zemljak je sredi januarja 1944 postal član Znanstvenega inštituta pri izvršnem odboru OF. Tako je šele 20. januarja 1944 referent za narodno vzgojo in prosveto pri IOOF Franjo Lubej izdal okrožnico za okrožne odbore OF za uvedbo pouka na šolah. V začetku je povedal, da je nemška ofenziva preprečila začetek pouka na ljudskih, meščanskih in srednjih šolah in da se po ofenzivi ni posvečalo dovolj pozornosti za uvedbo pouka. Naročil je, naj v krajih, kjer ne grozi nevarnost neposrednih nemških vdorov, takoj začne s poukom na ljudskih šolah v mejah možnosti. Poučujejo naj po smernicah odseka za narodno vzgojo in prosveto iz oktobra 1943, in to tisti učitelji in učiteljice, ki jih je nastavila upravna komisija. Okrožni odbori OF imajo pravico, da v svojem okrožju nameščajo in premeščajo učiteljstvo, seveda v soglasju z referenti za ljudske šole v okrožju. Opozoril jih je tudi na potrebo čuvanja šolskega inventarja, še posebno knjižnic. »Slovenske knjige so uničevali Italijani, jih uničujejo Nemci, ne uničujmo jih še mi sami!« Nadaljnja navodila se tičejo obveznosti poročanja. Lubej si je pridržal pravico, da postavlja okrožne referente za ljudske šole, kjer teh še ni, in to po zaslišanju okrožja. Dajal bo »le načelna, splošna in okvirna navodila, dočim naj okrožni odbori in prosvetni referenti rešujejo prosvetna in vzgojna vprašanja čimbolj samostojno v duhu narodnoosvobodilnega boja, z razumevanjem potreb in v okviru možnosti.«³³¹

Iz okrožnice se vidi, da je izpadel odsek za narodno vzgojo in prosveto upravne komisije. Niso ga obnovili, ker so že mislili na splošno preureditev uprave. Iz ohranjenih poročil s terena ni mogoče ugotoviti, kje na Dolenjskem in Notranjskem so januarja in v prvi polovici februarja 1944 odprli šole in začeli s poukom. Ko je Lubej na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju poročal o vzgoji, prosveti in kulturi, je navedel, da je pouk v Sloveniji na 150 partizanskih šolah s 320 učitelji, vendar ni povedal, koliko šol je na Primorskem in koliko na Dolenjskem in Notranjskem.³³²

Na *finančnem področju* je upravna komisija prek svojega odseka za finance in finančnih referentov v okrožnih odbori OF na osvobojenem ozemlju reševala pomembne naloge, in to postopoma in po redu, ki so ga določale potrebe, predvsem politični vidiki. Te naloge

³³¹ Arhiv IZDG, f. 432/III, okrožnica IOOF št. 503/44-K dne 20. 1. 1944. O tej okrožnici glej Viktor Smolej: *Partizanske srednje šole*, str. 160 in str. 255, op. 12.

³³² Pavlič-Smolej: *Partizansko šolstvo na Slovenskem*, str. 276

so bile: 1. izplačevanje plač ali preživnin in podpor, 2. ureditev knjiženja pri vseh odborih OF in njihovih gospodarskih komisijah, 3. razpis in izvedba podpisovanja posojila narodne osvoboditve, 4. uvedba mesečnega poročanja zaradi pregleda vsega poslovanja in 5. uvedba nadzora.

Zaradi prevzetih obvez prejšnjega upravnega aparata (izplačevanje plač državnim in samoupravnim nameščencem) in tudi zaradi novih razmer (izplačevanje podpor mnogim družinam mobilizirancev in velike nabave za narodnoosvobodilno vojsko, ki je z mobilizacijo zelo narasla) je nastopilo veliko pomanjkanje gotovine, ker so bile na voljo le majhne količine denarja pri prejšnjih gospodarskih in upravnih ustanovah in denarnih zavodih. S prevzemom vse razpoložljive gotovine, z najemanjem kratkoročnih posojil in vnovčevanjem bonov je odsek za finance prebil najtežjo preizkušnjo, izpolnil prevzete obveze in s tem tudi uspel politično. Po nemški ofenzivi pa ni mogel več izplačevati preživnin po enotnem načelu in v predvideni višini, temveč so njihovo višino določali od primera do primera in glede na gotovinska sredstva v posameznih okrožjih. Podpore so izplačevali tudi po sovražni ofenzivi na vsem ozemlju, ki ga je nadzirala narodnoosvobodilna vojska, vsem, ki niso imeli lastnih sredstev za kritje najnujnejših življenjskih potreb.

Finančni odsek OOOF Grosuplje je npr. v začetku decembra ugotavljal, da bi potreboval najmanj 600 000 lir samo za podpore revnim prebivalcem, zlasti pogorelcem. »So predeli v Suhi krajini, ki je že itak po naravi revna, popolnoma požgani, ljudje stanujejo na prostem skoro brez obleke in hrane,« je poročal in prosil za 300 000 lir v gotovini za plače za mesec december in za podpore, medtem ko je za drugo predvideval, da si bo okrožje preskrbelo samo z nabiralnimi akcijami.³³³ Konec decembra je isti poročal, da je prejel 800 000 lir in jih 600 000 izročil okrožni gospodarski komisiji, ostanek pa porabil za izplačilo podpor javnim nameščencem. »V tekočem mesecu so bile izplačane podpore številnim siromašnejšim družinam in javnim nameščencem ter upokojemcem po vseh rajonih, kjer nam je momentalni položaj dopuščal. Davek se pobira zadovoljivo. Pri podeljevanju podpore se je upoštevalo prvenstveno socialno stanje posameznih družin in številčno stanje družine. Politični uspeh pri podeljevanju podpor je bil zelo uspešen,« je poročal.³³⁴ Dne 10. decembra 1943 je finančni odsek pri OOOF Grosuplje poročal, da je zaradi sovražni-

³³³ Arhiv IZDG, f. 440/I, pismo finan. odseka OOOF Grosuplje 9. 12. 1943.

³³⁴ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. odseka OOOF Grosuplje 31. 12. 1943.

kove ofenzive lahko nadaljeval z delom šele 4. decembra, da so mu med ofenzivo iz skrivališča odnesli ves arhiv, da bi za kritje vseh potreb v novembru potreboval 260 000 lir, da še ni izvedel popolne združitve s stiškim okrožjem in da ima okrožna blagajna 32 783,88 din gotovine.³³⁵

Okrožni odbor OF Novo mesto je v svojem poročilu navedel tudi »obračun za leto 1943« in povedal, da ga ni mogoče dati natančno, »kajti rajonski odbori, razen gospodarskih komisij, niti niso imeli znatnejšega denarnega poslovanja, kajti posle za izplačevanje javnih nameščenecv so opravljala podokrožja, ki so poslala plačilne spiske s podpisi prejemnikov — finančnemu odseku okrožnega odbora, kar je pa vse ob nemškem vdoru ostalo v Novem mestu.«³³⁶

Ko je okrožni odbor OF Novo mesto to poročal, se je pritoževal, da mu je IOOF obljubil podrobnejše smernice za pobiranje narodnega davka, vendar jih še ni dobil. Zato je svetoval rajonskim odborom OF, naj pobirajo davek po lastni presoji. »V glavnem naj obdavščijo vsakega toliko, kolikor mislijo, da lahko plačuje. Vendar se to vprašanje pobiranja davka z malimi izjemami ni premaknilo z mrtve točke.« Redneje so pobirali trošarino, ki je je bilo manj, ker sta bila omejena trgovina z vinom in gostilniško poslovanje. Tožil je tudi, da se bon še ni popolnoma uveljavil kot plačilno sredstvo in omenil špekuliranje, da nekdo plača z bonom za sto lir in mu mora nekdo vrniti razliko v gotovini.³³⁷

Glede bonov kot plačilnega sredstva je tudi okrožni odbor OF za Notranjsko (bivši okrožji Cerknica in Vrhnika) januarja 1944 poročal: »Glede prometa z boni je tukaj še vedno v težkem stanju, vzrok za to je v tem, da naše okrožje, kar je del bivšega cerkniškega okrožja, leži tesno ob meji še okupiranega ozemlja bivšega vrhniškega okrožja. Vse blago, ki je prihajalo v območje našega rajona, je prišlo iz Rakeka, kateri je še vedno v rokah Nemcev in domobrancev. Od tam dobi ljudstvo predvsem sol, petrolej in druge potrebščine. Zaradi tega ljudje, kar imajo za prodati, prodajo proti plačilu v lirah.«³³⁸

Zaradi daljšega izpada dohodkov so okrožja občutila hudo pomanjkanje denarja. Zato jim je odsek za finance upravne komisije v drugi polovici decembra priskočil na pomoč z večjimi vsotami. Tako je stiško-grosupeljskemu, novomeškemu, ribniškemu in no-

³³⁵ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. odseka OOOF Grosuplje 10. 12. 1943.

³³⁶ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Novo mesto 1. 2. 1944.

³³⁷ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Novo mesto 1. 2. 1944.

³³⁸ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. odseka OOOF Notranjska januar 1944.

trajnskemu okrožju poslal po 800 000 lir, od tega po 500 000 lir v gotovini in po 300 000 lir v bonih, da bi lahko izplačevala podpore uradnikom in uslužbencem, pokojnine in invalidnine ter socialno pomoč itd.

Ko se je razširilo delo finančnih referentov pri okrožnih in rajonskih odborih OF, je postal nemogoč prejšnji način njihovega dela. Prej so namreč oni obračunavali le posamezne zneske in je tako po obračunu ves ta denarni promet izpadel iz evidence. Zato je odsek z okrožnico 17. januarja 1944 uvedel redno knjiženje v knjige in se je z uvedbo enotnega, povsem enostavnega knjiženja (enako tudi v vojski) približal urejenemu načinu poslovanja. V vsakem okrožju je morala biti osrednja blagajna in poseben član okrožnega odbora je moral biti pooblaščen za opravljanje finančnih poslov. Okrajni odbori OF so morali vsak mesec obračunavati okrožnim odborom, ti pa finančnemu odseku upravne komisije; večina teh poročil se je ohranila.³³⁹

Poleg političnih vidikov je tudi pomanjkanje gotovine zahtevalo razpis posojila narodne osvoboditve. Kot smo videli, so bile priprave na posojilno kampanjo v polnem teku in sta imela izvršni odbor OF in upravna komisija po razgovorih s predstavniki industrije in trgovcev že v tistih dneh zagotovilo za uspeh posojila. Nemška ofenziva je prekinila pravkar začeto vpisovanje in se je posojilna kampanja dejansko začela šele po ofenzivi. Nemška zasedba Novega mesta, Kočevja, Grosupljega, nenehen sovražnikov nadzor ribniške doline in območja med Novim mestom in Stično ter bivšo nemško-italijansko mejo na Dolenjskem so otežili posojilno kampanjo na terenu in pri imovitejših slojih prebivalstva. Ko se je slovenska delegacija vrnila z drugega zasedanja AVNOJ, je izvršni odbor OF podaljšal rok za vpisovanje posojila. Odsek za finance upravne komisije je 23. decembra izdal okrožnico okrožnim odborom OF o finančnem poslovanju in o posojilni kampanji. 12. januarja 1944 pa jih je pozval, naj takoj poročajo o izvajanju posojilne kampanje. Opozoril jih je, da lahko sprejemajo tudi hranilne knjižice, vendar le od tistih denarnih zavodov, ki so na terenu, nadziranem po narodnoosvobodilni vojski.³⁴⁰

Vendar je vpisovanje posojila narodne osvoboditve potekalo razmeroma počasi. Tako so do srede februarja 1944 v novomeškem okrožju vpisali 795 000 lir in je upravna komisija ugotavljala, da je

³³⁹ Arhiv IZDG, f. 432/III, okrožnica IOOF št. 67/44—0 dne 17. 1. 1944.

³⁴⁰ Arhiv IZDG, f. 440/I, okrožnica finan. odseka UK 23. 12. 1943 in dopis 12. 1. 1944.

odziv »viden predvsem pri malih ljudeh in še celo v krajih, kjer so se stalno kretale naše edinice«, da so »primeri, kjer so ljudje tako-rekoč žrtvovali zadnje lire za posojilo«, in da je odziv pri socialno močnejših slojih »neprimerno slabši«. ³⁴¹ Okrožni odbor OF Bela krajina je mesec prej poročal, da je zbral 1 183 673 lir posojila. »Skupno z naturalijami vred bo znašalo narodno posojilo v našem okrožju okrog 1 600 000 lir,« je zagotavljal. ³⁴² Finančni odsek pri okrožnem odboru OF Stična-Grosuplje je konec leta 1943 poročal: »Posojilna kampanja se je pričela v okrožju takoj po prejemu prvotno odposlanih obveznic. Kampanja, žal, ne poteka tako, kakor želimo. Velik del terena nadzira še vedno okupator ter s tem onemogoča delo našim rajonskim aktivistom.« ³⁴³ Po že omenjenem pozivu finančnega odseka upravne komisije pa je poročal: »Posojilna kampanja v tukajšnjem okrožju je v polnem teku. Žal, ne uspeva tako, kakor smo pričakovali. Podvzeli smo vse mogoče mere, da bo uspeh čim boljši. Največje ovire, ki onemogočajo ugoden uspeh, so: 1. pomanjkanje gotovine, 2. kontrola okupatorja nad delom okrožja, 3. nerazumevanje nekaterih rajonskih funkcionarjev, 4. strah pred domobranstvom, 5. naložbe denarja v hranilnicah izven našega območja.« Zbranih je imel le okoli 150 000 lir. ³⁴⁴

Razmeroma malo so posojila narodne osvoboditve do srede januarja 1944 vpisali v okrožju Ribnica (bivša okrožja Ribnica, Velike Lašče in Kočevje). Skupno so vpisali 102 400 lir, od tega so rajonski aktivisti v Ribnici zbrali 47 800 lir. ³⁴⁵ Vendar so do srede februarja ta znesek več kot podvojili, saj so zbrali 255 400 lir, od tega aktivisti rajona Ribnica 133 400 lir, na drugem mestu pa je bil gospodarsko nerazviti rajon Banja Loka s 40 200 lirami. ³⁴⁶ Približno isti čas (sredi januarja 1944) je OOOF za Notranjsko (bivši okrožji Cerknica in Vrhnika) poročal: »Finančno stanje na terenu našega okrožja je zelo nizko, razlog za to je ta, da že dve leti ni ljudstvo imelo nobenega zaslužka, to zaradi tega, ker edini dohodek, ki ga ima tukajšnje prebivalstvo, je bil od prodaje, vožnje in obdelave lesa. To pa že ves

³⁴¹ Arhiv IZDG, f. 452/III, poročilo upravne komisije IOOF 17. 2. 1944. Glej tudi poročilo fin. odseka OOOF Novo mesto 1. 2. 1944, arhiv IZDG, f. 440/I.

³⁴² Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Bela krajina 18. 1. 1944.

³⁴³ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. odseka OOOF Stična-Grosuplje 31. 12. 1943.

³⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. odseka OOOF Stična-Grosuplje 17. 1. 1944.

³⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Ribnica 15. 1. 1944.

³⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo OOOF Ribnica 10. 2. 1944.

ta čas popolnoma stoji. S pobiranjem posojila narodne osvoboditve smo začeli že v preteklem mesecu, in sicer samo v rajonu Loška dolina, kateri je bil prost od okupatorja. Sedaj pa so se tudi po drugih rajonih bivšega cerkniškega okrožja prilike izboljšale, po teh rajonih smo začeli s kampanjo za posojilo. Po dosedanjih podatkih je z ozirom na gospodarsko stanje ljudstva ta akcija kar lepo uspela. Med ljudstvo smo razdelili oziroma plačali za kupljeni živež 216 000 lir, kar je imelo velik odmev pri pobiranju posojila, ker so nekateri rade volje dali v posojilo, čim so prišli do denarja.«³⁴⁷

Čeprav so bili zneski vpisanega posojila narodne osvoboditve po okrožjih zelo različni, pa ni mogoče sklepati ničesar o večji ali manjši pripravljenosti prebivalstva posameznih okrožij za žrtvovanje. Vojaške in politične razmere so bile namreč od okrožja do okrožja zelo različne; popolnoma svobodno okrožje je bila samo Bela krajina, v drugih so bili svobodni le majhni deli.

Odsek za finance si je po nemški ofenzivi tudi prizadeval, da bi dobil pregled nad vsem finančnim poslovanjem na Dolenjskem in Notranjskem. Samo z že omenjeno uvedbo enotnega knjiženja tega ni mogel doseči in je zato s februarjem 1944 uvedel še mesečno poročanje na posebnih tiskovinah. Ko so naloge finančnih referentov zelo narasle in so morali takorekoč čez noč iz skromnih blagajniških poslov preiti v obširno poslovanje, je nastala potreba po nenehnem nadzoru nad tem delom. Okrožne blagajne je nadziral načelnik odseka Repič, rajonske pa Eržen. Problemi, ki jih je v drugi polovici januarja 1944 ugotavljal odsek za finance, so bili: 1. pomanjkanje drobiža, ker so se boni glasili samo na večje zneske, lirske novčance pa niso zadoščale potrebam, 2. vprašanje davkov, za katero je odsek menil, da ga ni mogoče rešiti, ker davka ni mogoče predpisati predvsem tam, kjer bi bil glavni vir dohodka, tj. v industriji in trgovini ter deloma obrti, 3. urejanje denarnega obtoka, ki je bil popolnoma nenaraven, ker sta vojaška in civilna uprava izdajali velike zneske, denar je zastajal pri zasebnikih in ni našel poti nazaj.

Na *zdravstvenem področju* so bile največje težave zaradi pomanjkanja zdravnikov za civilno zdravstvo, ker so zdravnike večinoma mobilizirali v narodnoosvobodilno vojsko ali pa so prosto-voljno odšli vanjo. Odsek je skušal zdravnike, ki jih je imel na voljo, razporediti po vseh okrožjih. Do druge polovice januarja 1944 je odsek obnovil dve civilni bolnišnici, in to v Kanižarici pri Črnomlju in v Ribnici na Dolenjskem. Organiziral je tudi depedikulacijske

³⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 440/I, poročilo finan. ods. OOOF Notranjska januarja 1944.

postaje, predvsem ob hrvaški meji zaradi nevarnosti pegavice. Od nalezljivih bolezni se je le v Beli krajini pojavil trebušni legar, ki pa so ga do druge polovice januarja zatrli z zaščitnim cepljenjem. Da bi izurili pomožno zdravstveno osebje, je odsek pozval okrožne odbore OF in aktiviste OF, naj pošiljajo ustrezne ljudi s terena na tečaje za bolničarje in higienike, ki so jih prirejali redno vsak mesec v kakšni partizanski vojaški bolnišnici. Najnujnejša zdravila za civilno prebivalstvo je odsek za narodno zdravstvo naročal pri sanitetnem odseku glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki je zdravila lahko nabavljal iz večjih mest blizu osvobojenega ozemlja, verjetno jih je pa tudi že dobival od zaveznikov. Za zdravila je odsek za narodno zdravstvo plačal sanitetnemu odseku glavnega štaba 400 000 lir, ki jih je dobil od finančnega odseka upravne komisije. Odsek za narodno zdravstvo in okrožni zdravstveni referenti so z letaki in predavanji zbujali med prebivalstvom razumevanje za zdravstvene in higienske potrebe.

V drugi polovici januarja 1944 je upravna komisija čutila vedno večje težave na področju *socialnega skrbstva*. Podpore, ki so jih dodeljevali okrožni in rajonski odbori OF, so bile zelo majhne. Kjer je le bilo mogoče, so pomoč dodeljevali v hrani in drugih življenjskih potrebščinah. V najsiromašnejših krajih so že poskušali urediti javne kuhinje. V grosupeljskem-stiškem okrožju so iz gradiva bivšega italijanskega okupatorja zgradili zasilna bivališča za begunce, ki so se tja umaknili pred nasiljem nemškega okupatorja in njegovih domobranskih sodelavcev; v požganih naseljih pa so obnovili enosobne domove domačinom, da bi jim omogočili obdelavo opuščenih polj.

Upravna komisija za osvobodeno slovensko ozemlje je v drugi polovici januarja 1944 ugotavljala, da je združitev okrožij in rajonov, ki smo jo mi že prikazali, rodila zelo lepe sadove in da je zlasti združitev rajonov sprostila sile aktivistov OF in jim omogočila širše udejstvovanje. Sodila pa je, da je odnos organov oblasti do prebivalstva postal preveč birokratski, in to v predelih, kjer so lahko že dalj časa delovali nemoteno. Zlasti, kjer gospodarski ustroj ni bil dovolj prepojen s političnim delom, je zapadel v to napako. Tudi politični funkcionarji so marsikje podlegali pisarniškem načinu dela in izgubljali živi stik s terenom. Člani upravne komisije so to napako povsod ostro kritizirali. Ugotavljali so tudi, da odbori OF niso čutili dovolj problemov, ki so se porajali na terenu in niso znali dovolj razgibati osnovne skupnosti, na kateri bodo morali graditi svoje delo, tj. vaške skupnosti na čelu s širokim vaškim odborom OF. »Na ta način ostaja vse polno vprašanj na terenu neizgovorjenih

in nerazčiščenih, kar lahko občutno omaje navezanost ljudi na OF in našo oblast,« je ugotavljala upravna komisija. Pritoževala se je tudi, da so nekateri aktivisti OF pokazali popolno brezbržnost do reševanja upravnih in gospodarskih vprašanj, kar je imelo za posledico, da upravno delovanje ni bilo tako učinkovito, kot bi moralo biti.³⁴⁸

K poročilu upravne komisije je referent za kmetijstvo Berkopec priložil predloge gospodarskega odseka za nadaljnje vodenje kmetijstva in prehrane. Napisal jih je v obliki gesel in opozoril tudi na probleme.³⁴⁹ Vendar se je s temi problemi ubadal novi organ ljudske oblasti, tj. poseben odsek predsedstva SNOS.

V nekem pogovoru s sekretarjem upravne komisije Osolnikom je Boris Kidrič predlagal, »da bi se osnovali pod vodstvom upravne komisije posebni 14-dnevni tečaji za vzgojo funkcionarjev v naših odborih oblasti«. Aktiv upravne komisije je ta predlog obravnaval in pritrdil Kidričevemu mnenju, da aktivisti res potrebujejo takšno vzgojo. Do takrat so namreč temu namenu služili zbori aktivistov, ki so jih v okrožjih vsake tri tedne poleg instruktorjev IOOF vodili člani upravne komisije. Vendar je aktiv menil, da je prednost takšnega načina vzgoje prek zborov v tem, »da je prožen, vzame ljudem na terenu manj časa naenkrat, je pogost in vsakokrat načne nova vprašanja, ki se sproti porajajo, jim konkretno nakaže reševanje, obenem pa nam omogoča kontrolo nad njihovim delom in nas tesneje poveže s terenom«. Za daljše tečaje pa je aktiv menil, da bi dali aktivistom splošne pojme, ki jih potrebujejo za tekoče in tudi za bodoče delo, vendar bi težko za daljši čas odtegnili aktiviste terenu; poleg tega sedemčlanski aktiv upravne komisije ne bi mogel več opravljati svojega rednega dela, če bi se ves posvetil vzgoji aktivistov OF. Zato je predlagal, da bi ohranil dotedanji način dela, in to tako, da bi člani Osolnik, Berkopec in Repič ponovno obiskali vsa okrožja in na zbore aktivistov imeli ustrezne referate: Osolnik »političen referat v zvezi s političnimi in ostalimi nalogami aktivistov, o organih naše oblasti, njihovem značaju, vlogi in osebi aktivista v tej funkciji, o napakah, ki se pri tem pojavljajo, odnosu do ljudi itd.«, Berkopec »referat o gospodarskih in prehranjevalnih vprašanjih v okviru dela aktivistov v OF« in Repič »finančna vprašanja, davki, podpore, kontrole novoletnih bilanc, blagajniških knjig itd.«³⁵⁰

³⁴⁸ Arhiv IZDG, f. 436/I, poročilo upravne komisije 27. 1. 1944 IOOF.

³⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 436/I, predlogi gospodarskega odseka k poročilu za IOOF.

³⁵⁰ Arhiv IZDG, f. 436/I, poročilo aktiva upravne komisije 25. 1. 1944 IOOF.

Osolnik je temu poročilu priložil osnutek okrožnice, ki jo je napisal za okrožne in rajonske odbore OF, da bi jih opozoril na nekatere napake pri izvajanju oblastnih funkcij. Ko je navedel, kakšna mora biti ljudska oblast in ljudje, ki so v njeni službi, je navedel te napake: 1. Odbori OF kot organi oblasti ne znajo povezati političnega in upravnega dela. 2. Političnega dela ne povezujejo z delom gospodarskih komisij. Zato poslovanje gospodarskih komisij, ki je marsikje vse preveč podobno delu Prevoda, greši, če za to ne najde drugega, kot brezčutne nabiralne naloge in suhoparne številke. »Način zbiranja teh sredstev, ki jih ljudje prispevajo za potrebe naše skupne borbe, dostikrat žali idealizem in požrtvovalnost nekaterih zavednih Slovencev, medtem ko marsikje ne zajame tistih, ki bi mogli in morali prav tako prispevati svoj delež.« 3. Organi oblasti zanemarjajo priložnosti, s katerimi bi mogli dokazati skrb in prizadevanje ljudske oblasti za prebivalstvo. 4. Odbori OF premalo nadzirajo ljudi, ki v imenu oblasti izvajajo tehnične posle in »s svojim nerazumevanjem, nesposobnostjo ali napakami na terenu izpodkopavajo ugled OF in rušijo zaupanje v njeno oblast«.³⁵¹

Te okrožnice izvršni odbor OF ni razmnožil, kot tudi precej časa ni odgovoril na Osolnikovo poročilo. Odgovoril mu je šele 5. februarja z zelo kratkim sporočilom, da se bodo o vsem pogovorili ustno. Obenem mu je sporočil, da bo v drugi polovici februarja zasedanje plenuma OF oziroma Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki se ga morata udeležiti Osolnik in Repič.³⁵² Drugi člani SNOO namreč niso bili več pri upravni komisiji. Sklep o sklicanju plenuma OF oziroma SNOO na prvo zasedanje pa je že v novi knjigi.

Kaže, da sta bili poslednji dejanji aktiva upravne komisije obisk okrožij Novo mesto in Stična za ponovno kampanjo za vpis narodnega posojila, o katerem so menili, da je bil dotedanji finančni izid slab, in priprava na intendantski tečaj. Tako so 9. februarja odšli Žagar, Pavlič in Berkopec v stiško, Repič in Eržen pa v novomeško okrožje. Na intendantski tečaj pa so se pripravljali Osolnik, Levstik, Pavlič, Berkopec in Milavec.

Med poslednjimi ukrepi aktiva upravne komisije je bilo tudi reševanje vprašanja posesti italijanske družbe za nepremičnine »Emona«, ki jo je IOOF razlastil že spomladi 1942, nekateri prebivalci Bele krajine pa so imeli v zakupu njene vinograde. Osolnik je že okoli 20. januarja naročil rajonskemu odboru OF Semič-vzhod,

³⁵¹ Arhiv IZDG, f. 436/I, osnutek okrožnice upravne komisije 24. 1. 1944.

³⁵² Arhiv IZDG, f. 434, pismo IOOF št. 525/44-K dne 5. 2. 1944.

kako naj »revidira obstoječa zakupniška razmerja in pripravi potrebne podatke, da se lahko čimprej izvede pravičnejša razdelitev užitka, ki jo narod zahteva«. To vprašanje so člani aktiva upravne komisije reševali tudi skupno z okrožnim odborom OF in okrožno gospodarsko komisijo za Belo krajino 3. februarja. Poleg tega je upravna komisija izdala posebno okrožnico »za obdelavo in razdelitev užitka razlaščene posesti«. ³⁵³

Kot se spominja Osolnik, je upravna komisija pred koncem svojega poslovanja napisala posebno poročilo za izvršni odbor OF, ki je pripravljajl prvo zasedanje plenuma OF oziroma Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in ga je nato uporabil dr. Marijan Breclj celj za svoje poročilo na zasedanju. Ker sta Osolnikovi poročili od 27. januarja in 8. februarja 1944 edini daljši in popolnejši poročili upravne komisije, ki ju poznamo, se sprašujemo, ali je Osolnik mislil nanju ali pa je bilo še kakšno drugo. Kaže, da je poročilo upravne komisije z dne 8. februarja 1944 odnesel Kidriču in dr. Breclju Levstik. 9. februarja je namreč dr. Breclj pisal Levstiku, naj se 11. februarja oglasi na kurirski postaji TV 15 in prinese s seboj podrobno poročilo o delu gospodarske komisije, kakor so se dogovorili s Kidričem in Osolnikom; prinese pa naj s seboj tudi vse podatke iz gospodarstva, ker potrebujejo gradivo za referat na zasedanju SNOO. Opozoril ga je, naj predvideva, da bo na TV 15 prebival dva ali tri dni. ³⁵⁴

Osolnik se spominja, da je bil omenjeni sestanek z Levstikom in Kidričem na kurirski postaji nad Semičem, najverjetneje pri t. i. Tajčbirtu. Tam ju je Kidrič obvestil, da bodo na prvem zasedanju SNOO, ki so ga že pripravljali, preuredili civilno upravo in ustanovili odseke predsedstva SNOO. Osolniku je tudi povedal, da ga bodo poslali na politično delo v vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Gorenjsko.

Še pred uradno ukinitvijo upravne komisije in preureditvijo uprave (ustanovitvijo odsekov pri predsedstvu SNOS) so Osolnika

³⁵³ Arhiv IZDG, f. 436/I, poročilo upravne komisije 4. 2. 1944 IOOF.

³⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 437, Brecljevo pismo Levstiku 11. 2. 1944. Kaže, da je za pripravo poročila za prvo zasedanje SNOO poročala tudi okrožna gospodarska komisija za Belo krajino o poslovanju od kapitulacije Italije do 16. februarja 1944. V tistem času je nakupila 31 647 kg in izdala 27 039 kg pšenice, enotne in koruzne moke, nakupila 171 176 kg in izdala 157 631 kg krompirja itd. Zbrala je 4 649 237,10 lir in izdala 4 216 691,95 lir. Civilnemu prebivalstvu je iz Prevodovih skladišč razdelila 35 000 kg hrane, 69 800 kg umetnih gnojil, 32 000 kg soli itd. (Arhiv IZDG, f. 452/III, poročilo OGK Bela krajina 16. 2. 1944.)

določili za politično delo na Gorenjskem. Večina članov aktiva že skršene upravne komisije pa je delala na svojih področjih do ustanovitve odsekov pri predsedstvu SNOS sredi marca 1944 in so jih nato tudi vključili vanje.³⁵⁵

3. Sklep

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje je bila prvi najvišji stalni upravni organ narodnoosvobodilnega gibanja, ki je pod vodstvom izvršnega odbora Osvobodilne fronte šest mesecev (od srede septembra 1943 do srede marca 1944) vodil upravo na osrednjem svobodnem ozemlju. Pomeni pa obenem začetek stalne uprave narodnoosvobodilnega boja na slovenskem ozemlju, ne glede na to, ali je to bilo osvobojeno ali ne. Ustanovitev upravne komisije pomeni torej enega najpomembnejših mejnikov v razvoju ljudske oblasti in uprave narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem, vsaj takšen mejnik, kot je bila ustanovitev odsekov pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta sredi marca 1944 ali ustanovitev narodne vlade Slovenije v začetku maja 1945. Kajti vsak od teh dveh organov se je v začetku svojega delovanja lahko oprl na dotedanjo organizacijo in opravljeno delo, upravna komisija pa je morala začeti povsem na novo in se je le glede nekaterih gospodarskih vprašanj mogla opreti na gospodarske komisije, ki pa so takrat tudi šele nastajale.

Upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje so sestavljali strokovnjaki za posamezna upravna področja, ki so se dotlej uveljavili tudi kot aktivisti Osvobodilne fronte. Zato so tudi svoje naloge opravljali s političnim poslušom in ni prišlo do nesporazumov z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja. Precej jih je tudi v tem času poleg upravnih nalog opravljalo pomembno splošno politično delo na terenu, predvsem pri pripravi in izvedbi nekaterih osrednjih množičnih manifestacij (npr. zbora odposlancev slovenskega naroda) in pri vpisovanju posojila narodne osvoboditve. Kot aktiviste OF jih je zbor odposlancev slovenskega naroda pet tudi izvolil v plenum OF oziroma Slovenski narodnoosvobodilni odbor, enega v slovensko delegacijo za AVNOJ, štiri pa je naknadno izvršni odbor OF imenoval za namestnike slovenskih delegatov za AVNOJ.

Območje delovanja upravne komisije za osvobojeno slovensko ozemlje je bilo ob njeni ustanovitvi predvideno v precej večjem ob-

³⁵⁵ Kaže, da je poslednji dokument upravne komisije osnutek navodil finančnega odseka okrožnim odborom OF 12. marca 1944 o okrepitvi posojilne kampanje. (Arhiv IZDG, f. 440.)

segu, vendar je njene naloge za zahodno polovico Slovenije, tj. za Slovensko primorje, prevzel narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. V strokovnem smislu pa je do velike nemške ofenzive teklo prek osmih odsekov bolj ali manj intenzivno, pač glede na razmere in naloge, pri čemer je bilo najbolj izpostavljeno na gospodarskem in finančnem področju. Po veliki nemški ofenzivi se je delovanje upravne komisije precej skrčilo, in to nesorazmerno s skrčenjem osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem. To je morda pripisati dekoncentraciji kadra med ofenzivo, odhodu dela vodstva narodnoosvobodilnega gibanja na drugo zasedanje AVNOJ in po njegovi vrnitvi pripravam na preureditev uprave (ustanovitev odsekov pri predsedstvu SNOS).

Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje si je v svojem šestmesečnem delovanju pridobila veliko izkušenj, ki jih je upoštevalo tudi vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pri preureditvi uprave za vse slovensko narodno ozemlje. Enajst njenih članov je v letu 1944 daljši ali krajši čas vodilo odseke predsedstva SNOS, dva pa sta postala upravnika osrednjih zavodov narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem.

VI. poglavje

Delo narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo

Vrhovni plenum OF je ob sklepu o priključitvi Slovenskega primorja k združeni Sloveniji 16. septembra 1943 za vodenje uprave na osvobojenem ozemlju Primorske pooblastil narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Ta je bil obenem zakonodajni in izvršni organ ljudske oblasti v Slovenskem primorju. Medtem ko je odloke sprejemal na svojih sejah, je za njihovo izvajanje oziroma vodenje posameznih panog uprave izvolil poseben odbor, v katerem so bili trije člani predsedstva in referenti za posamezne panoge.

Tudi glede delovanja narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo velja enaka ugotovitev kot za upravno komisijo za osvobojeno slovensko ozemlje, da se je njegovo delovanje razlikovalo pred veliko nemško ofenzivo in po njej. Ker pa je bilo obdobje pred to ofenzivo razmeroma kratko, natančno 14 dni, dela ne bomo opisovali za vsako obdobje posebej, temveč za obe skupaj. Opisali ga bomo po posameznih pomembnejših področjih.

1. Zakonodajna dejavnost

Iz ohranjenih zapisnikov sej sveta lahko vsaj deloma ponazorimo njegovo zakonodajno delo, teže pa pregledamo delo njegovega odbora. Ko se je svet ustanovil 11. septembra na Vogrskem, je izdal odlok o mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko Slovenije, ki ga je tudi v svojem proglasu o ustanovitvi razglasil kot svoj prvi ukrep. Objavil ga je v Primorskem poročevalcu, ki je septembra 1943 dobil še bolj kot prej tudi značaj uradnega lista vrhovnega organa ljudske oblasti na Primorskem. Odlok o mobilizaciji se od podobnega odloka izvršnega odbora OF razlikuje le po tem, da uvaja vojaško obveznost šele z dopolnjenim 18. in ne 17. letom starosti.³⁵⁶

³⁵⁶ Primorski poročevalec, II/9. 15. 9. 1943.

Ne vemo, ali se je to zgodilo na seji ali brez nje, kajti nimamo zapisnika, ko je svet 15. septembra sprejel »odlok o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov«, v katerem je odločil, da »o vseh zadevah javnega življenja sklepajo in izvrševanje teh sklepov nadzorujejo vsi nad 18 let stari državljani, moški in ženske brez vsake razlike. Te pravice pa nimajo narodni izdajalci in pravi fašisti«. V ta namen se občani zbirajo na občinske in vaške zборе. Sklepe občinskih zborov izvršujejo na prvi stopnji trinajstčlanski občinski narodnoosvobodilni odbori, sklepe vaških zborov pa krajevni narodnoosvobodilni pododbori. Vse te organe izvolijo občani oziroma vaščani na občinskih oziroma vaških zbora z javnim glasovanjem. Volitve morajo pripraviti terenski odbori OF ali če teh še ni, okrožni odbori OF. V ta namen se z istim odlokom obnove »stare občine v tistih mejah, kakor so bile pred okupacijo in pred posegom okupatorja v njih razdelitev«, ³⁵⁷

Ko je svet 19. septembra besedilo odloka poslal okrožnim odborom OF, jim je na kratko pojasnil način volitev občinskih odborov in vaških pododborov. Zanimivo je, da v tej okrožnici ni uporabljal imena občinski odbori kot v odloku, temveč krajevni narodnoosvobodilni odbori, ki pa so organi oblasti za občine. Naročil je, naj volitve pripravijo tako, »da bodo občani oziroma vaščani sprejeli kot svoje predstavnike predvsem ljudi, ki so se izkazali v dosedanji borbi kot zanesljivi pripadniki OF«. ³⁵⁸

Temeljna vsebina tega odloka je sicer izražala glavno prvino v graditvi ljudske oblasti, tj. demokratičnost, in to v dveh pogledih: 1. odločanje je pravica občanov in vaščanov na zbora, 2. odbori, ki sklepe izvajajo, so izvoljeni; izvoljeni sicer z javnim glasovanjem, vendar izvoljeni. Je pa odlok z uvedbo starih občin pred letom 1918 precej zapletel organizacijo, ki bi morala biti enostavnejša. Kajti v Osvobodilni fronti kot množični politični organizaciji so še naprej ostala območja delovanja teren ali kraj, rajon in okrožje.

Isti dan, tj. 15. septembra, je svet izdal »odlok o ustanovitvi okrožnih narodnoosvobodilnih odborov«, po katerem »narodno oblast v Primorski Sloveniji izvajajo na drugi stopnji okrožni narodnoosvobodilni odbori«, ki jih začasno imenuje narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Po tem odloku se je Primorska delila na devet okrožij: goriško, ajdovsko, komensko, pivško, brkinsko-istrsko, tržaško, briško, idrijsko in tolminsko. 19. septembra pa je svet naročil okrožnim odborom OF, naj privzamejo toliko članov, da bo

³⁵⁷ Primorski poročevalec, II/10, 4. 10. 1943.

³⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 19. 9. 1943.

Partizani (v sredini dr. Aleš Bebler) in prebivalci Podrage v Vipavski dolini ob italijanski kapitulaciji 9. septembra 1943

njih skupno število sedem in mu sporoče imena, da bo tako izpopolnjene odbore potrdil za okrožne narodnoosvobodilne odbore.³⁵⁹

Tudi ta odlok je svet 19. septembra poslal okrožnim odborom OF s kratkim navodilom o že omenjenem načinu ustanovitve okrožnih narodnoosvobodilnih odborov ter o ljudeh, ki naj pridejo vanje. »Izberite ljudi, ki so bili v borbi zadnjih let vsaj simpatizerji OF, ki pa so v preteklosti pripadali različnim strujam in izvršujejo razne poklice (kmete, delavce, obrtnike, trgovce, duhovnike itd.). Če imate takšne ljudi na razpolago, lahko ta ali oni član okrožnega odbora OF iz okrožnega narodnoosvobodilnega odbora izostane in daste na njegovo mesto v okrožnem narodnoosvobodilnem odboru novega človeka.«³⁶⁰ To okrožnico je skoraj dobesedno ponovil 4. oktobra 1943.³⁶¹ Tudi ta odlok je uvedel nekoliko zapleten način vpostavljanja narodnoosvobodilnih odborov in odstopal od temeljnega načela, ki je ves čas narodnoosvobodilnega boja veljalo na Slovenskem, da so namreč narodnoosvobodilni odbori posebni, vselej izvoljeni organi ljudske oblasti. Namesto, da bi okrepil okrožne odbore OF, jih uspo-

³⁵⁹ Arhiv IZDG, f. 538/I, odlok NOS 15. 9. 1943. Tega odloka narodnoosvobodilni svet ni objavil v Primorskem poročevalcu.

³⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 19. 9. 1943.

³⁶¹ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 4. 10. 1943.

sabljal za vodenje uprave ter poudarjal njih dvojni, tj. politični in oblastni značaj, je šel na ustvarjanje dvojnih organov, večinoma z isto osebno sestavo.

Sredi septembra se je svet iz še nepojasnjenih razlogov preselil z Vogrskega v Štomaž pri Ajdovščini in se nastanil v tamkajšnji osnovni šoli. Tam je deloval okrog deset dni, tj. do začetka velike nemške ofenzive na Primorskem.

Iz Štomaža je narodnoosvobodilni svet 19. septembra poslal svoje prvo poročilo izvršnemu odboru OF. O ljudski oblasti je povedal: »O političnem položaju je treba omeniti, da se naša oblast naglo utrjuje. Vseposod se vrše volitve v narodne odbore. Brez težav razširjamo krog članov v Narodno osvobodilni svet.« Nato je povedal, da namerava ustanoviti ožje telo — odbor narodnoosvobodilnega sveta, ki naj bi ga poleg predsedstva sestavljali tudi referenti za posamezna področja in je tudi navedel imena predvidenih referentov. Navedel je tudi nekaj odlokov, ki jih namerava sprejeti na naslednjem zasedanju.³⁶²

V Štomažu pri Ajdovščini je imel svet 20. in 21. septembra svoje drugo zasedanje, ki se ga je udeležilo 16 članov. Po obsežnem poročilu političnega komisarja primorske operativne cone Dušana Pirjeveca-Ahaca o vojaških razmerah, zlasti še o nastanku novih partizanskih enot in bojih na partizanski fronti pred Gorico, so sprejeli v svet sedem novih članov, ki smo jih že omenili.³⁶³ Po dopisu PK KPS za Primorsko okrožnim komitejem KPS za Pivko, Brkine-Slovensko Istro in Tolmin, naj predlagajo kandidate za svet, češ da njihova okrožja še niso zastopana v njem, lahko sklepamo, da se je svet še nameraval razširiti. Nato so izvolili odbor narodnoosvobodilnega sveta kot vmesni organ med predsedstvom (dr. Vilfan, Bevk, dr. Bebler) in plenumom sveta in za vodenje upravnih zadev. Tako so izvolili za referente Pirjevca za vojsko, Bajta za verstvo, Lutmana za promet, Brajnika za finance, Veluščka za upravo, Beltrama za kmetijstvo in dr. Lokarja za zdravstvo. Odbor se je sestel še isti dan po seji sveta.

Po izvolitvi odbora je dr. Bebler poročal o svojem potovanju v osrednje vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo 16. septembra, o zasedanju vrhovnega plenuma OF in njegovem sklepu o priključitvi Slovenskega primorja k Združeni Sloveniji in o političnih in vojaških razmerah na Dolenjskem in Notranjskem. Po poročilu je svet sprejel poslanico izvršnemu odboru OF in vrhovnemu komandantu NOV in PO Jugoslavije Josipu Brozu-Titu, ki ju je

³⁶² Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 19. 9. 1943 IOOF.

³⁶³ Arhiv IZDG, f. 538/II, pismo PK KPS za Primorsko 15. 9. 1943.

Predsednik (pozneje podpredsednik) narodnoosvobodilnega sveta dr. Joža Vilfan med govorom v Ajdovščini 19. septembra 1943

nato objavil v Primorskem poročevalcu. Objavil je tudi to, da je vrhovni plenum OF sprejel v svojo sestavo Bevka, dr. Vilfana in dr. Beblerja.³⁶⁴

Zanimivo je, da sta že na tej seji poročala gospodarski in prosvetni referent, čeprav so ju šele imenovali. Prvi se je pritoževal, da so v Vipavski dolini izpraznili vse zaloge. »Zaloge so bile vse izpraznjene. Ljudstvo je odneslo tudi predmete, ki jih prav nič ne rabi. Odnášali so tudi opremo za vojsko in obleko.« Nato je predlagal, kako bi rešili vprašanje prehrane: »Trgovci so bili založeni še s precejšnjo aprovizacijo in za civilno prebivalstvo bi se moralo predvsem črpati iz teh zalog. Iz vojaških zalog pa bi se vzdrževali le reveži in vojaki.« Pritoževal se je namreč, da črpajo zdaj vsi iz vojaških zalog in da ni nikakršnega nadzora. Zato je predlagal ustanovitev rekvizicijskega odbora, ki bi pregledal vse hiše in rekviriral zaloge in poskrbel zlasti za zbiranje novih pridelkov. Prosvetni referent se je zavzemal za popularizacijo programa OF in izdajo partizanskih pesmi, ustanovitev tiskarne, usposobitev radijske postaje za informacijsko in propagandno dejavnost, posebej pa še za šolstvo. »Že sedaj moramo misliti na problem šolstva. Primorska bi rabila okoli 800 učiteljev. Mislim, da bi jih za prvo silo spravili skupaj 400 s tem, da bi reaktivirali upokojene učitelje, učitelje, ki so se šolali v italijanskih učiteljiščih, potem učiteljice otroških vrtcev, penzioniste iz drugih poklicev. Treba bi bilo poskrbeti za ljudi, ki so se izšolali v italijanskih šolah in ki bi se sedaj radi naučili slovenskega jezika. Organizacija tečajev, sestava abecednikov in knjig.«

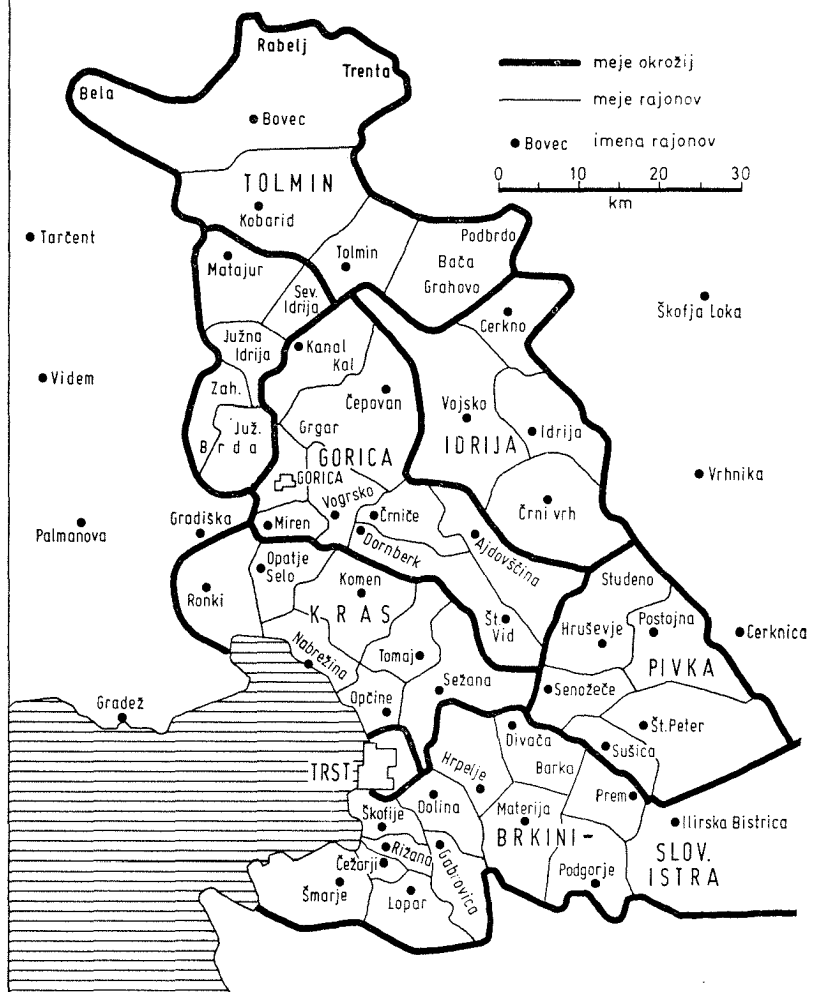
Proti koncu seje so po Marconovem poročilu o partizanih italijanske narodnosti v Narodnoosvobodilni vojski Slovenije in po pregledu opravljenih množičnih zborovanj OF (Ajdovščina, Vipava, Rihemberk, Črniče, Idrija, Cerkno) obravnavali vprašanje volitev odposlancev za zbor odposlancev slovenskega naroda. »Primorci moramo spraviti skupaj 200 poslancev. Vsak bataljon bi dal dva poslanca, to bi jih bilo 60. Treba bi bilo dobiti še 140 poslancev iz civilnega prebivalstva. Približno na 2000 ljudi bi prišel en poslanec. Iz vsakega mesta pa bi dodali še po enega poslanca. Tako bi jih imela Ajdovščina 3, Vipava 2 itd. Priprave za volitve bi morale biti izvedene do 26. septembra. Ker je to nekoliko kratek rok, bo za nas dovolj, ako imamo pripravljenih 100 poslancev. S pripravljanjem začnemo takoj v centralnem predelu Primorja.«³⁶⁵ Odlok o volitvah odposlancev je svet sprejel na naslednji seji.³⁶⁶

³⁶⁴ Primorski poročevalec, II/10, dne 4. 10. 1943.

³⁶⁵ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 20. 9. 1943.

³⁶⁶ Arhiv IZDG, f. 538/I, odlok NOS 20. 9. 1943; Šnuderl: Dokumenti, str. 78.

OKROŽJA IN RAJONI NA PRIMORSKEM AVGUSTA IN SEPTEMBRA 1943

Druga seja drugega zasedanja sveta je bila 21. septembra dopoldne in so se je udeležili večinoma isti člani kot prve seje. Prebrali in potrdili so poslanci IOOF in Josipu Brozu-Titu, ki so ju predlagali že na prvi seji. Nato je Bevk predlagal nekaj odlokov, ki jih je svet sprejel z javnim glasovanjem. Navajamo jih po vrstnem redu, kot jih je sprejel svet:

»Odlok o italijanski liri kot o začasnem plačilnem sredstvu« je določal, da ostane italijanska lira do nadaljnjega v vsej Primorski zakonito plačilno sredstvo in bo kaznovan vsak poskus njenega razvrednotenja.

»Odlok o denarnih zavodih« je določal, da ostanejo vsi denarni zavodi do nadaljnjega zaprti in da smejo izjemno na predlog občinskega in z odobritvijo pristojnega okrožnega narodnoosvobodilnega odbora izplačevati denarne vloge, če so potrebne za življenje ali obratovanje. Kot vemo, je podoben odlok že 17. septembra sprejel odsek za finance pri upravnici komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje.

»Odlok o davkih« je odpravljal vse davke, ki so jih pobirale italijanske oblasti, in določal, da se pobira le narodni davek v višini od 1 do 10 odstotkov prejemkov. Pobira se vsak mesec, določanje davčne obremenitve pa je prepuščeno občinskim narodnoosvobodilnim odborom. Gre torej za vsebinsko ponovitev odloka SNOO od 16. septembra 1941.

»Odlok o volitvah v zbor odposlancev slovenskega naroda« je na podlagi sklepa prejšnje seje sveta določil, da bodo volitve odposlancev od 21. do 26. septembra in za ključ za izvolitev enega odposlanca določil štirikrat večje število prebivalcev (2000) kot ustrezni odlok IOOF (500).

»Odlok o družinskih in krstnih imenih« je razveljavil vse predpise, s katerimi so italijanske fašistične oblasti italijanizirale ali popačile slovenska družinska imena, in določil, da bodo uradni prepis opravili pozneje, ko ga bo dopuščal čas. V razpravi so se zedinili, da bodo na prepustnicah, partizanskih izkaznicah itd. uporabljali slovenska krstna imena.

Po sprejemu teh odlokov so člani sveta poslušali poročilo referenta za promet Lutmana in izvolili župnika Jožeta Petriča s Cola za verskega referenta primorske operativne cone. Župnik Anton Bajt pa je prebral svojo okrožnico slovenski duhovščini, ki jo je svet sprejel z odobravanjem. Na koncu so si člani sveta razdelili kandidature za odposlance. Sklenili so, da bodo za kraje, kjer ni mogoče izvesti volitev, odposlanci imenovani, in so tako imenovali dr. Vilfana, Marušiča, Bidovca, Mezgeca in Marcona za Trst, Bevka, Veluščka in dr. Marijana Breclja za Gorico, Nemčevo za Podgoro, Bel-

trama za Vogrsko. Za druge člane sveta so določili, kje bodo kandidirali, in to tako, da so jim navadno določili rojstni kraj ali njegovo bližino (Babiču npr. v Marezigah, Dugulinu v Komnu, Coljevi v Rihemberku itd.).

Na tretji seji drugega zasedanja, ki so jo začeli 21. septembra popoldne, so sprejeli dva odloka: »Odlok o veleposestvih« je brez kakršnekoli odškodnine razlastil vse veleposestnike okupatorskih narodnosti, družbo »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie«, italijanske banke, ki so lastnice slovenske zemlje, ter veleposestnike narodne izdajalce. Upravo nad razlaščenimi gozdnimi veleposestmi prevzame neposredno svet sam, iz gozdnih veleposestev se izločijo in preidejo v last občanov ustrezni deli gozdov, ki so potrebni za njihovo kmečko gospodarstvo, vsa druga veleposestva pa se razdelijo tistim, ki zemljo potrebujejo za preživetje sebe ali svoje družine. Delitev razlaščene zemlje vodijo razlastitveni odbori, ki jih izvolijo upravičenci na javnih zborovanjih, razlastitev pa postane veljavna, ko jo potrdi narodnoosvobodilni svet. Ta odlok je utemeljen z odlokom IOOF o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorju, objavljenem 6. aprila 1942 in z odredbo IOOF o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov, sprejeto 1. junija 1942. Utemeljen pa je tudi z zahtevo primorskih kmetov, ki so na t. i. kmečkih konferencah januarja 1943 izražali zahteve po koreniti spremembi lastninskih odnosov. Kako naj izvajajo ta odlok, je odbor narodnoosvobodilnega sveta poskušal pojasniti čez nekaj časa v osnutku brošure »Odloki Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in njih razlaga«.

»Odlok o živinoreji« je razveljavil vse »odločbe, ki so omejevale svobodo slovenskih živinorejcev, da gojijo katerekoli pasme ali drugo živino«.

Kaže, da so imeli pripravljen tudi »odlok o prepovedi političnih organizacij in nošenj uniform«, pa so njegov sprejem na predlog dr. Beblerja preložili na odborovo sejo.³⁶⁷

Svoje drugo zasedanje je narodnoosvobodilni svet nadaljeval s četrto sejo 22. septembra. Tudi to sejo je posvetil predvsem sprejemanju odlokov, ki jih je predlagal Bevk.

»Odlok o pridružitvi občine Šturje občini Ajdovščina« so sprejeli po živahni razpravi, čeprav jih je dr. Lokar opozarjal na različno mentaliteto obeh krajev, prvi je bil nekda v Kranjski, drugi pa v Goriški pokrajini, prvi je številčno in drugi gospodarsko močnejši.

³⁶⁷ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 21. 9. 1943.

»Odlok o razglaševanju odlokov narodnoosvobodilnega sveta« je začasno urejal razglaševanje odlokov z objavo na oglasni deski in na občinskem zboru, dokler ne bi za to začeli izdajati posebnega uradnega lista. Dr. Vilfan je pojasnjeval, da imajo interes za čimbolj pogosto sklicevanje občinskih zborov. Zanimivo je, da niso za način razglašanja odlokov določili tudi njihove objave v Primorskem poročevalcu. Naj dodamo, da narodnoosvobodilni svet ni nikdar začel izdajati svojega uradnega lista.

»Odlok o postavitvi Jožeta Petriča za verskega referenta« je samo določil to, kar je svet sklenil na svoji drugi seji drugega zasedanja.

»Odlok o povračilu škode, nastale kot posledica narodnoosvobodilne borbe« je določal, da bodo vso škodo, ki je ali bo nastala na Primorskem kot posledica vojaških operacij osvobodilnega boja slovenskega naroda in sovražnikovih represalij, vrnili prizadetim po končani vojni iz narodnih sredstev in da bodo žrtve osvobodilnega boja takoj dobile vso možno podporo.

Ko je referent za notranje zadeve Velušček prebral »odlok o pobijanju sovražne propagande«, je bila živahna razprava. Nekateri so namreč sodili, da morajo nekatera kazenska dejanja obravnavati vojaška sodišča, drugi pa so sodili, naj bi ta obravnavala res samo težje primere. Sprejeli so Bevkov predlog, naj bi ta odlok sprejeli le načelno, končno ureditev besedila pa prepustili predsedstvu. Vendar do začetka sovražne ofenzive tega odloka niso razglasili.

Ker so že začeli volitve odposlancev in naj bi se člani sveta razšli po volilnih območjih, so sprejeli predlog dr. Vilfana, da pooblastijo predsedstvo, da sme izdajati odloke v sporazumu z referentom. To naj bi veljalo samo za čas volitev.

Svet je nato obravnaval zelo pomembno vprašanje o odnosu narodnoosvobodilnega gibanja do duhovnikov. Razprava se je tikala predvsem pridobivanja verskih referentov za enote in pa novice o aretaciji nekaterih duhovnikov.

Med točko slučajnosti je pravni referent sveta dr. Danilo Milič prebral predlog dveh novih odlokov. Oba je svet sprejel.

»Odlok o matrikah« je določal, da izpiski iz matičnih knjig, ki jih vodijo župnijski uradi na Primorskem po predpisih cerkvenega prava, veljajo do nadaljnjega tudi za ljudsko oblast in da se čuvanje arhivov bivših italijanskih matičnih uradov zaupa župnijskim uradom. Ti do nadaljnjega vodijo tudi matične knjige za ljudi, ki niso katoliške vere. V zvezi s tem odlokom je svet po sklepu seje 24. septembra izdal posebno »okrožnico glede čuvanja arhivov«. V njej je pozval vse krajevne narodnoosvobodilne odbore, naj ukrenejo »v sporazumu z varnostno službo vse potrebno, da se ohranijo vsi

arhivi bivših italijanskih oblasti in uradov na našem ozemlju (matični arhivi, arhivi kvesture, karabinjerjev itd.)«. Pojasnil je tudi, v čem je pomen ohranitve takšnega gradiva za prihodnje raziskave.³⁶⁸

»Odlok o prevzemu imovine italijanske države« je določal, da vsa premična in nepremična imovina italijanske države na Primorskem preide v last slovenskega ljudstva. Svet je v odloku tudi naročil krajevnim narodnoosvobodilnim odborom, da takšno imovino takoj popišejo, medtem ko bo odlok o njenem upravljanju in razpolaganju izdal pozneje.

Z izdajo teh odlokov je svet končal prvo obdobje svojega zakonodajnega dela. Sklenil je še izdati posebno okrožnico »glede pobiranja in shranjevanja orožja in vojaškega materiala ter o preprečevanju nesreč z orožjem«, kar je storil 24. septembra.³⁶⁹

Drugi dan se je že začela velika sovražnikova ofenziva v osrednjem delu Primorske. Po Hitlerjevem povelju z dne 19. septembra 1943 jo je izvedel štab 2. tankovskega korpusa SS pod poveljstvom esesovskega generala Paula Hausserja iz Vidma. Zanj je uporabil dele štirih nemških divizij, in to 71. pehotne, 1. SS tankovsko-grenadirske »Leibstandarte Adolf Hitler«, 44. grenadirske in 24. tankovske, ki so jih pripeljali celo iz severne in srednje Italije. V prvem delu je zajela Kras, Vipavsko dolino in Trnovsko ter Banjško planoto. Končati so ga nameravali že 28. septembra, vendar so ga zaradi premajhnega uspeha podaljšali do 30. septembra, nakar so 2. oktobra začeli drugi del ofenzive v Brkinih in Istri.

V velikem obroču, ki ga je zajel prvi del velike sovražnikove ofenzive, so bile enote primorske operativne cone — nekaj odredov in bataljonov, ki so se po odredbi komaj prišedšega operativnega štaba za zapadno Slovenijo od 23. septembra začeli preoblikovati v narodnoosvobodilne brigade. Sovražnik je z naglim prodorom s Pivke in Krasa v Vipavsko dolino 25. in 26. septembra udaril v hrbet partizanski goriški fronti, ki so jo držali Severnoprimorski in Južnoprimorski odred ter proletarska tržaška brigada, z delom sil pa jo je napadel tudi čelno. Zato so se partizanske sile izpred Gorice in iz Vipavske doline umaknile deloma na Kras in večina v Trnovski gozd, medtem ko so se kraške partizanske enote izmikale sovražnikovim udarcem s sprotnim manevriranjem. Naslednja dva dni, tj. 27. in 28. septembra je sovražnik zožil in stiskal obroč okrog Trnovske planote, vendar ni mogel uničiti partizanskih enot, ker so se mu te poskrile ali izmaknile z manevriranjem.³⁷⁰

³⁶⁸ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 24. 9. 1943.

³⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 24. 9. 1943.

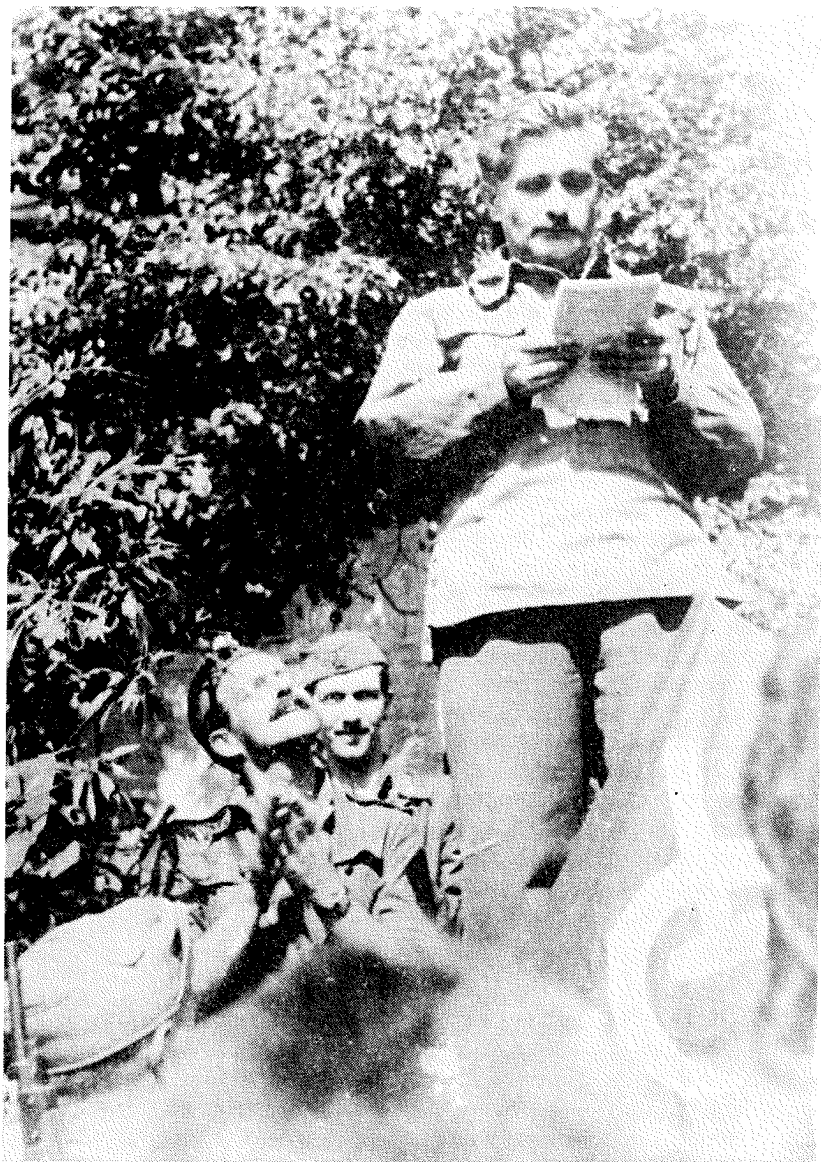
³⁷⁰ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 375—395.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko se je že dan pred sovražnikovo ofenzivo, po sovražnikovem bombardiranju Ajdovščine 24. septembra popoldne, umaknilo iz Štomaža proti Trnovskemu gozdu, prebilo noč nad vasjo in 25. septembra odšlo prek pobočja Čavna naprej in se za dva dni ustavilo pri Dolu Otlici. Nekaj ur po umiku sta pokrajinski komite KPS in operativni štab za zapadno Slovenijo obširneje poročala o spremenjenih vojnih razmerah. Njun vtis o razmerah je bil še zelo ugoden: ob visoki morali se je partizanska vojska organizirano umaknila pred sovražnikom, ki nastopa z razmeroma majhnimi silami. Predvidevalo je še, da se bosta predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta in Leskošek z zaplenjenim letalom prepeljala na Dolenjsko na zbor odposlancev slovenskega naroda.³⁷¹ Ti poročili bi moral kurir Rastko-Andrej Bradaškja 26. septembra z letalom odpeljati v osrednjo Slovenijo, vendar zaradi megle letalo ni moglo vzleteti z zasilnega partizanskega letališča pod Križno goro. Leskošek je ta dan napisal krajše pismo za CK KPS in napovedal, da bo Bradaškja pripeljal poročila 27. septembra. V pismu je napisal tudi tole: »Odposlance na konferenco ne moremo poslati. Prvič nimamo zveze s terenom, kjer so že izvoljeni odposlanci. Po večini pa še niso bili izvoljeni, ker bi se morale vršiti volitve danes in včeraj, vendar se pa zaradi nemškega napada niso vršile.«³⁷²

Drugi dan sovražnikove ofenzive, tj. 26. septembra, je imel narodnoosvobodilni svet pri Dolu Otlica svoje tretje zasedanje. Udeležilo se ga je deset članov in z njimi tudi Leskošek in dr. Milič. Najprej je politkomisar cone Pirjevec poročal o spremenjenih vojaških razmerah, tj. o začetku nemške ofenzive. Navedel je tri vzroke, da je nemškim tankovskim kolonom uspelo prodreti na osvobojeno ozemlje: 1. partizanske čete še niso bile do kraja organizirane, 2. niso bile niti dovolj izurjene, 3. niso bile izurjene za boj proti tankom. Ko je govoril o političnih ukrepih, je dejal: »V naglici smo izkoristili maksimum za prebujenje ljudstva. Skoro vsak dan se je vršil kak shod. V tem času svobode so se vršile volitve v narodnoosvobodilne odbore in deloma tudi v zbor odposlancev. KP je delovala in razbijala mišljenje nepoučenih ljudi in izpodbijala sovražno agitacijo. Na shodih smo poudarjali, da delamo dosledno na stališču, ki zagotavlja svobodo vere in nedotakljivost zasebne lastnine. S prvimi odloki naše zakonodaje smo pokazali, v kakšnem duhu imamo namen vladati kot OF, v kakšnem duhu imamo namen izvrševati ljudsko

³⁷¹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 133, poročilo PK KPS 25. 9. 1943 in 134, poročilo op. št. za zapadno Slovenijo 25. 9. 1943.

³⁷² Zbornik NOV, VI/7, dok. 146, Leskoškovo pismo CK KPS 26. 9. 1943.

Podpredsednik (pozneje predsednik) narodnoosvobodilnega sveta France Bevk med govorom v Ajdovščini 19. septembra 1943

voljo. S temi odloki smo izvršili morda največje agitacijsko delo. Naši odloki niso več prazne obljube.«

Ko so obravnavali ukrepe, ki bi jih bilo treba storiti, so z velikim optimizmom navajali potrebo po pojasnjevanju nastalih sprememb in prehoda na sistematično napadanje prometnih zvez po nemški ofenzivi. Računali so, da je samo v osrednji Primorski, tj. brez Tolminskega, Istre in Brkinov, mogoče organizirati devet brigad ali eno divizijo in da je ta sila celo večja, kot jo Primorska potrebuje. Tudi to je bila preoptimistična ocena, saj so pred sovražno ofenzivo, med njo in takoj po njej na omenjenem območju organizirali manj brigad (Soško, Goriško, Kosovelovo, Idrijsko ali Vojkovo ter Tržaško). Razprava se je vrtela predvsem okoli pomanjkljivosti na vojaškem področju (premalo urjenja in opremljanja za boj proti tankom, prešibka obveščevalna služba, nezadosten odvoz materiala v gozdove itd. V razpravi je sodeloval tudi Leskošek, ki je tako ocenil delo vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko: »Tovariši, dobo od poloma fašizma do danes moremo razčleniti v dve fazi: prva naša naloga je bila razorožiti italijansko vojsko. To nam je uspelo na celi črti. V Italijo ni šla niti ena puška nazaj. Druga faza je potekla manj ugodno. Politične ukrepe ste sicer pravilno vršili, izdajali ste pa preveč političnih ukrepov. Postaviti bi morali vojaško diktaturo. Komande bi morale biti vojaške. Bili ste premalo odločni in ste se pustili motiti od buržujčkov. Mobilizirati bi morali vsa vozila. Iz Novega mesta npr. je vozilo po 300 parov konj in vsi kamioni. V dveh dneh je bilo Novo mesto prazno. Isto smo izvedli v Ribnici, Kočevju in drugod. Vi ste pa bili prepočasni in premalo odločni. To je bila napaka. Kar se tiče organizacije vojske, je mobilizacija sicer dobro uspela, niste pa znali formirati te vojske. Računali smo, da bomo našli že formirane brigade. Glavni štab in IOOF sta poslala semkaj najboljše kadre. S temi aktivisti bi morali več narediti. Prijela se vas je vrtoglavica oblasti. Oblasti, ki ste jo vzeli v roke, niste znali utrditi.« Sprejeli so dve nalogi: 1. prepričevati ljudi, da s tem nemškim udarcem še ni nič odločeno, 2. prepričevati ljudi, da zaradi tega ne more prenehati mobilizacija za NOV.³⁷³

Na tem zasedanju so tudi sprejeli v narodnoosvobodilni svet pet novih članov, in to Pavlo Colja iz Rihemberka, dr. Danila Lokarja iz Ajdovščine, Rudija Mahniča iz Brkinov, Ivana Mohorčiča-Slavka iz Lož v Vipavski dolini in Alojzijo Trošt-Natašo iz Slapa v Vipavski dolini.³⁷⁴

³⁷³ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 26. 9. 1943.

³⁷⁴ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo NOS 26. 9. 1943.

Po seji narodnoosvobodilnega sveta je njegovo predsedstvo napisalo poročilo za izvršni odbor OF. V njem je povedalo, da se nihče ne bo mogel udeležiti zbora odposlancev, kar je ugotovila tudi seja narodnoosvobodilnega sveta. »Hkrati pa smo tudi potrdili našo zvestobo politiki Osvobodilne fronte in vam, ki to politiko izvajate. V prepričanju, da bo zbor odposlancev slovenskega naroda pomenil izvajanje in nadaljnjo utrditev te politike, smo nadalje sklenili, da v naprej pristajamo na vse sklepe zbora, jih sprejemamo in pozdravljamo.« Sporočilo je tudi imena ljudi, ki so jih na seji sprejeli v narodnoosvobodilni svet.³⁷⁵

Po tem pismu bi lahko sklepali, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko že opustilo načrt, da se predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta in Leskošek odpeljeta z letalom na zbor odposlancev slovenskega naroda. Razmere so bile takšne, da se 27. septembra ni mogel odpeljati niti Bradaškja, ker jih je sovražnikov pritisk potisnil globlje v Trnovski gozd, letalo pa je sovražnik našel in uničil. Bradaškja je s šestimi spremljevalci peš odšel v osrednjo Slovenijo; na poti jih je sovražnik napadel, Bradaškja je bil ranjen in je šele čez nekaj dni nadaljeval pot, vsi njegovi spremljevalci pa so padli.³⁷⁶

Pred sovražnikovim pritiskom proti Trnovskemu gozdu se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko napotilo proti Kozjim stenam in se 27. septembra znašlo že v poslednjem sovražnikovem obroču, ki je drugi dan imel v premeru le še okrog deset kilometrov. »Z nami je po gozdovih vse polno partizanov, ki so seveda vsi novinci in je njihova morala to pot znatno padla«, je tisti dan poročal pokrajinski komite KPS centralnemu komiteju KPS. Povedal je tudi, kdo vse od narodnoosvobodilnega sveta je še tam (dr. Vilfan, Bevk, dr. Bebler, Pirjevec, Velušček, Mahnič, Marušič, dr. Lokar, Vuk, Kumar, Špacapan in Roza Nemeč);³⁷⁷ manjkalo je nekaj članov, ki so ostali na terenu; tam je bil tudi Leskošek in drugi organi narodnoosvobodilnega gibanja. Ko so prebili hladni, deževni dan 28. septembra v neki globači pri Kozjih stenah, jih je proti večeru izsledila in napadla manjša sovražnikova patrulja in v spopadu sta padla dva borca iz Leskoškovega spremstva. Drugi so se srečno izvlekli in se nastanili pri bataljonu bivših črnogorskih internirancev, kjer so prebili noč, drugo jutro so odšli proti Medvedjemu brdu in dalje čez Hudo polje, kjer so spet prenočili in se 30.

³⁷⁵ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo NOS 26. 9. 1943.

³⁷⁶ Titova štafeta letalcev. Slovenski Jadran, II/21, dne 22. 5. 1953.

³⁷⁷ Zbornik NOV, VI/7, dok. 155, poročilo PK KPS za Primorsko 27. 9. 1943.

septembra razdelili: nekaj jih je šlo v brigade, nekaj v ciklostilno tehniko, vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pa čez Mrzlo rupo na Vojščico, kjer so se nastanili v dveh prostornih kmečkih hišah pri Vojščičarju in Žgavcu ter tam ostali do srede oktobra 1943.³⁷⁸

Po prihodu na svoj novi sedež pri Vojščičarju na Vojščici je predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta najprej 3. oktobra sestavilo proglas primorskim Slovencem. V njem je najprej pojasnilo namen nemške ofenzive in umik narodnoosvobodilne vojske iz dolin, nato pa je pozvalo prebivalstvo, naj se drži tehle navodil: 1. pred dnevi oklicana mobilizacija v NOV se nadaljuje, 2. že mobilizirane čete, ki so v preteklih dneh pred Gorico in drugod izpričale svojo požrtvovalnost, naj izpolnjujejo povelja štaba primorske operativne cone o rušenju prometnih zvez, ki bi lahko koristile okupatorju, 3. pri tem naj jim pomaga tudi vse civilno prebivalstvo.³⁷⁹

Čez dva dni, tj. 5. oktobra, je imelo predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta sejo, na kateri je sprejelo dva odloka, ki ju je datiralo s 4. oktobrom, kakor je datirana številka Primorskega poročevalca, v kateri ju je objavilo. Oba sta v zvezi s posledicami, ki jih je ali ki bi jih lahko pustila minula sovražna ofenziva.

»Odlok o obrambi slovenskega naroda«, katerega osnutek so že obravnavali na drugem zasedanju narodnoosvobodilnega sveta, je prepovedal vse Osvobodilni fronti sovražne politične in druge organizacije kot škodljive za osvobodilni boj slovenskega naroda, nošenje in izpostavljanje vseh sovražnih znakov, odlikovanj, zastav itd., tiskanje in širjenje sovražnih sestavkov in napisov, predvajanje sovražnih filmov in gledaliških predstav in končno vsakršno sovražno ustno agitacijo. Vsebina tega odloka delno spominja na odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev od 16. septembra 1941, izjavo glavnega poveljstva slovenskih parti-

³⁷⁸ Zbornik NOV, VI/7, dok. 173, Leskoškovo poročilo CK KPS 30. 9. 1943; Bevk: Pot v svobodo, str. 93–99. Zanimiva pa je bila pot Julija Beltrama, referenta za kmetijstvo v odboru narodnoosvobodilnega sveta. 26. septembra je bil s spremstvom še v gorečem Mirnu, nato se je prebil skozi sovražnikove zasede pri Štomažu, pridružil vodstvu pri Dol Otlici, ki ga je imenovalo za namestnika politkomisarja Goriške brigade, prebil sovražnikov napad 28. septembra, nakar se je drugi dan vrnil na napadeno mesto, našel tam italijanske častnike (med njimi generala Guida Ceruttija iz Novega mesta, ki so ga nato ujeli sovražniki), pobral iz nahrbtnikov arhivsko gradivo in odšel pred Gorico, kjer je nadaljeval delo kot sekretar OK KPS in OOOF Gorica. (Julij Beltram, izjava piscu 19. 10. 1983.)

³⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 435/II, letak NOS 3. 10. 1943; Primorski poročevalec, II/10, 4. 10. 1943.

zanskih čet 27. maja 1942 in odlok o prepovedi razširjanja protinarodnega tiska konec maja 1942.³⁸⁰

»Odlok o vojnih sodiščih« je določal, da se pri vsaki brigadi in odredu na Primorskem ustanovi vojno sodišče, ki je do nadaljnjega edina sodna oblast na Primorskem. Oboja so bila pristojna za obravnavo kaznivih dejanj pripadnikov brigade oziroma odreda, odredna pa tudi za obravnavo kaznivih dejanj civilnih oseb. Oboja je imenoval glavni štab NOV in PO Slovenije, štab primorske operativne cone pa je imel pravico kazni spremeniti ali pa obsojence pomilostiti. Ta odlok se je opiral na »odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč«, ki ga je 5. avgusta 1943 izdal glavni štab NOV in PO Slovenije. Organizacija vojaškega sodstva se je na Primorskem nekoliko razlikovala od organizacije v osrednji Sloveniji (na Primorskem je imel štab primorske operativne cone oziroma nato operativni štab za zapadno Slovenijo del pravic, ki jih je imel v osrednji Sloveniji glavni štab NOV in POS; v osrednji Sloveniji so bila že od srede septembra področna vojaška sodišča, na Primorskem pa so dve taki sodišči ustanovili mesec dni kasneje). To je tudi razumljivo, saj je narodnoosvobodilni svet šele v prvi polovici oktobra dobil ustrezne odloke glavnega štaba.³⁸¹

To sta bila tudi poslednja odloka, ki ju je sprejel narodnoosvobodilni svet oziroma njegovo predsedstvo. Centralni komite KPS namreč ni soglašal s to primorsko »samostojno zakonodajo«, ker je IOOF večino sorodnih odlokov izdal že v preteklih dveh letih za vso Slovenijo.

Ne poznamo dokumenta, s katerim bi CK KPS izrazil svoje kritično stališče. Morda je to napravil politkomisar glavnega štaba NOV in POS Boris Kraigher, ko je oktobra 1943 obiskal Primorsko. Pokrajinski komite KPS za Primorsko mu je odgovoril: »*Naša samostojna zakonodaja*« ni bila posledica kakega primorskega »separatizma«. Bila je izvedena v duhu in na podlagi zakonodajnih ukrepov IOOF iz let 1941 in 1942 (razlastitev veleposestev, odškodnina žrtvam fašističnega terorja, represija proti sovražnikom osvobodilnega boja itd.). Bili smo prepričani, da na podlagi polnomočij, ki jih je od Vrh. plenuma dobil NOS za PS, ne le moremo, temveč moramo utrjevati našo oblast z naglimi ukrepi demokratičnega značaja. Iz datumov odlokov zato lahko razvidite, da so vsi sklenjeni po povratku tov. Beblerja od vas.«³⁸² Vendar pa je narodnoosvobodilni svet že pred tem ugo-

³⁸⁰ Šnuderl: Dokumenti, str. 22—23, 45—47 in 49.

³⁸¹ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje predsedstva NOS 5. 10. 1943; Primorski poročevalec, II/10, 4. 10. 1943.

³⁸² Arhiv IZDG, f. 532/I, pismo PK KPS za Primorsko Slovenijo 1. 11. 1943.

tovil, »da je bilo napak v besedilu odlokov pozabljeni, da so storjeni na podlagi prejšnjih odlokov IOOF.«³⁸³ Zato je to popravil v članku »OF je zvesta svojemu programu«, ki ga je objavil v Primorskem poročevalcu in v katerem je povedal: »V duhu dosledno demokratičnega značaja Osvobodilne fronte slovenskega naroda je izdal na področju Primorske Slovenije Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo vrsto odlokov *takoj, ko je bila pokrajina očiščena okupatorjev*. Vsi ti odloki so bili izdani v duhu programa OF in odlokov OF, ki so izšli že lani in predlani. Kar je IOOF in Plenum OF kot najvišja oblast in vodstvo slovenskega naroda sprejel v svoj program že ob svojem nastanku ali pa v teku svojega delovanja, to je NOS na svojem področju realiziral in konkretiziral s podrobnejšimi določbami *takoj, ko mu je bila dana prva prilika*.«³⁸⁴

Več kot mesec dni je bil narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo obenem najvišji politični in oblastni organ za Slovensko primorje. Nimamo namreč podatkov, da bi tisti čas deloval tudi pokrajinski odbor OF za Primorsko; njegovi člani so bili namreč jedro narodnoosvobodilnega sveta. 17. oktobra 1943 pa so obnovili pokrajinski odbor OF za Primorsko kot vrhovni politični organ narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju. Sestavljali so ga predsednik France Bevk, podpredsednik dr. Joža Vilfan, tajnik dr. Aleš Bebler in člani dr. Danilo Lokar, Anton Velušček, Jaka Štucin, Jože Tejkal (zastopnik ZSM) in Pavla Colja (zastopnica SPŽZ).³⁸⁵ Decembra so sprejeli vanj tudi Jožeta Srebrniča in Zoro Rupeno-Katjo, medtem ko je Coljeva prenehala biti član.³⁸⁶ Ne da bi to bilo kje posebej poudarjeno, je tako narodnoosvobodilni svet, od katerega se je po nemški ofenzivi septembra sestajalo le še predsedstvo skupaj z referenti ali odbor narodnoosvobodilnega sveta, ostal le še vrhovni organ ljudske oblasti v Slovenskem primorju. Člani sveta, ki so bili do nemške ofenzive še precej zbrani v svobodni Vipavski dolini, so od začetka oktobra ponovno opravljali svoje delo na terenu. Poleg tega se je začelo njihovo število zmanjševati zaradi smrti posameznih članov. Tako sta že oktobra in novembra padla Rudi Mahnič in Darko Marušič, oba kot politična komisarja Goriške divizije, Mira Špacapana je sovražnik ujel v Otavah pri Ozeljanu in ga poslal v nemško koncentracijsko taborišče, od koder se ni vrnil.

Po nemški ofenzivi v osrednjem delu Primorske je nastopilo nekoliko mirnejše obdobje, čeprav si je nemški okupator prizadeval,

³⁸³ Prav tam.

³⁸⁴ Primorski poročevalec, II/11, 20. 10. 1943.

³⁸⁵ Arhiv IZDG, f. 638/III, okrožnica POOF za Primorsko 26. 10. 1943.

³⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo POOF za Primorsko 17. 12. 1943.

da uniči še preostala svobodna partizanska ozemlja. Tako je v začetku oktobra izvedel ofenzivno operacijo v južnem delu Primorske (Brkini, Slovenska Istra), konec oktobra in začetek novembra na Kobarškem, v drugi polovici novembra v severovzhodni Primorski (Idrija in Cerkljansko) in v Beneški Sloveniji itd.³⁸⁷ Vendar lahko rečemo, da te sovražnikove ofenzivne operacije niso več motile dela narodnoosvobodilnega sveta in organov ljudske oblasti na terenu.

Delo odbora narodnoosvobodilnega sveta po nemški ofenzivi septembra glede širine področja ni bilo več tako široko kot prej, se je pa razširilo v ozemeljskem pogledu. Nemška zasedba precejšnjega dela Primorske je omejila delovanje le na nekatera področja, na drugi strani pa je delo seglo v vse predele, medtem ko je bilo prej omejeno na osrednji del Primorske. V svojem drugem poročilu osrednjemu vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo 9. oktobra 1943 je narodnoosvobodilni svet takole kritiziral svoj omejeni delokrog: »Predvsem se je NOS omejeval preveč na samo Vipavsko dolino. Zveze z ostalimi predeli osvobojenega ozemlja Primorske Slovenije (kurirji, pošiljanje funkcionarjev v pomoč itd.) je obstajala samo, v kolikor je to potreboval štab POZ in v kolikor je on to mogel izvesti. Civilna pošta je šla, v kolikor smo jo vojaškim bolj ali manj obesili. NOS se ni zavedal dovolj konkretno svoje vodstvene vloge, ni poskrbel, da bi pravočasno prihajali njegovi odloki v vse predele Primorske Slovenije, ni kontroliral njihovega izvajanja in pri tem pomagal.

Tudi v Vipavski dolini ni NOS razvil vse delavnosti, ki bi jo bil mogel. Z neposrednim sodelovanjem NOS so se sicer izvršili štirje veliki mitingi — Ajdovščina, Vipava, Rihemberk, Črniče. Posamezni člani so tudi opravili nekaj posvetovanj, vendar NOS v celoti ni dal tiste pomoči okrožnim organizacijam, ki bi jo bil morda lahko. V opravičilo je treba seveda navesti, da je štirinajst dni kratka doba in da je mnogo, da smo v tej dobi uspeli organizirati svet sam in izdati nekaj načelnih odlokov.«³⁸⁸ Lahko rečemo, da sta narodnoosvobodilni svet oziroma njegov odbor večino dela opravila od začetka oktobra dalje, razen množične mobilizacije v NOV in »samostojne zakonodaje«.

Ko je predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta 9. oktobra poslalo izvršnemu odboru OF svoje drugo poročilo, je razčlenilo tudi delo in napake narodnoosvobodilnega sveta ter opredelilo glavne naloge. »Glavna naloga, ki je v tem trenutku pred nami, je poleg vse-

³⁸⁷ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 395—404, 586—593 in 612—638.

³⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 9. 10. 1943 IOOF.

stranske podpore vojski in čimvečje pritegnitve civilnega prebivalstva k vojaškim akcijam (rušenje komunikacij itd.) *izgradnja naše narodne oblasti oziroma njena utrditev*» (podčrtal T. F.). Za ta namen je pripravilo osnutek brošure »Odloki NOS za PS in njihova razlaga« in ga 19. oktobra poslal izvršnemu odboru OF, da bi ga pregledal in potrdil, preden bi brošuro razmnožili. V spremnem dopisu je napisalo: »Insistiramo na teh vprašanjih [graditve ljudske oblasti — op. F. F.], ker nas je vdor Nemcev konec septembra v nekaterih ozirih in nekaterih točkah sicer huje prizadel, je pa pustil obširne svobodne ali polsvobodne teritorije, na katerih smo mi dejansko edina uprava. Pri organiziranju teh teritorijev, ki so dejansko večina Primorske Slovenije [takrat so bili svobodni še Kobariško, Goriška Brda, Beneška Slovenija, Cerkljansko, Trnovska, Banjška in Šentviška planota — op. T. F.], pa lahko še vedno predvsem na tem, da jih ne moremo dovolj tesno povezati. Vzrok je pač v šibkosti okrožnih organizacij, katero smo vam omenili že v zadnjem poročilu (dne 9. oktobra — op. T. F.). Sedaj gremo za tem, da napravimo močne, dela sposobne in hkrati reprezentativne okrožne narodne osvobodilne odbore.«³⁸⁹ Kljub temu, da je predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta 1. novembra prosilo za odgovor, tega ni bilo. Kot vemo, se je 21. oktobra začela sovražna ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem, nato pa so člani IOOF, ki so se ukvarjali z graditvijo ljudske oblasti (Kidrič, dr. Breclj itd.) odšli na drugo zasedanje AVNOJ. Ko so se vrnil, je CK KPS ponovno kritiziral to »primorsko samostojno zakonodajo« in tako brošura ni izšla.

Graditvi ljudske oblasti je predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta posvečalo mnogo pozornosti. To se vidi tudi iz redkih ohranjenih zapisnikov njegovih sej. 23. oktobra se je sestalo, da bi določilo delegacijo (Ivana Bratka-Andreja in dr. Miliča) za sodelovanje na prvi seji ONOO Idrija in 25. oktobra ponovno, da je poslušalo poročilo te delegacije.³⁹⁰ Tudi iz zapisnika seje 22. novembra dobimo podoben vtis, saj so njegovi člani poročali o obisku okrožij in graditvi ljudske oblasti v njih. Tako je dr. Bebler poročal, da je imel v politični šoli konferenco z aktivisti iz treh okrožij, in to ajdovskega, goriškega in idrijskega, na kateri je skušal dobiti pravo podobo o razmerah pred nemško ofenzivo in po njej. Obiskal je tudi Goriška Brda, kjer je bil tudi dr. Vilfan, ko je potoval v Beneško Slovenijo. Oba sta poročala o razmerah glede graditve ljudske oblasti. Dr. Vilfan je opozoril na dve težavi, ki ju je opazil: prva, da

³⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 19. 10. 1943 IOOF.

³⁹⁰ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje predsedstva NOS 23. in 25. 10. 1943.

si protiljudski elementi skušajo pridobiti pozicije pri narodnoosvobodilnih odborih, druga pa, da narodnoosvobodilni odbori čakajo le na pobudo od zgoraj. Poleg problemov graditve ljudske oblasti so na seji opozarjali tudi na druga pereča vprašanja, npr. nasilno mobilizacijo v NOV v Beneški Sloveniji in njene neugodne posledice, vojsvodstvo v partizanskih enotah, reševanje kolonatskega vprašanja v Goriških Brdih, prevzemanje županskih funkcij pod nemško upravo itd.

Na koncu te seje, ki jo zapisnik označuje kot sejo narodnoosvobodilnega sveta, so preuredili odbor narodnoosvobodilnega sveta. Prosvetni referat je obdržal pisatelj Bevk, agrarni referat je prevzel stari komunistični bojevnik Josip Srebrnič, ki se je vrnil iz italijanske konfinacije in so ga na tej seji sprejeli za člana sveta, finančni referat je prevzel dr. Bebler (prejšnji referent Brajnik je ostal v dolini), gospodarskega dr. Vilfan (prejšnji referent Špacapan je ostal v dolini in ga je sovražnik ujel), dr. Lokar je obdržal zdravstvenega, Bajt verskega in Velušček upravnega.³⁹¹ Odpadla sta torej referat za vojsko (Pirjevec je že 6. oktobra odšel za političnega komisarja Koroškega odreda in sekretarja PK KPS za Koroško) in promet.

O teh spremembah je predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta šele 17. decembra 1943 poročalo predsedstvu SNOO. Ko je povedalo, da sta padla člana Mahnič in Marušič in da so sprejeli v svet Srebrniča, je povedalo, kako so si na novo razdelili referate. Od omenjene seje do tega poročila so opustili še referat za verska vprašanja, ker je bivši referent Bajt začel živeti legalno. Potem ko je navedlo izide prizadevanj pri graditvi ljudske oblasti na terenu, kar bomo navedli nekoliko pozneje, je omenilo glavne naloge narodnoosvobodilnih odborov in posebej poudarilo, da stopata v ospredje podpora žrtvam narodnoosvobodilnega boja in skrb za preskrbo civilnega prebivalstva.³⁹² V nadaljnjem delu razprave bomo prikazali, kako so reševali posamezna glavna vprašanja na področju ljudske oblasti na Primorskem.

2. Organi ljudske oblasti na terenu

Take pestre podobe organizacije ljudske oblasti na terenu, kot je bila v Slovenskem primorju od septembra 1943 do januarja 1944, ni bilo niti prej niti pozneje. Načelno so bili temeljni organi ljudske oblasti na terenu terenski ali krajevni, rajonski in okrožni odbori

³⁹¹ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 22. 11. 1943.

³⁹² Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 17. 12. 1943 predsedstvu SNOO.

OF: ob italijanski kapitulaciji je bilo 8 okrožnih (Tolmin, Idrija, Brda ali Zapadna Primorska, Gorica, Kras Pivka, Brkini-Slovenska Istra, Trst), 49 rajonskih in nekaj stotin terenskih ali krajevnih odborov OF. Potem ko je CK KPS kritiziral takšno zmanjšanje okrožij na Primorskem, so že septembra začeli njihovo število večati, tako so najprej sredi septembra obnovili okrožje Ajdovščina, nato oktobra Kanal in Bača, novembra Slovenska Istra in decembra Beneška Slovenija, tako da jih je bilo po Novem letu 1944 trinajst.³⁹³ Tam, kjer bi po omenjenih odlokih narodnoosvobodilnega sveta od 15. septembra izvolili občinske narodnoosvobodilne odbore in vaške pododbore, bi ti postali organi ljudske oblasti in bi že obstoječim ali na novo ustanovljenim odborom OF ostale le politične funkcije. Način volitev občinskih narodnoosvobodilnih odborov in vaških odborov je bil zelo enostaven, mnogo bolj kot npr. leto kasneje pri volitvah krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, saj je bilo treba sklicati zbere ljudi v občini ali kraju in z javnim glasovanjem izvoliti odbor. Vendar so občinske narodnoosvobodilne odbore volili razmeroma počasi, skoraj tja do Novega leta 1944, največ so jih izvolili oktobra in novembra 1943. Enako počasi so vzpostavljali okrožne narodnoosvobodilne odbore, čeprav je bilo treba le izbrati ljudi in njih imena predlagati v potrditev narodnoosvobodilnemu svetu. Kaže, da tega niso storili za vsa okrožja in so ostali v nekaterih samo okrožni odbori OF.

Preobremenjenost okrožnih komitejev KPS in okrožnih odborov OF (z večinoma enako osebno sestavo) z reševanjem vojnih vprašanj (mobilizacija v NOV, preskrba novih mest s kadrom itd.) in pomanjkanje dobrih zvez z narodnoosvobodilnim svetom sta povzročila, da niti v osrednji Primorski niso izvolili občinskih in vzpostavili okrožnih narodnoosvobodilnih odborov. Kot je lahko ugotovil sam narodnoosvobodilni svet, njegovi odloki in navodila niso pravočasno prihajali v vse predele Primorske in ni mogel niti nadzirati dela na terenu niti pomagati.³⁹⁴

Kmalu zatem, ko je izdal omenjena odloka o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov in vaških pododborov, je narodnoosvobodilni svet izdal v razpravi »Občinski narodnoosvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge« smernice za delo novih organov oblasti. Treba je vsekakor dati priznanje svetu in tudi piscu teh smernic (najverjetneje dr. Joža Vilfan in dr. Danilo Milič), kajti to so najnatančnejše smernice za delo nižjih organov oblasti, kar jih

³⁹³ Ferenc: Kratek pregled razvoja KPS in OF, str. 145—149.

³⁹⁴ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 9. 10. 1943 IOOF.

je do takrat izdal kakšen organ narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem. V njih pravi:

»Značaj NOO. Naši občinski NOO so izvršilni organi ljudske oblasti. To pomeni, da izvršujejo sklepe ljudstva, zbranega na občinskem zboru. [...] Občani lahko posameznega člana kot tudi ves občinski NOO vsak čas zamenjajo, če ne uživa njihovega zaupanja. To je druga velika razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Naši občinski NOO morajo biti čisto ljudski. Sestavljati jih morajo ljudje iz ljudstva, tega ljudstva, ki je bilo vse doslej obsojeno na molk in odrinjeno v stran.« Ko govori o njihovi osnovni nalogi, pravi: »... zavest, da si sam kroji svojo usodo, da je sam odgovoren, če si jo slabo kroji, to je zavest svobodnega človeka, ki je član svobodnega naroda. Buditi vedno in povsod to zavest, vzdrževati ljudstvo v stalni borbenosti, da bo znalo braniti svojo oblast in svojo svobodo pred vsemi sovražniki, zunanjimi in notranjimi, to je glavna naloga občinskih NOO. To je tudi najvažnejša razlika med starimi občinskimi odbori in našimi občinskimi NOO. Stari občinski odbori so imeli samo upravne naloge. Krajevni NOO pa imajo poleg upravnih tudi zelo važne politične naloge.

Politične naloge NOO. Katere so trenutno najvažnejše naloge občinskih NOO? Danes je najvažnejša naloga nas vseh neizproсна borba proti našim zunanjim in notranjim sovražnikom. [...] Nič manj važna ni borba proti raznim sebičnežem in špekulantom, ki nočejo razumeti, da današnja doba ni niti najmanj čas za sebičnost in špekulacijo. [...]

Upravne naloge NOO. Katere so upravne naloge občinskih NOO? Prva upravna naloga v današnjem trenutku je evidenca vojnih obveznikov. [...] Druga upravna naloga je sodelovanje z NOV, mobilizacija vseh gospodarskih možnosti občine za NOV. [...] Tretja upravna naloga v današnjem času je najti sredstva za pomoč žrtvam narodnoosvobodilnega boja. [...] Četrta naloga občinskih NOO je odmerjati in pobirati narodni davek.«³⁹⁵

Naloge okrožnih narodnoosvobodilnih odborov je narodnoosvobodilni svet opredelil v svoji okrožnici 27. oktobra: »Okrožni NOO so predvsem upravni organi. Politične funkcije naj izvršujejo okrožni odbori OF (agitacije, sklicevanje mitingov, sprejemanje in razširjanje literature itd.). [...] To pa ne pomeni, da ne bi imeli okrožni NOO političnih nalog. Saj ima vsa naša borba politični značaj.[...]

³⁹⁵ Arhiv IZDG, f. 538/II, 575/I, 605/III; razprava Občinski narodnoosvobodilni odbori, njihov značaj in njihove naloge. Narodnoosvobodilni svet jo je 12. 11. 1943 poslal okrožnim odborom OF, od katerih so jo nekateri razmnožili tudi za lastne potrebe in za potrebe raznih organov narodnoosvobodilnega gibanja.

Glavna naloga naših okrožnih NOO je organizirati občinske NOO, voditi in kontrolirati njihovo poslovanje. [...] Vaše naloge so v glavnem iste kot naloge občinskih NOO, če upoštevate to razliko, da ste vi oblast II. stopnje in se tako vaše delovanje razteza na vsa okrožja. Okrožni NOO naj dajejo iniciativo občinskim NOO in pazijo, da izvršijo ti čim boljše svoje naloge.

Posli okrožnega NOO naj se takole razdelijo: naloga predsednika in tajnika je predvsem organizirati in kontrolirati občinske NOO. Ostali odborniki prevzamejo referate, ki jih je pet: referat za vojsko, referat za gospodarstvo, referat za prosveto, referat za finance in referat za pomoč žrtvam narodnega osvobodilnega boja.³⁹⁶

Do začetka nemške ofenzive v osrednji Primorski so občinske narodnoosvobodilne odbore izvolili le v goriškem in ajdovskem okrožju, ki sta bili sredi svobodnega ozemlja. Še pred izidom odloka o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov se je 12. septembra v Renčah zbral štiričlanski akcijski začasni narodnoosvobodilni odbor, ki je še istega dne sklical občinski zbor. Ta je izvolil občinski narodnoosvobodilni odbor, ki je bil najverjetneje prvi takšen odbor na Primorskem. Ob izvolitvi je imel 20 ali več članov, pa so njihovo število po izidu omenjenega odloka narodnoosvobodilnega sveta zmanjšali na 13. Že dan po izvolitvi je izdal prvi proglas, s katerim je uredil življenje v občini. Med najpomembnejšimi nalogami je bila skrb za prehrano vračajočih se internirancev in odhajajočih italijanskih vojakov. Tako v zapisku seje 18. septembra beremo: »Tajnik poroča o beguncih, o prihajajočih internirancih, ki gredo preko našega ozemlja v njihovo ožjo domovino: vsem tem se nudi pomoč na vse razpoložljive načine. Vojake biv. ital. armade, ki se v razsuli pomikajo po našem ozemlju, se vse preišče in radevolje oddajo vse, kar služi našim partizanom. Vsakemu teh vojakov, ako nima denarja, se mu da toliko, kolikor rabi za potovanje domov. Vsi ti ljudje so hvaležni in pravijo, da so jih partizani povsod dobro sprejeli in dali jesti. Vsi pozdravljajo s stisnjeno pestjo in priznavajo, da so bili zapeljani od fašističnih mogotcev. Naše partizanske straže pa jih tolažijo z lepimi in navdušljivimi besedami, poudarjajoč, da bodo tudi oni člani evropskih narodov, ako bodo od sedaj naprej branili pravico delavca in kmeta.«³⁹⁷

Med drugimi ukrepi je občinski narodnoosvobodilni odbor Renče določil najvišje cene za živila, pobiranje davka in izplačevanje podpore v treh kategorijah, in to za prvo 50 lir, za drugo 40 in tretjo

³⁹⁶ Arhiv IZDG, f. 538/I, okrožnica NOS 27. 10. 1943.

³⁹⁷ Arhiv IZDG, f. 615, zapisnik seje ONOO Renče 18. 9. 1943. Prepise svojih sejnih zapisnikov je občinski NOO Renče 29. 10. 1943 poslal OOOF za Gorico.

30 lir mesečno.³⁹⁸ Vse to priča o veliki samoiniciativi občinskega odbora.

Za občinskim narodnoosvobodilnim odborom Renče so jih v goriškem okrožju izvolili še osem. Vendar je nadrejeni OOOF za Goriško sredi oktobra ugotavljal, da se narodnoosvobodilni odbori niso znali »uveljaviti kot politična oblast v vasi, niti občinski NOO ne upoštevajo v zadostni meri oblasti nadrejenih odborov, kar ovira izvajanje vseh odlokov in odredb«. ³⁹⁹

Pogoji za izvolitev občinskih narodnoosvobodilnih odborov v ajdovskem okrožju so bili približno enaki kot v goriškem, vendar je bila tam njihova mreža glede na obseg okrožja razmeroma manj razpredena, baje zaradi manjše iniciativnosti odborov OF. Izvolili so 11 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, o katerih je OK KPS Ajdovščina sredi novembra poročal, da je njihova aktivnost na splošno slaba. Do srede januarja 1944 se je njihovo število zmanjšalo na dva. Tudi okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki ga je narodnoosvobodilni svet potrdil že 21. septembra kot prvi ONOO na Primorskem, se po nemški ofenzivi septembra ni obnovil.⁴⁰⁰ Obnoviti ga je skušal šele Anton Velušček, ko se je v začetku decembra mudil v tem okrožju. »Drugo kot važno nalogo sem postavil, da oživi okrožni narodni osvobodilni odbor. Omeniti moram, da ta odbor, ki je bil formiran že pred 2 mesecema, ni imel niti enkrat seje. Ker predsednik tega odbora (Lokar) ne more aktivno sodelovati, je začasno prevzel predsedstvo Medved [Anton Semenič iz Podrage — op. T. F.]. Krajevne NO odbore so ravno tako zanemarjali. Sploh jih niso obiskovali in jim nudili nobene pomoči. V času osvobojenega ozemlja so bili izvoljeni 12 krajevnih NOO.«⁴⁰¹

V drugih okrožjih Primorske so občinske narodnoosvobodilne odbore volili šele v drugi polovici oktobra. Tako piše v članku »Svoboden narod — ljudska oblast« v Primorskem poročevalcu 21. oktobra 1943: »Slovensko ljudstvo si prvikrat gradi res svojo ljudsko oblast. Osnova vse oblasti v Primorski Sloveniji so krajevni (občinski) narodnoosvobodilni odbori. Obnovljene so naše stare občine, kakor so nastale v dolgem zgodovinskem razvoju in ki so najbolj ustrezale našim potrebam. V vseh teh občinah se sedaj vršijo volitve v krajevne (občinske) narodnoosvobodilne odbore in v večini občin so novi odbori tudi že prevzeli oblast.«

³⁹⁸ Prav tam.

³⁹⁹ Arhiv IZDG, f. 615, poročilo OOOF za Goriško 14. 10. 1943.

⁴⁰⁰ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje predsedstva NOS 22. 11. 1943; f. 542/II, poročili OOOF Ajdovščina 12. 11. 1943 in 12. 1. 1944.

⁴⁰¹ ZA CK ZKS, št. 2156, Veluščkovno pismo dr. Beblerju 4. 11. 1943.

V okrožju Brda ali Zapadna Primorska, ki je zajemalo tudi Beneško Slovenijo, so do srede oktobra v 23 vaseh izvolili vaške pododbore, 14. oktobra so sestavili okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je od 31. oktobra do 3. novembra vodil izvolitev štirih občinskih narodnoosvobodilnih odborov, do srede novembra so izvolili še dva, medtem ko v Beneški Sloveniji ni bilo volitev (tam je bila v drugi polovici novembra sovražnikova ofenziva).⁴⁰²

Če bi bile boljše zveze med narodnoosvobodilnim svetom in tolminskim okrožjem, bi verjetno tam prej začeli voliti občinske narodnoosvobodilne odbore, saj je bil večji del okrožja svoboden skoraj do konca oktobra. Vendar so bile šele konec oktobra in začetek novembra, ko so izvolili devet krajevnih ali občinskih narodnoosvobodilnih odborov, med njimi celo pet v kobariškem rajonu. Pozno so sestavili tudi okrožni narodnoosvobodilni odbor in je imel svojo prvo sejo 28. novembra. Na njej je ugotovil, da občinski NOO ne izvršujejo svojih nalog in da se večina niti ni sestala.⁴⁰³

Sredi oktobra se je od velikega tolminskega okrožja odcepil baški rajon in so obnovili baško okrožje.⁴⁰⁴ OOOB Bača je sicer volitve občinskih narodnoosvobodilnih odborov začel pripravljati, vendar zaradi bližine sovražnih postojank v Baški grapi volitev ni bilo. V začetku novembra so sestavili le okrožni narodnoosvobodilni odbor.⁴⁰⁵

V kanalskem okrožju, ki se je oktobra ločilo od goriškega, so bile volitve zelo pozno in so izvolili 7 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, medtem ko volitev ni bilo v 5 občinah, ki so bile večinoma v dolini reke Soče. Tako je okrožni narodnoosvobodilni odbor za Kanalsko, ki so ga sestavili verjetno 12. decembra 1943, ko je bilo na seji zastopanih 44 vaških pododborov,⁴⁰⁶ 20. januarja 1944 poročal: »Občinskih NOO imamo v našem okrožju 7. Ti odbori so bili javno izvoljeni in poslujejo kot oblast. Isto tako imamo po vseh vaseh vaške pododbore. Težko je te odbore pripraviti do tega, da bi poslovali kot res prava ljudska oblast, to je, da bi vsa vprašanja reševali na vaških in občinskih zborih, najraje bi sami urejevali te zadeve.«⁴⁰⁷

⁴⁰² Arhiv IZDG, f. 578, zapisniki sej ONOO za Brda 14., 18., 21., 25. in 28. 10. ter 4. 11. 1943; f. 538/II, poročilo OK KPS za Zapadno Primorsko 17. 10. 1943.

⁴⁰³ Arhiv IZDG, f. 532/V, poročila OK KPS Tolmin 13. 10., 21. 11. in 1. 12. 1943 ter poročilo ONOO Tolmin 17. 12. 1943.

⁴⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 532/V, navodilo PK KPS za Primorsko 28. 10. 1943.

⁴⁰⁵ Arhiv IZDG, f. 532, poročila OK KPS Bača 25. 10., 1. in 12. 11. 1943; Franc Hvala, ustni vir.

⁴⁰⁶ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO Kanal 24. 12. 1943.

⁴⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO za Kanalsko 20. 1. 1944.

Volitve v idrijskem okrožju so bile oktobra, ko so izvolili 8 občinskih narodnoosvobodilnih odborov, vendar so bile volitve v Dolnji Trebuši šele 1. januarja 1944. Okrožni NOO Idrija so sestavili 24. oktobra 1943.⁴⁰⁸

Tudi v kraškem okrožju so pozno volili občinske narodnoosvobodilne odbore, ba je zaradi šibkih zvez z narodnoosvobodilnim svetom. Sredi decembra 1943 je bilo v okrožju 24 krajevnih (občinskih) narodnoosvobodilnih odborov in 36 vaških pododborov, pri čemer se postavlja vprašanje, ali so res obnovili stare občine pred letom 1918. Iz ohranjenega gradiva ni mogoče natančneje ugotoviti, kdaj so sestavili ONOO za Kras, ki je imel 28. decembra že svojo četrto sejo (»zasedanje«).⁴⁰⁹

Pivško okrožje, ki je bilo zaradi svojih železnic Postojna—Trst in Št. Peter na Krasu—Reka zelo izpostavljeno in je pred italijansko kapitulacijo imelo tudi šibko mrežo organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, je dobilo nekaj (števila ni mogoče ugotoviti) občinskih narodnoosvobodilnih odborov zelo pozno. Še 28. novembra je okrožni odbor OF poročal: »Ker okrožni NOO še ni ustanovljen, vrši OOOF poleg političnih tudi upravne naloge. Občinski NOO in pododbori v večini okrožja še niso izvoljeni. Smatrali smo za potrebno in nujno, da se predhodno postavijo povsod terenski in rajonski odbori OF, da potem volitve izvedemo potem njih oziroma z njihovo pomočjo, oni naj bodo kontrola, da se med narodne predstavnike ne vrinejo špekulantski koristolovci, pa celo protinarodni elementi. Volitve so sedaj v teku. Po nekaterih občinah so se že izvršile. Ker je povsod teren kontroliran od sovražnikov, se bodo volitve vršile potem vaških odborov, dočim bodo občinske zборе predstavljali le delegati. Dokler NOO ne bodo izvoljeni, vršijo njihove naloge odbori OF.« Le-ti so namreč bili v 65 vaseh in le 15 vasi je bilo brez njih. ONOO za Pivko so sestavili šele konec leta 1943.⁴¹⁰

Malokatero okrožje je bilo tako izpostavljeno sovražnikovemu nadzoru kot pivško in je zato razumljivo, da se je ljudska oblast lahko uveljavljala v polni meri le v odročnejših predelih. Tako je OK KPS za Pivko 31. oktobra poročal: »Na Gor. Pivki (občini Knežak in Zagorje) funkcionira oblast NOO. Vse gospodarske, politične in

⁴⁰⁸ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje predsedstva NOS 23. in 25. 10. 1943 poročilo NOO za Idrijsko 3. 1. 1944; f. 542, poročilo seje ONOO za Idrijsko 27. 10. 1943; zapisnik druge seje ONOO za Idrijsko, nedatirano.

⁴⁰⁹ Arhiv IZDG, f. 542, zapisnik 4. seje ONOO Kras 28. 12. 1943.

⁴¹⁰ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO za Pivko 5. 1. 1944; pismo NOS za Primorsko Slovenijo 6. 12. 1943 in POOF za Primorsko Slovenijo 16. 1. 1944. Glej zanimivo označbo značaja NOO in pomena vaških in občinskih zborov v pismu POOF za Primorsko Slovenijo 16. 1. 1944.

vojaške zadeve rešavajo NOO. Tako oni odločajo o cenah in racioniranju živeža, o upravljanju bivših graščinskih gozdov, iz katerih so bila pripeljana drva za zimo vsem onim, kateri nimajo svojih gozdov ali pa do njih niso mogli dospeti, ker so bile ceste presekane. [...] Volitve so bile izvedene v vseh vaseh občine Knežak. Po ostalih občinah si NOO še niso pridobili one avtoritete, katera jim pripada. Vsled prisotnosti Nemcev je delo odborov zelo otežkočeno. Moralno stanje je precej nizko. Temu so krivi v veliki meri udarci, ki jih je sovražnik zadal naši vojski v zadnjem času, a posebno poraz na Nanosu.«⁴¹¹

V brkinsko-istrskem okrožju, ki se je novembra 1943 razdelilo v dve okrožji, volitev ni bilo, in to predvsem zaradi posledic, ki jih je pustila nemška ofenziva v začetku oktobra. Iz razumljivih razlogov jih ni moglo biti niti v tržaškem okrožju.

Volitve v posebne organe ljudske oblasti v Slovenskem primorju so bile torej v dveh obdobjih — v dveh okrožjih pred nemško ofenzivo septembra, v drugih pa šele od druge polovice oktobra dalje — in so jih večinoma končali do konca novembra 1943. Tako je mogel narodnoosvobodilni svet 17. decembra poročati predsedstvu SNOO: »Krajevni narodnoosvobodilni odbori (občinski odbori) in pododbori (vaški odbori) funkcionirajo več ali manj po vsem ozemlju Primorske Slovenije, to celo po takih predelih, kjer Nemci držijo večje kraje, npr. v Vipavski dolini. Seveda odbori niso povsod izvoljeni od popolnih občinskih zborov. V krajih, ki so pod večjo kontrolo okupatorja, se izvajajo naprej volitve v vaške odbore, tako izvoljeni odborniki pa postavljajo občinske odbore. V redkih krajih, kjer so nemške postojanke, opravljajo tudi posle narodnoosvobodilnih odborov terenske organizacije OF.«⁴¹² Medtem je za okrožne narodnoosvobodilne odbore poročal: »[...] upravna organizacija v okrožnem merilu ne obstoja še niti v vseh prejšnjih okrožjih. Okrožne narodnoosvobodilne odbore imamo v briškem, tolminskem, baškem, idrijskem in kraškem okrožju. Po drugih okrožjih vršijo upravno delo okrožni odbori OF.«⁴¹³

V tej razpravi navajamo večinoma le številčne podatke o izvolitvi občinskih narodnoosvobodilnih odborov. Ni namreč možno, da bi natančneje ugotovili, v katerih občinah so jih izvolili in v katerih ne, ker tega okrožni odbori OF, okrožni komiteji KPS ali okrožni narodnoosvobodilni odbori večinoma niso poročali. Edina izjema je bil okrožni narodnoosvobodilni odbor za Brda oziroma Zapadno Pri-

⁴¹¹ ZA CK ZKS, št. 2271, poročilo OK KPS za Pivko 31. 10. 1943.

⁴¹² Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo NOS 17. 12. 1943.

⁴¹³ Prav tam.

morsko, v katerem je celo leto delal prizadevni župnik Anton Ferjančič-Taras kot tajnik ONOO, oziroma pozneje predsednik OOOF za Brda. Po prejemu odlokov in okrožnic narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo o volitvah narodnoosvobodilnih odborov je OOOF za Brda 1. oktobra zbral na informativni sestanek aktiviste OF iz Brd, ki so izvolili začasni štiričlanski okrožni narodnoosvobodilni odbor in se dogovorili za volitve vaških pododborov. Dne 14. oktobra je zbral 17 aktivistov OF iz Brd in Beneške Slovenije in so izvolili šestčlanski okrožni narodnoosvobodilni odbor (predsednik Jože Peršolja-Filip in tajnik Anton Ferjančič-Taras). Sprejel pa je tudi samovoljen sklep, da se tam, kjer ljudje izvolijo vaški pododbor, ukine terenski odbor OF. Zaradi posebnih razmer v Beneški Sloveniji so sklenili, da tam ne bo nikakršnih volitev.⁴¹⁴ Na naslednjih sejah oktobra je okrožni narodnoosvobodilni odbor poleg drugega obravnaval tudi vprašanje obnove oziroma oblikovanja občin, v katerih bi zastopniki vaških pododborov izvolili občinske narodnoosvobodilne odbore.⁴¹⁵

V Brdih je bilo pred koncem prve svetovne vojne 6 občin (Biljana, Dolenje, Medana, Mirnik, Kojsko in Števerjan), medtem ko je sedma občina (Podgora) spadala že v neposredno mestno okolico. 1943. leta so imele skupno 14 286 prebivalcev. Kraljevina Italija jih je združila v tri (Kojsko, Dobrovo in Dolenje) in občino Podgora vključila v mesto Gorica. Okrožni narodnoosvobodilni odbor je na svojih sejah obravnaval več možnosti za oblikovanje občin (od 4 do 7) v katerih bi naj nato izvolili narodnoosvobodilne odbore. Odločil se je za izoblikovanje štirih občin, in to Cerovo, Šmartno, Dobrovo in Šlorenc, ter pri tem upošteval, da so bile vasi ene župnije tudi v eni občini, da bi tako omogočil večje zbiranje občanov (po nedeljskih mašah).⁴¹⁶

Po oblikovanju občin je okrožni narodnoosvobodilni odbor konec oktobra pripravil volitve narodnoosvobodilnih odborov. Za občino Števerjan—Cerovo—Vipolže so bile 31. oktobra v Gornjem Cerovem, za občino Šlorenc—Kožbana—Višnjevik (Mirnik) 1. novembra v Slavčah, za občino Kojsko—Šmartno—Kozana—Vedrijan 3. novembra v Kojskem in za občino Medana—Biljana—Fojana 3. novembra v Drnovku.⁴¹⁷ Zborov in volitev v Kojskem in Drnovku se je udeležil

⁴¹⁴ Arhiv IZDG, f. 578, poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 14. 10. 1943.

⁴¹⁵ Arhiv IZDG, f. 578, zapisniki sej ONO za Brda 18., 21., 25. 10. 1943.

⁴¹⁶ Arhiv IZDG, f. 578, poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 10. 11. 1943.

⁴¹⁷ Arhiv IZDG, zapisnik seje ONOO za Zapadno Primorsko 28. 10. 1943; poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 4. 11. 1943.

tudi dr. Vilfan. Na isti seji, na kateri je določil dneve volitev, je sklenil, da bo »za Slovensko Benečijo« izoblikoval tri občine »tostran Idrije«, in to Zapotok, Marijino Celje in Srednje.⁴¹⁸ Vendar so nato do 12. novembra ustanovili le dve občini, in to Marijino Celje in Kambreško-Srednje ter tudi izvolili občinska narodnoosvobodilna odbora.⁴¹⁹

Vsi štirje »občinski zbori«, ki so bili do 3. novembra, so potrdili okrožni narodnoosvobodilni odbor. Ta je imel 4. novembra sejo, ki se je je udeležil tudi dr. Vilfan.⁴²⁰ Iz zapisnikov sej ONOO je mogoče razbrati, da se je ukvarjal z življenjskimi vprašanji in si tudi določil ustrezne oddelke oziroma referente, najprej (4. novembra) prosvetnega, ekonomskega in upravnega⁴²¹ in pozneje (8. novembra) po prejemu ustrezne okrožnice narodnoosvobodilnega sveta za gospodarstvo in finance, za prosveto, za pomoč žrtvam, za upravo in za vojaške zadeve.⁴²² Največ je obravnaval gospodarska vprašanja in izdal tudi nekaj odlokov, npr. odloka o žganjekuhi in prodaji vina (22. oktobra), odlok o mletju in prevozih žita ter o klanju živine (26. oktobra) in odlok o prepovedi lova (28. oktobra). Tisti čas je tudi posebej pozval prebivalstvo, »da se ne opija in ne zapravlja«, temveč z vsemi svojimi močmi sodeluje v boju za boljšo bodočnost in se nanjo pripravlja z disciplino in samozatajevanjem.⁴²³ Zanimiv je njegov sklep s seje 18. oktobra, ko je obravnaval odlok narodnoosvobodilnega sveta o odpravi poitalijančenih imen, da bodo v narodnostno mešanih krajih krajevni napisi dvojezični, v italijanskih krajih pa ostanejo v italijanščini.⁴²⁴ Razmeroma največ časa je posvetil vprašanju kolonata, kar bomo obravnavali v posebnem oddelku, ker se je v njegovo reševanje vključil tudi narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo.

⁴¹⁸ Prav tam.

⁴¹⁹ Arhiv IZDG, f. 578, poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 12. 11. 1943.

⁴²⁰ »V Brdih se mudim sedaj peti dan. Udeležil sem se dveh občinskih volitev (občina Šmartno in občina Šlorenc), imel dva posebna mitinga (Vrhovlje in Kozana), sodeloval pri seji okr. nar. osv. odbora in imel razpravo z okr. komitetom.« (Arhiv IZDG, f. 533, Vilfanovo poročilo 5. 11. 1943.)

⁴²¹ Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik seje ONOO za Brda in Slovensko Benečijo 4. 11. 1943.

⁴²² Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik seje ONOO za Zapadno Primorsko 8. 11. 1943. Na tej seji je sklenil zamenjati naziv »za Brda in Slov. Benečijo« z nazivom »za Zapadno Primorsko«, čeprav ga je že uporabljal nekaj časa.

⁴²³ Arhiv IZDG, f. 578, odloki ONOO za Zapadno Primorsko.

⁴²⁴ Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik seje ONOO za Brda 18. 10. 1943.

Za vse Slovensko primorje lahko napravimo tale pregled, ki nam kaže razmerje med rajoni OF, občinami v letih 1910 in 1943 ter izvoljenimi občinskimi narodnoosvobodilnimi odbori.

Okrožje	Usta- novljen ONOO	Število rajonov OF	Število občin		Število izvo- ljenih občin. NOO
			1910	1943	
Gorica	—	4	14	4	9
Ajdovščina	+	8	31	8	11
Brda — del. Ben. Slov.	+	5	18	14	6
Tolmin	+	5	16	5	9
Bača	+	2	6	3	—
Kanal	+	2	14	6	7
Idrija	+	6	7	2	9
Kras	+	7	34	15	24
Pivka	+	6	14	9	?
Brkini	—	5	11	5	—
Slov. Istra	—	8	8	8	—
Trst	—	8	3	3	—

Enako kot se zaradi ohranjenih virov lahko dobro seznanimo z delom okrožnega narodnoosvobodilnega odbora za Goriška Brda in Beneško Slovenijo (oziroma za Zapadno Primorsko), se lahko iz istega razloga dobro seznanimo z delom občinskega narodnoosvobodilnega odbora Cerčno; izpričujejo nam ga ohranjeni sejni zapisniki.⁴²⁵ Dne 10. oktobra je 1707 volilcev na 13 voliščih izvolilo 12 občinskih odbornikov, ki so se čez dva dni na prvi seji konstituirali v občinski narodnoosvobodilni odbor (predsednik Gabrijel Peternej). Že na prvi seji je obravnaval vprašanja pobiranja davka, dajanja gmotne podpore revnejšim ljudem in vojnim oškodovancem, odpiranja šol, obratovanja vaških mlekarn itd. Na drugi seji 17. oktobra, ki se je je udeležil tudi dr. Vilfan, je odbor obravnaval npr. vprašanje odcepitve bukovega območja od cerkljanske občine in že podrobneje vprašanje odprtja šol. Na tretji seji 24. oktobra se je ubadal z istimi vprašanji kot na prvih dveh, poleg tega pa še z ukinitvijo »plač« uradnikom in nameščencem in z določitvijo podpor ali nagrad. Za reševanje spornih zadev med občani, zaradi katerih

⁴²⁵ Arhiv IZDG, f. 563/II.

so se obračali na občinski narodnoosvobodilni odbor, so določili, da jih rešujejo ob navzočnosti dveh članov odbora in dveh članov rajonske gospodarske komisije pod vodstvom predsednika odbora. Sklenili so tudi, da bodo do razpisa novih davčnih obveznosti pobirali »samo narodno obvezen (prostovoljni) narodni davek.« Na seji 21. decembra je sklenil odpraviti plačevanje stanarine, da bi olajšal položaj revnejših občanov. Na poslednji seji 13. januarja 1944 je urejal tudi vprašanje odcepitve štirih vasi, ki so se izoblikovale v novo občino Šebrelje in si 1. januarja izvolile svoj občinski narodnoosvobodilni odbor. Odborove seje so bile redne, razen med nemško ofenzivo »Traufe« (Kap) v drugi polovici novembra.⁴²⁶

Vsakdanja gospodarska vprašanja je obravnavala rajonska gospodarska komisija Cerčno. Iz njenih sejnih zapisnikov in posebnega poročila zvemo, da je na prvi seji 2. oktobra sklenila ustanoviti vaške gospodarske odbore, popisati poljske pridelke in živino in obnoviti delo mlekarn ter je določila odkupne cene masla (od 32 do 36 lir). Mlekarne so redno obratovalle do srede novembra in oddale vojski 401 kg in razdelile civilnemu prebivalstvu 59 kg surovega masla; pozneje je mleko porabila vojska. Postopoma je gospodarska komisija uvedla obvezno oddajo poljskih pridelkov in živine. To je bilo potrebno, ker so že vsi kmetovalci posebno od septembra dalje prispevali k prehrani vojske v taki meri, da ni bilo več mogoče dobiti hrane drugače kot z obvezno oddajo. Najprej je bilo obvezno oddati 10 odstotkov pšenice, rži, ječmena in koruze, nato pa je komisija določila količino za obvezno oddajo na podlagi prijave in tudi po poizvedovanju o količini, ki jo je imel kmetovalec. Vendar je obvezen odkup začela na splošno izvajati šele od decembra 1943. »Obvezna oddaja je bila od prebivalstva vzeta na znanje kot potreben ukrep, le nekateri posamezniki niso izostali s svojimi opombami in pritožbami.« Komisija se je ukvarjala tudi z vprašanjem zakola in obvezne oddaje prašičev za vojsko in civilno prebivalstvo. Ker so kmetje do italijanske kapitulacije zaradi obvezne oddaje mesa in masti italijanski državi redili zelo malo prašičev, je po določitvah gospodarske komisije družina z manj kot šestimi člani doma zaklala le enega prašiča, vse druge pa je morala prodati. Najprej je komisija določila, da je treba od vsakega zaklanega prašiča oddati brezplačno 1 ali 2 kg slanine (glede na težo prašiča do 100 ali več kg žive teže), pozneje pa je uvedla progresivno lestvico glede na

⁴²⁶ Arhiv IZDG, f. 542 in 563, zvezek zapisnikov občinskega NOO Cerčno od 12. 10. 1943 do 13. 1. 1944 in predpisi, poslani narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo; »Poročilo o delovanju narodnoosvobodilnega odbora za Cerčno« 23. 10. 1943; f. 533, poročilo OK KPS za Idrijo 3. 1. 1944.

število družinskih članov, tako da je morala družina z enim ali dvema članoma oddati obvezno in brezplačno 8 kg slanine. Zakoli živine za prodajo so bili pod nadzorom člana gospodarske komisije in mesnica je dajala dnevno za vojake, bolnike in mobilizirane rokodelce 0,350 kg mesa na osebo. Civilnemu prebivalstvu so prodajali meso dvakrat na teden po ceni 13 ali 14 lir kg glede na kakovost; ne vemo, koliko je dobila oseba. Dokler je bil svoboden zahodni del Gorenjske (druga polovica oktobra in prva polovica novembra), so goveje kože pošiljali strojit v Železnike in Žiri.⁴²⁷ Za cerkljanski rajon so sredi februarja 1944 izračunali tudi količine živeža, ki ga je dal za narodnoosvobodilno gibanje od 10. septembra 1943 do 5. februarja 1944 (86 volov, 129 krav, 62 juncev ali junic in 70 telet, 92 670 kg krompirja, 6865 kg fižola, 34 ton žita, ajde, koruze in ovs, 1985 kg slanine, 545 400 lir prispevkov, 645 500 lir posojila svobode v denarju in za 984 200 lir v bonih in potrdilih).⁴²⁸

O zborih občanov ali t. i. občinskih zbora, ki so postali pomembna demokratična ustanova v sistemu ljudske oblasti na Primorskem, so se ohranili podatki za občino Vojsko. Tam je bil 16. januarja 1944 občinski zbor, ki se ga je udeležilo okrog 150 občanov. Ti so bili nezadovoljni z občinskim narodnoosvobodilnim odborom, pa so predsednika, tajnika in enega odbornika razrešili z javnim glasovanjem. Vendar je na naslednjem občinskem zboru 70 občanov ponovno izvolilo pred mesecem razrešenega predsednika. Občinski narodnoosvobodilni odbor je doživel kritiko, »samo radi tega, ker ni skliceval javnih sej« in poudarjal, »da je v teh časih težko voditi občinsko gospodarstvo, zato naj se [seje — op. T. F.] vršijo vedno javno oziroma če ima odbor ožjo sejo, naj se razglasijo sklepi občanom, da bodo imeli vsi vpogled v delo občinskega odbora in da ne bo mogel nihče godrnjati«. ⁴²⁹

3. Partizansko šolstvo

Prve zamisli o partizanskem šolstvu so v narodnoosvobodilnem svetu nastale še pred nemško ofenzivo, vendar jih ni bilo mogoče uresničiti. Po ofenzivi pa je referent za prosveto v odboru narodno-

⁴²⁷ Arhiv IZDG, f. 442, izvlečki iz sejnih zapisnikov RGK Cerkno od 2. oktobra do 21. decembra 1943; poročilo RGK Cerkno 4. 1. 1944.

⁴²⁸ Arhiv IZDG, f. 542/III obč. NOO Cerkno, poročilo o popisu, 14. 2. 1944.

⁴²⁹ Arhiv IZDG, f. 542, poročila ONOO za Idrijo 24. 1. in 16. 2. 1944; f. 533/V, poročila OK KPS za Idrijo 3. in 18. 1. 1944; pismo PK KPS za Primorsko 12. 1. 1944.

osvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, pisatelj France Bevk, svojo prvo okrožnico o organizaciji partizanskega šolstva izdal 22. oktobra 1943. Verjetno so mu druge naloge — oktobra je postal predsednik sveta — onemogočile, da bi to storil že prej, npr. v začetku oktobra. V njej je pozval okrožne narodnoosvobodilne odbore, ki jih pa, kot že vemo, do takrat še niso ustanovili, naj v posameznih vaseh začno odpirati šole in poiščejo za pouk ustrezne učitelje.⁴³⁰

Konec oktobra je narodnoosvobodilni svet odločil, da je treba v krajih, kjer so odprte šole, ustanoviti roditeljske svete, ki naj imajo pet članov, zastopnikov posameznih zainteresiranih ljudi in organizacij (učiteljstva šole, staršev otrok, terenskega odbora OF, terenske organizacije SPŽZ in terenske organizacije ZSM). Opreделil je tudi naloge roditeljskih svetov: sklicevanje sestankov s starši in posvetovanje z njimi o šolskem pouku ter upoštevanje njihovih želja, če soglašajo s splošnimi navodili višjih šolskih oblasti.⁴³¹ Prvi roditeljski svet so ustanovili na šoli v Šebreljah 10. januarja 1944.⁴³² Novo okrožnico je narodnoosvobodilni svet izdal 9. novembra in je v njej poudaril, da je pouk obvezen za vse otroke do 14. leta starosti. Povedal je tudi, da lahko na šolah poučujejo vsi, ki imajo voljo in ne nasprotujejo Osvobodilni fronti.⁴³³

Za vodenje prosvetnega dela so pri okrožnih narodnoosvobodilnih odborih ali pri okrožnih odborih OF imenovali prosvetne referente.⁴³⁴ Predzadnji dan leta 1943 pa je narodnoosvobodilni svet imenoval Henrika Zdešarja, šefa propagandnega odseka pri štabu 9. korpusa in nekdanjega političnega komisarja brigade Janka Premrla-Vojka,

⁴³⁰ Pavlič-Smolej: Partizansko šolstvo, str. 41—42; Slavica Plahuta: Partizansko šolstvo v srednjeprimorskem okrožju — velik politični uspeh OF slovenskega naroda. Goriška srečanja 41/42, 1983, str. 294 (dalje Plahuta: Partizansko šolstvo).

⁴³¹ Arhiv IZDG, f. 605/III, okrožnica NOS 31. 10. 1943; Pavlič-Smolej: Partizansko šolstvo, str. 42.

⁴³² Sestavljali so ga Franc Pavšič (učitelj), Ciril Rejec (zastopnik staršev), Franc Vojska (OF), Jelica Klemenčič (ZSM) in Štefanija Črnologar (SPŽZ). (Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO Idrija 24. 1. 1944.) Kaže, da je bil šebreljski roditeljski svet prvi roditeljski svet v Sloveniji.

⁴³³ Arhiv IZDG, f. 605/III, okrožnica NOS 9. 11. 1943; Pavlič-Smolej: Partizansko šolstvo, str. 42; Plahuta: Partizansko šolstvo, str. 294.

⁴³⁴ V Idriji je bil Adolf Šinkovec-Črtomir, poznejši slovenski pesnik, publicist in novinar, v okrožju Bača Viktor Jereb, v okrožju Pivka Živa Kraigher-Ksenija, v okrožju Kras Nežica Vižintin-Janja, v okrožju Brda Rado Lenardič in za njim Ana Prinčič-Jasna, v okrožju Kanal Franc Mišigoj, v okrožju Ajdovščina Rozi Kandus-Bronka, v okrožju Brkini Marica Maslo in v okrožju Istra Ivan Matko.

za pokrajinskega šolskega nadzornika. Bil je prvi pokrajinski šolski nadzornik na Slovenskem. Na tem položaju je Zdešar ostal do konca vojne in si pridobil neminljive zasluge za partizansko šolstvo v Slovenskem primorju.⁴³⁵ Ko je to sporočil okrožnim narodnoosvobodilnim odborom in okrožnim odborom OF, je narodnoosvobodilni svet opisal tudi njegove naloge in pristojnosti. Nato so v okrožjih začeli postopoma imenovati okrožne šolske nadzornike, vsaj v nekaterih okrožjih dotedanje okrožne prosvetne referente.⁴³⁶

Že omenjena Bevkova okrožnica 22. oktobra je izšla sredi priprav na odpiranje slovenskih osnovnih šol. Nikakor ni slučaj, da so jih začeli odpirati najprej na Cerkljanskem,⁴³⁷ saj je bilo tisto območje eno redkih, ki ga še ni zajela nemška ofenziva, in tam je takrat tudi prebivalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje. Prvi podatek o šolah najdemo v sejnem zapisniku občinskega narodnoosvobodilnega odbora Cerklje 12. oktobra 1943 (to je bila njegova prva seja!): »Šole se morajo odpreti v najkrajšem času. Ker so razpoložljive učiteljske moči nezadostne, se bo poučevalo po tistih krajih, kjer je več otrok. Sklicati je treba vse učitelje in učiteljice ter sposobne dijake in nekatere duhovne, katerim se da potrebna navodila.«⁴³⁸

Omenjeni sestanek s predvidenim učnim kadrom je bil okrog 15. oktobra, kar zvemo iz zapisnika druge seje občinskega NOO Cerklje, ki se je udeležil tudi dr. Joža Vilfan: »Šole: Glede šol se poroča o sklepih seje učiteljev, in sicer da se začne s poukom v sledečih vaseh: v Planini, Poljanah, Novakih, Otaležu, kamor bodo pošiljale otroke tudi sosednje vasi, se bo vršil pouk vse dni v tednu izven nedelje. V Ravnah in Zakrižu kakor v Orehku in Gorjah ter Želinu in Reki, kamor so pridelnjeni le po 1 učitelj na dve vasi, se bo poučevalo 3 dni v eni vasi, 3 pa v drugi. V Cerklnem se zaradi zračnih napadov začasno ne odpre šole, kakor hitro pa bodo okoliščine dovolile, se prične s poukom.«⁴³⁹

⁴³⁵ Arhiv IZDG, f. 605/III, poročilo NOS 31. 12. 1943; Pavlič-Smolej: *Partizansko šolstvo*, str. 43; Plahuta: *Partizansko šolstvo*, str. 295.

⁴³⁶ V okrožju Idrija že omenjenega Šinkovca, v okrožju Bača že omenjenega Jereba, v okrožju Pivka Ančko Božič-Urško itd.

⁴³⁷ Slavica Plahuta v že omenjenem delu o partizanskem šolstvu v srednjeprimorskem okrožju (str. 294—295) navaja, da so v okrožjih Kras, Gorica in Vipava prve partizanske šole samoiniciativno, največkrat brez vednosti osrednjih oblasti, odprli že v prvi polovici oktobra 1943, vendar ne navaja nobenih drugih podatkov.

⁴³⁸ Arhiv IZDG, f. 542 in 578, sejni zapisnik občinskega NOO Cerklje.

⁴³⁹ Arhiv IZDG, f. 542 in 578, sejni zapisnik občinskega NOO Cerklje 17. 10. 1943.

Kaže, da so omenjene šole odprli naslednje dni, kajti v poročilu občinskega narodnoosvobodilnega odbora Cerkno 23. oktobra so že podatki tudi o tem: »V splošno zadovoljstvo občanov je bila obnovljena slovenska ljudska šola. Sklicani so bili razpoložljivi učitelji in dijaki; kljub temu njihovo število daleč ne zadošča potrebam in bo marsikatera vas morala pač potrpeti. Začasno so bile odprte sledeče šole v okolici: s celodnevni poukom Planina, Novaki in Poljane, s trodnevni poukom na teden Poče-Gorje, Zakriž-Ravne, Orehek-Jesenica, Straža-Reka; izmenoma Otalež, Plužne, Lazec, Jazne, Travniki. Šola v Cerknem ostane še zaprta, ker je bilo iz previdnosti pred zračnimi napadi mnogo otrok poslanih v okolico, kakor tudi odgovornosti same v slučaju bombardiranja. Čim bodo prilike dopuščale, pa se tudi v Cerknem šola odpre.

Ker popolno pomanjkanje učnih knjig znatno otežkoča delo učiteljev, bodo za sedaj delovale šole le od tretjega razreda navzgor z obvezo za obisk do 14. leta starosti. Naloga slovenske šole je, da prerodi šolsko mladino, ki je bila po italijanskih učiteljih popolnoma zanemarjena in v vzgojnem pogledu prepuščena sama sebi, v kolikor ni bila že podivjana in spačena od lažnivih in narodno nasilnih fašističnih metod. Vse te rjave je treba očistiti našo deco in jo vzgojiti v novem duhu svobode, bratstva in enakopravnosti, v tej smeri so bile dane direktive poedinim učiteljem.«⁴⁴⁰

Da niti pri tem ni šlo brez težav, kakor se še na splošno misli, zvemo tudi iz zapisnika seje občinskega narodnoosvobodilnega odbora Cerkno: »Uvedba slovenske šole, ki je bila na splošno željo odrejena, je bila z velikim odobravanjem sprejeta na znanje. Ko pa se je pričelo s poukom, se marsikateri šoloobvezanec ni odzval obiskovanju pouka iz najrazličnejših razlogov, bodisi radi pomanjkanja časa ali zato, ker je treba iti v šolo v sosednje vasi ali pa vsled pomanjkanja obutve. Zato se izda okrožnico, s katero se poziva, da so obvezni obiskovati šolo vsi otroci od tretjega razreda pa do 14. leta starosti. Obrazložilo pa se je odbornikom, da je pač treba upoštevati pomanjkanje učnih moči in se je treba prilagoditi tej trenutni rešitvi.«⁴⁴¹

Nekoliko pozneje so odprli šole tudi v okrožju Bača. Iz poročila OK KPS Bača 25. oktobra zvemo: »Že pred časom smo se trudili, da bi otvorili šole za naše malčke, pa do sedaj nam ni to uspelo, ker ima ljudstvo strah pred Nemci, da bi ti ne udrli v vasi,

⁴⁴⁰ Arhiv IZDG, f. 542 in 578, poročilo občinskega NOO Cerkno 23. 10. 1943.

⁴⁴¹ Arhiv IZDG, f. 542 in 578, sejni zapisnik občinskega NOO Cerkno 24. 10. 1943.

kakor se je bilo to že zgodilo pred časom na Prapetnem in Št. Gori, vendar sedaj upamo, da se bodo te otvorile v najkrajšem času.«⁴⁴² To se je tudi zgodilo: »V par vaseh smo otvorili šolo, v prihodnjih dneh bomo začeli s poukom tudi v vaseh, ki so svobodne.«⁴⁴³

Iz drugih okrožij so o odpiranju osnovnih šol poročali nekoliko pozneje. Tako je okrožni narodnoosvobodilni odbor Kanal poročal v drugi polovici decembra: »Šole so se začele v Lokovcu, Čepovanu, Lazni, Lokvah in Ravnici, za drugod je za sedaj skoraj nemogoče radi okupatorja, ki se stalno zaletava v naše okrožje.« In približno čez mesec dni: »Na prosvetnem polju smo pri nas zaostali. Imamo 5 šol, gotovo da bomo v tem oziru napredovali, ker smo postavili za to delo nove ljudi.«⁴⁴⁴

Ugodnejše je bilo v tem pogledu na Krasu, od koder je okrožni odbor OF poročal: »Organiziranje šol v kraškem okrožju je šele v svojem prvem začetku, zato ne morem dati točnih podatkov. Izmed sedmih rajonov sta Štanjel in Tomaj popolnoma urejena, deloma Škrbina in Komen. Obstaja povprečno 50 šol in na njih poučujejo domača dekleta, katera precej dobro obvladajo slovenščino, ter razni dijaki in dijakinje, seveda vsi domačini. Uspehi so očitni, kljub temu da imamo malo knjig, še manj pa naše literature.«⁴⁴⁵ Podobno je okrožna prosvetna referentka Nežica Vižintin-Janja poročala 28. 12. 1943 na seji ONOO za Kras.

Podobno je bilo v Brkinih, od koder so oktobra še poročali, da nimajo »primernih ljudi, ki bi bili v stanju, da organizirajo šolstvo v našem okrožju. V nekaterih krajih bi bilo možno vzpostaviti reden šolski pouk, toda morali bi delati bolj konspirativno. Toda učiteljev nam primanjkuje, ker učitelji ali učiteljice z italijansko izobrazbo ne odgovarjajo našim potrebam«⁴⁴⁶ Razmere pa so se vendarle spremenile tako, da so konec decembra lahko poročali: »Z organizacijo šol v našem okrožju zadovoljno napredujemo. Iz poročila, poslanega pristojnemu forumu,⁴⁴⁷ ste gotovo razvideli položaj naših šol. V 25 šolah se je poučevalo že pred (božičnimi — op. T. F.) prazniki, pripravljamo pa otvoritev novih šol po končanih počitnicah. Težave imamo v izbiri učiteljev, ker primanjkuje šolanih ali vsaj sposobnih tovarišic.«⁴⁴⁸ Do srede februarja 1944 so v brkinskem okrožju že

⁴⁴² Arhiv IZDG, f. 532, poročilo OK KPS Bača 25. 10. 1943.

⁴⁴³ Arhiv IZDG, f. 532, poročilo OK KPS Bača 1. 11. 1943.

⁴⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 542, poročili ONOO Kanal 12. 12. 1943 in 20. 1. 1944.

⁴⁴⁵ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo OOOOF Kras 18. 12. 1943.

⁴⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 532/V, poročilo OK KPS za Brkine — Slovensko Istro 15. 10. 1943.

⁴⁴⁷ Tega poročila v arhivih nisem našel.

⁴⁴⁸ ZA CK ZKS, št. 2296, poročilo OK KPS Brkini 30. 12. 1943.

poučevali v 45 šolah; poučevale so »večinoma domače tovarišice, le bolj malo je poklicnih učiteljev, v par vaseh podučuje tudi par duhovnikov«. ⁴⁴⁹

Kaže, da so tudi na Pivki prve šole odprli decembra 1943, kar zvemo iz poročila tamkajšnjega okrožnega narodnoosvobodilnega odbora iz začetka leta 1944: »Zanimanje za šole je ogromno. Ljudje z največjim zadovoljstvom sprejemajo odpiranje šol. Do sedaj je odprtih 12 šol, katere obiskujejo otroci iz 24 vasi. Vršijo se tudi večerni tečaji za odraslo mladino. Vendar zaenkrat nimamo še točnih podatkov, koliko je teh tečajev. Največje težave pri tem so pomanjkanje učnih moči. Ako bi imeli te na razpolago, bi imeli že povsod odprte šole, razen v Št. Petru in Postojni. Organizirano je vse, da se čimprej začne s poukom še v ostalih vaseh.« ⁴⁵⁰

Sredi januarja 1944 je poročal okrožni odbor OF Ajdovščina, da imajo »odprtih 36 šol, ki redno poučujejo. Kontrolirane so pod vodstvom OF.« ⁴⁵¹

V sicer dobro ohranjenih zapisnikih sej okrožnega narodnoosvobodilnega odbora za Goriška Brda (pozneje za Zapadno Primorsko) ni podatkov, da bi kdaj obravnavali vprašanje partizanskega šolstva. Šele 8. novembra so imenovali prosvetnega referenta, ki naj bi pripravil učni načrt. Čez dva dni je okrožni narodnoosvobodilni odbor poročal, da je glede šol »težava, ker manjka učiteljskih moči« in da bodo ustanovili roditeljske svete, čim bodo začeli s poukom. ⁴⁵² Dvomimo, da bi šole odprli naslednje dni ali tedne, saj je bila tam in v Beneški Sloveniji v drugi polovici novembra huda sovražnikova ofenziva. Kaže, da je prvo pozitivno poročilo o partizanskem šolstvu v Goriških Brdih šele iz marca 1944, ko so poročali, da je odprtih 20 šol, na katerih poučuje 18 učnih moči, med njimi 5 poklicnih učiteljev, in da te šole obiskuje 1040 otrok. ⁴⁵³

Iz Slovenske Istre, v kateri se je šele 19. decembra obnovilo okrožje, so konec decembra 1943 poročali, da še niso mogli odpreti niti ene javne šole in to utemeljevali s predmestno (Trst in druga obalna mesta) lego okrožja, gostim prometnim omrežjem, zastrupljenostjo prebivalstva s fašizmom do kapitulacije Italije, nizko stopnjo splošne izobrazbe in pismenosti prebivalstva, pomanjkanjem učiteljskega kadra (imeli so v razvidu le dve slovenski, politično pasivni učiteljici). Pač pa so bili v nekaterih vaseh v okviru ZSM

⁴⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 533/IV, poročilo OK KPS Brkini 18. 2. 1944.

⁴⁵⁰ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO Pivka 542.

⁴⁵¹ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo OOOOF Ajdovščina 12. 1. 1944.

⁴⁵² Arhiv IZDG, f. 578, poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 10. 11. 1943.

⁴⁵³ Arhiv IZDG, f. 578, poročilo OOOOF za Goriška Brda 21. 3. 1944.

ožji tečaji slovenskega jezika in načrtovali so tudi večerne tečaje slovenskega jezika. Poročali so tudi, da sta v vsem okrožju le dve okupatorski šoli, in to v Kopru in Miljah, in da ni okupatorjevih poskusov za odprtje šol.⁴⁵⁴ Sredi januarja 1944 so poročali, da glede partizanskega šolstva »ni storjenega še skoraj nič«.⁴⁵⁵ Več kot 30 šol so odprli šele v prvih mesecih leta 1944.⁴⁵⁶

To so skoraj vsi podatki o začetkih partizanskega šolstva v Slovenskem primorju, ki jih najdemo v arhivskem gradivu tistega časa. Popolnejše podatke je mogoče najti šele iz časa po ukinitvi narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Že iz navedenih podatkov pa je mogoče sklepati, da je veliko željo po slovenskem šolstvu oviralo predvsem hudo pomanjkanje učiteljskega kadra in ustreznih učil.

4. Reševanje agrarnih vprašanj

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je z že omenjenim »odlokom o veleposesti« razlastil brez vsake odškodnine vse veleposestnike tuje narodnosti, družbo »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« in veleposestnike narodne izdajalce, je v osnutku brošure o svojih odlokih posvetil precej prostora navodilom za izvajanje tega odloka. Ker brošura ni izšla, je ta navodila pozneje izdal v posebni okrožnici. Odlok pa so organi ljudske oblasti zaradi posebnih razmer lahko izvajali le delno.

Gospodarsko krizo v letih 1926—1930 v tako imenovani Julijski krajini, ki je pognala na boben precej posestev slovenskih kmetov, je fašizem temeljito izkoristil. Po načrtu, ki so ga napravili tržaški vodje fašistične stranke, se je z dekretom 14. avgusta 1931 (objavljenim 30. septembra 1931 v uradnem listu) ustanovil zavod »Ente per la Rinascita Agraria delle Tre Venezie« (Zavod za agrarno obnovo Treh Benečij). Imel je nalogo, da odkupuje slovensko zemljo in na njej naseljuje italijanske kolone in to z očitno namero potujčiti slovensko zemljo.⁴⁵⁷

Po podatkih, ki jih je 1944. leta zbrala komisija za upravo narodne imovine pri pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za

⁴⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 634/VII, poročilo OOOF Slovenska Istra 30. 12. 1943.

⁴⁵⁵ Arhiv IZDG, f. 634/VII, poročilo OOOF za Slovensko Istro 19. 1. 1944.

⁴⁵⁶ Slovenska Istra v boju za svobodo. Koper 1976, str. 538—546 (dalje: Slovenska Istra v boju).

⁴⁵⁷ Dr. Lavo Čermelj: *Life and Death Struggle of a National Minority*. Ljubljana 1945, str. 145; isti: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana 1965.

Slovensko primorje, je bilo na Primorskem okoli 130 posestev v lasti omenjenega zavoda, v skupni izmeri 1850 ha, med njimi le eno posestvo s 547 ha, vsa druga pa manjša od 25 ha.⁴⁵⁸

Nekaj podatkov o obsegu te italijanske kolonizacije dobimo tudi iz arhivskega gradiva goriške prefekture. Iz njega je mogoče razbrati, da je bilo med narodnoosvobodilnim bojem v goriški pokrajini 95 koloniziranih posestev s 120 družinami ali 1500 osebami. Pregled teh posestev pove, da je kolonizacija zajela bolj one kraje, kjer je kakovostna zemlja (medtem ko bovška občina ni imela nobenega in kobariška ter tolminska le po eno posestvo, so imela Goriška Brda v treh občinah celo 17 posestev, samo v občini Šmartno 13, in Vipavska dolina v sedmih občinah skupaj 25 posestev, vendar ni izstopala nobena občina, temveč je bilo število posestev v njih od dve do pet) in ki so v prvi svetovni vojni bili prizadeti (tako je imela kanalska občina kar 18, anhovska pa 7 posestev). Tako je odpadlo na dva najbolj rodovitna predela, Goriška Brda in Vipavsko dolino, skupaj 42 posestev in dve v prvi svetovni vojni najbolj prizadeti občini 25 posestev, kar znaša skupaj 67 posestev proti 28 v drugih občinah (od teh 7 na Krasu).⁴⁵⁹

Omenjeni zavod je svoja posestva dajal načelno samo Italijanom, vendar je zanimivo, da jih ni mogel pridobiti za siromašne predele, kot sta Banjška planota in Idrijsko in so zaradi tega bivši lastniki ponekod ostali na posestvih kot najemniki. Zato si je zavod prizadeval, da bi odkupil posestva v rodovitnejših predelih in pa v večjih središčih, mestih in trgih. Razmerje najemnikov do zavoda ni bilo enotno: nekateri so mu plačevali najemnino v denarju in drugi v naravi.

Drugi javni zavodi, hranilnice, banke itd. so imeli pri odkupovanju slovenske zemlje manjšo vlogo, so pa tudi vsa odkupljena posestva odstopili omenjenemu zavodu. Tako je npr. samo v bivšem mirensem okraju v bližini Gorice dobil od goriškega »Monta« več kot deset posestev.

Za fašistične oblasti so zavodova posestva z italijanskimi najemniki pomenila težak problem, ker so partizani rekvirirali živino in živila najprej s teh posestev. Zato so že 1942. leta nekatera posestva v reški pokrajini dobila vojaške posadke, februarja 1943. leta pa je prispel iz Italije 552. bataljon črnih srajc, ki so ga nato razmestili po četah v Brdih, okolici Kanala in v spodnji Vipavski dolini za

⁴⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 546, gradivo komisije za upravo narodne imovine pri PNOO za Slovensko primorje 1944.

⁴⁵⁹ Dr. Ivo Juvančič: Italijanska kolonizacija kmečke posesti v Julijski krajini, rokopis v arhivu IZDG.

varovanje teh posestev.⁴⁶⁰ Nekateri najemniki so že pred italijansko kapitulacijo zapustil posestva in se vrnil v Italijo, večina je to storila po italijanski kapitulaciji (Vipavska dolina, Kanalsko, Brda itd.), nekaj pa jih je ostalo. Posestva so večinoma upravljali občinski narodnoosvobodilni odbori in vaški pododbori ter krajevne gospodarske komisije. Ti so jih dali v obdelovanje prejšnjim lastnikom ali pa revnim ljudem, ki pa so morali oddajati del pridelka (večinoma tretjino) krajevnim in rajonskim (okrajnim) gospodarskim komisijam.

Med razlaščenimi veleposestmi, katerih lastniki so bili tuje narodnosti, gre omeniti predvsem gozdni veleposestvi kneza Windischgrätza na Hrušici, Nanosu in Javorniku ter princa Schönburg-Waldenburga na Snežniku, ki sta s svojimi 23 000 ha pomenili okoli 12 % najlepših gozdov na Primorskem, dalje Rizzatovo gozdno posest na Hrušici, Loevetzovo posest pri Ajdovščini in Rihemberku, posest grofa Tauffenbacha iz Vipolže, grofa Baguerja iz Dobrovega, baronice Tacco iz Števerjana, barona Formentinija iz Števerjana, barona Codellija iz Medane, posest Marghettija in Bartolottija iz Sv. Mavra, nekaj veleposestev v Istri in Brkinih itd.⁴⁶¹

Niti teh posestev tisti čas niso delili, temveč so na njih ostali bivši delavci in upravniki, ki so v predelih, zasedenih po nemškem okupatorju, dajali pridelek starim lastnikom, drugod pa krajevnim in rajonskim (okrajnim) gospodarskim komisijam. Le v Brkinih so tri razlaščena posestva »razdelili med potrebnejše zemlje«, ki so plačevali najemnino v naravi.⁴⁶²

Veleposest v Goriških Brdih, ki so bila večinoma svobodna, je tisti čas pomenila poseben problem. Tam se je namreč zelo obdržal kolonat in je okoli 778 kolonov obdelovalo okoli 2050 ha zemlje ali celo 44 % vse obdelovalne zemlje v Brdih.⁴⁶³ Kolonat je bil tudi drugod, vendar v zelo majhnem obsegu; Vipavsko, Kanalsko in Kras v okraju Nova Gorica leta 1957 so imeli okoli 210 kolonov, ki so obdelovali okoli 600 ha zemlje.⁴⁶⁴ Koloni v Goriških Brdih so morali lastnikom oddajati polovico pridelka, tj. vina in sadja, če pa so koristili še kaj polja, so zanj plačevali še posebno najemnino v denarju. Vendar lastniki zemlje, ki so jo obdelovali koloni, niso bili vsi tuje narodnosti. Tako je npr. v župniji Šlorenc, ki je imela sto

⁴⁶⁰ Juvančič, prav tam.

⁴⁶¹ Arhiv IZDG, f. 546, gradivo komisije za upravo narodne imovine pri PNOO za Slovensko primorje 1944.

⁴⁶² Arhiv IZDG, poročilo OGK Brkini 3. 5. 1944.

⁴⁶³ Podatek komisije za agrarno reformo pri OLO Nova Gorica piscu 1957. leta.

⁴⁶⁴ Prav tam.

družin (ali 636 prebivalcev) in med njimi 67 kolonov, imelo 26 Slovencev na svojih posestvih 32 kolonov.⁴⁶⁵

Od veleposestnikov tuje narodnosti v Goriških Brdih so bili najbolj znani grof Tauffenbach iz Vipolž z 200 ha zemlje, od tega 103 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 219 ljudi) in okoli sto drugimi najemniki, grof Baguer iz Dobrovega s 154 ha zemlje, od tega 50 ha obdelovalne z 31 koloni (skupaj 195 ljudi), baronica Tacco z 200 ha zemlje, od tega 46 ha obdelovalne z 48 koloni (skupaj 220 ljudi), Vanni degli Onesti v Šlorencu s 17 koloni, manj kot deset kolonov pa so imeli baroni Formentini, Marghetti in Bartolotti, Codelli, Colauti, Jakoncig in drugi.⁴⁶⁶

Kmalu po začetku vseljidske vstaje na Primorskem je med koloni zavrelo in so izjavljali, »da ne bodo dali del gospodarjem kolonij« in se »dogovorili s partizani, da [dajo] polovico njim — polovica ostane kmetom«.⁴⁶⁷ Zato je okrožni komite KPS začasno določil, da kolonu ostane polovica pridelka, četrtino dobi narodnoosvobodilna vojska, četrtino pa lastnik, ki pa mora od nje dati organom OF vse, kar ne porabi za svojo družino.⁴⁶⁸ Torej je okrožni komite KPS kljub odloku o razlastitvi veleposestev upošteval še stare lastnike. Drugače je ravnal drugi bataljon Soške brigade, ki je na svojo roko razglasil, naj kmetje to leto in tudi v prihodnje nikdar več ne odajajo pridelka veleposestnikom.⁴⁶⁹

Okrožni komite KPS in okrožni odbor OF za Zapadno Primorsko sta namreč šele 10. oktobra dobila prve izvode ustrezne številke Primorskega poročevalca z odloki narodnoosvobodilnega sveta in nato v enem tednu razmnožila besedilo bistvenih odlokov in ga razdelila med prebivalstvo. Vendar nista napravila ničesar za njihovo izvajanje, tako da je 6. novembra poročal dr. Vilfan, ki je na poti v Beneško Slovenijo obiskal Goriška Brda, da so okrožni funkcionarji šli po eni strani »nedopustno na levo s tem, da so z odvzemom 1/4 vsega pridelka lastnikov kolonov vzbudili vtis, da gremo že sedaj na razlastitev veleposestev sploh, po drugi strani pa nedopustno na desno s tem, da se izvajanja našega odloka o veleposestvih, ko so izvedeli zanj, sploh niso lotili, češ da je začasno že nekaj

⁴⁶⁵ Arhiv IZDG, f. 578/II, poročilo ONOO za Brda in Beneško Slovenijo 5. 11. 1943.

⁴⁶⁶ Arhiv IZDG, f. 546, gradivo komisije za upravo narodne imovine pri PNOO za Slovensko primorje 1944.

⁴⁶⁷ Arhiv IZDG, f. 532, poročilo OK KPS za Zapadno Primorsko 18. 9. 1943.

⁴⁶⁸ Prav tam.

⁴⁶⁹ Arhiv IZDG, f. 532, poročilo OK KPS za Zapadno Primorsko 6. 10. 1943.

urejeno z odvzemom 1/4 in češ da bi izvedba razlastitve mogla izzvati represalije Nemcev«. ⁴⁷⁰

Odlok o veleposestvih so v Goriških Brdih začeli izvajati šele po 4. novembru 1943, ko so na seji okrožnega narodnoosvobodilnega odbora, ki se je je udeležil tudi dr. Vilfan, sklenili, da morajo občinski narodnoosvobodilni odbori sestaviti seznam veleposestev tujcev, seznam agrarnih interesentov in seznam petčlanskih odborov, ki bodo upravljali razlaščena veleposestva. Sklenili so tudi, da bodo veleposestnike tuje narodnosti, ki imajo manj kot 50 njiv (1 njiva obsega 3565 m²), samo obdavčili in da morajo slovenski lastniki oddati polovico svojega dela pridelka kot davek. ⁴⁷¹ Vendar moramo upoštevati, da so od 14. oktobra 1943, ko je okrožni narodnoosvobodilni odbor začel poslovati, pa do tega časa pridelek že razdelili med posestnike in kolone. V vzhodnih in južnih Brdih je dobil kolon tri četrtine pridelka mošta, posestnik pa četrtino, v zahodnih Brdih pa vsak polovico. ⁴⁷² Tako je reševanje kolonatskega vprašanja v Goriških Brdih bilo potlej do novega pridelka predvsem vprašanje reševanja odnosov med posestniki in koloni.

Jasno je, da je izvajanje odloka o veleposestvih moralo slej ko prej sprožiti vprašanje izenačenja kolonov, saj bi bili drugače na slabšem koloni pri slovenskih nerazlaščenih posestnikih. Dr. Vilfan je že pred začetkom izvajanja odloka ugotovil, da »je naš odlok razočaral več ali manj polovico kolonov, po drugi strani pa razburil vse, ki imajo kolone, to je veleposestnike Slovence — nekateri so nas izdatno podpirali — in kulake. Naš odlok je postavil na dnevni red odpravo kolonata sploh.« ⁴⁷³ Dr. Vilfan se je 6. novembra ponovno sešel z nekaterimi aktivisti OF v Brdih in jim dal nekaj novih pojasnil za izvajanje odloka. Stališče, da se odpravi sploh ves kolonatski sistem, je zastopal zlasti okrožni narodnoosvobodilni odbor, ki je 8. novembra pisal narodnoosvobodilnemu svetu:

»Ker bodo po razlastitvi veleposestev tujcev in narodnih izdajalcev prišli do svojega le nekateri koloni in ne vsi, bi bilo prav misliti na to, da bi se rešilo kolonsko vprašanje sploh za vsa Brda tudi za kolone Slovencev domačinov. [. .] Morda bi se dalo kolonsko vprašanje za kolone Slovencev rešiti na kak drug način — event. z zadrugo, kjer bi koloni živeli v zadrugi. Na vsak način bo vpra-

⁴⁷⁰ Arhiv IZDG, f. 533, poročilo dr. J. Vilfana 6. 11. 1943.

⁴⁷¹ Arhiv IZDG, f. 578, »Predlog za rešitev kolonskega vprašanja« Šlorenc 4. 11. 1943 in zapisnik seje ONOO za Zapadno Primorsko 4. 11. 1943.

⁴⁷² Prav tam.

⁴⁷³ Arhiv IZDG, f. 533, poročilo dr. J. Vilfana 6. 11. 1943.

šanje kolonov še vedno odprto vprašanje, dokler se radikalno ne reši za vse.«⁴⁷⁴

Ker so bila pri aktivistih OF v Goriških Brdih tisti čas nekatera nejasna načelna idejna vprašanja, ki so se povezovala s praktičnim reševanjem kolonatskega vprašanja, jim jih je skušal v imenu pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko pojasniti dr. Bebler. Najprej je povedal, da je zgrešena njihova misel, da je razlaščenje veleposestnikov ukrep socialistične prirode in ga izvaja šele proletarska socialistična revolucija; saj so to storile že nekatere buržoazno-demokratske revolucije. Opozoril jih je na izjavo Josipa Broza-Tita in dr. Ivana Ribarja iz februarja 1943 o nedotakljivosti zasebne lastnine v narodnoosvobodilnem boju. »Iz te izjave sledi, da naša revolucija ni čista meščanska demokratska revolucija, temveč ima posebne poteze, ki ji jih daje njen narodno osvobodilni značaj. Zato se v tej revoluciji ne razlašajo veleposestniki na splošno kot razred fevdalcev, zlasti pa ne veleposestniki, ki so po narodnosti sestaven del za svobodo borečih se narodov Jugoslavije. Niso pa z izjavo tovariša Tita mišljeni *okupatorji*. V tem duhu je IOOF že aprila 1942 izdal odlok, s katerim so se razlastili veleposestniki okupatorskih narodnosti in veleposestniki narodni izdajalci, torej tisti veleposestniki, ki so sestaven del zatirajočih narodov ali so se na stran narodnih izdajalcev sami postavili. V duhu narodne revolucije bi bilo celo, če bi se razlastili tudi kapitalisti (buržoazija), ki so fašisti ali narodni izdajalci. O tem pa še ni zakonodajnih ukrepov.« Ne vemo, kako je mogel dr. Bebler napisati, da je italijanski narod glede revolucionarnih ukrepov »korak pred nami«. »V Italiji se vrši meščanska demokratska revolucija v vsej doslednosti in ima FNI (Fronte Nazionale Italiano — op. T. F.) v svojem programu razlastitev vseh veleposestnikov, torej tudi domačih. Če jim torej celo lasten narod jemlje zemljo, jim je ne bomo puščali mi,« je zapisal dr. Bebler. Opomnil je aktiviste OF, da morajo imeti za veleposestnike tudi tiste, ki imajo le enega ali dva kolona. Za Italijane ali Nemce je treba imeti tudi tiste veleposestnike, ki so sicer po izvoru Španci, Francozi itd., pa so se v poslednjem času sami izdajali za Italijane in Nemce. »Če je pod fašizmom zatajil svoje prednike in se postavil v eno fronto z našimi narodnimi izdajalci, naj nosi zdaj posledice tega političnega koraka,« je poudaril. Na koncu jih je opomnil, naj bodo strogi tudi v takih primerih, ko bi se kak veleposestnik prijavil kot agrarni upravičenec za tisti del zemlje, ki jo je sam obdeloval. Odrečejo naj »vsako pravico na zem-

⁴⁷⁴ Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik seje ONOO za Zapadno Primorsko 8. 11. 1943.

ljo vsem, ki niso bili dosledno lojalni napram slovenskemu narodu in niso zares s svojimi lastnimi rokami orali, sejali in okopavali». ⁴⁷⁵

Sredi novembra je okrožni narodnoosvobodilni odbor ponovno obravnaval odlok o veleposestvih in po novih navodilih dr. Vilfana sklenil, da štejejo med veleposestnike tuje narodnosti tudi tisti, ki imajo manj kot 50 njiv, a jih ne obdelujejo sami in da se za sedaj opusti misel na kolektivne zadruge, razen če bi se zanje odločili v razlastitvenih odborih. Kolonatsko vprašanje so obravnavali nato na seji narodnoosvobodilnega sveta 22. novembra, ko so se dr. Vilfan, dr. Bebler in Branko Babič vrnili iz Goriških Brd. V zapisniku o tem piše:

»V nadaljnjem poroču tov. Bebler o svojem potovanju v Brda. Brda so bila vsa svobodna, povsod so poslovali NOO. Največ težav je delalo vprašanje kolonov. Zlasti zaradi tega, ker imajo tudi domačini Slovenci kolone, ne pa samo tujci. Ta problem smo rešili tako, da se bo stvar izenačila v davkih. Koloni, ki plačujejo še najemnino, bodo oproščeni davkov. Mesto njih bodo plačevali davke oni, ki sprejemajo najemnino. Koloni pri tujcih ne bodo plačevali svojim bivšim gospodarjem več najemnine, zato bodo pa obdavčeni. Tako bo položaj teh kolonov izenačen. V zvezi z reševanjem kolonskega vprašanja se opaža mnogo preveč birokratizma. Okrožni NOO je izdal nekake popisne pole. Tov. Bebler je mnenja, da bi okrožni NOO moral to pustiti razlastitvenim odborom. Če se bo delo nadaljevalo na ta način, se bo odbor izgubil v papirju. Pri kolonih pa se bo pojavil občutek, da mi rešitev njihovega vprašanja samo zavlačujemo. Treba bo, da koloni takoj izvolijo razlastitvene odbore.«

In nekaj vrstic dalje beremo v istem zapisniku:

»V zvezi s kolonskim vprašanjem v Brdih se razvije debata med tov. Beblerjem in tov. Vilfanom o vprašanju, kdo je agrarni upravičenec, o razlastitvenih odborih in še o drugih vprašanjih. Tov. Bebler je mnenja, da tega vprašanja ni mogoče rešiti v zaletu, mnogo važnejša je politična rešitev problema. Treba je dati kolonom zavest, da je OF na njihovi strani in da bo rešila to vprašanje. Zato naj si koloni izvolijo razlastitvene odbore in naj zborujejo ter sami rešujejo ta vprašanja. Tov. Vilfan je za to, da bi poslali tja inštruktorja, ki bo to vodil. Drugače sami koloni ne bodo prišli nikamor.« ⁴⁷⁶

V drugi polovici novembra je sovražnik napravil ofenzivno operacijo v Beneški Sloveniji proti Goriški diviziji in ta operacija je segla tudi v Goriška Brda. ⁴⁷⁷ S svojimi posledicami je vplivala tudi

⁴⁷⁵ Arhiv IZDG, f. 532/V, pismo PK KPS za Primorsko 7. 11. 1943.

⁴⁷⁶ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 22. 11. 1943.

⁴⁷⁷ Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB, str. 625—631.

na izvajanje odloka o veleposestvih. Agrarni upravičenci so iz strahu pred sovražnikovim maščevanjem opustili zahteve po razdelitvi veleposestniške zemlje. Zato je okrožni narodnoosvobodilni odbor 11. decembra pisal narodnoosvobodilnemu svetu:

»Glede razlastitve same smo dobili od posameznih občin prošnje, naj se v nekaterih zadevah — in to zaradi nepredvidenih težkoč in razmer počaka ali vsaj odgodi.

Zato predlagamo tem potom in sporočamo NOS naslednje:

a) razlastitev smo izvedli v mejah možnosti po celih Brdih v tem smislu, da ostanejo oz. do nadaljnjega postanejo lastniki bivših kolonij dosedanji koloni v istem obsegu, kakor so upravljali dose-danje kolonije, to je, da se jim do nadaljnjega nič ne odvzame, nič ne dodaje. Vendar pa ti koloni niso več dolžni ničesar odrajtovati svojim hišnim gospodarjem;

b) seznami agrarnih upravičencev se sestavljajo kljub temu in se bodo po možnosti upoštevale njih želje in se jim bo ugodilo predvsem na onih bivših kolonijah, ki so pripadale društvu ENTE itd. ali lastnikom narodnim izdajalcem, ki so imeli morebiti nastavljene tuje kolone, ki so bili pregnani ali odslovljeni ali so se ev. sami umaknili. [...]

Z odložitvijo rešitve raznih kompliciranih vprašanj pa se noče niti najmanj podajati kaka olajšava vsem bivšim lastnikom, ki so razlaščeni in tudi ne pustiti jim kako vmešavanje ali kakršno koli pridobivanje novih pravic ali ohranitev katerih koli starih pravic.

Trije glavni lastniki so pregnani, drugi manjši tudi. Razlastitveni odbori bodo reševali samo vprašanja, ki naj imajo namen urejevati razne tekoče zadeve, katerih ni zaenkrat mogoče rešiti drugače, kakor le tovariško.«⁴⁷⁸

Tako so torej zaradi posebnih razmer izvajanje odloka o veleposesti izvedli le delno. O tem je narodnoosvobodilni svet 17. decembra 1943 poročal predsedstvu SNOO:

»Ne malo preglavice je v okrožju za Brda povzročalo vprašanje kolonov. V izvajanju lanske letne iniciative IOOF smo, kakor vam znano, razlastili vse tuje veleposestnike. Imeli smo pri tem pred očmi predvsem Brda. Izkazalo pa se je, da je ravno v Brdih to vprašanje precej zamotano. Okoli polovica kolonov je namreč na zemlji slovenskih lastnikov, ki so znatno podprli našo borbo. Razlastitev tujih veleposestnikov je tako porinila v ospredje vprašanje kolonov sploh. V takem položaju se okrožni odbor za Brda ni znašel.

⁴⁷⁸ Arhiv IZDG, f. 578/II, poročilo ONOO za Zapadno Primorsko 11. 12. 1943.

Mi smo mu priskočili na pomoč, prišla pa je vmes nemška ofenziva. Sedaj pa smo po nasvetu tov. Luke (Franca Leskoška — op. T. F.) sklenili, da zavremo izvrševanje odloka, ustanavljanje in delovanje razlastitvenih odborov, da damo ves poudarek na kampanjo za obdelovanje vse zemlje, v ostalem pa da podčrtamo samo načelno stališče OF, da je zemlja tujih veleposestnikov razlaščenca in da narodna borba prinaša tudi večje možnosti ljudskim množicam, češ da podrobna ureditev agrarnih razmerij odvisi od naše nove jugoslovanske vlade.«⁴⁷⁹

Cez dva dni je o tem poročal tudi pokrajinski odbor OF za Primorsko izvršnemu odboru OF: »Prišli smo do sklepa, da je primerno, da zavremo izvajanje razlastitve po našem odloku. To ne pomenja, da od razlastitve odstopamo. Pokazalo se je samo, da z izvedbo razlastitvenega odloka v tem trenutku lahko škodujemo trenutno mnogo važnejši nalogi: temeljiti in vsestranski obdelavi zemlje prihodnjo pomlad. [...] OF ostane zvesta svoji obljubi, da razlasti tujo veleposestniško zemljo in da bo tudi pravilno rešila vprašanje drugih kolonov, smatra pa, da sedanji trenutek za to ni primeren. [...] Kolikor obstajajo razlastitveni odbori, jih ni treba razpuščati, ne smejo pa se vtikati v vprašanje razlastitve.«⁴⁸⁰

Tako torej v Goriških Brdih zaradi različne narodnostne sestave posestnikov in kolonov, posledic sovražne ofenzive in strahu pred sovražnikovim maščevanjem ter zaradi skrbi, da bi lahko zemlja ostala neobdelana, nemalo pa tudi zaradi trenj, ki so se že pojavila med koloni, niso razdelili veleposestniške zemlje. Različni položaj obeh vrst kolonov so skušali izenačiti s tem, da so koloni na razlaščenih veleposestvih, ki niso oddajali pridelka lastnikom, morali plačevati davek, medtem ko kolonom na nerazlaščenih veleposestvih, ki so oddajali polovico pridelka, tega ni bilo treba.⁴⁸¹ V okolici Gorice in v Slovenski Istri, kjer so bili še tudi ohranjeni kolonatski odnosi, čeprav seveda v manjšem obsegu, tisti čas zaradi bližine sovražnikovih postojank niso mogli izvajati odloka o veleposestvih.⁴⁸² V svojem razmeroma kratkem poročilu izvršnemu odboru OF 13. januarja 1944 je agrarni referent pri dotedanjem narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo Srebrnič zapisal tudi tole: »Odprto je ostalo vprašanje razlastitve raznih tujih meščanskih veleposestnikov (navadno trgovci, advokati, uradniki iz Gorice in Trsta), ki imajo zemljo v večjih ali manjših kosih razpršeno po deželi in jo

⁴⁷⁹ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 17. 12. 1943 predsedstvu SNOO.

⁴⁸⁰ Arhiv IZDG, f. 578/II, pismo POOF za Primorsko OOOF za Zapadno Primorsko 19. 12. 1943.

⁴⁸¹ Arhiv IZDG, f. 436, poročilo NOS 13. 1. 1944 IOOF.

⁴⁸² Prav tam.

dajejo v najem ali kolonat Slovencem. Mislim, da bi bilo dobro razlastiti tudi to zemljo tujcev, če so ali ne veleposestniki v pravem pomenu besede.«⁴⁸³

Za obdelovanje zemlje, posebno pa še za pospravljanje poljskih pridelkov in sejanje ozimnice so jeseni 1943 ustanavljali »delovne čete«. Prve so organizirali na Vipavskem, na Banjški planoti, v Baški grapi in na Goriškem. Ponekod so pospravile tudi pridelke s posestev »Ente per la Rinascita Agraria«.⁴⁸⁴

5. Boj proti okupatorjevi upravi, šolstvu in preskrbi

Prve tedne po italijanski kapitulaciji je bil nemški okupator v Slovenskem primorju precej nemočen ob velikem razmahu narodnoosvobodilnega gibanja. V nekaj dneh mu je sicer uspelo prodreti v pokrajinska središča Trst, Gorico, Pulj, na Reko in v Videm (Udine), vendar je bil tam več ali manj obkoljen. Z močnimi vojaškimi silami, namenjenimi večinoma na italijansko in vzhodno fronto, je v ofenzivnih operacijah, ki so si sledile vso jesen 1943, odrinil partizansko vojsko od pomembnejših prometnih poti, uničil večja osvobojena ozemlja in vsaj v večjih mestih in trgih vzpostavil svojo oblast.

Čeprav je imel nemški okupator v Slovenskem primorju aneksionistične namene, ki jih pa iz zunanjepolitičnih razlogov ni mogel takoj uresničiti, je tudi zaradi pomanjkanja nemških ljudi moral prepuščati pokrajinsko in občinsko upravo domačim kolaboracionistom. Tako je v vseh pokrajinah t. i. Julijske krajine, ki je bila vsa v operacijski coni »Jadransko primorje«, namestil prefekte italijanske narodnosti, jim je pa za nadzor postavil nemške svetovalce. Seveda je tudi vse uradniško osebje na prefekturah in v drugih pokrajinskih uradih ostalo italijansko. Zlasti Trst je postal v letih 1943—1945 prava trdnjava kolaboracionizma, in to iz dveh temeljnih razlogov: gospodarskega, ker so tržaški italijanski krogi videli v nemško zasedenem Trstu večje možnosti gospodarskega razcveta, in nacionalnega, ker so v nemški zasedbi videli zaščito pred »slovensko nevarnostjo«. Nemški okupator, predvsem avstrijski Nemci, se je teh okoliščin dobro zavedal in je nacionalno raznolikost operacijske cone »Jadransko primorje« izkoriščal v svoj prid. Ker je hotel imeti mir, da bi lahko brez nevarnosti po tem, zanj zelo

⁴⁸³ Glej op. 481.

⁴⁸⁴ Primorski poročevalec, II/11, 20. 10. 1943; arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 22. 11. 1943.

pomembnem ozemlju prevažal svoje vojaške enote in material, je to prek svojih vojaških enot skušal doseči s pogajanjem z narodnoosvobodilno vojsko in narodnoosvobodilnim svetom za Primorsko Slovenijo, v čemer je posredno priznal svojo nemoč. Najizrazitejši primer takšnega poskusa so bili pogovori med okrožnimi predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja s Tolminskega s poveljstvom esesovskega bataljona za obrambo Krasa v Bovcu, ko je uspelo rešiti precej političnih jetnikov iz videmskih zaporov, medtem ko so nemškemu okupatorju ostala še naprej zaprta pota prek kobariškega svobodnega ozemlja.⁴⁸⁵ Nato je nemški okupator v Slovenskem primorju začel uvajati »slovenske župane«, odpirati »slovenske šole«, iskati uradnike za »slovenski časopis«, občinam je ponujal preskrbo, zvišal je obroke hrane za prebivalstvo in znižal prispevke za obvezno oddajo živil (t. i. »amasso«) itd. Kot pogoj za dajanje racionirane preskrbe je zahteval izpolnjevanje obvezne oddaje poljedelskih pridelkov in živine. Tako je npr. župan iz Sv. Lucije (sedaj Most na Soči) Eligij Marega 1. decembra pozival kmetovalce, naj izpolnijo obvezno oddajo. »Kakor vam je znano, nam goriške oblasti ne bodo pošiljale blaga na izkaznice, ako mi ne bomo pošiljali v zameno poljskih pridelkov.« Zahteval je vsaj 70 % količine blaga, ki so ga morali oddati preteklo leto.⁴⁸⁶

Vse to je bila huda preizkušnja za primorsko ljudstvo in njegove temeljne organe oblasti. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo ni niti malo okleval in je zavrnil vsako, tudi najmanjšo možnost popuščanja pred okupatorjevimi ponudbami. Objavil je bojkot vsega okupatorjevega. Župani so na njegov poziv in na poziv okrožnih organov narodnoosvobodilnega gibanja začeli odstopati,

⁴⁸⁵ Tone Kebe: Zgodbe iz NOB na Kobariškem. Borec 31/1979, št. 1, str. 35—44. Zanimivo je, da je o vsem tem ostalo v poročilih tolminskih okrožnih organov samo tisto, kar je poročal OK KPS za Tolminsko 16. 9. 1943: »Značilno za Nemce je to, da hočejo na vsak način priti v stik v prvi vrsti s partizani ali vsaj s civilnim prebivalstvom. Tako nam je npr. komandant v Bovcu in S. Luciji postavil sledeča vprašanja:

1. Skupno sodelovanje s partizani brez Italijanov (v zoni, ki so /jo/ zasedli Nemci).

2. Oni nimajo nič proti, če postavimo mi kakršnokoli ljudsko oblast.

3. Prehrano civilnega prebivalstva in naše vojske bodo zajamčili oni.

4. Nemci bi imeli samo kontrolo nad nami, v toliko, da bi lahko mirno prevažali svojo vojsko in material na fronto.

Mi seveda nimamo namena reševati potaplajočo se Hitlerjevo barko ter smo v ta namen izdali okrožnico vsem rajonskim sekretarjem, da naj najstrožje zabranijo vsak stik in sodelovanje z nemškimi banditi.« (Arhiv IZDG, f. 532/V.)

⁴⁸⁶ Arhiv IZDG, f. 573, dopis župana El. Marega 1. 12. 1943.

nekaj pa je bilo takih, ki so ostali na položajih. Ponekod to »odstopanje« ni šlo gladko, obstoj občinskih uradov z župani, ki jih je imenoval ali nadziral okupator, je bil namreč pogoj za okupatorjevo oskrbo in ponekod ljudje niso mogli razumeti, zakaj ne bi mogli dobivati živeža iz mest, če jim ga je kdo sploh voljan dati. Niti niso mogli nekateri ljudje razumeti, zakaj ne bi smeli prodajati poljedelskih pridelkov v bližnjih mestih in za izkupiček v njih kupovati blaga, ki ga jim partizanska preskrbovalna služba ni mogla dati.

Kaže, da so imela večje težave z bojkotom okupatorjeve uprave, preskrbe in šolstva tista okrožja, ki niso bila svobodna, in tisti kraji, ki so bili blizu večjih mest. Zelo značilni so primeri iz Vipavske doline in tudi od drugod, kjer so ostali v občinskih upravah pod okupatorjevo oblastjo bivši člani partizanskih upravnih organov. Ko je narodnoosvobodilno gibanje razglasilo bojkot vsega okupatorjevega, so posamezniki celo naslavljali na narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo pisma, v katerih so opravičevali svoje vztrajanje na položajih. Tako je neki župan z Vipavskega 31. oktobra pisal, da so se 18. oktobra, ko niso dobili nikakršnih drugačnih navodil, vrnili v občinsko upravo, v kateri so bili pred nemškim vdorom v Vipavsko dolino. Zagotavljal je, da so to storili samo zato, da se ne bi vrnila italijanska občinska uprava, da ne bi prišlo do nereda itd. Politično naivno je trditi: »Prišli smo vajeiti občinske uprave za sodelovanje z vami, za oporo vam, za pomoč vam in nikomur drugemu. Tako in nič drugače je treba razumeti naše delo!«⁴⁸⁷ Župan iz Sv. Križa pri Ajdovščini je narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo pisal celo dve pismi, prvo 19. oktobra in drugo 3. novembra 1943. Tudi on je opravičeval prevzem županske funkcije. Ko je povedal, da so podžupane in svetovalce vzeli iz vrst tistih ljudi, ki so bili svojčas izvoljeni v občinski narodnoosvobodilni odbor, je nadaljeval: »Mesto župana sprejel sem na podlagi glasovanja najbolj veljavnih in narodno zavednih mož. Na prvi seji in na kateri so bili prisotni tudi zastopniki ostalih treh občin [ne navaja pa, katerih — op. T. F.], izjavil sem, da smatram od OF namenjene volitve za zakonite. Na tej seji se je soglasno sklenilo, naj županstvo deluje naprej v korist ljudstva in imej stike z vsiljivimi pritepenci [beri: Nemci — op. T. F.] samo toliko, v kolikor je to neizogibno potrebno v doseg naših gospodarskih koristi, npr. prehrane, invalidne in vojaške podpore, prošnje za osvoboditev od Nemcev odpeljanih mož ter sploh samo naših pridobitev. [...] Županstvo ni imelo do sedaj z nemškimi oblastmi niti enega samega

⁴⁸⁷ Arhiv IZDG, f. 541/I, pismo z Vipavskega dr. J. Vilfanu 31. 10. 1943.

Franc Leskošek (v sredi), dr. Aleš Bebler (na levi) in France Bevk (na desni) s spremstvom v Cerknem v začetku oktobra 1943

dopisa ali ustmenega pogovora političnega značaja, razen in samo izključno v strogo gospodarskih in občinskih zadevah.« Nato je navedel te zadeve in na koncu navedel še osebne razloge, zakaj po srcu ne more biti prijatelj nemškemu okupatorju, ima namreč okoli 60 sorodnikov po okupatorjevih ječah in taboriščih.⁴⁸⁸

Goriški župan, zdravnik dr. Sušič je npr. iskal stik z narodno-osvobodilnim svetom in poslal k njemu odposlanca s predlogom, naj

⁴⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 541/I, pismi iz Sv. Križa pri Ajdovščini Antonu Bajtu in dr. J. Vilfanu 19. 10. in 3. 11. 1943. Ti pismi je Anton Velušček 30. 11. 1943 poslal narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo in povedal: »Prilagam pisma, ki jih pošilja Mravlje iz Sv. Križa pri Ajdovščini. On je bil postavljen od Nemcev za župana v Križu. Po poklicu je bivši bančni uradnik. Hotel je, da mu NS za Primorsko Slovenijo odobri sodelovanje z Nemci. OK (KPS) za Ajdovščino je tega špekulanta javno razkrinal.« (ZA CK ZKS, št. 2159, Veluščkovno pismo 30. 11. 1943.)

bi poslali v občinski svet dvajset Slovencev, ki bi jih izbralo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, poleg teh pa še deset drugih Goričanov. Narodnoosvobodilno gibanje naj bi poslalo v Gorico tudi tristo partizanov, ki bi tvorili mestno stražo. Menil je, »da je treba eliminirati goriške Italijane, ohraniti skladišča itd. in vse skupaj po propadu Nemčije izročiti slovenskemu narodu«. Sporočal je tudi, da bi bili v primeru, če bi narodnoosvobodilno gibanje sodelovalo pri izvajanju uprave v mestu, Nemci pripravljeni sprejeti seznam Italijanov, priseljenih v mesto po letu 1918, da bi jih nato izgnali. Dr. Sušič je tudi obljubil, da ne bo kot župan ukrenil ničesar, dokler ne dobi soglasja vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. Vendar iz vsega tega ni bilo nič, Varnostnoobveščevalna služba je Sušičevega odposlanca aretirala v Čepovanu in narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je na svoji seji 2. novembra sklenil, da o Sušiču objavi poseben članek v Primorskem poročevalcu.⁴⁸⁹ Napisal ga je dr. Vilfan in ga objavil v 13. številki Primorskega poročevalca,⁴⁹⁰ v kateri je bil objavljen tudi uvodnik dr. Beblerja o bojkotu vsega okupatorjevega.⁴⁹¹

Omenjeni in mnogi drugi primeri⁴⁹² kažejo najmanj na politično naivnost tistih, ki so sprejeli funkcijo županov in še menili, da s tem lahko koristijo narodnoosvobodilnemu gibanju: podcenjevali so vse

⁴⁸⁹ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 22. 11. 1943. Dne 3. januarja 1944 je okrožni odbor OF za Goriško poročal pokrajinskemu odboru OF, da je imel njegov obveščevalec pogovor z zdravnikom Sušičem. Ta mu je baje izjavil: »Če sem prevzel županstvo, sem to napravil v dobri veri, predvsem pa pod pritiskom dr. Medveščka in dr. Marinja ter Tonklija. Medvešček ima pri tem najbolj umazane prste. Večkrat hodi v Rim na ministrstvo in v Ljubljano.« Dr. Sušič — tako pravi poročilo dalje — je dal demisijo, in pričakuje, da jo sprejmejo 7. januarja; če pa ne sprejmejo ostavke, se bo napravil bolnega. (Arhiv IZDG, f. 615/III.) Tudi na seji narodnoosvobodilnega sveta so omenjali kot Sušičeva slovenska prišepetovalca dr. Medveščka in dr. Tonklija. Za prvega so sklenili, da ga je treba justifikirati, vendar so pozneje poročali, da se je pisno obrnil na dr. Vilfana, »s prošnjo, naj mu da možnost, da se opraviči«. (Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 28. 1. 1944.)

⁴⁹⁰ Primorski poročevalec, I/13, dne 30. 11. 1943, dr. J. Vilfan: Mešetar Sušič rešuje Nemce.

⁴⁹¹ Primorski poročevalec, I/13, dne 30. 11. 1943, dr. A. Bebler: Zlodej je pokazal kopito.

⁴⁹² Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Tolminsko je npr. poročal: »Mi smo vse občinske NOO že prej obvestili, da naj bodo previdni pred Nemci, toda ker so v odborih po večini starejši ljudje, jih je težko spraviti v ilegalnost. Tako da so ti odbori v škripcih in namesto delati mislijo samo na to, kdaj jih bodo Nemci aretirali. Radi strahu pred Nemci so

negativno bistvo nemškega fašizma, katerega nosilec na Primorskem je bil seveda nemški okupator. Na drugi strani pa to, da so se posamezni župani obračali na narodnoosvobodilno gibanje in mu za-trjevali, da bodo delali njemu v prid, kaže na politično in bojno moč narodnoosvobodilnega gibanja. Odveč je seveda poudariti, da gre za veliko mero oportunitizma in deloma tudi nacionalizma, ki sta se izražala v miselnosti, da je za končni izid boja na Primorskem bolje, da z nemškim okupatorjem sodelujejo Slovenci kot pa Italijani. Ko je narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo na seji 22. novembra obravnaval te pojave, je ugotavljal tudi oportunitizem pri prebivalstvu: »Belogardistična nevarnost je minimalna. Pač pa obstaja druga nevarnost: oportunitizem *znotraj* naše organizacije [podčrtal T. F.]. Ljudje bi pač hoteli sprejeti roko, ki so nam jo Nemci ponudili. Zlasti se opaža to v rajonskih odborih na Krasu in na Pivki. Ljudje bi bili za to, da se po občinah, ki jih kontrolirajo Nemci, postavijo od Nemcev slovenski župani, ki pa bi bili naši ljudje. Ta pojav je treba krepko tolči. Sicer pa to ne pomeni, da bi ti župani sodelovali z okupatorjem proti OF, temveč v korist OF in da bi se tako zmanjšale žrtve. Tako je namreč mišljenje v nekaterih naših organizacijah.«⁴⁹³ In malo dalje beremo v zapisniku seje: »Na splošno ni bilo s strani naših organizacij dovolj odpora

šli nekateri člani in celo predsedniki in tajniki kot zastopniki svojih vasi v po Nemcih postavljene občine. (Kljub temu da smo mi že poprej izdali okrožnice vsem občinskim NOO proti vsakemu sodelovanju z Nemci.) Mi smo te ljudi opozorili na posledice z ozirom na njih protinarodno delovanje. Oni se sicer izgovarjajo, da se Nemci ne vtikajo v občinske zadeve in da je v našem interesu, če so ti odbori sestavljeni izrecno iz naših ljudi. Poleg tega naglašajo, da so med dvema ognjema, namreč ako ne bi ubogali po Nemcih postavljenih županov, bi jih ti aretirali, ker so oni kot zastopniki naših občin najbolj kompromitirani.« (Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo ONOO Tolmin 17. 12. 1943. Glej odgovor NOS 27. 12. 1943.)

⁴⁹³ Arhiv IZDG, f. 538/II, zapisnik seje NOS 22. 11. 1943. Za primer navajamo nepodpisano pismo nekoga iz rajonskega odbora OF Ajdovščina narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo. »Za urejanje zgoraj omenjenih zadev, tj. prehrane, pošte, prometa, posredovanja glede izplačevanja podpor in pokojnin mora biti nekdo. Do sedaj so bila to županstva in vedno le županstva. Tudi iz raznih okrožnic OF (ne izvzemši našega okrožnega odbora) je razvidno, da bi to moralo biti edino le županstvo. Toda kaj se godi pri nas? Ravno isti okrožni odbor je pred dnevi ukinitel poslovanje našega županstva, češ da je to nemško županstvo. Tako menda tudi v Sv. Križu in Črničah itd. Zakaj vse to, ali so bili to nemški župani?« Dalje toži pisec tudi zaradi zapiranja šol. (Arhiv IZDG, f. 538/II.)

proti temu, kar Nemci vsiljujejo na ozemlju, ki ga kontrolirajo. Tako npr. niso naši odbori izvedli kampanje proti šolam, ki so jih odprli Nemci, tako pri starših, mladini in pri učiteljstvu. Te šole je treba zapreti. To se bo dalo izvesti, ker se zlasti učiteljstvo boji. Učitelji bi pri najmanjšem našem pritisku pobegnili.«⁴⁹⁴

Iz nekaterih okrožij in rajonov so tisti čas res poročali o oportunističnem vedenju nekaterih slojev prebivalstva. Tako npr. v poročilu okrožnega komiteja KPS Pivka beremo: »Takoj po prevratu je bila enotnost ljudstva popolna. Celo naši maloštevilni nasprotniki so se takrat pokazali kot navdušeni pristaši ali vsaj zelo lojalni nasproti ljudski oblasti. Sedaj se opaža zlasti med domačo buržoazijo v Postojni in Št. Petru tendenca, da bi se gradila nekakšna oblast pod nemškim varstvom. Pri tem ne nastopajo kot domobranci in se pokazujejo celo njim nasprotni. Hočejo ostati vedno v dobrih stikih z nami. Nemške ponudbe slovenskih občinskih uradov, šol itd. dobijo pri njih navdušene pobornike.«⁴⁹⁵ In čez teden dni lahko beremo v poročilu istega organa: »Najznačilnejša pojava na terenu je tendenca sredine, da bi sodelovala z nami in okupatorji istočasno. Zato ta sloj ne odobrava naših akcij proti občinam. Tudi nekateri odborniki bi hoteli pomirljivejšo linijo. Ker so po nekaterih krajih Nemci dali živež na karte, katere kontrolirajo občine, imajo oni pristaše tudi med ljudstvom; to tendenco pobijamo s tem, da ljudstvu objašnjavamo, da se okupatorju ne prodamo za živež, pa tudi da bi občine poslužile okupatorju za kontrolo nad tem, s čemer razpolagamo in bi imelo to za nujno posledico rekvizicije od strani okupatorja.«⁴⁹⁶ Treba je povedati, da je bila Pivka zaradi svojega prometnega pomena med okrožji, ki so bila najbolj izpostavljena sovražnikovemu delovanju. Neki vir poroča, da je že kmalu prispel k župniku v Hrenovicah esesovski general Odilo Globocnik in ga nagovarjal k organiziranju domobranstva, »vendar ga je župnik odslovil in primer prijavil OF«.⁴⁹⁷

Druga polovica novembra in prva polovica decembra sta bili obdobje najhujšega boja narodnoosvobodilnega gibanja proti »slovenskim županom«. Organizacije narodnoosvobodilnega gibanja so jih pozvale, naj takoj odstopijo. Obenem so oboroženi oddelki narodnoosvobodilnega gibanja, zlasti partizanska vojska in Varnostno-

⁴⁹⁴ Prav tam.

⁴⁹⁵ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Pivka 26. 11. 1943.

⁴⁹⁶ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Pivka 3. 12. 1943.

⁴⁹⁷ ZA CK ZKS, poročilo OK KPS Pivka 26. 11. 1943.

obveščevalna služba sistematično vdiral v manj zavarovana občinska poslopja in jih pustošili.⁴⁹⁸

Najizrazitejši primer pritiska na slovenskega župana in njegovega vztrajanja na položaju je bil v Vipavi. Tam je po nemški zasedbi kraja postal župan dr. Emil Petrič. Verjetno ni maral odstopiti in ga je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ukazalo usmrtiti, kar se je zgodilo 30. novembra 1943 pred njegovim stanovanjem v Vipavi. Varnostnoobveščevalna služba OF je o tem drugi dan izdala posebno sporočilo (komuniké), v katerem ga je obtožila tudi nečednih poslov, ko je bil predsednik rajonskega odbora OF Vipava.⁴⁹⁹ Anton Velušček, ki se je novembra mudil tudi v ajdovskem okrožju, je o tem poročal: »Naši so pred par dnevi likvidirali nevarnega in škodljivega tipa Petriča iz Vipave. Ljudstvo z velikim navdušenjem to odobrava. Pogreba so se udeležili nemški oficirji in gestapovci.«⁵⁰⁰

Do druge polovice decembra 1943 so se razmere glede bojkota okupatorjeve uprave že tako razčistile, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovensko primorje menilo, da je že dobilo to politično bitko. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je 17. decembra poročal centralnemu komiteju KPS, da je večina organizacij OF na terenu že sama zavrnila okupatorjeve ponudbe in ko je proti

⁴⁹⁸ Tako beremo v poročilu OK KPS Pivka 3. 12. 1943: »V Hruševju je bila likvidirana občina, katero je sovražnik zopet vzpostavil. Arhiv in material smo odnesli in odpeljali tajnika v bataljon.« V njegovem poročilu 13. decembra pa tole: »Izvršenih je bilo več akcij. Najuspešija je bila v Divači, kjer je naša VOS skupaj z eno četo od 1. bataljona Kraške brigade likvidirala županstvo, odvedla podestata in italijanske funkcionarje, katere je potem izpustila pod pogojem, da se takoj izselijo. [...] Dalje je bila likvidirana občina v Vremah.« (ZA CK ZKS, poročili OK KPS Pivka 3. in 13. 12. 1943.)

⁴⁹⁹ Primorski poročevalec, I/14, dne 15. 12. 1943. Obtožila ga je, da je 1. vstopil v OF po nalogu svojega plavogardističnega vodstva in se sam oklical za predsednika rajonskega odbora OF Vipava, 2. sabotiral odredbe in navodila narodnoosvobodilnega sveta in s kopičenjem živil in drugega materiala v Vipavi povzročil, da se ga je polastil nemški okupator, 3. dal se je podkupovati in izpuščal iz zapora ljudi, ki so mu to plačali, 4. ob prihodu nemškega okupatorja se mu je stavil na voljo in se dal imenovati za nemškega komisarja za Vipavo in Št. Vid itd. Zanimivo je, da je Leskošek že 9. oktobra v svojem pismu centralnemu komiteju KPS pisal o dr. Petriču, ki bi mu »skoraj uspelo se vtihotapiti v narodni (osvobodilni) svet«. (ZA CK ZKS, št. 1357, Leskoškovo poročilo 9. 10. 1943.)

⁵⁰⁰ Za CK ZKS, št. 3159, Veluščkov pismo 30. 11. 1943.

»ponujeni roki« začelo kampanjo še vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, »so mnogi že imenovani župani odstopili«. Začel se je boj s sredino, katere liberalni del je v glavnem pokazal svojo plavogardistično naravo, sprejemal županska mesta in ni z njih odstopal zlahka. »Tisti odbori OF v trgih, kjer je bilo kaj več takih prikritih plavih, so se pojavili proti nam, nam pisali ogorčena protestna pisma itd. [...] Pritisku oportunističnega dela ljudstva se je bilo ponekod zelo težko upirati, nekateri naši aktivisti so naravnost izgubljali glavo.« PK KPS je menil, da je katoliška sredina ostala nevtralna in ni nasedla nemškemu manevru. Poročal je tudi, da se je pred močjo narodnoosvobodilnega gibanja in njegovim bojkotom »ponujene roke« začel nemški okupator umikati. Za oskrbovanje prebivalstva ni več zahteval postavljanja županov, temveč samo trgovske odnose, ki naj bi jih urejal od občanov samih postavljen zaupnik. »Po vaseh se pojavljajo v civilu nemški agentje, ki govore vaščanom, naj sporoče partizanom, da ni treba župana, samo to naj dovolijo, da se bo mleko vozilo v mesto itd., pa bo prišla aprovizacija. Včasih seveda tudi grozijo, da bodo požigali, če ne bo mleka.«⁵⁰¹ Pokrajinski odbor OF pa je isti dan poročal: »Naša parola je: dosledni bojkot okupatorja. Odklanjamo torej ‚slovenske‘ župane, ‚slovenske‘ šole, ‚slovenske‘ časopise, skratka vse rekvizite Rupnikovega režima, katere skušajo Nemci tudi pri nas upeljati. [...] ‚Slovenski‘ župani so ostali po večjih središčih: Ajdovščina, Vipava, Tolmin, Sv. Lucija, Sežana, Št. Peter, Postojna itd. V vseh teh primerih gre za bivše liberalce (gostilničarje, trgovce itd.), ki so do poloma Italije igrali sredino v naših organizacijah, tj. podpirali jih bolj ali manj izdatno z denarjem in materialom, drugače pa vedno nastopali proti temu, da bi boj šel na ostrino in da bi OF postala masovna. Sedaj so se razkrinkali kot plavogardistični agentje v naših vrstah. To je konec liberalcev kot skupine. Klerikalna sredina, ki se je vedno držala izven OF, pa ni šla na sodelovanje z okupatorjem in je celo zadnje čase iskala stikov z nami.«⁵⁰²

V svojem naslednjem poročilu centralnemu komiteju KPS je pokrajinski komite KPS za Primorsko 13. januarja poročal, »da je pojav od Nemcev postavljenih županov skoro popolnoma izginil. [...] Danes smo tako daleč, da so tudi največji kraji — Gorica, Idrija — brez županov. Naš najlepši uspeh je demisija goriškega župana Sušiča, ki se nam na vse pretege opravičuje, da je sploh

⁵⁰¹ ZA CK ZKS, št. 2078 in arhiv IZDG, f. 532/I, poročilo PK KPS za Primorsko 17. 12. 1943.

⁵⁰² Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo POOF za Primorsko 17. 12. 1943.

kdaj to pozicijo sprejel in zvrča krivdo na svoje slovenske sodelavce dr. Medveščka in dr. Tonklija. Mnogo nam je pomagala justifikacija vipavskega župana dr. Petriča, ki smo jo temeljito razbojnali.«⁵⁰³

Boj proti vzpostavljanju okupatorjevih »slovenskih« županov bi bil mnogo lažji, če s tem ne bi bilo zvezano vprašanje preskrbe prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, pokojninami, podporami itd. »Vprašanje bojkota se je kompliciralo, ker so Nemci ustavili vso aprovizacijo za kraje, ki nimajo od njih priznanih županov in ki nočejo prevzeti svojega običajnega izvoza v Trst in Gorico, oziroma druge kraje, kjer so stalne nemške posadke. Nastalo je tako veliko pomanjkanje soli, olja, sladkorja itd. Pritisk, ki ga Nemci tako izvajajo, je toliko hujši, ker so sila ‚konciliantni‘. ‚Če vam partizani ne dovoljujejo slovenskih županov, ki bi jih mi priznali ali postavili,‘ tako govore, ‚se mi zadovoljimo z zaupnikom, ki bo skrbel za samo aprovizacijo‘. Zvišali so tudi po Italijanih določene obroke aprovizacije, po drugi strani pa znižali prispevke za »am-masso« na smešno nižino. V prvem trenutku so v mnogih krajih šli na nemško ponudbo. Na našo zahtevo pa so skoro povsod župani podali ostavko in se je pričel izvajati bojkot v celoti. Vendar se pojavljajo od strani množic pritiski na naše organizacije, naj popuste od svoje strogosti. Pritisk je tako hud, da so se naše organizacije in narodni osvobodilni odbori morali vreči z vso silo na vprašanje aprovizacije.«⁵⁰⁴

Teže kot bojkotirati okupatorjevo upravo in preskrbo je bilo uspešno organizirati popolno lastno preskrbo; ta prizadevanja niso nikdar uspela v celoti. Kolikor bolj se je odmikal čas žetve in pospravljanja poljskih pridelkov, tem bolj se je to vprašanje zaostrovalo. »Konec novembra in začetek decembra so okrožni funkcionarji dvignili pravi alarm in skušali sugerirati, da odstopimo od linije popolnega bojkota okupatorja, vsaj kar se tiče aprovizacije. Mi smo na liniji bojkota vztrajali in uspeli,« je poročal narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 13. januarja 1944 izvršnemu odboru OF.⁵⁰⁵ Kako so organizirali lastno preskrbo, je narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 17. decembra poročal predsedstvu SNOO:

»Glavne naloge narodnih osvobodilnih odborov so trajno vršenje mobilizacije, preskrba vojske s hrano, podpora žrtvam narodnoosvo-

⁵⁰³ Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 13. 1. 1944.

⁵⁰⁴ Arhiv IZDG, f. 435/II, poročilo POOF za Primorsko 17. 12. 1943.

⁵⁰⁵ Arhiv IZDG, f. 436/I, poročilo NOS 13. 1. 1944.

bodilne borbe in civilna aprovizacija. S časom stopata v ospredje zadnji dve nalogi, prav posebno pa zadnja, ker je civilna aprovizacija postala v zadnjem času pravi politični problem. Na splošno lahko rečemo, da naši odbori svoje naloge izvrstno rešujejo. Najbolj eksponirani okrožji, goriško in kraško (bližina Gorice in Trsta) sta pokazali vzgledno iniciativnost pri reševanju vprašanj, ki nastajajo v zvezi z bojkotom mest. Kraško je npr. organiziralo dovoz koruze prav v masovnem merilu. Obstoje začetki izmenjavanja pridelkov med posameznimi okrožji. Mi smo na tem, da te iniciative med sabo zvežemo: za 24. t. m. smo organizirali gospodarsko konferenco za vso Primorsko Slovenijo.⁵⁰⁶

Dne 23. in 24. decembra so se v Gorenji Trebuši res sestali zastopniki devetih okrožij od skupnih dvanajst na medokrožni gospodarski konferenci za Slovensko primorje. Konferenca, ki jo je vodil dr. Joža Vilfan, je načelne rezultate strnila v posebni resoluciji, ki v prvem delu razglša popoln bojkot okupatorjeve preskrbe in utemeljuje njegovo nujnost. »V razmerju do okupatorja poznamo samo borbo. S tega stališča presojamo tudi vprašanje aprovizacije. Nemci in njihovi agenti ponujajo našim občinam, posebno pa v okolici mest, ki jih kontrolirajo, makarone, riž, sladkor itd. za nekaj glav živine ali nekaj mleka na mesec. Mi pa vztrajamo na popolnem bojkotu mest, kontroliranih po okupatorju — tudi če izgubimo dosedanje aprovizacijo«, beremo v prvem delu resolucije. V drugem delu navaja naloge za organizacijo lastne preskrbe z organiziranjem medsebojne pomoči v vasi, med vasmi, med občinami in med okrožji, za kar *»je vsak dolžan prodati gospodarskim komisijam, ki bodo organizirale to samopomoč, ves presežek živil po cenah, ki veljajo v okrožju.«* V tretjem delu pa resolucija navaja konkretne naloge za uresničitev teh sklepov: 1. sklicati sestanek zastopnikov občinskih gospodarskih komisij in jih seznaniti z vprašanjem, 2. okrepiti občinske in okrožno gospodarsko komisijo s sposobnimi ljudmi, 3. čimprej dobiti pregled nad gospodarskimi zmoglostmi svojega okrožja, ugotoviti presežke v živilih in se povezati z drugimi okrožji za zamenjavo blaga, poiskati tudi možnosti za nabavo blaga iz mest, zasedenih od okupatorja, 4. izdelati podroben načrt za delo, 5. natančno poročati narodnoosvobodilnemu svetu.⁵⁰⁷

Na konferenci so se zastopniki okrožij dogovorili tudi o enotnem načinu oskrbovanja narodnoosvobodilne vojske, tj. pravkar

⁵⁰⁶ Arhiv IZDG, f. 538/II, poročilo NOS 17. 12. 1943.

⁵⁰⁷ Arhiv IZDG, f. 435/II, resolucija gospodarske konference 24. 12. 1943.

ustanovljenega 9. korpusa NOV in POJ, s hrano. Želeli so odstraniti pomanjkljivosti in pritožbe, ki jih ni bilo ravno malo. To je narodno-osvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 27. decembra z okrožnico sporočil okrožnim narodnoosvobodilnim odborom in okrožnim odborom OF. Za prehrano vojske so morali skrbeti občinski narodno-osvobodilni odbori ali vaški pododbori in kjer teh ni bilo, odbori OF. Ti morajo za to imeti na voljo gospodarske komisije in primerno zalogo živil. Hrano izročajo intendantom enot proti potrdilu in ne za plačilo, s čimer so spremenili dotedanji način. Kjer ni odborov ali jih vojska ne bi mogla najti, morajo enote poiskati 6 ali 7 gospodarjev, »katerih naloga je, da poskrbe za hrano, kakor da so oni gospodarska komisija«. ⁵⁰⁸ Kmalu je narodnoosvobodilni svet izdal tudi obširna navodila »o preskrbi z denarnimi sredstvi in o poslovanju z njimi«. V njih je določil način obdavčenja po davčni stopnji od 1 do 10 odstotkov dohodka. Večji odstotek naj plačajo tisti, ki imajo večji dohodek, zaradi česar je treba davkoplačevalce razdeliti v več razredov, pač glede na krajevne razmere. Davčno stopnjo za posamezne razrede določi konferenca zastopnikov posameznih občin, ki jo skliče okrožni odbor; ta odbor nadzira tudi plačevanje davka, ki mora biti mesečno. Davek se lahko poravna tudi v poljskih pridelkih in živini. Navodila so določila tudi enoten način knjigovodstva in računovodstva. Tudi to je izraz prizadevanja za poenotenje reševanja gospodarskih vprašanj za vso pokrajino. ⁵⁰⁹

Nadaljnji praktični rezultat konference je bila nova medokrožna konferenca, ki je bila od 1. do 3. januarja 1944 v Vitovljah z namenom, da bi dosegli izmenjavo blaga med okrožji. Udeležili so se je predstavniki petih okrožij (ajdovskega, brkinskega, kraškega, pivškega in tržaškega). Obravnavala in določila je obvezno oddajo in racioniranje mesa in masti, masla ter žita, način pobiranja davkov, užitnine za vino, način preskrbe in pomoči revnim družinam, zgraditev skladišč za vojsko in civilno prebivalstvo, sestavila cenik itd. Predstavniki okrožij so se tudi dogovorili o izmenjavi blaga med okrožji in o nabavi blaga iz Furlanije. ⁵¹⁰

»Ta konferenca«, pravi poročilo narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 13. januarja 1944 izvršnemu odboru OF, »se je spremenila v pravo partizansko borzo. Goriško in kraško okrožje sta

⁵⁰⁸ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica NOS 27. 12. 1943.

⁵⁰⁹ Arhiv IZDG, f. 435/II, okrožnica NOS 30. 12. 1943.

⁵¹⁰ Arhiv IZDG, poročilo OOOOF za Goriško 25. 1. 1944; zapisnik medokrožne konference finančno-gospodarskih komisij POOF za PS, ki je potekala v dneh 1., 2. in 3. januarja na položaju.

npr. prevzeli dobavo koruze, moke, krompirja, soli in usnja, idrijsko in baško pa lesa in surovih kož. Medsebojne dogovore je sklenilo sedem okrožij. Dobave gredo v stotine kvintalov. [...] Treba je podčrtati požrtvovalnost primorskega prebivalstva. Res naši kraji niso tako izčrpani kakor vaši in je npr. tudi s tem razložiti, da je božična akcija ženske in mladinske organizacije prinesla prek dvajset tisoč paketov. Toda prav v zadnjem času smo videli vasi, ki so dale vojski vse, tako da bi danes brez pomoči od drugod dobesedno stradale. [...] Glavno pa je, da nam je graditev naše aprovizacije (in tudi šolstva) dala vpogled v naše organizacije, ki nas je ponovno prepričal o kompaktni navezanosti primorskih Slovencev na OF. Brez brezprimerne discipline in rastoče borbenosti primorskih množic bi bili tako napori zaman.«⁵¹¹

Če primerjamo delo narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z delom gospodarskega odseka upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, zlahka opazimo, da je narodnoosvobodilni svet dejansko šele decembra začel opravljati nalogo vodenja gospodarstva, kar je gospodarski odsek upravne komisije opravljal že septembra. Iz nekega vira lahko zvemo, da je oktobra 1943 obstajala tudi pokrajinska gospodarska komisija,⁵¹² vendar o njeni dejavnosti kljub razmeroma nemajhni količini takratnih virov ne vemo skoraj ničesar.⁵¹³ Občinski in okrožni narodnoosvobodilni odbori oziroma rajonski in okrožni odbori OF na Primorskem so se zelo ukvarjali tudi z gospodarskimi vprašanji — to je razvidno tudi iz ohranjenih arhivskih virov — vendar niti narodnoosvobodilni svet niti kdo drug ni vodil ali usklajeval tega dela. Zato lahko rečemo, da omenjeni konferenci pomenita tudi začetek vodenja in usklajevanja gospodarske dejavnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju. Kot bomo videli, so v drugih slovenskih pokrajinah, razen na Dolenjskem in Notranjskem, začeli s takšnim prizadevanjem celo nekaj mesecev kasneje. Tudi okrožne in rajonske gospodarske komisije kot tehnične organe okrožnih in rajonskih odborov OF oziroma okrožnih in občinskih narodnoosvobodilnih odborov so ustanovili v poznih jesenskih mesecih 1943. leta ali šele

⁵¹¹ Arhiv IZDG, f. 436/I in 538/II, poročilo NOS 13. 1. 1944.

⁵¹² Arhiv IZDG, f. 549/I in 636/IV, načelnštvo gospodarske komisije pri narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo 15. in 16. 10. 1943.

⁵¹³ Poznamo le njen »zadnji poziv« prebivalstvu 16. 10. 1943, ki ga je podpisal načelnik Savo, naj izroči vojaški plen, in njeno okrožnico vsem terenskim gospodarskim komisijam 15. 10. 1943, naj odgovorijo na nekaj vprašanj glede prehrane prebivalstva in vojske, shramb za živila in živil samih.

v začetku leta 1944.⁵¹⁴ Ni čudno, da so se v posameznih okrožjih že pojavljali predlogi ali celo zahteve po usklajevanju ali vodenju gospodarskih poslov za vso pokrajino. Tako je kanalski okrožni narodnoosvobodilni odbor 24. decembra poročal: »Kanalska gospodarska komisija izraža željo, da bi se vsa okrožja zedinila, tako da bi se delalo po enotnem sistemu. [...] Naproša se, da bi se dalo tako urediti, da bi si okrožja pomagala eno drugemu z zamenjavo blaga.«⁵¹⁵

Okrog omenjenih dveh medokrožnih gospodarskih konferenc lahko res v virih najdemo več podatkov o zamenjavi blaga med okrožji ali s Furlanijo. Tako sta npr. okrožni narodnoosvobodilni odbor in OOOF za Kras na skupni seji 2. decembra temeljito razčlenila gospodarske razmere v okrožju. Ko sta opozorila na različne razmere na Spodnjem in Zgornjem Krasu, sta ugotovila, da bi se Kras po uvedbi stroge vojne ekonomije preživel z lastnimi sredstvi še od 3 do 4 mesece. Takrat si je Kras pomagal deloma tudi še z okupatorjevo aprovizacijo (sladkor, olje, moka, tobak itd.), ki lahko zadošča za 14 dni. Ugotovili so tudi, da so v preteklem mesecu kupili, in to večinoma v Furlaniji, ter prepeljali na Kras za civilno prebivalstvo in partizansko vojsko 300 q krušne moke, 400 q koruze, iz goriškega okrožja (Miren, Sovodnje) so si zagotovili dobavo 600 q krompirja in za tri mesece so si zagotovili iz Furlanije dobavo 300 kg masti mesečno.⁵¹⁶ Zato je okrožni narodnoosvobodilni odbor za Kras lahko po sprejemu okrožnice narodnoosvobodilnega sveta z dne 28. decembra odgovoril, da so jo začeli izvajati še prej, kot je prišla.⁵¹⁷ Ker je imel pokrajinski odbor OF za Primorsko pripombe na gospodarska prizadevanja v kraškem okrožju, je okrožni narodnoosvobodilni odbor na svojem 6. zasedanju 10. januarja 1944,

⁵¹⁴ Okrožno gospodarsko komisijo za Kras je ustanovil ONOO za Kras šele na svojem tretjem »zasedanju« (arhiv IZDG, f. 542, 1. poročilo ONOO Kras 18. 12. 1943), okrožno gospodarsko komisijo za Pivko so ustanovili 3. decembra (ZA CK ZKS, poročili OK KPS Pivka 26. 11. in 3. 12. 1943), za Idrijo 11. januarja 1944 (Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO Idrija 12. 1. 1944), za Brkine — Slovensko Istro novembra, (Arhiv IZDG, f. 522/V, poročilo OK KPS Brkini — Slovenska Istra 15. 10. 1943, ZA CK ZKS, št. 2296, poročilo OK KPS Brkini 30. 12. 1943), za Slovensko Istro 20. decembra 1943 (Arhiv IZDG, f. 542/VI, poročilo OOOF Slovenska Istra 4. 1. 1944), za Bačo 8. januarja 1944 (Arhiv IZDG, f. 542/III, poročilo OGK Bača 14. 1. 1944), za Goriška Brda in Beneško Slovenijo 12. 11. 1943 (Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik seje ONOO za Zapadno Primorsko 12. 11. 1943.)

⁵¹⁵ Arhiv IZDG, f. 542/VIII, poročilo ONOO Kanal 24. 12. 1943.

⁵¹⁶ Arhiv IZDG, f. 617/I, poročilo ONOO in OOOF Kras 20. 12. 1943.

⁵¹⁷ Arhiv IZDG, f. 542, 2. poročilo ONOO za Kras 3. 1. 1944.

ko se je »zlil« z okrožnim odborom OF, sklenil, da bo še pospešil »zamenjavo oziroma trgovino s Trstom in Furlanijo za hrbtno okupatorja, v skladu z resolucijo gospodarske konference z dne 24. 12. 1943«. ⁵¹⁸

V Goriških Brdih, ki so bila tudi blizu Furlanije, so resolucijo gospodarske konference z dne 24. decembra obravnavali 4. januarja na seji gospodarske komisije vseh krajevnih narodnoosvobodilnih odborov ob navzočnosti od 20 do 25 delegatov. Predsednik okrožne gospodarske komisije Peter Lendarič-Skala je poročal, da so na konferenci kritizirali briško okrožje, ker je »premalo organiziralo uvoz živeža, predvsem koruze, iz Furlanije«. Navzoči niso sprejeli kritike: »Ker je prišlo vabilo na skupno gospodarsko konferenco vse (Primorske — op. T. F.) Slovenije jako pozno in ni bil povabljeni referent nič obveščen, o čem bo treba podrobno poročati, ni bilo mogoče pripraviti tozadevnega materiala. Odločno pa mora ONOO zavrniti trditev, da naše okrožje ni skrbelo za uvoz. Vojska v Benečiji je bila v veliki meri preskrbljena ravno potem ONOO za ZP.« ⁵¹⁹ Ker je bilo kraško okrožje na omenjeni medokrožni gospodarski konferenci glede trgovanja s Furlanijo postavljeno za zgled, so nekoliko užaljeni Brici menili, da kraško okrožje meji na spodnjo Furlanijo, ki je rodovitnejša od zgornje, ki meji na Goriška Brda.

Nato so na konferenci obravnavali konkretna gospodarska vprašanja, od obvezne oddaje živil do plačevanja narodnega davka. Glede živine so sklenili, da se je čim manj kolje, da se telet sploh ne kolje, živine ali mesa se ne daje v mesta v zameno za druga živila, od zaklanega prašiča se odstopi ali proda za tiste, ki ne koljejo, od 3 do 10 odstotkov mesa in masti, odvisno od števila družinskih članov (dvočlanska družina odda od prašiča 10 %, šestčlanska 3 %, sedemčlanska nič), kjer je reja živine glavni vir dohodkov, se odda tedensko 1/4 kg masla za partizane, krajevni odbori preskrbe dnevno vsaj pol litra mleka za tiste, ki ne rede živine itd. Sklenili so tudi, da živil ne bodo oddajali iz okrožja. Glede narodnega davka so sklenili, da naj se plačuje po sistemu, ki ga je svojčas določil narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, tj. po petih razredih, le da so to jasneje opredelili. Davčne stopnje so postavili glede na čisti dohodek, »ki odgovarja vsaj v boljše stoječih krajih določenemu številu njiv zemlje«. Ena goriška njiva naj bi dala 500 lir čistega dohodka in naj bi bila obdavčena letno s 50 ali mesečno s 4,36 lirami, kar pomeni davčno stopnjo 10 %. Lastniki od 25 do

⁵¹⁸ Arhiv IZDG, f. 542, 4. poročilo ONOO — OOOF za Kras 14. 1. 1944.

⁵¹⁹ Arhiv IZDG, f. 578, zapisnik gospodarske konference pri ONOO za Zapadno Primorsko 4. 1. 1944.

50 njiv so bili v prvem, od 21 do 24 v drugem, od 17 do 20 v tretjem, od 11 do 16 v četrtem in od 1 do 10 njiv v petem razredu. Lastniki njiv v rodovitnejšem predelu (A), tj. iz občin Cerovo, Dobrovo in Šlorenc (brez Mirnika in Kožbane), naj bi plačevali ves davek, v manj rodovitnem predelu (B), tj. iz vasi Kozana, Kojsko in Mirnik naj bi bili plačevali za razred manj, in še v manj rodovitnem predelu (C), tj. iz vasi Kožbana, Šmartno in Vedrijan, pa celo za dva razreda manj. To pomeni, da bi nekdo iz predela C za 50 njiv plačal toliko davka kot tisti iz predela B za 24 in tisti iz predela A za 20 njiv. Zanimivo bi bilo natančneje ugotoviti, ali so se res držali teh za izračun nekoliko zapletenih davčnih stopenj in ali so davek res pobirali mesečno, kot so se dogovorili. Določili so tudi davek na vino in žganje: pridelovalec plača od prodanega hektolitra 20 lir, gostilne pa 36 lir, od žganja pa se daje četrtna za narodnoosvobodilno gibanje. Določili so tudi cene za živila, plačilo za težake (delavci 35 lir in delavke 20 lir dnevno s hrano in pijačo), podpore za potrebne (od 50 do 400 lir mesečno) itd. Na koncu so sprejeli resolucijo medokrožne gospodarske konference z dne 24. decembra in sklenili, da bodo pri vseh narodnoosvobodilnih odborih ustanovili tričlanske gospodarske komisije, katerih načelniki bodo vedno gospodarski referenti v odborih.⁵²⁰

Nekaj dni pozneje, tj. 8. januarja, se je zbralo 34 zastopnikov vasi v okrožju Bača in obravnavalo gospodarska vprašanja, med drugim tudi zamenjavo blaga med okrožji, kakor je naročala resolucija omenjene medokrožne gospodarske konference. »Storjeni so vsi tozadevni koraki v svrhu organiziranja izmenjave blaga. Blago je deloma tudi že pripravljeno, toda prevoz je zelo tvegan skozi razne kontrole okupatorja. Ukrenili bomo vse, da tudi tu dosežemo uspeh.«⁵²¹ Izenačili so cene v okrožju, pozvali mlekarnе, naj začno obratovati, sklenili popisati živino itd. Opozorili so, da je plačevanje davkov obvezno in jih je treba plačevati »v višini prejšnjega zemljiškega davka s 50 % poviška«. Pobira se v gotovini ali blagu, če pa ni niti enega niti drugega, se »davek poračuna z neplačanimi potrdili za blago, ki je bilo izročeno NOV že poprej«; upoštevajo se tudi družinske razmere. Tudi v tem okrožju so se dogovorili za štednjo pri mesu, ker je stalež živine že močno upadel.⁵²² Po tem sestanku je okrožna gospodarska komisija, sklicujoč se na splošno na ugotovitve omenjene medokrožne gospodarske konference, raz-

⁵²⁰ Prav tam.

⁵²¹ Arhiv IZDG, f. 542/III, 1. poročilo OGK za Bačo 14. 1. 1944.

⁵²² Prav tam. Glede davka glej tudi okrožnico OGK Bača 12. 2. 1944.

glasila, da bo popisala živino in dolgove ter pozvala k plačevanju narodnega davka.⁵²³

Resolucijo medokrožne gospodarske konference je okrožna gospodarska komisija za Idrijo obravnavala na svoji prvi seji 11. januarja 1944.⁵²⁴ Do te seje so občinski narodnoosvobodilni odbori že skoraj popisali živino in poljske pridelke. V rajonu Vojsko so npr. ugotovili, da pride na prebivalca le 45 kg živeža, kar bi zadoščalo le za 35—40 dni. Ker je okrožju zelo primanjkovalo živeža, so sklenili, da se obrnejo zanj na kanalsko okrožje (Banjška planota) in ponudijo zanj drva ali stavbni les. Povezali pa so se že s kraškim okrožjem, ki bo posredovalo, da bi iz Furlanije dobili koruzo in pšenico v zameno za les. Iz goriškega okrožja bi želeli dobiti usnje, v zameno pa bi dali surove kože, ki so jih imeli precej na zalogi (tam se je namreč klalo precej živine, ker je bilo zbrano precej vojske). Sklenili so tudi, naj rajonske gospodarske komisije poskrbijo, da bodo najrevnejši dobili nekaj živeža brezplačno.⁵²⁵

Na naslednji seji 26. januarja je okrožna gospodarska komisija za Idrijo ugotovila, da je popis pridelkov pokazal, da pride živeža (brez živine) na osebo v vseh rajonih približno enako (Vojsko po 42 kg, Gorenja Trebuša po 40 kg, Šebrelje nekaj več kot 50 kg itd.). Komisija za uvoz je preskrbela 30 q žita in 50 q krompirja, ki pa zaradi sovražnikove ofenzive v Trnovskem gozdu in Banjški planoti še ni prispel v okrožje.⁵²⁶

Iz obnovljenega kanalskega okrožja so 20. januarja poročali, da so se dogovorili z goriškim okrožjem in za mesečne sestanke obeh okrožnih gospodarskih komisij za usklajevanje dela in za medsebojno pomoč.⁵²⁷

Iz že zmanjšanega okrožja Brkini so konec leta poročali, da se je okrožna gospodarska komisija lotila reševanja gospodarskih vprašanj in se njeno delo že čuti. Tožili so, da imajo mnogo težav zaradi pokvarjenih ljudi, »ki se bavijo že od nekdaj z umazano trgovino (črno borzo) in so silovito nasprotni naši kontroli«, pritoževali so se tudi, da se »močno pozna v vsem ljudstvu kvaren vpliv fašistične

⁵²³ Arhiv IZDG, f. 542/III, razglas OGG Bača 8. 1. 1944.

⁵²⁴ ONOO za Idrijo je 3. 1. 1944 poročal narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo: »Potrjujemo prejem resolucije gospodarske konference in okrožnice glede prehrane vojske. Naročili smo vsem rajonskim OF odborom in občinskim NOO, naj se ravna po navodilih okrožnice.« (Arhiv IZDG, f. 538/II.)

⁵²⁵ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO za Idrijo 12. 1. 1944.

⁵²⁶ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO (OOOF) Idrija 16. 2. 1944.

⁵²⁷ Arhiv IZDG, f. 542/VIII, poročilo ONOO Kanal 20. 1. 1944.

koruptivnosti, ki se ga je navzelo tudi naše ljudstvo.«⁵²⁸ Okrožje je glede uvoza živeža imelo zveze s Furlanijo, vendar jih je po aretaciji predsednika okrožne gospodarske komisije Frana Juriševiča-Brunda izgubilo.⁵²⁹

Iz pivškega okrožja se medokrožne gospodarske konference ni udeležil nihče. Okrožni narodnoosvobodilni odbor je v začetku leta takole poročal o gospodarskih razmerah: »Že pred dobrim mesecem smo izdali okrožnico o mobilizaciji vseh gospodarskih sredstev za našo vojsko. Takoj nato je bila sestavljena okrožna gospodarska komisija. Določila je cene za živež in živino, ki mora biti na razpolago samo gospodarski komisiji za odkup, proti plačilu ali pa bonom. Prebivalstvo je vzelo z razumevanjem na znanje te ukrepe. Par slučajev smo imeli, ko so vseeno trgovali z živino, katero je potem varnostna služba zaplenila skupaj z denarjem. Ustavljena je tudi prodaja mleka v mesto. Ponekod se ustanavljajo naše mlekarne, kjer se bo delalo maslo za vojsko, kjer ni to mogoče, bodo sami delali doma maslo ali pa sir, katerega bodo dali na razpolago naši vojski. Kupili smo večjo količino racioniranih živil, ki so na razpolago za kraje, kjer je že sedaj pomanjkanje. Ostalo bo šlo za vojsko. Dobili smo že večjo nabavko koruze iz Furlanije. Skušali bomo te nabavke še povečati v zameno za drva ali pa deske, katere imamo na razpolago.«⁵³⁰ Seveda je bil pokrajinski odbor OF lahko samo zadovoljen s takšnimi gospodarskimi razmerami v zelo izpostavljenem okrožju, in je pohvalil zlasti zamenjavo lesa za koruzo iz Furlanije ter prosil za podrobnejše poročilo o tem. Svetoval je tudi, naj se glede zamenjave blaga povežejo s sosednjimi okrožji.⁵³¹

Kako je bilo vprašanje bojkota okupatorjeve preskrbe težko, vidimo še posebej na primeru Slovenske Istre, katere podeželje je bilo gospodarsko nerazvito in je bilo zato v marsikaterem pogledu navezano na oskrbo iz bližnjih obalnih mest, v katerih je bil nemški okupator z italijanskimi fašisti. V okrožju je bilo pred italijansko kapitulacijo devet italijanskih občin. V vseljudski vstaji je bilo

⁵²⁸ ZA CK ZKS, št. 2296, poročilo OK KPS Brkini 30. 12. 1943.

⁵²⁹ Arhiv IZDG, f. 533/IV, poročilo OK KPS Brkini 18. 2. 1944.

⁵³⁰ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo ONOO Pivka 5. 1. 1944. To je bila posledica sklepov seje okrožnega komiteja KPS Pivka iz prve polovice decembra, ki je sklenil, »da se napravi pritisk na rajonske odbore za bolj redno funkcioniranje pobiranja davkov, da se uredi cenik in sprovede v dejstvo, da se uvede pristojbina na vino in meso, pobiranje izvestnega dela moke po mlinih, mlekarne po vaseh, delavnice za vojsko, oskrba pasivnih krajev z živežem«. (Arhiv IZDG, f. 542, poročilo OK KPS Pivka 13. 12. 1943.)

⁵³¹ Arhiv IZDG, f. 542, pismo POOF za Primorsko 16. 1. 1944.

osvobojeno vse ozemlje, razen občin Piran in Koper ter Milje in odstranjena italijanska uprava. Po svoji ofenzivi v začetku oktobra je nemški okupator vzpostavil svojo upravo v vseh obalnih mestih in v večjih krajih v notranjosti. Občine Koper, Izola, Piran in Milje so imele župane italijanske narodnosti; občina Dekani je dobila prejšnjega župana italijanske narodnosti, ki pa se je držal bolj v Trstu; v občini Dolina pa je nemški okupator postavil slovenskega župana. V drugih občinah pa so ostala ali pa so obnovili le nekakšna tajništva, ki niso imela nobenih političnih funkcij, temveč so bili administrativni organi za razdeljevanje živilskih nakaznic in vojnih podpor. Podokrožno in okrožno vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je dolgo časa trpelo to okupatorjevo upravo na terenu. Še v začetku februarja 1944 je okrožno vodstvo zagovarjalo svoje stališče z gospodarskimi razlogi: »Poleg aprovizacije (samo moke okoli 150 q mesečno — op. T. F.) prejema prebivalstvo še precejšnje vojne podpore, ki gredo v stotisoče. S tem denarjem si nabavljajo najpotrebnejše življenjske potrebščine. [...] Z nadaljnjim obstojem (vprašanje je seveda, koliko časa bodo še same po sebi obstajale) teh občinskih uprav, od sovražnika le črpamo, ne dajemo pa ničesar, kar je itak v našem interesu. Aprovizacija ni niti v enem slučaju bila za sovražnika kanal za njegovo propagando, kar pa je menda dosedaj edinstven primer v naši pokrajini.«⁵³² Ob tem, ko je trpelo okupatorjeva občinska tajništva, je podokrožno oziroma okrožno vodstvo odločno nastopalo proti poskusom, da bi Slovenci prevzemali funkcije okupatorjevih županov; to je onemogočilo v Dekanih in Dolini.⁵³³ Pokrajinski odbor OF za Primorsko načelno ni mogel soglašati s takšnim stališčem okrožnega vodstva glede okupatorjeve preskrbe, čeprav je razumel zelo težke razmere v tem predelu Slovenije. »Razumemo vaše težko stališče. Istra je bila do sedaj močno zanemarjena. Morate pa na vsakem koraku pobijati oportunizem ljudstva. Vsako priliko morate uporabiti, da dvignete njegovo borbenost. [...] Zavedati se morate, da naša narodna oblast ne more trpeti, da bi na ozemlju, ki ga kontroliramo mi, poslovale nemške agenture, kakršne so naše občinske uprave, dasi so brez županov in dasi se pečajo le z razdeljevanjem aprovizacije.«⁵³⁴ Občinske uprave so pregnali šele spomladi 1944.⁵³⁵

⁵³² Arhiv IZDG, f. 542/VI, poročilo OOOF Slovenska Istra 10. 2. 1944. Natančnejši povzetek teh utemeljitev glej v knjigi Slovenska Istra v boju za svobodo, str. 411—415.

⁵³³ Arhiv IZDG, f. 542, poročili OOOF Slovenska Istra 4. 1. in 10. 2. 1944.

⁵³⁴ Arhiv IZDG, f. 542/VI, pismo POOF za Primorsko 23. 2. 1944.

⁵³⁵ Arhiv IZDG, f. 542/VI, poročilo OOOF Slovenska Istra 15. 4. 1944.

Primer Slovenske Istre je navedel pokrajinski odbor OF tudi v svojem poročilu izvršnemu odboru OF: »Mi se držimo linije, ki jo je postavila gospodarska konferenca od 24. XII. 1943 in nastopamo proti vsakemu sodelovanju z okupatorjem, kljub temu, da je to dokaj težko in da ne naleti povsod na razumevanje prebivalstva. Še prav posebno je težko v Istri, ki je bila pred kapitulacijo Italije politično popolnoma zanemarjena in kjer smo šele nedavno vzpostavili okrožni odbor.« Nato je povedal tisto, kar je poročal OOOF za Slovensko Istro 10. februarja in kar mu je odgovoril sam 23. februarja, in nadaljeval: »Vzporedno z našo kampanjo proti sovražnikovi aprovizaciji se trudimo, da bi organizirali našo aprovizacijo. V nekaterih okrožjih se nam je to že precej posrečilo, v drugih pa manj. Naša aprovizacija boleha na nezadostni medokrožni zamenjavi, katere vzrok so slabe zveze, večkrat prekinjene od okupatorja, in pomanjkanje zadostne organizacije. Mnogo bi nam lahko nudil Trst, kjer so še velike gospodarske možnosti in odkoder bi lahko dobili mnogo blaga za hrbtom okupatorja.«⁵³⁶

Kršenje bojkota okupatorjeve preskrbe nikakor ni bilo omejeno samo na istrsko okrožje. Dvomimo, da je bilo kakšno okrožje, v katerem bi bilo organom narodnoosvobodilnega gibanja mogoče popolnoma onemogočiti odhajanje ljudi v mesta in trge, v katerih so bile okupatorjeve postojanke, in so si ljudje tam nabavljali nekatere življenjske potrebščine. Tako se je npr. okrožni odbor OF za Kras konec januarja 1944 pritoževal, da potujejo čez njegovo območje dnevno desetine ali celo stotnja otrok in žensk iz Vipavske doline v Sežano »iskat aprovizacijo«. »Malokdo od teh, ki jih naše vaške straže ustavljajo, ima prepustnico; izgovarjajo se, da jim je za to poklicani lokalni organi nočejo izdati, ker se bojijo.«⁵³⁷ Naj že sedaj povemo, da se je vprašanje preskrbe civilnega prebivalstva ponovno zaostriло spomladi 1944, in to do take mere, da je bilo med osnovnimi političnimi problemi tistega časa.

Tretje področje boja proti okupatorjevi demagogiji je bilo šolstvo. Zlasti v zaledju Trsta, na Krasu in tudi v Vipavski dolini ter drugod so ustanavljali šole narodnoosvobodilnemu gibanju nasprotni ljudje iz snujočega se primorskega domobranstva v Trstu ali pa na lastno pobudo. Znana je takšna samoiniciativna akcija v ajdovskem in svetokriškem rajonu v pozni jeseni 1943, ki so jo širili tudi v vipavski in šentviški rajon. Proti njej je odločno nastopil okrožni odbor OF Ajdovščina in nato še pokrajinsko vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. 25. januarja 1944 je prosvetni refe-

⁵³⁶ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 3. 3. 1944.

⁵³⁷ Arhiv IZDG, f. 542, poročilo OOOF Kras 27. 1. 1944.

rent Bevk objavil »odprto pismo slovenskim učiteljem v Primorski Sloveniji«, v katerem je opozoril učiteljski kader, da šole niso samo za to, da bi v njih otroke naučili branja, pisanja in poštevanke, temveč tudi za to, da bi jih vzgojili v duhu narodnoosvobodilnega boja in za ideale Osvobodilne fronte. Zato je treba odklanjati vse šole, ki jih ni ustanovila OF.⁵³⁸

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je bilo zadovoljno s tako odločnim bojem narodnoosvobodilnega sveta in drugih vodstvenih organov narodnoosvobodilnega gibanja proti okupatorjevi upravi, šolstvu in preskrbi. To mu je izrazilo 10. januarja 1944 v pismu, ki ga je napisal Boris Kidrič, rekoč: »3. Odobravamo vaše ukrepe o borbi proti nemški demagogiji z župani in šolami. 4. Odobravamo vaše ukrepe glede ekonomskega bojkota in lastne aprovizacije. 5. Strinjamo se z vašo linijo glede katoliške in liberalne sredine. 6. Mnenja smo, da je vaša linija pravilna in vaše delo zelo uspešno. Ne strinjamo se edinole z vašim razlikovanjem OF kot oblasti in OF kot političnega gibanja. [...] Trenutno je na Primorskem najnevarnejša sredinska agitacija — kakor poročate, uganja tako agitacijo liberalna sredina — da so poglavitni sovražniki Italijani in ne Nemci. To agitacijo morate v masah *razbiti*. Proti elementom (županom itd.), ki kljub vaši izrecni prepovedi še dalje sodelujejo z Nemci, je treba nastopati z brezobzirno ostrostjo. Zavedajte se, da so samo likvidacije takih elementov v stanju preprečiti močnejše in kvarnejše pojave bratomorilstva na Primorskem. Prav tako nastopite z brezobzirno ostrostjo proti vsem ljudem, ki jih pošilja [Leon] Rupnik iz Ljubljane kot uradnike ali slično. Vsak najmanjši pojav domačega domobranstva je treba v kali zatreti.⁵³⁹ V tem trenutku bi sleherno popuščanje povzročalo demoralizacijo množic in bi otežkočilo kasnejše delo. Vašo ostroto proti izdajalcem mora seveda spremljati intenzivna agitacija in propaganda med narodnimi množicami in hkrati ste dolžni biti čuječni, da ne pride pri obračunavanju z izdajalci do pretiravanja ali samovolje.«⁵⁴⁰

Na to pismo sta pokrajinski odbor OF in pokrajinski komite KPS za Primorsko odgovorila 28. januarja. Pokrajinski odbor OF je povedal, da ima geslo, da so Italijani nevarnejši od Nemcev, za posebno nevarno v Gorici in Trstu, »kjer je največ možnosti za šovinistične napake«. Do teh je tam res prišlo. Zato je organe OF v teh dveh mestih še posebej pisno opozoril na pravilen odnos do Italijanov. Za podeželje je omenjeno geslo manj zanimivo, saj so ga

⁵³⁸ Plahuta: Partizansko šolstvo, str. 295—296.

⁵³⁹ Glej o tem knjigo Borisa Mlakarja: Domobranstvo na Primorskem 1943—1945, Ljubljana 1981.

⁵⁴⁰ Arhiv IZDG, f. 434, pismo IOOF (predsedstvo SNOS) 10. 1. 1944.

zasledili samo v ajdovskem okrožju, pač pa so za podeželje pomembnejše konkretne oblike sodelovanja. »Še vedno so tu in tam slovenski župani, točneje stari podestaji — Slovenci, ki še nadaljujejo s svojo funkcijo. Organizacije (OF — op. T. F.) še vedno ne pritiskajo dovolj, ker jim ti podestaji pomagajo pri naši aprovizaciji. So pa to že redke izjeme, katere bomo gotovo v kratkem popolnoma odrezali.« Nato je pokrajinski odbor OF opozoril, da je zadeva s slovenskimi šolami pod okupatorjevim nadzorstvom nevarnejša. Šolsko vprašanje na Primorskem namreč ni samo upravno vprašanje kot drugod na Slovenskem, temveč tudi in predvsem politično vprašanje. »Pri vas so šole eden izmed mnogih upravnih problemov, so politično vprašanje, kolikor je političen vsak upravni problem. Pri nas je drugače. Pri nas, kjer je bil preganjan celo privatni pouk in plenjeni abecedniki, so šole najbolj vidna manifestacija končno izbojevane svobode. Ljudje so zato na nje neizmerno navezani.«⁵⁴¹

Tudi pokrajinski komite KPS je poročal, da bojkot okupatorja še ni povsem uspel. »Z vsem ognjem smo v boju proti pojavom ‚priležništva‘ z Nemci, ki še niso popolnoma izginili. Eden zadnjih županov, ki še ni odstopil, se obupno brani z darili, ki nam jih pošilja (tobak, sladkor). Pritisk nanj smo povečali.« Tudi on je opozoril na pomen šolstva. »Zaradi velikanske želje po slovenskem pouku rastejo kot gobe po dežju šole, ki se tako rekoč otvarjajo same. Ljudje si poiščejo učno moč, ki lahko za silo uči otroke pisanja in branja in že je — nova šola. Kakšen duh vlada v njej, pa je drugo vprašanje. Mnogo teh učnih moči (upokojene učiteljice vseh vrst, študentke, služkinje, knjigovezi itd.) je politično nepoučenih ali neopredeljenih, vsekakor pa oportunističnih. V takih šolah se vrši pouk, ki ni v političnem pogledu ne tič ne miš. Začeli so krožiti — poleg našega šolskega nadzornika — tudi nemški oz. od Nemcev tolerirani nadzorniki. Učitelji zgoraj omenjene baže sprejemajo seveda obojne nadzornike in tako mi kot Nemci štejemo te šole za ‚svoje‘. Po tem pojavu smo krepko udarili.« Prosil je, naj bi iz osrednje Slovenije poslali skupino učiteljic in kakšnega dobrega šolskega nadzornika, ki bi za učiteljstvo organiziral strokovne tečaje. To se je nato tudi zgodilo.⁵⁴²

Vštric z reševanjem vprašanja bojkota okupatorjeve uprave, šolstva in preskrbe ter organiziranja lastnega šolstva in preskrbe je januarja 1944 tekla »kampanja« za popularizacijo sklepov drugega zasedanja AVNOJ, med katerimi je bil za Slovensko primorje

⁵⁴¹ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 28. 1. 1944.

⁵⁴² Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 28. 1. 1944.

še posebej pomemben sklep o njegovi priključitvi k Združeni Sloveniji v federativni Jugoslaviji. Temeljne smernice zanjo je dal centralni komite KPS 26. decembra v svojem pismu,⁵⁴³ ki ga je napisal Boris Kidrič in ki ga je v začetku januarja na Primorsko prinesel Ivan Novak-Očka; Novak je kot udeleženec drugega zasedanja AVNOJ sodeloval pri popularizaciji njegovih sklepov.

Čim je po radiu zvedel za sklepe drugega zasedanja AVNOJ, je pokrajinski odbor OF izdal okrožnico, narodnoosvobodilni svet pa proglas s podpisi vseh navzočih članov in pozdravni brzojavki za NKOJ in njegovemu predsedniku, maršalu Josipu Brozu-Titu. To so objavili v 14. številki Primorskega poročevalca skupaj s člankom »Nova jugoslovanska vlada«.⁵⁴⁴ Nato so napisali prvo številko »Primorskega kmečkega glasu« skoraj v celoti z enako vsebino. Sredi januarja so priredili vrsto množičnih zborovanj, na katerih so govorili zlasti Franc Leskošek, dr. Aleš Bebler, dr. Joža Vilfan, France Bevk in Ivan Novak.⁵⁴⁵ Med največjimi zborovanji sta bili tisti v Cerknem (januarja) in Kalu pri Kanalu (16. januarja). »Kampanja daje odlične uspehe in odlične odmeve. Zborovanj se udeležujejo občani skoraj polnoštevilo, zlasti je presenetljivo visoko število prisotnih žena. Pozdravni telegrami oz. resolucije se sprejemajo soglasno. Nemalo nam kampanja pomaga zmagovati krajevne naloge in zato v govorih vedno z AVNOJ-em povezujemo tu aktualna vprašanja (župani, aprovizacija, domobranstvo).«⁵⁴⁶ Širše organiziranje množičnih zborovanj je oviralo pomanjkanje govornikov (»Pomanjkanje govornikov zavira kampanjo«) in nemška ofenziva, ki je v drugi polovici januarja zajela Trnovsko in Banjško planoto. Zato je pokrajinski odbor OF razširil v kanalskem okrožju nastalo zamisel o zbiranju posameznih podpisov od hiše do hiše. »Prednost vidimo v tem, da bo pobiralec podpisov moral podpisniku razložiti vsebino besedila, tako da bo na ta način prav vsakdo za AVNOJ vedel.«⁵⁴⁷ V začetku marca je pokrajinski odbor OF poročal: »Kampanja za popularizacijo sklepov II. zasedanja ANVOJ-a je pred svojim zaključkom. Po vseh okrožjih so se vršili povsod mitingi ob udeležbi

⁵⁴³ Arhiv IZDG, f. 532, pismo CK KPS 26. 12. 1943.

⁵⁴⁴ Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 13. 1. 1944; Primorski poročevalec, I/14 dne 15. 12. 1943. Glej tudi okrožnico POOF za Primorsko 10. 12. 1943, v kateri govori o ustanovitvi »vrhovnega zakonodajnega odbora« in »odbora narodne osvoboditve« in navaja nekatere napačne oziroma pomanjkljive podatke. (Arhiv IZDG, f. 540/III.)

⁵⁴⁵ Glej tudi Bevk: Pot v svobodo, str. 107—114.

⁵⁴⁶ Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 13. 1. 1944.

⁵⁴⁷ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 28. 1. 1944.

ogromne večine prebivalstva. Ljudstvo je z navdušenjem sprejemalo pozdravne resolucije AVNOJ-u, tovarišu Titu in Nacionalnemu komitetu osvoboditve Jugoslavije.«⁵⁴⁸ Že v drugi polovici te kampanje sta bili v Štjaku prvi konferenci SPŽZ (2. februarja) in ZSM (29. februarja in 1. marca) za Primorsko.

6. Ukinitev narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in poenotenje organov ljudske oblasti

Vseljudska vstaja v Slovenskem primorju je ustvarila narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo, ki je bil kot organ te vstaje in vrhovni organ ljudske oblasti posebnost za Slovensko primorje, saj podobnega organa ni bilo takrat v nobeni slovenski pokrajini. Njegova posebnost pa ni bila samo posledica vseljudske vstaje, temveč predvsem pravnega položaja, v katerem je bilo do takrat Slovensko primorje; mednarodnopravno je bilo še vedno v Kraljevini Italiji. Zdaj pa se je na njem ljudstvo uprlo tuji oblasti, ki se po padcu fašizma niti ni kdo vé kako spremenila, in jo odstranilo skoraj v vsej pokrajini, kolikor že sama ni prenehala poslovati. Ker se je primorsko ljudstvo pod Italijo čutilo tudi narodnostno zatirano, se je v oboroženi vstaji odločilo, da se s svojimi brati onkraj krivične rapalske meje zveže ne samo za skupni boj proti novemu okupatorju, temveč tudi v skupno državo, katere obrisi so se po prvem zasedanju AVNOJ v Bihaću kazali vse jasneje in določneje. To voljo in sklep primorskega ljudstva je narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izrazil že v svojem prvem proglasu 11. septembra 1943, ko je razglasil splošno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko, da se zmagovito konča vojna in da primorski Slovenci dosežejo »svojo dokončno in popolno osvoboditev ter združitve z drugimi Slovenci v Združeno in neodvisno Slovenijo, vključeno v novo in močno Jugoslavijo«. Po tem sklepu je vrhovni plenum OF na svojem zasedanju 16. septembra 1943 razglasil priključitev Slovenskega primorja k Združeni Sloveniji in novi Jugoslaviji. Ta sklep je potrdil tudi AVNOJ na svojem drugem zasedanju v Jajcu 29. novembra 1943 s posebnim odlokom.

Ko je zvedel za sklepe drugega zasedanja AVNOJ, med katerimi je bil tudi omenjeni odlok, je Franc Leskošek dal pobudo, naj narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo ugotovi, da je njegova naloga izpolnjena in predlaga izvršnemu odboru OF svojo

⁵⁴⁸ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 3. 3. 1944.

ukinitev. Dne 13. januarja se je narodnoosvobodilni svet na sedežu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko na Plešarskem vrhu pri kmetu Tomažu Skoku (tam je bil od srede oktobra 1943 do marca 1944) zbral k svoji poslednji seji ali zasedanju. Navzoči so bili Bevk, dr. Vilfan, dr. Bebler, dr. Lokar in Srebrnič ter Leskošek in dr. Milič. Najprej je Leskošek pojasnil svojo pobudo, ki so jo nato obravnavali posamezni udeleženci in z njo soglašali. Dr. Vilfan je predlagal, naj bi narodnoosvobodilni svet dal le predlog izvršnemu odboru OF, da ta potrdi ukinitev, ker je vrhovni ple-num OF svojčas pooblastil narodnoosvobodilni svet za vodenje uprave na osvobojenem ozemlju Primorske. »Ne bi pa čakali na odgovor na naš predlog, temveč bi to izvršili tako, kot da je odgovor že prišel.« Ko so Vilfanov predlog prejeli, so poslali izvršnemu odboru OF, s katerimi so prek štaba 9. korpusa NOV in POJ, ki se je ustanovil 21. decembra 1943, imeli radijsko zvezo, predlog o ukinitvi s kratko utemeljitvijo. Poslali so tudi pozdravni brzojavki NKOJ in njegovemu predsedniku Titu. Širše je narodnoosvobodilni svet vse to pojasnil v širšem pismu, ki ga je tudi tisti dan skupaj z nekaterim gradivom poslal izvršnemu odboru OF (zapisnik svoje seje 13. 1. 1944, okrožnice in poročili prosvetnega in agrarnega referenta).⁵⁴⁹ Ta je — ne da bi imel o tem posebno sejo — predlog narodnoosvobodilnega sveta potrdil in mu to čez dva dni tudi z brzojavko sporočil. Svoj poslednji dokument je narodnoosvobodilni svet izdal 15. januarja, in to okrožnico »vsem narodnoosvobodilnim odborom in vsem organizacijam OF v Primorski Sloveniji«, v kateri jim je sporočil svoj razpust in jim to tudi pojasnil.⁵⁵⁰ Poslednje dejanje ukinitve pa je bilo na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju, ko so sprejeli »sklep o spojitvi Narodnega osvobodilnega sveta za Slovensko Primorje z organi slovenske narodne oblasti«, ki je odobrilo razpust narodnoosvobodilnega sveta in njegovo pristojnost preneslo na predsedstvo SNOS. Takrat so Bevka izvolili za enajstega člana IOOF oziroma predsedstva SNOS.⁵⁵¹

Po ukinitvi narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo je pokrajinski odbor OF, ki so ga — kot že vemo — obnovili 19. oktobra, postal tudi najvišji upravni organ v Slovenskem primorju. Ni bilo nikakršne bojazni, da bi prišlo do motenj, saj je bilo vse predsedstvo narodnoosvobodilnega sveta v članstvu pokrajinskega

⁵⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 436/I in 538, zapisnik seje NOS 13. 1. 1944, poročilo NOS 13. 1. 1944.

⁵⁵⁰ Arhiv IZDG, f. 436/I, okrožnica NOS 15. 1. 1944.

⁵⁵¹ Šnuderl: Dokumenti, str. 143.

odbora OF, ki je od narodnoosvobodilnega sveta prevzel tudi vse referate.⁵⁵²

Odpravi delitve politične in upravne funkcije v pokrajinskem merilu je sledila dosledna odprava take delitve na terenu, tj. v okrožjih, rajonih, občinah in vaseh, čeprav ta odprava ni bila v tesni vzročni povezanosti s prvo.

Z delitvijo političnih in upravnih funkcij na terenu vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo ni soglašalo. Kot smo videli, so na osrednjem svobodnem ozemlju ostali odbori OF s političnimi in upravnimi funkcijami; napovedanih volitev narodnoosvobodilnih odborov niti niso začeli pripravljati. Vendar tri mesece ni bilo kakšne resnejše kritike delitve političnih in upravnih funkcij na Primorskem; kaže, da je z njo soglašal celo sekretar CK KPS Leskošek, ki je bil na Primorskem od 23. septembra 1943 do konca januarja 1944. Neki vir priča, da je le član CK KPS Boris Kraigher, ko je oktobra 1943 kot politični komisar glavnega štaba NOV in PO Slovenije obiskal Primorsko, izrazil nezadovoljstvo nad tem, da so ponekod po ustanovitvi oziroma izvolitvi narodnoosvobodilnih odborov prenehali delovati ali celo obstajati odbori OF, in to celo okrožni.⁵⁵³ To je bil verjetno tudi razlog, da so obnovili pokrajinski odbor OF, ki je 26. oktobra z okrožnico to sporočil okrožnim odborom OF in jim tudi naročil: »V tistih osvobojenih predelih, kjer poslujejo okrožni in krajevni narodni osvobodilni odbori in pododbori, so marsikje okrožni, rajonski in terenski odbori OF prenehali poslovati in se zlili z narodnimi osvobodilnimi odbori. Kjer se je to zgodilo, naj se odbori OF takoj zopet vzpostavijo. Narodni osvobodilni odbori naj imajo predvsem upravne naloge, odbori OF pa politične. V odbore OF sprejmite ljudi, ki so borbeni in ki uživajo zaupanje ljudstva, ne glede na to ali so člani narodnih osvobodilnih odborov ali ne. Glejte predvsem na njihove agitacijske in politične sposobnosti.«⁵⁵⁴ Kaže, da so v smislu teh navodil obnovili

⁵⁵² Na seji narodnoosvobodilnega sveta 13. januarja je Leskošek dejal: »Upravni referati bodo isti, samo podpisovali se boste od sedaj naprej kot Pokrajinski odbor OF.« (Arhiv IZDG, f. 436/I in 538, zapisnik seje NOS 13. 1. 1944.)

⁵⁵³ »Po navodilu tov. Kraigherja smo obnovili organizacijo OF, kjer se je ta stopila z NOO.« (Arhiv IZDG, f. 532/I, ZA CK ZKS, št. 2078, poročilo PK KPS za Primorsko 1. 11. 1943.)

⁵⁵⁴ Arhiv IZDG, f. 638/III, okrožnica POOF za Primorsko 26. 10. 1943.

okrožne odbore OF za Kras (2. decembra)⁵⁵⁵ in za Goriška Brda (o. 5. decembra).⁵⁵⁶

Ostrejša kritika delitve političnih in upravnih funkcij na Primorskem je prišla po več kot treh mesecih, tj. konec decembra 1943, ko se je slovenska delegacija vrnila z drugega zasedanja AVNOJ. Najprej je prispelo na Primorsko pismo centralnega komiteja KPS, ki ga je 26. decembra 1943 napisal Boris Kidrič in povedal, da CK KPS ne soglaša z organizacijo oblastnih organov, kakršna je na Primorskem.⁵⁵⁷ Nato je prispelo še pismo izvršnega odbora OF, ki ga je 10. januarja napisal tudi Kidrič in naslovil na pokrajinski odbor OF za Primorsko. V njem je povedal:

»Mnenja smo, da je vaša linija pravilna in vaše delo zelo uspešno. Ne strinjamo se edinole z vašim razlikovanjem OF kot oblasti in OF kot političnega gibanja. Mislimo namreč, da je nepravilno posebej ustvarjati NOO kot organe oblasti in odbore OF kot organe političnega gibanja. Za sedanje razvojno stopnjo OF je namreč tipično prav to, da je OF *hkrati* oblast in politično gibanje. Tako lastnost OF je izrecno poudaril tudi sklep kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda. Če bi na današnji stopnji ti dve lastnosti organizacijsko oddvojili, bi se organi oblasti morali slej ko prej apolitizirati in s tem birokratizirati, organi političnega gibanja pa bi se ukvarjali v najboljšem primeru zgolj z agitacijo in propagando namesto s političnim udejstvovanjem na vseh popriščih javnega življenja, torej tudi na upravnem in oblastvenem. Obstajala bi tudi nevarnost, da OF izgubi svoj neogibno potreben karakter popolnoma enotnega vseljidskega osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Razen tega se težišče dela OF sedaj čisto premika. Na področjih, ki jih kontroliramo mi, je močnejše poudarjen karakter oblasti OF. Na področjih, ki jih kontrolira okupator, je močnejše poudarjen karakter političnega gibanja OF. Razume se, da je tako prehajanje težišča lahko z naše strani sila elastično, če združimo oba karakterja v istih organih OF. Prosimo vas torej, da svojo delitev popravite in ustvarjate enotne organe OF kot organe oblasti in političnega predstavnštva *hkrati*.«⁵⁵⁸

Ko je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Primorsko v začetku januarja dobilo pismo centralnega komiteja KPS z dne 26. de-

⁵⁵⁵ Poročilo OOOOF Kras 19. 12. 1943 govori o seji 2. decembra kot o »ustanovni seji«. (Arhiv IZDG, f. 542.)

⁵⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 578, poročilo OOOOF za Zapadno Primorsko 5. 12. 1943; pismo POOF za Primorsko 19. 12. 1943.

⁵⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 533/I, pismo CK KPS 26. 12. 1943.

⁵⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 434, pismo IOOF 10. 1. 1944.

cembra s kritiko delitve političnih in upravnih funkcij, ni ukrenilo nič bistvenega. Še 17. decembra je pokrajinski komite KPS poročal centralnemu komiteju KPS, da je vprašanje NOO in OF »težavno vprašanje, s katerim si belimo glave. Tu smo tako globoko zabili v glave razliko med njima, da smo se dobesedno ustrašili naloge, ki nam jo dajete.« Skušal je pomiriti centralni komite KPS, ko je povedal, da »bojazen o dveh organizacijah, ki bi se borili za vpliv v NOO (namreč Partija in OF)«, ni utemeljena, ker odbore OF večinoma sestavljajo člani KPS. Na Leskoškov predlog so to vprašanje odložili, dokler se on ne bi vrnil na sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo.⁵⁵⁹ Kaže, da je Leskošek nameraval pomiriti vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo. To bi lahko sklepali iz njegovih izvajanj na poslednji seji narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo 13. januarja. Takrat je dr. Bebler menil, da je glede narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF najbolje, da to uredi izvršni odbor OF. »Ni dolgo, kar smo ljudem zabijali v glavo, da NOO vrši upravne posle, odbori OF pa politične.« Leskošek je nato dejal: »V Jugoslaviji ima to drugače urejeno, ker so tam druge prilike. Zato mislijo, da je tukajšnja ureditev slabša, je pa v tukajšnjih razmerah enako dobra.«⁵⁶⁰

So pa vendarle morali ugrizniti v kislo jabolko, in to prvič, ker Leskošek še nekaj časa ni odšel iz Primorske, in drugič, ker je v drugi polovici januarja prispelo še omenjeno pismo izvršnega odbora OF. Dne 22. januarja je pokrajinski odbor OF napisal okrožnico o zlitju narodnoosvobodilnih odborov z odbori OF. V svojem naslednjem poročilu izvršnemu odboru OF je zatrjeval, da jo je sestavil še pred sprejetjem njegovega pisma od 10. januarja.⁵⁶¹

V okrožnici je POOF najprej — v nasprotju s svojim prepričanjem — povedal, da je istočasni obstoj narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF zavedel v dvojno napako:

»Prvič so narodni osvobodilni odbori postali izključni upravni organi, ki jim je bilo reševanje zlasti raznih gospodarskih vprašanj edina skrb, pri tem pa so še pozabljali na cilj, ki ga morajo imeti danes tudi čisto gospodarski ukrepi, to je na potrebe narodnoosvobodilne borbe ter *na njeno razvijanje in na njeno zaostrovanje*.

Drugič pa so terenski odbori OF ostali ozke družčine, ki so izgubile vsak stik z množicami. Ta napaka se je v ostalem pojavila tudi pri večini narodnih osvobodilnih odborov, ki ne sklicujejo nikdar vaških in občinskih zborov.«

⁵⁵⁹ Arhiv IZDG, f. 533/II, poročilo PK KPS za Primorsko 17. 12. 1943.

⁵⁶⁰ Arhiv IZDG, f. 436/I in 538/I, zapisnik seje NOS 13. 1. 1944.

⁵⁶¹ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 28. 1. 1944.

Zato v nadaljevanju okrožnice naroča, naj se povsod terenski odbori OF *zlijejo* z vzporednimi, v istem kraju obstoječimi izvoljenimi vaškimi narodnoosvobodilnimi odbori v »vaške narodnoosvobodilne odbore (vaške odbore OF)«, vaški ali terenski odbori OF, ki se nimajo s kom zlit, ostanejo še dalje in če jih potrdi vaški zbor, dobijo novo ime. Rajonski odbori OF, ki zajemajo eno samo občino, naj se združijo z ustreznimi občinskimi narodnoosvobodilnimi odbori v »občinske narodnoosvobodilne odbore (občinske odbore OF)«; če pa v občini ni občinskega narodnoosvobodilnega odbora, s katerim bi se rajonski odbor OF zлил, se rajonski odbor OF preimenuje v »občinski odbor OF«, in če ga potrdi občinski zbor, dobi novo ime; če pa območje rajonskega odbora OF zajema več občin in v vseh ali pa vsaj v večini njih obstajajo občinski narodnoosvobodilni odbori, se te razpusti; če pa občinski narodnoosvobodilni odbori manjkajo v več kot polovici občin, naj rajonski odbor OF začasno še ostane, dokler ne bodo na vsem njegovem območju izvoljeni občinski narodnoosvobodilni odbori (odbori OF). Okrožni narodnoosvobodilni odbori naj se zlijejo z okrožnimi odbori OF v »okrožne narodnoosvobodilne odbore (okrožne odbore OF)«. Tako je povsod, kjer se je odbor OF zлил z izvoljenim narodnoosvobodilnim odborom ali bil potrjen od vaškega ali občinskega zbora, novi odbor dobil ime narodnoosvobodilni odbor in zaradi poudarka, da je sestavni del OF, obdržal v oklepaju še staro ime. Pa tudi pokrajinski odbor OF se je odtlej začel nazivati »pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (pokrajinski odbor OF) za Primorsko Slovenijo«.

Najpomembnejši je seveda konec okrožnice, ki govori o delu narodnoosvobodilnih odborov:

»4. Najvažnejše pa je, da odbori prenehajo s svojo dosedanjjo prakso, po kateri rešujejo vsa vprašanja v svojem ozkem krogu in ukrepe, ki so v njihovem kraju potrebni, kar od zgoraj diktirajo. Na velikanski večini našega ozemlja je mogoče sklicevati vsaj vaške zbore, na katerih naj se redno in sistematično obravnavajo vsa vprašanja vasi. Drugod pa naj odbori sklicujejo vsaj ožje sestanke, katerim polagajo račun o svojem delovanju in na katerih se sklepa o nadaljnjem delu. Samo tako bomo sprostili vso revolucionarno energijo, ki je v slovenskih množicah, njihovo iniciativo in stvariteljsko dejavnost. To je pa glavna naloga naših odborov kot organov naše narodnoosvobodilne borbe.«⁵⁶²

S svojo okrožnico o zlitju narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF je pokrajinski odbor OF za Primorsko še bolj zapletel

⁵⁶² Arhiv IZDG, f. 436/I, okrožnica POOF za Primorsko 22. 1. 1943.

zadevo.⁵⁶³ Če bi hotel popolnoma ustreči željam centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF ter organizacijsko mrežo organov OF in ljudske oblasti izenačiti s tisto v drugih slovenskih predelih, bi moral preprosteje okrepiti odbore OF in jih opozoriti na njihov dvojni, tj. politični in oblastni značaj. Potem nekateri odbori ne bi imeli dvojnih imen in ne bi bilo toliko težav z »zlivanjem«. Da so bile na terenu težave z »zlivanjem« in preimenovanjem odborov, kaže prošnja okrožnega komiteja KPS za Kanal, naj mu takoj pošljejo podrobnejša pojasnila glede okrožnice z dne 23. januarja. »Imamo npr. rajone, ki obsegajo več občin; ko zlijemo terenske odbore OF z NOO, potem zlasti na osvobojenem ozemlju avtomatično odpadejo RO, ker so občinski NOO podrejeni okrožnemu NOO. Če pa bi rajonski odbori še nadalje obstajali, si nismo na jasnem, kakšno bi bilo njih praktično delo pri NOO. Če pa RO odpadejo, kako naj spravimo v sklad z organizacijo OF organizacije SPŽZ in ZSM; ali naj jih spravimo v sklad z občinskimi NOO ali pa naj ostanejo še nadalje v tej obliki, toda brez vzporednega foruma OF? [...] Če bi naši rajoni obsegali samo po eno občino, bi bila stvar enostavna, a ker obsegajo po tri, štiri občine, postane stvar bolj komplicirana.«⁵⁶⁴ Kaže, da so težave pri »zlivanju« in preimenovanju odborov bile takšne, da je pokrajinski odbor OF naročil ustaviti združevanje. »Združevanje odborov smo v zadnjem času malo zavrli, ker pričakujemo novih direktiv. V zvezi z zlitjem odborov OF in NOO smo prišli do tega, da smo začeli odpravljati rajonske odbore OF. Položaj je marsikje tak, da so po zlitju odborov OF in NOO res nepotrebni. Do tega zaključka so prišli tudi na terenu, zlasti tam, kjer obsegajo rajoni le eno ali dve občini. Prej sta bila v takih rajonih poleg rajonskega odbora OF še eden ali dva občinska NOO, po zlitju je ostal rajonski odbor OF brez podrejenih odborov in brez posla. — Prilagamo tozadevno okrožnico. Tudi odpravljanje rajonskih odborov smo zavrli in pričakujemo novih direktiv.«⁵⁶⁵ Nove »direktive« so verjetno dobili Bevk, dr. Bebler in Srebrnič, ki so se v drugi polovici februarja udeležili prvega zasedanja SNOS v Črnomlju. Kmalu so namreč začeli vzpostavljati takšno organizacijsko mrežo odborov OF, kakršna je bila pred vseljudsko vstajo in tisti čas tudi v drugih slovenskih pokrajinah.

⁵⁶³ Glej o tem razpravo dr. Metoda Mikuža: Primorski NOO (odbor OF), Zgodovinski časopis, XIX—XX/1965—1966 (Zwitterjev zbornik), str. 391—399.

⁵⁶⁴ Arhiv IZDG, f. 533/V, pismo OK KPS Kanal 31. 1. 1944.

⁵⁶⁵ Arhiv IZDG, f. 540/V, poročilo POOF za Primorsko 3. 3. 1944.

7. Sklep

Na koncu prikaza dela narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo lahko sklenemo, da je bil ta organ vrhovni organ vse-ljudske vstaje in ljudske oblasti v Slovenskem primorju. Imel je obe funkciji: zakonodajno in izvršilno, slednjo mu je sredi septembra še posebej naložil vrhovni plenum OF ob priključitvi Slovenskega primorja k Združeni Sloveniji.

Podobno kot pri upravni komisiji za osvobojeno slovensko ozemlje tudi v delu narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo ločimo dve glede širine delovanja različni obdobji. V prvem obdobju, ki je bilo zelo kratko, je bila večina njegovih članov v Vipavski dolini in je na nekaj plenarnih zasedanjih sprejel precej odlokov in si s to »primorsko zakonodajo« nakopal kritiko osrednjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo. Tisti čas je v polni sestavi deloval tudi njegov odbor, ki se je ukvarjal z izvršilnimi posli, vendar smo zaradi hitrega začetka sovražne ofenzive le slabo poučeni o delu njegovih referentov. V drugem obdobju, po sovražni ofenzivi, ki je bilo neprimerno daljše od prvega, je delal v zmanjšani sestavi, saj je bilo na njegovem sedežu predvsem njegovo predsedstvo, medtem ko so drugi člani delali na terenu ali v narodnoosvobodilni vojski, nekaj pa jih je padlo ali jih je ujel sovražnik. Zelo se je zmanjšalo tudi število referentov njegovega odbora, saj nam ohranjeni dokumenti izpričujejo le delovanje agrarnega in prosvetnega referenta. Ko se je v drugi polovici oktobra obnovil pokrajinski odbor OF, je narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko Slovenijo ostala le oblastna in upravna funkcija; ko pa se je 13. januarja 1944 ukinil, je imel pokrajinski odbor OF tiste funkcije kot septembra in v prvi polovici oktobra narodnoosvobodilni svet.

Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je opravil več politično pomembnih nalog. Do sovražnikove ofenzive je usmerjal vseljusko vstajo, odpravljal posledice dolgoletnega fašističnega režima, skrbel za vzpostavljane posebnih organov ljudske oblasti — narodnoosvobodilnih odborov in tudi za mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko. Po sovražni ofenzivi je svoje delo usmerjal v odpravo posledic ofenzive, posebno v bojkot sovražnikove uprave, šolstva in preskrbe ter organiziranje učinkovite lastne uprave, naprednega slovenskega šolstva in zadostne preskrbe prebivalstva, zlasti z živili, pri čemer se je moral spopadati tudi z oportunistmom dela aktivistov OF in prebivalstva.

VII. poglavje

Drugo zasedanje AVNOJ in Slovenci

1. Priprave na zasedanje

Po velikih zmagah, ki jih je v letu 1943 doseglo narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov, ko je prebilo dve veliki sovražnikovi ofenzivi (»Weiss« in »Schwarz«) z usodnima bitkama na Neretvi in Sutjeski, dobilo prve angloameriške vojaške misije, razorožilo precej italijanske vojske, ustvarilo obsežna svobodna ozemlja, zadalo silovite udarce protirevolucionarnim silam, številčno in tehnično okrepilo svojo vojsko, razširilo in utrdilo ljudsko oblast itd., so nastale tudi razmere za pripravo drugega zasedanja AVNOJ. Zamisel o sklicanju AVNOJ na drugo zasedanje, ki naj uzakoni dotedanje pridobitve osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, se je pojavila še pred italijansko kapitulacijo. Ob deseti obletnici drugega zasedanja AVNOJ je Josip Broz-Tito o tem povedal: »Še prej kot smo prišli v Jajce (tja sta vrhovni štab NOV in POJ in CK KPJ prišla 24. avgusta 1943. — op. T. F.), že nad Petrovačkim poljem nad mestom smo razmišljali o tem, ker se približuje 29. november, da bi spet imeli zasedanje. V Jajcu smo tudi sklenili: Vrhovni štab in Centralni komite sta sklenila, da se skliče zasedanje AVNOJ za isti dan, kot je bilo v Bihaću.«⁵⁶⁶ Vendar zadeva ni bila tako enostavna in do zasedanja je bilo še daleč.

Ko je predsednik izvršnega odbora AVNOJ dr. Ivan Ribar z dvema članoma odbora (Vlada Zečević in dr. Mladen Iveković) in dvema članoma CK KPJ (Milovan Đilas in Sreten Žujović) 11. avgusta odhajal s Petrovega polja na sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Hrvaško v osvobojeni Otočac v Liki, mu je Tito naročil,

⁵⁶⁶ Jovo Mihaljević: Osvrt na objavljeni gradnji i literaturu o Drugom zasijedanju AVNOJ-a. Jugoslovenski istorijski časopis, 1963, št. 4, str. 8.

naj začne s pripravami na drugo zasedanje AVNOJ.⁵⁶⁷ Kaže, da je Edvard Kardelj, ki je avgusta in v začetku septembra skupaj z omenjenimi člani izvršnega odbora AVNOJ in članoma CK KPJ bival v Otočcu, razčlenil delovanje izvršnega odbora AVNOJ v poslednjih mesecih in tudi sestavo AVNOJ samega. Ugotovili so, da so po bitki na Sutjeski od desetih članov izvršnega odbora AVNOJ ostali skupaj le štirje in da se odbor od februarja 1943 niti ni mogel več sestati. Zato sta Kardelj in Žujović 7. septembra poslala Titu predlog za preureditev AVNOJ:

»Izvršni odbor AVNOJ s svojo sedanjo sestavo ne ustreza nalogi. Vloga izvršnega odbora je sedaj, ko je prišlo do sklepne faze vojne, zelo pomembna tako nasproti inozemstva kot tudi domovine: nasproti inozemstva je on politični predstavnik, doma pa more biti najbolj popularen politični predstavnik. Pokrajinski svet Hrvatske (ZAVNOH) in Slovenski narodnoosvobodilni odbor sta na svojih območjih po svojem pomenu presegla AVNOJ. AVNOJ se je zožil na brezpomemben privesek vrhovnega štaba in nima nikakršnega ugleda pri ljudstvu.

Predlog:

a) AVNOJ je treba izpopolniti z vplivnimi ljudmi iz Hrvatske seljačke stranke, iz Srbije in Slovenije.

b) Čimprej bi bilo treba sklicati plenarno zasedanje AVNOJ. Takrat bi bilo treba opraviti dopolnilne volitve v izvršni odbor.

c) Za predsednika AVNOJ bi morali izvoliti Tita. Tito bi bil na ta način ne samo vrhovni komandant Narodnoosvobodilne vojske, temveč viden tudi kot ljudski voditelj.

d) AVNOJ ne bi smel biti samo reprezentativno telo; prevzeti bi moral pomembne naloge. Tako se ne bi moglo pozneje zgoditi, da bi nam ljudstvo očitalo, da smo uvedli vojaško diktaturo.⁵⁶⁸

Tito je že čez dva dni, tj. 9. septembra, z brzojavko odgovoril Kardelju in Žujoviću: »Premislil bom o svojem odhodu tja. Objavite proglas v zvezi s kapitulacijo Italije. AVNOJ je treba nujno dopolniti in reorganizirati. Kmalu se bomo morali pred inozemstvom izjasniti, kaj mislimo o kralju in londonski vladi. Angleži se očitno

⁵⁶⁷ Josip Broz-Tito: *Sabrana djela*, 16, Beograd 1984 (dalje: *Sabrana djela J. Broza-Tita*), Mehmedalija Bojić: *Predgovor*, str. XV.

⁵⁶⁸ *Sabrana djela J. Broza-Tita*, 16, op. 305, str. 296. Kaže, da se ta brzojavka ni ohranila v izvirni obliki, temveč v nemškem prevodu. Po radiu jo je ujel in dešifriral radijski center 2. nemške tankovske armade v Beogradu. Ima jo mikrofilm NAW, T-313, navitek 196, posn. 7457204-7.

nameravajo mešati v naše notranje zadeve. Tega jim ne bomo dovolili.«⁵⁶⁹

Na takšno stališče, kot sta ga izrazila Kardelj in Žujović, je odgovoril tudi dr. Ribar v brzojavki Titu 14. septembra:

»Tovariš Tito, kot veš, smo izmed članov AVNOJ tu samo mi trije, pravzaprav sem jaz zdaj sam v ZAVNOH, kajti pop Vlada Zečević je v Sloveniji. Mladen Iveković pa je kot član ZAVNOH na terenskem delu v Hrvaškem primorju.

Po mojem mnenju je skrajni čas, da AVNOJ in še zlasti izvršni odbor izpopolnimo. Takšni, kakršni smo, resnično nismo tisto, kar bi v tem času morali biti. AVNOJ na Hrvaškem ni čutiti, pa ne le med Hrvati, temveč tudi med Srbi. ZAVNOH je edino politično in vodstveno telo, ki deluje. Moraš me razumeti, ko to pišem, kajti moj osebni položaj je težaven. Rad bi delal, a nimam s kom. Z ZAVNOH ne morem, ker oni nočejo in me ne kličejo ... sam pa ne morem ... O tem sem se pogovarjal s Crnim in Bevcem (Žujovićem in Kardeljem — op. T. F.). V celoti soglašam z njunimi predlogi, ki sta Ti jih sporočila. AVNOJ čakajo velike naloge in že naloge, ki jih ima danes, so tolikšne, da terjajo v izvršnem odboru večje število močnih predstavnikov vseh naših narodov. Terjajo tudi Tvojo navzočnost in Tvojo avtoriteto. Tudi sam mislim, da bi Ti zdaj moral biti ne le vrhovni komandant, temveč tudi predsednik našega vrhovnega političnega telesa za vso Jugoslavijo. — Sam bom rad uporabil svojo politično izkušnost in svoje delovne zmožnosti za sodelovanje s Teboj kot Tvoj najtesnejši sodelavec.«⁵⁷⁰

Tito s Kardeljevim in Žujovićevim ter Ribarjevim predlogom, naj bi bil hkrati vrhovni komandant NOV in POJ ter predsednik AVNOJ, ni soglašal, vendar jim tega ni povedal vse do njihovega prihoda v Jajce. Potemtakem je za to poslednji zvedel dr. Ribar, kajti on je tja prispel šele tik pred drugim zasedanjem AVNOJ.

Razmere, ki so sledile zlomu italijanske vojske v Jugoslaviji, so še bolj utemeljevale potrebe po sklicanju AVNOJ na drugo zasedanje in tudi po njegovi preureditvi. Vendar so tekoče naloge vodstva narodnoosvobodilnega gibanja tudi nekoliko odložile neposredne priprave nanj. Tito je bil v Jajcu, dr. Ribar s preživelim članoma izvršnega odbora AVNOJ na Hrvaškem; tam sta bila še vedno tudi omenjena člana politbiroja CK KPJ (Žujović in Đilas), medtem ko se je Kardelj 11. septembra vrnil v Slovenijo in z njim je odšel tudi Zečević.

⁵⁶⁹ Sabrana djela J. Broza-Tita, 16, str. 189.

⁵⁷⁰ Mehmedalija Bojić: Porojenje avnojskih sklepov (1). Predlogi iz Hrvaške in Slovenije. Komunist, slov. izd., 25. 11. 1983.

V širšem pogledu so se priprave na drugo zasedanje AVNOJ začele z ustanavljanjem pokrajinskih protifašističnih svetov narodne osvoboditve, kakršnega so 13. in 14. junija 1943 ustanovili v Otočcu in Plitvicah (ZAVNOH), njihovo opredelitvijo odnosa do jugoslovanske državne skupnosti, jugoslovanske begunske vlade in kralja ter z izvolitvijo delegatov za AVNOJ. Zanimivo je, da se je to začelo ravno v Sloveniji, kjer so — kot že vemo — še pred italijansko kapitulacijo pripravljali zbor predstavnikov slovenskega naroda in nato v novih razmerah priredili v Kočevju širši zbor odposlancev slovenskega naroda. Ta je izvolil 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni predstaviški in oblastni organ slovenskega naroda in 40-člansko delegacijo v AVNOJ, medtem ko je nadaljnja dva člana določil izvršni odbor OF. Slovenska delegacija je bila tako izvoljena na najširši osnovi, ki je bila mogoča v tistih vojnih razmerah, in tega nekateri iz jugoslovanskega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja (npr. Ivo Ribar-Lola) niso mogli razumeti. Zbor odposlancev slovenskega naroda je v svojem razglasu izjavil: »Slovesno odobravamo, da je Izvršni odbor Osvobodilne fronte v imenu suverenega slovenskega naroda vstopil v AVNOJ, ki druži vse južnoslovansko osvobodilno gibanje v tesno politično skupnost z namenom zgraditi novo Jugoslavijo.«⁵⁷¹ V resoluciji pa je zbor odposlancev tudi odrekel jugoslovanski begunski vladi pravico govoriti v imenu jugoslovanskih narodov. »Hkrati naglašja Zbor doma in pred svetom, da se je begunska londonska vlada izrodila v petokolonsko okupatorjevo agenturo in da nima nobene pravice več, govoriti v imenu slovenskega in drugih narodov.«⁵⁷²

Kmalu za zborom odposlancev slovenskega naroda je bilo v Plaškem od 12. do 15. oktobra drugo zasedanje ZAVNOH. Ta je takrat v svoji resoluciji poudaril: »Hrvatski in srbski narod se skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi borita za novo demokratično Jugoslavijo svobodnih in enakopravnih narodov, v kateri bo — na temelju samoodločbe — zgrajena svobodna in demokratična Hrvatska.«⁵⁷³ Zanimivo pa je, da 78 delegatov v AVNOJ ni izvolil ZAVNOH na svojem drugem zasedanju, temveč njegovo predsedstvo.

⁵⁷¹ Zbor odposlancev slovenskega naroda, sklepi, dokumenti in govori, zvezek 1, str. 23—24. Glej tudi Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Dokumenti. Ljubljana 1953, str. 163 (dalje: Zbor odposlancev, dokumenti).

⁵⁷² Zbor odposlancev, dokumenti, str. 160.

⁵⁷³ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943. Zagreb 1964, str. 166—214.

Zanimivo je, da je minilo skoraj mesec dni, da so ustanovili pokrajinske protifašistične svete v nekaterih drugih jugoslovanskih pokrajinah. Najprej se je 15. in 16. novembra na zboru 544 delegatov v Kolašinu ustanovil Pokrajinski protifašistični svet Črne gore in Boke (Zemaljsko antifašističko vijeće Crne gore i Boke). Ta je v resoluciji poudaril: »Skupščina izjavlja, da sta v ognju narodno-osvobodilne borbe skovano bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije najtrdnější temelj za bratsko skupnost naših narodov, ljudsko demokratično federativno Jugoslavijo, v kateri bo ljudstvo Črne gore in Boke uživalo popolno narodno svobodo in enakopravnost.« Izvolil je tudi 11-člansko delegacijo v AVNOJ, medtem ko je nadaljnjih 5 članov izvolil njegov izvršni odbor. Kmalu nato, 20. in 21. novembra, so v Plevljah ob navzočnosti 252 delegatov ustanovili pokrajinski protifašistični svet narodne osvoboditve (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka). Ta je v svoji resoluciji izjavil: »Skupščina izjavlja, da bo ljudstvo Sandžaka skupaj z narodi drugih pokrajin naše domovine storilo vse, da se ne vrnejo protiljudski režimi bivše Jugoslavije, da se ne vrne in ne povampiri Jugoslavija narodnega zatiranja in narodne brezpravnosti.« Izvolil je 11 delegatov v AVNOJ. Najpozneje, le nekaj dni pred drugim zasedanjem AVNOJ, 25. in 26. novembra so v Mrkonjić gradu ob navzočnosti 247 delegatov in gostov, med njimi predsednika IOOF Josipa Vidmarja, ustanovili pokrajinski protifašistični svet narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine (Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine), ki je imel 172 članov. Ta je v resoluciji poudaril: »Narodi Bosne in Hercegovine odrekajo vse pravice tako imenovani londonski vladi, da jih zastopa in govori v njihovem imenu. [...] Narodi Bosne in Hercegovine ustvarjajo skupaj z drugimi narodi Jugoslavije novo demokratično federativno Jugoslavijo svobodnih in enakopravnih narodov, v kateri bo vsem njenim narodom zagotovljena popolna enakopravnost.« Izvolil je 58-člansko delegacijo v AVNOJ. V Makedoniji in Srbiji tisti čas vojaške razmere še niso omogočale ustanovitve pokrajinskih protifašističnih svetov in izvolitve delegatov za AVNOJ. Zato so delegate za Srbijo (53), Vojvodino (8) in Makedonijo (42) določili glavni štabi narodnoosvobodilne vojske za te pokrajine ali pa so jih izvolile partizanske enote.

Vsi pokrajinski protifašistični sveti narodne osvoboditve so se torej izrekli za novo demokratično in na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo, obsodili begunsko jugoslovansko vladno in kralja ter se izjavili proti njuni vrnitvi v domovino. S tem, da so delegate za AVNOJ izvolili pokrajinski protifašistični sveti ali njihovi izvršni organi, se izraža nova stopnja demokratičnosti narodno-

osvobodilnega gibanja, kajti za prvo zasedanje jih je izbral vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije oziroma vrhovni komandant NOV in POJ sam.

Ko so v pokrajinah ustanavljali pokrajinske protifašistične svete narodne osvoboditve in volili delegate za AVNOJ, so v Jajcu pripravljali vsebino drugega zasedanja AVNOJ. Ko so Kardelj, Đilas in Žujović 12. oktobra prispeeli v Jajce, so Tita, Aleksandra Rankovića in Mošo Pijadeja seznanili z razmerami v Sloveniji in Hrvaški in povedali, naj bi bil Tito tako vrhovni komandant NOV in POJ kot predsednik AVNOJ, s čimer je bil Tito — kot smo že videli — prvič seznanjen že 9. septembra s Kardeljevo brzojavko. Tito se je tega branil in je naštel več razlogov, zakaj to ne bi bilo prav, vendar jih ni mogel prepričati. Zato se je, ne da bi jim to povedal, 12. oktobra obrnil z brzojavko na Georgija Dimitrova v Moskvi: »V Sloveniji, na Hrvaškem in v AVNOJ so predlagali, da bi me na naslednji seji izvolili za predsednika izvršnega sveta AVNOJ, in to poleg poveljevanja vojski. Sam s tem ne soglašam in sodim, da je to napak. Prosim za vašo podporo, s katero bi prepričal vsaj svoje tovariše. Mislim, da bi v tujini tega ne sprejeli z odobravanjem.«⁵⁷⁴ Dimitrov je odgovoril čez štiri dni, 16. oktobra: »Predlog svetov Slovenije in Hrvaške o izvolitvi Tita za predsednika izvršnega odbora AVNOJ, s tem da ostane na položaju komandanta vojske, ni ustrezen. Ta predlog je treba umakniti.«⁵⁷⁵

Odgovor Dimitrova je torej potrdil Titovo stališče, vendar je sprožil tudi druga razmišljanja. Ker iz Moskve ni bilo nobenih drugih vprašanj o tem, kaj bodo obravnavali na naslednjem zasedanju AVNOJ, je Kardelj predlagal ustanovitev vlade, ki bi ji predsedoval Tito, obenem pa tudi že razglasitev republike, s čimer so soglašali tudi drugi člani politbiroja CK KPJ, razen Tita, ki je sodil, da bi razglasitev republike glede na zunanje politične okoliščine bila preuranjena. Ko so razglabljali, kako naj bi imenovali vlado — kot začasno ali kako drugače, so podprli Kardeljev predlog, da bi jo iz taktičnih razlogov imenovali »nacionalni komite«, in to po zgledu francoskega komiteja nacionalne osvoboditve, ki ga je v začetku junija 1943 ustanovil Charles de Gaulle. Kardelj je sodil, da bi vlado s takšnim imenom zahodni zavezniki lažje sprejeli. Sklenili so, da bodo ta in druga že pripravljena vprašanja obravnavali na seji centralnega komiteja KPJ.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 54; Mehmedalija Bojić: Porajanja avnojskih sklepov (2). Ni bilo lahko izbrati pravo pot. Komunist, slov. izd., 9. 12. 1983 (dalje: Bojić, n. d.)

⁵⁷⁵ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, op. 126, str. 320; Bojić n. d.

⁵⁷⁶ Bojić, n. d.

Tito je sklical sejo še istega dne, tj. 16. oktobra, v Jajcu in so se je udeležili Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Žujović, Ivo Ribar-Lola, Moša Pijade in Đuro Pucar-Stari. Enega dela seje se je udeležil tudi Bolgar Šterju Atanasov-Georgijev, ki je 18. septembra 1943 s tremi bolgarskimi tovariši prispel v vrhovni štab NOV in POJ v Jajce ter ostal še precej časa pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja za Jugoslavijo. Vsebinsko seje, ki je s prekinitvami trajala do 18. oktobra, prikazuje zapisnik, ki ga je pisal Ribar in so ga našli šele pred nekaj leti. Obravnavali so Kardeljevo poročilo o Sloveniji, njegovo, Žujovićevo in Đilasovo poročilo o Hrvaški ter Titovo poročilo o vojaških in političnih razmerah v državi in tujini. Ne vemo, ali so bila poročila napisana ali posredovana samo ustno, ker jih do sedaj še niso našli. Iz zapisnika pa je razvidno, da so pritrdili pravilnosti stališča, ki ga je imela KPS do OF, in ugotovili, da je CK KPH s pomočjo tam navzočih članov CK KPJ »v bistvu pravilno reševal svoje naloge«, da pa v vodstvu na Hrvaškem v nekem pogledu odstopajo od smeri CK KPJ in NOB, kar se tiče narodnega vprašanja.

Na seji so podrobno obravnavali sestavo najvišjih organov ljudske oblasti in teles, ki naj bi jih ustanovil na drugem zasedanju AVNOJ. Sklenili so, da bodo na zasedanju predlagali ustanovitev izvršnega telesa z imenom Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) in z vsemi pooblastili vlade. Predvideli so že tudi ljudi, ki bi jih zasedanje izvolilo v NKOJ; temu bi predsedoval Tito. Glede AVNOJ so na seji sklenili, da more po svojem značaju postati splošno predstavniški, tako da bodo v njem zbrani predstavniki iz vseh jugoslovanskih pokrajin. Namesto dotedanjega izvršnega odbora, ki je bil že itak okrnjen, naj bi AVNOJ imel svoje predsedstvo z dr. Ivanom Ribarjem na čelu.

Glede drugega zasedanja AVNOJ so na seji sklenili, da ga bodo pripravili začetek novembra; kot kaže že navedena Titova brzojavka, so takrat še predvidevali, da bo zasedanje na Hrvaškem. Predvideli so tudi že njegov splošni potek: 1. na njem bodo uveljavili predlagane sklepe ter izvolili predsedstvo AVNOJ in nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, 2. sprejeli bodo splošno resolucijo ter spremembe in dopolnitve statuta AVNOJ v skladu s sprejetimi sklepi, 3. predsedstvo AVNOJ bo formalno potrdilo sklepe in navodila vrhovnega štaba NOV in POJ ter slavnostno razglasilo priključitev Slovenskega primorja, Gorice, Istre in otokov ter vsega, kar si je Italija prigrabila po prvi svetovni vojni, k Jugoslaviji. 4. v AVNOJ bodo predlagali člane CK KPJ, ki še niso člani.

Ko so na seji obravnavali vlogo nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, so sklenili, da bo ta objavil deklaracijo. V njej

bo poleg drugega kot programsko geslo poudaril tudi federacijo južnih Slovanov in pri tem še posebej omenil grški in albanski narod. Glede monarhije se bo izrekel proti vrnitvi kralja v domovino vse dotlej, dokler ne bo ljudstvo samo odločilo o obliki vladavine, begunsko vlado pa bodo označili kot protipravno in ji odrekli vsakršno pravico zastopati jugoslovanske narode.

Ker sta do takrat imeli samo Slovenija in Hrvaška svoja predstavniška organa (SNOO in ZAVNOH), so sklenili, da bodo pospešili ustanovitev pokrajinskih protifašističnih svetov narodne osvoboditve tudi za Srbijo, Črno goro in Makedonijo ter pokrajinskih narodnoosvobodilnih odborov za Vojvodino, Sandžak in Vzhodno Bosno.⁵⁷⁷

Kot vidimo, takrat politbiro CK KPJ še ni predvideval ustanovitve pokrajinskega protifašističnega sveta narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine. V prvotnem osnutku sklepa AVNOJ o federativni ureditvi Jugoslavije (eden izmed avtorjev je bil Moša Pijade) so Bosni in Hercegovini namenili položaj avtonomne enote. Predlagatelji osnutka so v razpravi, ki je bila še sredi novembra 1943 v pokrajinskem komiteju KPJ za Bosno in Hercegovino, menili, da bi se politično kočljivemu vprašanju, kateri federalni enoti priključiti to avtonomno enoto, Srbiji ali Hrvatski, mogli izogniti tako, da bi jo povezali neposredno s federativnimi organi. Pokrajinski komite KPJ je uveljavljal stališče, naj bosta Bosna in Hercegovina, čeprav nista nacionalno enotni, samostojna federalna enota glede na svojo zgodovinsko, gospodarsko in družbenopolitično posebnost, posebno tehtnost pa je imel še dokaz, da sta bili ti pokrajini močno žarišče narodnoosvobodilnega boja. To stališče je nato podprl Kardelj, ki je obvestil Tita in dobil njegovo soglasje, da bodita Bosna in Hercegovina šesta federalna enota Jugoslavije.⁵⁷⁸ To je bilo sklenjeno šele tik pred drugim zasedanjem AVNOJ; najbrž se je zato tako pozno ustanovil pokrajinski protifašistični svet narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine.

Takoj po omenjeni seji CK KPJ sredi oktobra so se lotili pisanja dokumentov in drugih neposrednih priprav na samo zasedanje. Pri tem bi bilo zanimivo odgovoriti na vprašanje, kakšen je bil pri tem prispevek posameznih članov politbiroja CK KPJ; vendar tega verjetno ne bo mogoče več natančneje izmeriti. Ko je Tito od Šterju Atanasova, ki je prispel iz Moskve, zvedel, da bo v Moskvi

⁵⁷⁷ Bojić, n. d.

⁵⁷⁸ Janko Pleterski: Temelji jugoslovanske federacije. Osvoboditev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975), Ljubljana 1977, str. 46; Rodoljub Čolaković: Zapiski iz osvobodilne vojne. 5. knjiga, Ljubljana 1956, str. 44—48 (dalje: Čolaković, n. d.).

konferenca zunanjih ministrov Sovjetske zveze, Velike Britanije in Združenih držav Amerike (bila je od 19. do 30. oktobra 1943), je zanj 2. oktobra poslal izjavo, da so ga protifašistični sveti Jugoslavije, Hrvaške in Srbije ter vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije pooblastili, da izjavi: 1. da ne priznavajo niti jugoslovanske begunske vlade niti kralja, ker že dve leti in pol podpirata okupatorjevega sodelavca in izdajalca Dražo Mihailovića, 2. da ne dovolijo, da bi se vrnila v Jugoslavijo, ker bi to pomenilo državljansko vojno, 3. da večina jugoslovanskega ljudstva želi demokratično republiko, ki bo temeljila na narodnoosvobodilnih odborih, in 4. da so v sedanjem času edina zakonita oblast narodnoosvobodilni odbori s protifašističnimi sveti na čelu. Tito je v brzojavki tudi povedal, da bodo takšno izjavo dali britanski vojaški misiji pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije in da je njen šef, brigadir Fitzroy Maclean izjavil, »da si angleška vlada ne bo zelo prizadevala za kralja in vladu v inozemstvu«. ⁵⁷⁹ Kot se je pozneje izkazalo, se je Maclean vendarle motil, čeprav je dobro poznal premiera Winstona Churchilla. Ne vemo, ali sta Georgij Dimitrov in Kominternu nato vsebino Titove brzojavke posredovala konferenci zunanjih ministrov ali ne.

Bojazen pred vmešavanjem velikih zaveznikov, predvsem Velike Britanije in Združenih držav Amerike, v notranje zadeve Jugoslavije in bojazen, da so zunanji ministri v Moskvi sprejeli kak sklep v škodo narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji, je povzročila, da so člani CK KPJ v Jajcu (Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Žujović, Pijade) sprejeli *sklep o ustanovitvi nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije* še pred sklicem drugega zasedanja AVNOJ. O sklepih moskovske konference zunanjih ministrov ni namreč Tita obvestil nihče, niti ne o tistih, ki so se tikali Jugoslavije.

Ko je Tito prek radia zvedel za konec moskovske konference zunanjih ministrov, je vodja britanske vojaške misije Maclean napovedal svoj odhod v Kairo, kjer je bil sedež vrhovnega zavezniškega poveljstva za Bližnji vzhod. Nekateri ⁵⁸⁰ domnevajo, da je Titov pogovor z Macleanom, ki ga še ni mogoče ponazoriti zaradi pomanjkanja ustreznih virov, zelo vplival na sklep o oblikovanju nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije še pred drugim zasedanjem AVNOJ.

Tita in CK KPJ je razočaralo tudi to, da v geslih CK VKPb za 26-letnico velike oktobrske revolucije ni bil niti omenjen osvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Zato je Tito 30. oktobra z brzo-

⁵⁷⁹ Sabrana dela J. Broza-Tita, 17, str. 9.

⁵⁸⁰ Mehmedalija Bojić: Poročanje avnojskih sklepov (3). Tito: Hiteli smo, da nas ne bi prehiteli. Komunist, slov. izdaja 16. 12. 1983.

javko zahteval pojasnilo od Dimitrova, ki ga je dobil 5. novembra, češ da so bila gesla v času vojne vselej samo splošna gesla o slovenskih narodih in da je tako tudi letos.⁵⁸¹

Dne 5. novembra je Tito sklical sejo CK KPJ, ki je obravnavala notranje in mednarodne vojaške razmere ter moskovsko konferenco, odgovor iz Moskve, odhod Macleana v Kairo in položaj narodno-osvobodilnega gibanja. Sklenili so, da bodo predsedniku izvršnega odbora AVNOJ dr. Ribarju predlagali, naj čimprej skliče plenarno sejo AVNOJ, na kateri bodo sprejeli sklepe, prek katerih vlade sil protifašistične koalicije ne bodo mogle tako zlahka, še prej pa je treba sestaviti začasno vlado. Da se Moskva ne bi vnovič vmešala v pripravo sklepov zasedanja kot pred letom dni, so sklenili, da je o tem ne bodo obvestili, vendar so ta sklep kmalu opustili.⁵⁸²

Po koncu seje je Tito poslal dr. Ribarju in drugim članom izvršnega odbora AVNOJ brzojavko: »V zvezi z dogodki v svetu in doma ter s poskusom jugoslovanske begunske vlade in kralja, da bi s prevaro izkoristila sporazum v Moskvi in prišla domov, je treba čimprej sklicati plenum AVNOJ za sprejem pomembnih sklepov. Ker razmere ne dovoljujejo niti najmanjše odložitve, predlagamo, da se še pred plenumom ustanovi začasna vlada, ki se bo za sedaj imenovala Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije.«⁵⁸³ Enako brzojavko je Tito tisti dan poslal tudi centralnima komitejema KP Hrvatske in KP Slovenije. Za sedaj ni mogoče ugotoviti, zakaj so si nato v Jajcu premislili in niso ustanovili NKOJ pred drugim zasedanjem AVNOJ, temveč šele na njem.

Tito je v omenjeni brzojavki tudi navedel imena ljudi, ki naj bi postali člani NKOJ, in to predsednik Josip Broz-Tito, podpredsedniki Edvard Kardelj, Vladislav Ribnikar in Božidar Magovac ter 13 poverjenikov, med katerimi naj bi Tito bil poverjenik za narodno obrambo. Od Slovencev so bili predvideni za poverjenike: Edvard Kocbek za prosveto, Zoran Polić za pravosodje in dr. Dušan Sernec za finance. Navedel je tudi predlog za vrh predsedstva AVNOJ, in to predsednik dr. Ivan Ribar ter podpredsedniki Moša Pijade, Antun Augustinčić in dr. Jože Rus. Prosil jih je za potrditev.⁵⁸⁴ Na ta predlog je v imenu članov izvršnega odbora AVNOJ in CK KPH že drugi dan odgovoril Andrija Hebrang, ki je vprašal, zakaj med poverjeniki ni dr. Vladimira Bakarića, kajti od Hrvatov sta predvidena le dva bivša pristaša HSS (dr. Božidar Magovac in

⁵⁸¹ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 151 in op. 374 na str. 343.

⁵⁸² Glej op. 580.

⁵⁸³ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 187.

⁵⁸⁴ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 187.

Frane Frol), medtem ko ni nobenega komunista. Predlagal je, naj bi Frolu namesto prehrane dali neke upravne zadeve in namesto dr. Zlatana Sremca, bivšega pristaša HSS, izbrali za poverjenika za ljudsko zdravstvo dr. Milivoja Jambriška, bivšega člana Jugoslovanskega odbora iz prve svetovne vojne.⁵⁸⁵ Politbiro CK KPJ v Jajcu je povsem upošteval ta predlog, za Bakarića pa je Tito 7. novembra odgovoril, da bo podsekretar pri poverjeniku za zunanje zadeve dr. Josipu Smodlaki. Iz tega odgovora tudi zvemo, da so najprej nameravali predlagati za poverjenika za notranje zadeve Sretena Žujovića, pa so glede na mednarodno javnost sklenili predlagati popa Vlada Zečevića.⁵⁸⁶ Tako sta s kandidatne liste izpadla dr. Sremec in Polič. Namesto prvega je prišel na kandidatno listo dr. Jambrišak in Frol je postal kandidat za poverjenika za sodstvo; poverjeništvo za prehrano naj bi prevzel Mile Peruničić, ki so ga prej predvideli za poverjenika za socialno politiko, te zadeve pa naj bi prevzel Slovenec dr. Anton Kržišnik.

Podatki, ki jih imamo na voljo, pričajo, da so v začetku predvidevali, naj bi bilo drugo zasedanje AVNOJ v Otočcu v Liki. Tito je še 26. oktobra spraševal glavni štab NOV in PO Hrvatske: »Ali bo glede na vojaške razmere mogoče imeti plenum AVNOJ in ali bo mogoče, da AVNOJ ostane v Hrvatski. Kakšne so možnosti potovanja v Slovenijo?« Isti dan so mu odgovorili: »Razmere pri nas so precej nejasne. Upamo pa, da bomo imeli plenum AVNOJ. Da bi ostal (AVNOJ v Hrvatski — op. T. F.) še ne moremo reči ničesar. V Slovenijo ni mogoče potovati.«⁵⁸⁷ Kot vemo, je bila na Dolenjskem in Notranjskem tisti čas nemška ofenziva »Wolkenbruch« in res ni bilo mogoče potovati v Slovenijo. Da so tudi pozneje še računali na Otočac v Liki, priča nova Titova brzjavka glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske 7. novembra: »Člani AVNOJ morajo biti v Otočcu zaradi plenarne seje najpozneje 14. novembra.«⁵⁸⁸

Ko so še predvidevali Otočac za sedež zasedanja, so verjetno računali na to, da se ga bodo udeležili predvsem dosegljivi člani AVNOJ s prvega zasedanja, delegati iz Hrvatske in Slovenije ter iz dosegljivih enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Do takrat se namreč ni ustanovil in sestal še noben drug vrhovni pokrajinski organ ljudske oblasti kot v Sloveniji in Hrvatski. Da bo zasedanje v Jajcu, so se verjetno odločili takrat, ko so ugotovili, da se bodo ustanovili in zbrali na prvem zasedanju vrhovni po-

⁵⁸⁵ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, op. 458, str. 352.

⁵⁸⁶ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 196.

⁵⁸⁷ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 120 in op. 270 na str. 334.

⁵⁸⁸ Bojić, n. d.; te Titove brzjavke ni v njegovih Zbranih delih, niti v dodatku.

krajinski organi tudi v drugih pokrajinah; tako je imelo Jajce v Bosni bolj središčno lego kot pa Otočac v Liki. Slednji je sredi novembra 1943 postal tudi zelo izpostavljen za sovražnikove zračne napade.

Brzobjavke, ki so takrat šle od vrhovnega štaba NOV in POJ v Jajcu do glavnega štaba NOV in PO Hrvatske in narobe, pa tudi druge, je prestrezala prisluškovalna služba 2. nemške tankovske armade. Med njimi je bila tudi brzobjavka CK KP Slovenije 9. novembra za CK KPH: »Za slovenske odposlance AVNOJ, ki so odšli na zasedanje AVNOJ v Otočcu, morajo biti zagotovljene možnosti za hitro vzpostavitev zvez med Kolpo in Otočcem.« Ker je domnevalo, da bo zasedanje AVNOJ v Otočcu, je poveljstvo omenjene nemške armade nameravalo pripraviti za 14. november dve operaciji »Nürnberg« in »Strassenräuber« (Cestni razbojnik), da bi ujeli Tita in člane AVNOJ. Ker ni moglo tako naglo zbrati sil, je ukazalo močno bombardirati Otočac, kar se je tudi zgodilo.⁵⁸⁹

V vrhovni štab NOV in POJ je tisti čas prispelo več novic, da nemška vojska hoče ujeti Tita. Celotna Moskva je prek Dimitrova 11. novembra opozorila Tita na nemške namere.⁵⁹⁰ Po teh opozorilih so v Jajcu dokončno sklenili, da bo zasedanje AVNOJ v Jajcu. Še isti dan, tj. 11. novembra, je Kardelj po radiu sporočil CK KP Hrvatske: »Plenum AVNOJ bo pri nas (tj. v Jajcu — op. T. F.). Zberite delegate iz Hrvaške, Slavonije in Slovenije in pridite z njimi sem. Delegatov naj bo čimveč. Zlasti naj pridejo tisti, ki so predvideni za vlado in predsedstvo.«⁵⁹¹

Približno v tistem času so v Jajcu tudi sklenili, da bo zasedanje šele proti koncu novembra, da bi lahko prišli odposlanci iz vseh jugoslovanskih pokrajin.

Drugače kot pred prvim zasedanjem AVNOJ, ko je politbiro CK KPJ že 14 dni prej o tem obvestil Kominterno,⁵⁹² je sedaj to storil šele 26. novembra. Pri nas se to pojasnjuje tako, da Moskva ne bi mogla ugovarjati kot pred letom dni predvideni ustanovitvi začasne

⁵⁸⁹ Bojić, n. d.

⁵⁹⁰ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 283.

⁵⁹¹ Prav tam.

⁵⁹² V Zbranih delih Josipa Broza-Tita, 12. knjiga, str. 232 in 13. knjiga, str. 25, sta objavljeni Titovi brzobjavni sporočili z dne 12. in 20. novembra 1942 Kominterni o nameravani ustanovitvi začasne vlade. V 13. knjigi, op. 65 na str. 269—270 je objavljeno Kominternino odklonilno stališče od 19. novembra. Sovjetski zgodovinar N. Semjonov je v kritiki knjige Slobodana Nešovića in Branka Petranovića AVNOJ i revolucija, ki jo je objavil v Meždunarodni žizni, letnik 1984, št. 10, prvo Titovo brzobjavko nepravilno datiral z 12. septembrom 1942.

vlade. Dejstvo pa je tudi, da se je tisti dan končalo poslednje zasedanje nekega pokrajinskega protifašističnega sveta (za Bosno in Hercegovino). Brzojavko je napisal v ruščini in jo podpisal Šterju Atanasov, Tito pa jo je sopodpisal. Obvestilo se glasi: »Osemindvajsetega novembra se začne plenum Protifašističnega sveta Jugoslavije: Dnevni red: reorganizacija sveta v začasni zakonodajni organ narodov Jugoslavije. Drugo, ustanovitev Nacionalnega komiteja kot začasne izvršne oblasti, ki je podrejena svetu.« Sledi obvestilo, da so že bila zasedanja protifašističnih svetov narodne osvoboditve v Sloveniji, Hrvatski, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Sandžaku, ki so izvolila odposlance v AVNOJ, da so izvoljeni tudi delegati iz Makedonije in da jih je poslala tudi Srbija.⁵⁹³

To sporočilo nima dveh pomembnih podatkov. Nima sklepov o nepriznavanju begunske vlade in prepovedi vrnitve kralja v domovino. Vendar iz tega ni mogoče sklepati, da je Tito nameraval kaj zamolčati, saj je prav on 2. oktobra prek Dimitrova o tem želel obvestiti vladno Sovjetske zveze za konferenco zunanjih ministrov v Moskvi, nekoliko pozneje pa prek brigadirja Macleana tudi vladno Velike Britanije.⁵⁹⁴

Nekateri⁵⁹⁵ mislijo, da je brzojavka, ki jo je 14. novembra poslal Dimitrovu v Moskvo Šterju Atanasov in v kateri se je zelo ugodno izrazil o moči narodnoosvobodilnega gibanja ter opozoril, da »se tukaj ustvarja vznemirjenje, ker se moskovski radio ne izjasnjuje glede begunske vlade in velikosrbske klike okrog kralja«, vzrok, da sovjetska vlada ni poslala Titu nikakršnega mnenja ali stališča o vprašanjih v zvezi z drugim zasedanjem AVNOJ. Le tik pred samim zasedanjem je prispel iz Moskve pozdrav vseslovanskega komiteja odposlancem AVNOJ, za katerega sta Atanasov in Tito zaprosila z že omenjeno brzojavko 26. novembra.

2. Odhod slovenske delegacije na zasedanje

Poziv slovenski delegaciji, naj krene na drugo zasedanje AVNOJ, je prispel po radiu med nemško ofenzivo »Wolkenbruch«, ki je zajela Dolenjsko in Notranjsko med 21. oktobrom in 12. novembrom 1943. Takrat je bil del delegatov, zlasti bivši člani vrhovnega plenuma OF, v bunkerju na Kraljevem kamnu sredi Kočevskega Roga, drugi del v vojaških enotah ali pa v okrožjih na terenu, kjer je bes-

⁵⁹³ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 286.

⁵⁹⁴ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 9.

⁵⁹⁵ Bojić, n. d.

nela nemška ofenziva, tretji pa v Slovenskem primorju, na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem.

Ko so člani IOOF in plenum OF (oziroma SNOO) prišli iz bunkerja in se nastanili v baraki tehnike »Urška« na Kraljevem kamnu, jih je 8. novembra zvečer obiskal dr. Marijan Breclj. Imeli so kratko sejo, na kateri jim je dr. Breclj poročal o notranjem vojaškem in političnem položaju, zlasti o poteku in posledicah nemške ofenzive, zatem so potrdili vse ukrepe, ki sta jih med ofenzivo napravila Kidrič in dr. Breclj. Slednjič jim je dr. Breclj sporočil vsebino radijskega sporočila, ki so jo na sedežu glavnega štaba NOV in PO Slovenije zaradi sovražnikove ofenzive sprejeli z zamudo: treba je takoj oditi na drugo zasedanje AVNOJ, ki bo 11. novembra. Povedal jim je o namenu zasedanja, nato pa so obravnavali predlog CK KPJ za nove organe, predvsem za člane slovenske delegacije (Kardelj, Kocbek, dr. Sernec, dr. Kržišnik in dr. Rus). Sklenili so tudi, naj se zasedanja udeleži čimveč delegatov, izvoljenih na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, in da bodo delegatom imenovali namestnike.⁵⁹⁶ Drugi dan so dr. Breclj, Josip Vidmar, dr. Rus, Kocbek, Franjo Lubej, Tone Fajfar, dr. Sernec, dr. Lado Vavpetič, dr. Makso Šnuderl, Josip Jeras, France Svetek in Božidar Jakac odšli na Bazo 21 glavnega štaba NOV in PO Slovenije na Kraguljem vrhu, kjer jih je pričakal Kidrič. Imeli so kratko sejo, na kateri jim je Kidrič govoril o predvideni vsebini drugega zasedanja AVNOJ, in so se nato v razpravi soglasno izrekli o odnosu do jugoslovanske begunske vlade in kralja, o ustanovitvi NKOJ kot začasne vlade in ureditvi Jugoslavije po federativnem načelu. Sklenili so, naj se zasedanja udeležijo vsi izvoljeni delegati, ki so dosegljivi, le dr. Šnuderl, dr. Sernec in Svetek bodo zaradi bolezni ostali doma.⁵⁹⁷ Drugi dan, tj. 10. novembra, so imeli tam sejo izvršnega odbora OF, ki so se je udeležili vsi člani, razen Kardelja, ki je bil v Jajcu, in Franca Leskoška, ki je bil na Primorskem. Sklenili so, da je odhod na drugo zasedanje AVNOJ obvezen za vse člane IOOF, ki so dosegljivi. Nato so obravnavali Rusov pomislek o Sernčevi kandidaturi za poverjenika za finance v NKOJ. Sklenili so: če bo delegacija zamudila zasedanje, ostane predlog v veljavi, če pa bo prišla pravočasno, se bodo o vprašanju pogovorili na kraju samem. Sklenili so tudi, da bodo posle izvršnega odbora OF v času njihove odsotnosti opravljali Ivan Maček, Zdenka Kidrič in Viktor Avbelj.⁵⁹⁸ Pod večer so prišli še drugi delegati: dr. Kržišnik, dr. Me-

⁵⁹⁶ Arhiv IZDG, f. 432/I part., zapisnik seje 8. 11. 1943.

⁵⁹⁷ Arhiv IZDG, f. 432/I part., zapisnik seje 9. 11. 1943.

⁵⁹⁸ Arhiv IZDG, f. 432/I part., zapisnik seje IOOF 10. 11. 1943.

Slovenski in hrvaški delegati v Livnu

tod Mikuz, Zoran Polič, Jaka Avšič, Mica Šlander, dr. Pavel Lunacek in Ivan Novak-Očka.

Skupno se je torej v zelo kratkem času zbralo za pot 17 delegatov od 42 izvoljenih. Ko se je stemnilo, so odrinili na pot in po celonočni hoji na poti Črmošnjice—Semič—Črnomelj predanili na Sinjem vrhu blizu Kolpe, kjer so pustili dr. Kržišnika z ožuljenimi in krvavečimi nogami ter Janeza Hribarja, ki se mu še niso zacelile rane iz nemške ofenzive 11. novembra zvečer, ko so se blizu Sinjega vrha prepeljali prek Kolpe, jih je pot nadaljevalo 16 in vodstvo je prevzel Jaka Avšič, ki je imel kot namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije med njimi še največ vojaških izkušenj. Pred njimi je šla hrvaška, za njimi pa sklenjena slovenska vojaška patrulja, ki jo je vodil Albin Grajzer.⁵⁹⁹ Pot jih je vodila nad Trošmarijo, prek Mrežnice in po Kordunu do Perjasice,

⁵⁹⁹ Anton Bric-Sil: Pot v Jajce. Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem. 39. zvezek. Ljubljana 1983.

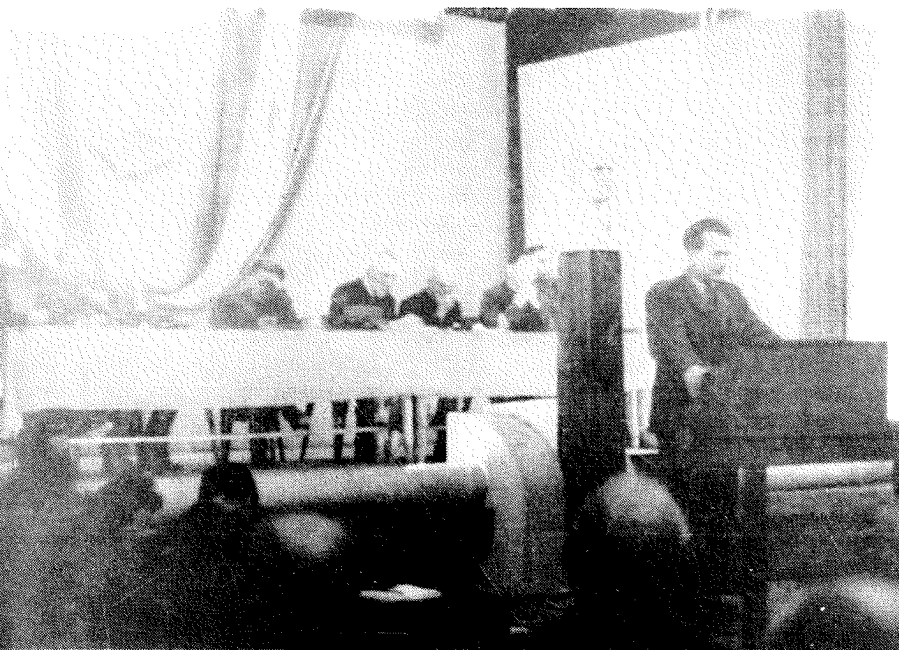
odkoder so jih s tovornimi avtomobili prepeljali po Liki do Otočca, središča hrvaškega svobodnega ozemlja. Tam so se na sedežu ZAVNOH sešli s člani njegovega predsedstva in hrvaškimi delegati; tam je bil tudi predsednik izvršnega odbora AVNOJ dr. Ivan Ribar.

Po treh dneh počitka v Otočcu so slovenski delegati 17. novembra skupaj s hrvaškimi, bilo jih je vseh skupaj okoli 160, nadaljevali pot. Hrvaška delegacija se je peljala s tovornimi avtomobili, slovenska pa v majhnem avtobusu. Peljali so se čez popolnoma požgano Korenico, Kravsko polje in požgano Udbino. Prek Plješivice so pot nadaljevali peš in se 19. novembra z vprežnimi vozovi pripeljali v mesto Srb in se drugi dan na enak način odpeljali naprej in kmalu peš nadaljevali pot po bosanski pokrajini. Od kraja Trubar so se čez Bosansko Grahovo in Livanjsko polje do Livna spet prepeljali s tovornimi avtomobili. Šele v Livnu so zvedeli, da bo zasedanje v Jajcu, kamor sta se tisti dan, tj. 20. novembra zvečer, odpeljala Kidrič in Avšič. Drugi so v Livnu preživeli še teden dni, le Vidmar se je 23. novembra odpeljal v Mrkonjić grad in tam pozdravil prvo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine. 28. novembra zvečer so dobili poziv, naj se pripeljejo v Jajce, ker so priprave na zasedanje že končane. Odpeljali so se z avtomobili čez Kupres, Bugojno in Vakuf v Jajce in prespali ostanek noči v bivši bolnišnici.⁶⁰⁰

3. Potek zasedanja in delo slovenske delegacije

V majhnem bosanskem mestecu, ki mu je zgodovina namenila to čast, da postane rojstni kraj naše nove Jugoslavije, se je vseh 17 slovenskih delegatov 29. novembra dopoldne zbralo v prostorih zaklonišča v predoru za tovarno dušika. Najprej jim je Kardelj

⁶⁰⁰ Kocbek: Listina, str. 458—525; isti: Slovensko poslanstvo. Celje 1964, str. 83—177; Fajfar: Odločitev, str. 398—408; isti: Po poti bratstva in enotnosti. Iz partizanskega dnevnika. Slovenski poročevalec 4. 4. do 7. 5. 1951; isti: Od Kočevskega Roga do Jajca. 7 dni. 15. 11. 1963; Josip Jeras: Na drugo zasedanje AVNOJ, Slovenski poročevalec 29. 11. 1953; Jaka Avšič: Z Roga v Jajce. Primorske novice 29. 11. 1963; dr. Metod Mikuž: V Jajce in nazaj. Tovariš 1945, št. 2; Božidar Jakac: Skozi zasede in težave na drugo zasedanje. Slovenski poročevalec 27. 11. 1953; Očka Novak pripoveduje. Mladina 24. 11. 1951; Mica Šlandrova: Pred 5 leti so se odposlanci jugoslovanskih narodov zbrali v Jajcu. Gradimo 25. 11. 1958; Franjo Lubej: Odločitve. Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem. Ljubljana 1980, str. 303—309 (dalje Lubej: Odločitve).

Josip Vidmar pozdravlja zasedanje

orisa politične in vojaške razmere v Jugoslaviji in priprave na drugo zasedanje AVNOJ, pri čemer je še posebej govoril o predvideni izjavi proti jugoslovanski begunski vladi in kralju ter o federativni ureditvi Jugoslavije. V razpravi so nato vsi člani delegacije pritrdili njegovim izvajanjem. Nato so pregledali osnutek vseh sklepov in odlokov, ki bi jih naj sprejelo zasedanje, dali so nekaj pripomb in pooblastili Kardelja in Kocbeka, da jih redigirata. Končno so se pogovorili še o tem, kdo od Slovencev naj bi prišel v kakšen organ, ki jih bodo izvolili na zasedanju. Poleg tistih, ki so jih obravnavali še doma, na sejah od 8. do 10. novembra, so za člane predsedstva AVNOJ predlagali še Avšiča, Franceta Bevka, Jerasa, Kardelja, Kidriča, Leskoška, dr. Mikuža, Vidmarja in Fajfarja; vsi so bili tudi izvoljeni. V delovno predsedstvo so predlagali Vidmarja in v verifikacijski odbor dr. Breclja. Med sejo se je delegacija seznanila s Titom, večina ga je sedaj videla prvič. Zatem so se slovenski delegati skupaj s hrvaškimi natančneje seznanjali z gradivom

zasedanja ter skupno ugotavljali, da je zasedanje dobro in preudarno pripravljeno.⁶⁰¹

Ob sedmih zvečer se je v dvorani Kulturnega doma, ki so ga pred kratkim obnovili na ruševinah prejšnjega Sokolskega doma,⁶⁰² zbralo 157 izvoljenih delegatov oziroma njihovih namestnikov⁶⁰³ in nekateri gostje.⁶⁰⁴ Otvoritvi in poročilu predsednika AVNOJ dr. Ivana Ribarja o delu AVNOJ med prvim in drugim zasedanjem so sledili pozdravi zasedanju. V imenu slovenskega naroda ga je pozdravil Josip Vidmar. Potem ko je na kratko orisal ustanovitev Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilni boj v Sloveniji, je dejal:

»Danes zvečer slovenski narod po tisoč in tristo letih nastopa prvič kot enakopraven, samostojen in suveren narod, ustvarjajoč državno tvorbo v skupnosti z bratskimi narodi Jugoslavije. Mislim, da lahko razumete tisti občutek ponosa in sreče, ki ga pri nas, predstavnikih slovenskega naroda, na tem čudovitem zboru izziva trenutek, ko slovenski narod prvič sam, suvereno ustvarja svojo zgodovino in prihodnost.«⁶⁰⁵

Po izvolitvi delovnega predsedstva in verifikacijskega odbora, prebranih pozdravnih brzojvkah in poročilu verifikacijskega odbora je vrhovni komandant Josip Broz-Tito prebral svoje poročilo »Razvoj narodnoosvobodilne borbe narodov Jugoslavije v zvezi z mednarodnimi dogodki«. Potek narodnoosvobodilnega boja je najprej razdelil na štiri obdobja in nato natančneje opisal in ocenil vsako razdobje, in to 1. zlom Kraljevine Jugoslavije in začetek obo-

⁶⁰¹ Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 177—180; isti: Listina, str. 525—527.

⁶⁰² Živa Djordjević: Zgodovinska moč v Jajcu (1). Zasedanje se lahko začne. Komunist, slov. izd. 18. 11. 1983.

⁶⁰³ Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a. Zagreb 1963 (dalje: Prvo i drugo zasjedanje), str. 166—169. Edvard Kocbek si je o tem zapisal v dnevnik: »Od 250 izvoljenih odposlancev jih je prišlo na zasedanje 142, vsi ti so izročili pravilna pooblastila. Ugotovili so, da so slovenski, hrvaški in srbski odposlanci v manjšini (17 od 42, 37 od 78, 24 od 54), polnoštevilni so le Črnogorci (16), v veliki večini pa navzoči Bosanci (46 od 53). Odposlanci iz Makedonije in Sandžaka se niso mogli prebiti skozi sovražnikov obroč, zato smo sklenili, da njihove mandate kljub temu verificiramo (11 in 7). Ker so bili navzoči nekateri namestniki odposlancev (15), je od skupno 268 verificiranih mandatov navzočih 157 odposlancev. Zasedanje je potrdilo tudi mandat dr. Anteja Mandića, predstavnika Hrvatov iz neosvobojene Istre.« (Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 186; isti: Listina, str. 531—532.)

⁶⁰⁴ Ker je šef angloameriške vojaške misije, brigadir Maclean odpotoval v Kairo, ga je zastopal major William F. Deakin.

⁶⁰⁵ Prvo i drugo zasjedanje, str. 153.

rožene vstaje, 2. preraščanje partizanskih odredov v redne vojaške enote do oblikovanja narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, 3. preraščanje narodnoosvobodilnega boja v pravo ljudsko oblast in ustanovitev AVNOJ ter 4. preraščanje AVNOJ v najvišji zakonodajni organ in ustanovitev NKOJ kot začasne ljudske vlade. Zlasti se je pomudil pri četrtem razdobju, ko je prikazal velike uspehe sil protifašistične koalicije in zmage narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, ki se je po kapitulaciji Italije povečala za najmanj 80 000 borcev in bork, osvobodila razsežna območja Jugoslavije itd. S posebno silovitostjo se je obrnil zoper Dražo Mihailovića in jugoslovansko begunsko vlado, ki se pred svetovno javnostjo prikazujeta kot protifašistična bojovnika, v resnici pa se četniška in druga vojska v Jugoslaviji bojuje skupaj z okupatorji proti pravim osvoboditeljem. Na koncu svojega poročila je Tito poudaril, da politična vprašanja naraščajo tako hitro, da je nastala resna potreba po vrhovnih državnih organih. »Zdaj je potrebno da protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije postane zares najvišji zakonodajni in izvršni organ narodov Jugoslavije. Zdaj je prišel čas, da se ustvari neki izvršni organ v obliki začasne vlade, ki bo zmožen urejati vse zadeve, ki jih mora urejati prava narodna vlada,« je poudaril.⁶⁰⁶

Po Titovem poročilu, ki so ga delegati sprejeli z odobravanjem, je v razpravi govorilo več delegatov, razmeroma največ iz Slovenije (6 od 19).⁶⁰⁷ Slovenski delegati so govorili slovensko. *Boris Kidrič* je govoril o dveh dejstvih izdajstva jugoslovanske begunske vlade, ki jima je bilo priča narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji: prvič, jugoslovanska vlada je dala pobudo za ustanavljanje bele garde in ji tudi dajala pomoč, kar je pokazala sodna obravnava proti belogardistom in plavogardistom v Kočevju, in drugič, plava garda je klevetala Osvobodilno fronto in Komunistično partijo Slovenije, češ da njuno poudarjanje pravice slehernega naroda do samoodločbe nasprotuje jugoslovanski koncepciji, medtem ko je resnica takšna, da so bili proti jugoslovanstvu tisti, ki so Jugoslavijo rušili, in ne

⁶⁰⁶ Prvo i drugo zasjedanje, str. 169—178; Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 258—268.

⁶⁰⁷ Dr. Metod Mikuž: Delež slovenske delegacije na Drugem zasedanju AVNOJ. Jugoslovanski istoriski časopis, 1963, št. 4, str. 36—39; isti: Kaj so povedali naši delegati na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu? Borec 1953, str. 310—313; Zoran Polič: V novem parlamentu. Delo 21. 11. 1963; isti: Spomin na zasedanje AVNOJ v Jajcu. Tovariš 1949, str. 778; Josip Jeras: Slovenska delegacija na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu. Tovariš 1953, str. 1354; Tone Fajfar: Slovenci na zasedanju v Jajcu. Koledar Prešernove družbe za leto 1954, str. 20—32; Slovenski poročevalec 24. 11. 1953, Delavska enotnost 27. 11. 1953.

narodnoosvobodilna vojska, ki jo gradi. Nato je poudaril, da ima Osvobodilna fronta glede tega že od jeseni 1941. leta dalje popolnoma pravilen pogled, »za temelj svojega programa ima zahtevo po samoodločbi naroda in novi bratski skupnosti narodov Jugoslavije, poudarjajoč, da narode Jugoslavije nenehno povezuje zgodovinska in v boju izkazana vzajemna povezanost«. Proti koncu pa je dejal: »V Sloveniji je za časa ljudske vstaje vzvalovil močan val slovenskega patriotizma, kakršnega še ni bilo v slovenski zgodovini, vzvalovil je močan val jugoslovanstva, plamen patriotizma, ki bo sedaj zažarel s še večjim žarom, še večjim plamenom.«⁶⁰⁸

Za Kidričem je govoril *Jaka Avšič*. Povedal je, kako je razpadla Kraljevina Jugoslavije zaradi nesposobnosti in izdajstva generalov, kako je bil slovenski narod razočaran in izročen na milost in nemilost okupatorjem, kako mu je Komunistična partija Slovenije odprla oči in ga popeljala v osvobodilni boj in da si Slovenci želijo svobodo, »ne samo nacionalno, temveč tudi socialno in moralno«.⁶⁰⁹ *Franjo Lubej* je govoril o tem, kako je lažni nacionalizem odpovedal na celi črti, kako je bila ustanovljena Osvobodilna fronta, ki je odprla vrata vsem pravim rodoljubom, in kakšne so zasluge Komunistične partije Slovenije pri ustanovitvi Osvobodilne fronte.⁶¹⁰ *Dr. Metod Mikuž* je govoril o boju slovenskega naroda za svobodo in je poudaril:

»Ves slovenski narod zahteva svojo svobodno domovino, življenje v skupnosti s Srbi, Hrvati, Bosanci, Makedonci in Črnogorci, novo in boljšo federativno Jugoslavijo, v kateri bosta vsem narodom zagotovljena enakopravnost in narodna individualnost, vse demokratske pravice in svoboščine za neoviran razvoj in vsestranski napredek.«

In čisto na koncu se je obrnil k Titu in mu s toplimi besedami povedal:

»In, tovariš Tito, ko boš kdaj prišel v Slovenijo — in slovensko ljudstvo te pričakuje — te bomo pričakali s cvetjem in ljudstvo te bo nosilo na rokah, zavedajoč se, kaj vse si storil za naš slovenski narod, ki je bil obsojen na smrt.«⁶¹¹

Delegat *Josip Jeras* je povedal, kako se šele narodnoosvobodilna vojska bori za ideale dobrovoljcev iz prve svetovne vojne in kako

⁶⁰⁸ Prvo i drugo zasjedanje, str. 180—181.

⁶⁰⁹ Prvo i drugo zasjedanje, str. 181—182.

⁶¹⁰ Prvo i drugo zasjedanje, str. 193—195; Lubej: Odločitve, str. 309 do 310.

⁶¹¹ Prvo i drugo zasjedanje, str. 197—198; dr. M. Mikuž: Delež slovenske delegacije na Drugem zasjedanju AVNOJ, glej op. 607.

»sedanja narodnoosvobodilna borba združuje vse jugoslovanske narode v močno skupnost«. ⁶¹² *Edvard Kocbek* je povedal, da je za narodnoosvobodilni boj značilna hkratnost dveh naporov: fizičnega, ko se je upor jugoslovanskih narodov razvil v največjo protifašistično silo sredi zasedene Evrope, in umskega, ko lahko jugoslovanski narodi že med krvavim uporom odločajo o prvih oblikah svoje politične usode. (»Ko mi v tej zgodovinski noči z naporí svojega političnega uma polagamo temelje nove državne skupnosti južnih Slovanov, se naši tovariši po vsej deželi bojujejo za narodno svobodo in svojo boljšo prihodnost.«) Potem ko je ocenil Titovo poročilo, je poudaril, da poleg drugega krepí in druži jugoslovanske narode njihova skupno in junaško prebujena človeška moč, ki se ne kaže samo v zunanji silovitosti, temveč tudi v notranji zmogljivosti. Enotnost slovenskega naroda je zgrajena na globljih temeljih, na moralni težnji k človečnosti, in ne samo na materialnih in idejnih zasnovah, ker je samo tako razumljivo, zakaj v narodnoosvobodilnem boju sodelujejo skupno komunisti in katoličani. ⁶¹³

Po razpravi, v kateri so vsi govorniki pozdravili Titovo poročilo, so sprejeli *deklaracijo* drugega zasedanja AVNOJ. Bila je sestavljena tako, da so lahko k vsaki bistveni točki sprejeli še sklep ali odlok s podrobnejšimi določili. Imela je daljši uvod in sklep:

»1. da se Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije konstituira v vrhovni zakonodajni in izvršni predstavniški organ Jugoslavije, ki bo vrhovni predstavnik suverenosti narodov in države Jugoslavije, in da se ustanovi Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije kot organ z vsemi lastnostmi ljudske vlade, prek katere bo Protifašistični svet narodne osvoboditve izvajal svojo izvršilno funkcijo;

2. da se izdajalski jugoslovanski begunski »vladi« odvzamejo vse pravice zakonite jugoslovanske vlade, predvsem pa pravica, da predstavlja narode Jugoslavije kjerkoli in pred komerkoli;

3. da se pregledajo vse mednarodne pogodbe in obveznosti, ki so jih v imenu Jugoslavije sklenile begunske »vlade«, da bi jih razveljavili ali ponovno sklenili oziroma odobrili, in da se ne priznajo mednarodne pogodbe in obveznosti, ki bi jih morebiti v prihodnosti sklenila v inozemstvu tako imenovana begunska »vlada«;

⁶¹² Prvo i drugo zasjedanje, str. 200; Josip Jeras: Na zgodovinski poti. Borec 1953, št. 11. str. 307—310.

⁶¹³ Prvo i drugo zasjedanje, str. 201—202; Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 190—193; isti: Listina, str. 533—536.

4. da se Jugoslavija zgradi na demokratičnem in federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov;

5. da se vsi ti sklepi oblikujejo kot posebni odloki AVNOJ.⁶¹⁴

Nato so delegati na temelju deklaracije sprejeli *odloke* drugega zasedanja AVNOJ. Na temelju prve točke deklaracije so sprejeli »odlok o vrhovnem zakonodajnem in izvršnem ljudskem predstavniškem organu in Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije kot začasnih organih vrhovne ljudske oblasti v Jugoslaviji v času narodnoosvobodilne borbe«, ki je določal sestavo in nalogo AVNOJ, njegovega predsedstva in Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije. Na temelju druge in tretje točke deklaracije so nato sprejeli poseben »odlok o odvzemu pravic tako imenovani jugoslovanski vladi v inozemstvu in prepovedi vrnitve kralja Petra II. Karađorđevića v domovino«.

Na temelju četrte točke deklaracije so sprejeli »odlok o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu«, ki v prvi točki poudarja, da narodi Jugoslavije niso nikdar priznali in ne priznavajo razkosanja Jugoslavije (enako kot tretja temeljna točka programa Osvobodilne fronte) in so s skupnim oboroženim bojem dokazali svojo trdno voljo, da ostanejo tudi naprej združeni v Jugoslaviji, v drugi točki pravi, da se nova Jugoslavija gradi in se bo zgradila po federativnem načelu, ki bo zagotovilo popolno enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev, Črnogorcev itd. V tretji točki pravi, da je s takšno federativno Jugoslavijo v skladu tudi dejstvo, da že v času boja pri posameznih narodih predstavljajo temeljne organe ljudske oblasti narodnoosvobodilni odbori in protifašistični sveti narodne osvoboditve. V četrti točki pa zagotavlja narodnim manjšinam v Jugoslaviji vse nacionalne pravice.

Po sprejemu »odloka o priznanju in zahvali narodnoosvobodilni vojski« so delegati z velikim navdušenjem sprejeli »odlok o uvedbi naziva maršal v Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije«. Predlog, da naj bi ta naziv podelili vrhovnemu komandantu Josipu Brozu-Titu, je na zasedanju pojasnil član slovenske delegacije Vidmar. Zamisel, da bi Tita predlagali za maršala, se je namreč porodila pri slovenski delegaciji. »Po Kardeljevem poročilu o dnevnem redu zasedanja sem izkoristil priložnost in polnoštevilni slovenski delegaciji razložil svojo misel o podelitvi primernega naziva tovarišu Titu. Kakor bi jim ukradel skrivnost iz src, so vsi enodušno sprejeli posrečeno misel kot svojo. Tovariš Kardelj je obljubil, da bo misel kot predlog slovenske delegacije sporočil predsedstvu AVNOJ, tako

⁶¹⁴ Prvo i drugo zasjedanje, str. 204—208; Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 287—291.

da bo v primerni obliki predložena plenumu,« se dopoldanskega sestanka slovenske delegacije v Jajcu 29. novembra 1943 spominja Franjo Lubej.⁶¹⁵ Kidrič in Kardelj sta se posvetovala s predstavniki drugih delegacij in slovenska delegacija je pooblastila Vidmarja, da predlog razglasi na zasedanju, kar je ta tudi storil.⁶¹⁶

Po sprejemu »odloka o potrditvi odlokov, odredb in izjav izvršnega odbora AVNOJ in vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije«, ki sta jih bila izdala med prvim in drugim zasedanjem AVNOJ, so izvolili 63-člansko *predsedstvo AVNOJ*, v katerega je prišlo tudi deset Slovencev (podpredsednik dr. Rus in člani Kardelj, Kidrič, Avšič, Bevk, Fajfar, Jeras, Leskošek, dr. Mikuš in Vidmar). V njem je bilo 28 uglednih funkcionarjev KPJ, drugi pa bivši funkcionarji meščanskih strank, kulturni in javni delavci, duhovniki, oficirji in drugi.

Okrog dveh ponoči je bilo zasedanje s krajšim sklepnim govorom dr. Ribarja za nekaj več kot uro prekinjeno, ker se je na odru dvorane začela *seja predsedstva AVNOJ*. Na njej so še enkrat sprejeli odlok o imenovanju Tita za maršala Jugoslavije, izvolili Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, katerega predsednik je postal Josip Broz-Tito (med 17 člani oziroma poverjeniki so bili tudi 4 Slovenci: podpredsednik Kardelj, poverjenik za prosveto Kocbek, socialno politiko dr. Kržišnik in za finance dr. Sernek); v njem je bilo le pet uglednih funkcionarjev KPJ, vsi drugi pa pripadniki bivših meščanskih strank, kulturni in javni delavci; potrdili odloka vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1943 in predsedstva ZAVNOH z dne 20. septembra 1943 o priključitvi tistih delov slovenskega in hrvaškega ozemlja k Sloveniji in Hrvatski, ki si jih je bila prisvojila Italija. In na koncu je predsedstvo sprejelo še odlok o ustanovitvi državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

Te štiri pomembne odloke so nato prebrali na *plenarni seji AVNOJ* in delegati so jih z navdušenjem potrdili. S tem so v zgodnjih jutranjih urah 30. novembra končali drugo zasedanje AVNOJ.⁶¹⁷

⁶¹⁵ Lubej: *Odločitve*, str. 309–310.

⁶¹⁶ Josip Vidmar: Kako sem predlagal Tita za maršala Jugoslavije. Slovenski poročevalec 29. in 30. 11. 1958; isti: Na drugem zasedanju AVNOJ je Tito postal maršal. Ptujski tednik 27. 10. 1959; isti: »Predlagam tovariša Tita za maršala«, Večer 29. 11. 1963; isti: Tito maršal. Slovenska delegacija in njeno sodelovanje na II. zasedanju AVNOJ. Primorske novice 29. 11. 1963; Prvo i drugo zasjedanje, str. 216–218.

⁶¹⁷ Prvo i drugo zasjedanje, str. 221–232; Čolaković, n. d., str. 59–63; Kocbek: Listina, str. 533–537; isti: Slovensko poslanstvo, str. 193–195.

4. Vrnitev slovenske delegacije z zasedanja

Po prečuti noči med 29. in 30. novembrom so se delegati dopoldne nekoliko odpočili in se nato v baraki oficirske šole udeležili skupnega slovesnega kosila. Zvečer so bili navzoči na akademiji Gledališča narodne osvoboditve v dvorani Kulturnega doma v Jajcu, 1. december dopoldne so slovenski delegati preživeli v pogovorih, npr. z dr. Ribarjem in nekaterimi člani vrhovnega štaba NOV in POJ, Kardelj pa jim je tudi pojasnil delo vrhovnega štaba.⁶¹⁸

Popoldne je imela slovenska delegacija še pogovor z maršalom Titom. »Nismo se ravno najbolje pripravili nanj, bili smo še vedno utrujeni, povrh pa nas je pohujševal občutek, da smo delo opravili že do kraja. Pogovor je bil razdrobljen, slovensko stvarnost nismo izrazili tako, kakor bi na takem izrednem soočenju zaslužila. Kljub temu smo skušali približati maršalu stvari in dejstva, ki se jih na zasedanju namenoma nismo dotaknili,« je zapisal Kocbek v svoj dnevnik.⁶¹⁹ Najprej je Kardelj razčlenil boj slovenskega naroda za svobodo in označil njegovo vlogo v novi Jugoslaviji, nato pa se je razvila razprava, v kateri so govorili vsi člani delegacije. Tito je v njej poudaril velik pomen enotnosti slovenskega naroda, ki je bila pri jugoslovanskih narodih najprej ustvarjena ravno pri slovenskem narodu in ki je lahko za zgled drugim narodom. Zatrdil je, da se slovenskemu ljudstvu ni treba bati za enakopravnost in samostojnost slovenskega naroda, čeprav bodo (predvsem zavoljo zaveznikov) potrebni še nekateri centralistični ukrepi. Menil je, da je položaj Slovencev težak zaradi njihove izpostavljene zemljepisne lege in da bo na njihovem ozemlju lahko prišlo še do hudih bojov, pri čemer je pomembnejše, da ohranijo živo silo, kakor pa neki košček osvobojenega ozemlja. Poudaril je tudi, da za osvoboditvijo Slovenskega primorja in Koroške ne stoji samo slovenska narodno-osvobodilna vojska, temveč vsa jugoslovanska armada.⁶²⁰

⁶¹⁸ Kocbek pravi, da so se vmes fotografirali, »vsaka delegacija posebej«, vendar fotografije slovenske delegacije ne poznamo.

⁶¹⁹ Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 198—200; isti: Listina, str. 539—540.

⁶²⁰ Arhiv IZDG, f. 432/I, zapisnik sestanka slovenske delegacije z maršalom Titom 1. 12. 1943; Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 198—200; isti: Listina, str. 539—541; dr. Marijan Brecelj: Iz razgovora z maršalom Titom. Slovenski poročevalec, V, št. 3, dne 20. 1. 1944. V Sabranih djelih Josipa Broza-Tita, 17, je objavljen zapisek Titovega pogovora s hrvaško delegacijo (str. 301—303), urednik pa je v opombi 693 povedal, da je imel Tito 30. novembra posebne konference z več delegacijami, vendar razen zapiska pogovora s hrvaško delegacijo, zapiski pogovorov niso ohranjeni, kar glede pogovora s slovensko delegacijo ne drži.

Slovenska delegacija se vrača z drugega zasedanja AVNOJ

Zvečer 1. decembra se je slovenska delegacija udeležila pogreba Iva Ribarja-Lole, ki je padel, ko je nemško letalo iznenada bombardiralo letalo, s katerim se je jugoslovanska delegacija, v kateri je bil tudi Ribar, nameravala odpeljati v Kairo. Ribarju v poslednjo slovo je govoril tudi Kocbek.⁶²¹ Poslednjo noč v Jajcu je slovenska delegacija preživela skupaj s hrvaško v Kulturnem domu na gledališki predstavi Gledališča narodne osvoboditve. Proti jutru sta se obe s tovornimi avtomobili brez Kardelja, Kocbeka in dr. Rusa ter brez nekaterih hrvaških delegatov odpeljali iz Jajca v Bugojno, vendar sta se morali vrniti v Jajce in po drugi poti kreniti proti domu: Jajce—Mrkonjić grad—Ključ—čez Uno pri Bosanski Krupi—Perna—čez Kolpo pri Vrgin Mostu—Pisarovina—Plješivica—Krašić—Suhor—Kočevski Rog; do Ključa so ju prepeljali s tovornimi avtomobili, nato pa z vprežnimi vozovi ali pa sta morali iti peš. Na Hrvaškem se je hrvaška delegacija ločila od slovenske, v katero se je v Mrkonjić gradu vključila tudi Titova žena Herta Haas, da gre na politično delo v Slovenijo; slovenska je nadaljevala pot in se 14. decembra po 35 dneh vrnila v Slovenijo.⁶²²

⁶²¹ Kocbek: Slovensko poslanstvo, str. 204; Listina, str. 541—543.

⁶²² Fajfar: Odločitev, str. 408—422.

5. Pomen drugega zasedanja AVNOJ in popularizacija njegovih sklepov

Drugo zasedanje AVNOJ je bilo zelo pomembno za jugoslovanske narode. Njegovi sklepi in odloki so med največjimi uspehi, ki so jih narodi Jugoslavije dosegli v narodnoosvobodilnem boju. Čeprav je imelo zasedanje bolj deklarativni kot konstitutivni značaj, so bili njegovi sklepi in odloki takšnega zgodovinskega pomena, da pomenijo pravi mejnik v razvoju narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Z njimi so jugoslovanski narodi odstranili z oblasti protiljudske reakcionarne klike in so ljudske množice prek svojih predstavnikov začele same suvereno odločati o svoji usodi. Jugoslovanski narodi, ki so povezani v vzajemnem boju proti okupatorjem in njihovim pomagačem v narodnoosvobodilnem boju izgrajevali svoj medsebojni odnos na temelju sloge in bratske vzajemnosti, so dokončno sklenili ustanoviti svojo skupno demokratično federativno državo, temelječo na narodni enakopravnosti in samoodločbi. Uzakonili so tudi temeljne organe svoje oblasti — narodnoosvobodilne odbore in vrhovne organe te nove države — AVNOJ in NKOJ, s čimer so se narodnoosvobodilni vojski kot prvemu atributu nove državnosti pridružili še drugi.

Drugo zasedanje AVNOJ je rešilo vprašanje sestave vrhovnih državnih organov s preobrazbo AVNOJ iz vrhovnega političnega organa narodnoosvobodilnega gibanja v vrhovni predstavniški organ zakonodajne in izvršne oblasti v Jugoslaviji in z ustanovitvijo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) kot vrhovnega izvršnega in naredbodajnega organa ljudske oblasti z značajem začasne ljudske vlade. AVNOJ je bil organiziran kot enodomna skupščina jugoslovanske federacije; predsedstvo AVNOJ je bilo njegova majhna skupščina, ki je opravljala svoje naloge med dvema zasedanjema AVNOJ, odgovorna seveda v celoti AVNOJ, kot je bil NKOJ povsem odgovoren predsedstvu AVNOJ. Predsedstvo AVNOJ je hkrati opravljalo tudi nekatere zadeve, ki jih drugače opravlja t. i. državni poglavar. AVNOJ je zrasel v najvišji organ oblasti na politični in organizacijski osnovi narodnoosvobodilnih odborov in odborov OF; v njihovem sistemu je bil AVNOJ najvišji narodnoosvobodilni odbor.

Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so izražali enotnost Jugoslavije kot države, saj niso priznavali njenega razkosanja. Določali so, da bodi nova državna skupnost jugoslovanskih narodov zgrajena na federativnih načelih, ki bodo zagotavljala enakopravnost vseh narodov in avtonomijo narodnih manjšin. Jugoslovanska federacija se je gradila na nacionalnem načelu; predvidevali so toliko federal-

nih enot, kolikor je bilo narodov, z izjemo Bosne in Hercegovine. Vprašanje organizacijskega dovrševanja federacije se je rešilo med drugim zasedanjem AVNOJ in konec leta 1944, ko so se vsi pokrajinski protifašistični sveti narodne osvoboditve pretvorili v vrhovne predstavniške, zakonodajne in izvršne organe suverenih jugoslovanskih narodov. Pritrjujem tistim, ki sodijo, da se je jugoslovanska federacija gradila na terenu še pred drugim zasedanjem AVNOJ, saj so si posamezni narodi že precej časa pred zasedanjem gradili svojo državnost, trdno odločeni, da jo vključijo v jugoslovansko državno skupnost; to so deklarativno in slovesno storili na drugem zasedanju AVNOJ. Nekateri namreč trdijo, da se je začela graditi šele po drugem zasedanju AVNOJ.⁶²³

Drugo zasedanje AVNOJ je obračunalo z jugoslovansko begunsko vlado in kraljem. Ta obračun iz zunanjepolitičnih razlogov sicer ni mogel biti popoln, je pa bil v takratnih razmerah zelo temeljit: odreklo jima je pravico zastopati jugoslovanske narode in vrniti se domov, dokler ljudstvo dokončno ne odloči o obliki vladavine v Jugoslaviji. Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so pretrgali ustavnopravno kontinuiteto nove Jugoslavije s Kraljevino Jugoslavijo, potlej sta vse do 7. marca 1945 obstajali dejansko dve jugoslovanski vladi: starejša — jugoslovanska kraljevska vlada v inozemstvu brez lastnega ozemlja in z vedno manjšim ugledom in vedno manjšim številom podanikov v domovini in inozemstvu, ter mlada — Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije doma z velikim ozemljem, občudovanja vredno vojsko in velikim ugledom ter vedno večjim številom privržencev doma in v svetu. Obe vladi sta hoteli predstavljati isto državo, vendar sta izražali nasprotujoče si družbene sile, prva meščanske reakcionarne in druga delovne revolucionarne.

Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so bili sprejeti o pravem času. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Jugoslavijo se je zavedalo moči, ki jo je pomenila narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije, da lahko v okviru vojaških naporov protifašistične koalicije sama doseže zmago na domačem bojišču. Zavedalo se je tudi zapletenosti mednarodnih razmer, zato si je prizadevalo, da prepreči, da bi zavezniške sile postale glavni razsodnik v reševanju jugoslovanskega vprašanja, kajti zavezniške sile so zaradi zmag, ki so jih dosegle, že začele razmišljati o vprašanih povojne ureditve sveta. Bilo je torej potrebno čimbolj zagotoviti pravico, da jugoslovansko ljudstvo

⁶²³ Slovenski pravnik dr. Ivan Kristan razlikuje tri glavne etape gradnje jugoslovanske federacije: 1. od začetka narodnoosvobodilnega boja do drugega zasedanja AVNOJ, 2. samo drugo zasedanje AVNOJ, 3. po tem zasedanju, predvsem leto 1944 (Ivan Kristan: Jugoslovanska federacija je nastala med bojem narodov za osvoboditev. Delo 29. 11. 1983).

OKROŽJA IN RAJONI NA DOLENJSKEM

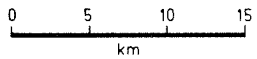

meje okrožij

BELA KRAJINA
ime okrožja

Lož
ime rajona

0 F
sedež IOOF

NOTRANJSKEM FEBRUARJA 1944

samo rešuje svoja notranja vprašanja in obenem krepiti mednarodni položaj nove Jugoslavije. Zato so sklepi AVNOJ na eni strani omenjali začasno naravo vrhovnih oblastnih organov in na drugi poudarjali, da bo ljudstvo samo v osvobojeni domovini odločalo o bistvenih vprašanjih državne ureditve.⁶²⁴

Sklepi drugega zasedanja AVNOJ so močno odmevali v svetu, zlasti med napredno demokratično javnostjo. Čeprav zavezniki spričo svojih odnosov do jugoslovanske begunske vlade in kralja niso takoj formalno priznali pridobitev drugega zasedanja AVNOJ, so jih zaradi naraščajoče moči narodnoosvobodilnega gibanja in priljubljenosti, ki jih je uživalo v demokratičnem svetu, morali upoštevati kot realno dejstvo. Ravno med drugim zasedanjem AVNOJ so državniki treh velikih zavezniških držav protifašistične koalicije na konferenci v Teheranu (28. november—1. december 1943) sklenili še bolj pomagati Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, s čimer so tudi de iure priznali oboroženo silo jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja.⁶²⁵

Maršal Tito je že 30. novembra s srednje dolgo brzojavko obvestil Kominterno in uredništvo Radia Svobodna Jugoslavija o poteku in sklepih drugega zasedanja AVNOJ.⁶²⁶ Na pobudo Veljka Vlahovića je te podatke še isti dan oddajal Radio Svobodna Jugoslavija in tako obvestil ves svet, kaj se je zgodilo v Jugoslaviji. Toda po posredovanju sovjetske vlade je temu takoj sledila začasna prepoved nadaljnjega oddajanja novic o tem dogodku. Kdaj je Stalin, ki je bil takrat v Teheranu, zvedel za dogodek, ne vemo. Podatek, da je za sklepe AVNOJ dejal, da so »udarec v hrbet ZSSR in sklepom v Teheranu«, je iz tretjega vira.⁶²⁷ Dejstvo je, da je sovjetska vlada šele 14. decembra 1943, ko se je v svetu že precej govorilo in pisalo o drugem zasedanju AVNOJ in njegovih sklepih, prek TASS izdala svoje znano uradno sporočilo, ki je bilo naklonjeno sklepom AVNOJ, čeprav zaradi odnosov z drugima velikima zaveznikoma uradno ni priznala AVNOJ in NKOJ in je tudi zamolčala sklep AVNOJ o prepovedi vrnitve vlade in kralja v domovino.

Kot že vemo, je bila na zasedanju AVNOJ navzoča kot gost tudi angloameriška vojaška misija. Major W. F. Deakin je še tisto noč napisal in poslal brzojavko v Kairo, ki je sporočala, da so izvolili NKOJ, da so se zasedanja udeležili izvoljeni ali imenovani delegati

⁶²⁴ Pero Morača: Zgodovinski sklepi. Komunist, slov. izd. 27. 11. 1984.

⁶²⁵ Petranović: Istorija Jugoslavije, str. 324—333; isti: Revolucija i kontrarevolucija, str. 131—136.

⁶²⁶ Sabrana djela J. Broza-Tita, 17, str. 270—271.

⁶²⁷ Stalin naj bi to rekel Dmitriju Z. Manuilskemu, ta Vlahoviću in ta Vladu Dedijerju, ki je to objavil.

iz vseh jugoslovanskih pokrajin, da so obsodili jugoslovansko begunsko vlado in kralja, razglasili Tita za maršala in da so v govorih zahtevali zvezno združeno Jugoslavijo.⁶²⁸ Popolno besedilo sklepov, ki ga je Deakinu izročil Moša Pijade, je Deakin izročil britanskim oblastem v Kairu, ko je 4. decembra prispel tja z jugoslovansko delegacijo, ki jo je namesto padlega Iva Ribarja-Lole vodil general Vlatko Velebit. Prvi britanski odmev je bil zmeren, kot ga izraža Macleanova brzojavka iz Kaira. Deakin in Maclean sta imela kmalu — 9. in 10. decembra — možnost, da britanskemu premieru Winstonu Churchill, ki se je na povratku iz Teherana ustavil v Kairu, obširno poročata o razmerah v Jugoslaviji in tudi o sklepih drugega zasedanja AVNOJ.⁶²⁹ Kako so jih nato obravnavali britanski uradi, zlasti zunanje ministrstvo, je lepo razvidno iz zbornika Tito-Churchill strogo tajno, ki ga je 1981. leta objavil dr. Dušan Biber. Britanska vlada je izjavila, da se začasnost NKOJ ujema z njenimi pogledi, ker je s tem dokončna odločitev o obliki vladavine prepuščena volji ljudstva po vojni. Za nekatere politične kroge odlok o prepovedi vrnitve vlade in kralja v domovino do končne ljudske odločitve niti ni mogel biti tako hud, saj je grško osvobodilno gibanje vprašanje vrnitve grškega kralja Jurija II. postavljalo še prej in ostreje. Nobena od zavezniških vlad ni uradno priznala AVNOJ in NKOJ, kar je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja lahko tudi pričakovalo in tega od njih ni niti zahtevalo; vse so še naprej vzdrževale diplomatske stike z jugoslovansko begunsko vlado.

Razumljivo je, da sta jugoslovanska begunska vlada, ki ji je predsedoval Božidar Purić, in kralj sprejete sklepe drugega zasedanja AVNOJ zavrnila s sovražnim razpoloženjem. Označila sta jih celo za »teroristično dejanje«. Podobno stališče je imelo do njih četniško vodstvo v Jugoslaviji, ki je kot odgovor na drugo zasedanje AVNOJ priredilo januarja 1944 v kraju Ba v Srbiji kongres pripadnikov nekdanjih meščanskih strank iz Srbije, Črne gore in Slovenije (navzoč izgnanec iz Ruš Anton Krejči), ki je obsodil sklepe AVNOJ in se zavzel za obnovitev monarhistične Jugoslavije s trialistično »federativno ureditvijo«. Vendar ta četniška akcija ni doživela večjega odmeva v svetovni javnosti.⁶³⁰

Nekaj dni po vrnitvi slovenske delegacije je imel izvršni odbor OF na Bazi 20 v Kočevskem Rogu 22. decembra sejo, na kateri je sklenil izvesti kampanjo za popularizacijo sklepov drugega zase-

⁶²⁸ Sir William Deakin: Nočni telegram v Kairo: izvolili začasni nacionalni komite za Jugoslavijo, Tito predsednik. Delo 29. 11. 1983; isti: Gora trdnjava. Ljubljana 1976, str. 283—291.

⁶²⁹ Prav tam.

⁶³⁰ Petranović: Revolucija i kontrarevolucija, str. 111—113.

danja AVNOJ.⁶³¹ Verjetno je imel za ta namen sejo tudi centralni komite KPS, vendar se podatki o tem niso ohranili. V zapisniku seje beremo: »Vsi člani plenuma se obvežejo za sodelovanje pri politični kampanji za drugo zasedanje AVNOJ-a. V tem oziru se sklene izdati posebno številko Poročevalca, uradno brošuro o AVNOJ-u in Navodilo vsem okrožnim odborom, da prično s shodi, mitingi in sestanki, na katerih naj obrazložijo pomen zgodovinskih sklepov drugega zasedanja AVNOJ-a in s katerih naj pošiljajo udeleženci pozdrave Nacionalnemu komitetu, maršalu Titu in predsedstvu AVNOJ-a.« Izvršni odbor OF je na tej seji tudi potrdil vsebino okrožnice, ki jo je 18. decembra v njegovem imenu napisal Boris Kidrič za okrožne odbore in aktiviste OF.⁶³² V njej je Kidrič v sedmih točkah lepo opredelil pomen drugega zasedanja AVNOJ, in to 1. vseljudska osnova AVNOJ, 2. demokratično izbrana sestava AVNOJ, 3. federativna ureditev nove jugoslovanske države, 4. odvzem pravic jugoslovanski begunski vladi, 5. prepoved vrnitve kralja v domovino, 6. izvolitev NKOJ, 7. uvedba naziva maršal Jugoslavije in njegova podelitev Josipu Brozu-Titu. Nato je okrožnica naročila okrožnim odborom OF, organizacijam AFŽ in ZSM, naj takoj organizirajo učinkovito množično kampanjo z namenom popularizirati sklepe drugega zasedanja AVNOJ, novo federativno Jugoslavijo, Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije in maršala Tita. To naj delajo s tiskom, napisnimi akcijami, političnimi konferencami, sestanki, mitingi in shodi, ki naj zajamejo vse prebivalstvo. »Kjer ozemlje kontrolirajo Nemci in njihovi pomočniki, je treba prebivalstvo zajeti z manjšimi sestanki, toda zajeti ga je treba NA VSAK NAČIN.« Nato je okrožnica naročila, kaj vse je treba opraviti na konferencah, sestankih, mitingih in shodih: 1. pojasniti pomen II. zasedanja AVNOJ, 2. poudariti razliko med staro in novo Jugoslavijo, 3. posebno navdušujoče govoriti o Titu in NKOJ, 4. poudariti ugled in raznoliko sestavo članov NKOJ in predsedstva AVNOJ, glede na veroizpoved, svetovni nazor in ožjo politično usmerjenost, 5. obsoditi begunsko vlado in kraljevski dvor, 6. sprejeti pozdravne resolucije NKOJ, 7. sprejeti čestitke maršalu Titu, 8. izraziti zahtevo, da zahodni zavezniki čimprej tudi formalno priznajo NKOJ in odrečejo vso podporo begunski vladi. Kampanjo je treba opraviti v enem mesecu.⁶³³

Čez teden dni, 26. decembra, je Kidrič v pismu CK KPS za pokrajinski komite KPS za Primorsko v prvi točki opozoril na nekatere zadeve, ki naj jih na Primorskem uporabljajo pri populari-

⁶³¹ Arhiv IZDG, f. 432/I part., zapisnik seje IOOF 22. 12. 1943.

⁶³² Arhiv IZDG, f. 432/II part., okrožnica IOOF 18. 12. 1943.

⁶³³ Arhiv IZDG, f. 432/II, okrožnica IOOF, št. 66/43-0 dne 18. 12. 1943.

zaciji drugega zasedanja AVNOJ. Poudarjajo naj predvsem jugoslovanski moment in razvijajo nov val jugoslovanskega patriotizma, razkrinkujejo staro Jugoslavijo in vse njene nosilce, popularizirajo Tita kot tvorca nove Jugoslavije. »Zlasti naglašajte na Primorskem tudi dejstvo, da je drugo zasedanje AVNOJ potrdilo sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi slovenske Primorske svobodni Sloveniji in svobodni Jugoslaviji in hrvatske Istre svobodni Hrvatski in svobodni Jugoslaviji. Naglasite, da so se s tem aktom drugega zasedanja AVNOJ obvezali vsi narodi Jugoslavije in da se je obvezala Jugoslavija kot državna celota — zastopati elementarne nacionalne zahteve slovenskega in hrvatskega naroda. V tem smislu pokažite primorskim ljudskim množicam velikansko razliko med staro in med novo Jugoslavijo,« je naročalo pismo.⁶³⁴

Ko je izvršni odbor OF (pismo je sestavil Kidrič) 10. januarja 1944 odgovarjal na poročilo pokrajinskega odbora OF za Primorsko, je prosil za podatke o teku popularizacije sklepov drugega zasedanja AVNOJ in naročal: »Na tem mestu naglašamo samo, da navežite na to kampanjo jugoslovanska čustva, ki jih Primorci že od nekdaj goje. Hkrati znova poudarite razliko med predaprilsko Jugoslavijo in med bratsko, novo Jugoslavijo. Poudarite, da je za narode in za ljudstvo Jugoslavije sedaj tudi *država* Jugoslavija. Razvijajte v tem smislu val novega jugoslovanskega patriotizma in zlasti intenzivno — tudi med Italijani — popularizirajte maršala Tita.«⁶³⁵

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je še decembra pripravilo nekaj številk osrednjih slovenskih narodnoosvobodilnih časnikov z gradivom o drugem zasedanju AVNOJ in z vtisi slovenskih delegatov, tako dve tiskani številki Slovenskega poročevalca (28 a in 29 a) ter dve številki Ljudske pravice (14. in 15.). V njih sta bila zlasti pomembna Kidričeva članka »Zgodovinski zbor v Jajcu« (Slovenski poročevalec, IV, št. 28 a) in »Padle so ovire« (Ljudska pravica, VII, št. 15), v katerih je opredelil pomen drugega zasedanja AVNOJ.⁶³⁶ Josip Vidmar je napisal članek »Lik maršala Tita« (Slovenski poročevalec, IV, št. 28 a), ki je pozneje izšel tudi v samostojni brošuri, medtem ko je dr. Marijan Brecelj malo kasneje objavil članek »Iz razgovora z maršalom Titom« (Slovenski poročevalec, V, št. 3).

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je decembra 1943 pripravilo tudi brošuro Sklepi drugega zasedanja Protifaši-

⁶³⁴ Arhiv IZDG, f. 532/I part., pismo CK KPS 26. 12. 1943.

⁶³⁵ Arhiv IZDG, f. 434/III part., pismo IOOF 10. 1. 1944.

⁶³⁶ V članku »Učimo se pri južnih bratih«, objavljenem v Ljudski pravici, VII, št. 15, je Boris Kidrič opisal svoje vtise s potovanja po Hrvatski in Bosni.

stičnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (34 strani 8°), ki jo je še z letnico 1943 dne 17. januarja 1944 natisnila partizanska tiskarna na Goteniškem Snežniku.

Večino slovenskega ozemlja je takrat zajel val sestankov, mitingov, zborovanj itd., na katerih so aktivisti OF pojasnjevali pomen drugega zasedanja AVNOJ in njegovih sklepov, še posebej za slovenski narod in ljudje sprejemali resolucijo in pozdravna pisma za AVNOJ, NKOJ in maršala Tita. Na Slovenskem je narodnoosvobodilno gibanje že prej pripravilo nekaj t. i. kampanj (razkrinkanje izdajstva Draže Mihailovića, popularizacija prvega zasedanja AVNOJ, protest proti prepovedi opravljanja duhovniških opravil dr. Metoda Mikuža, popularizacija zbora odposlancev slovenskega naroda), vendar nobena dotlej ni bila tako široka kot »kampanja« za popularizacijo drugega zasedanja AVNOJ in njegovih sklepov.

Za primer bom tokrat navedel nekaj podatkov iz Notranjske konec leta 1943 in začetek 1944. Tam je kampanjo vodil sekretar upravne komisije Bogdan Osolnik, ki je za 30. december poročal: »Popoldne zbor aktivistov notranjskega okrožja iz rajonov Grahovo in Loška dolina s skupno udeležbo 42 aktivistov. Sprejete so bile resolucije in pozdravi: maršalu Titu, AVNOJ, Nac. komitetu, Centralnemu komitetu KPS, Rooseveltu in Churchillu ter maršalu Stalinu. Program: politični referat in debata o vprašanjih AVNOJ in njegovih sklepov, o ostalih političnih vprašanjih, o gospodarskih in političnih vprašanjih in ostalih nalogah naših aktivistov. Obenem tudi podroben program za izvedbo kampanje, sestankov in prireditvev.«⁶³⁷ V istem poročilu je poročal, da so bili 30. decembra mitingi v Starem trgu pri Ložu, Vrhniki in Podložu, drugi dan pa je poročal, da je bil 31. decembra miting v Babnem polju.⁶³⁸ Čez teden dni pa je Osolnik poročal: »Prav povsod sprejemajo ljudje rezultate II. zasedanja (AVNOJ — op. T. F.) z odobravanjem, zlasti kar se tiče obsodbe izdajalske vlade in kralja Petra. Zgodilo se mi je celo na mitingu, da so ljudje zahtevali še več kot samo prepoved povratka, ampak tudi pravo obsodbo in *kazen* za zločinsko zadržanje. V krajih, ki so bili pod vplivom domobrancev, se ljudje sicer oklepajo umetno vcepljenih pojmov, pa čutijo, da se jim izmikajo tla pod nogami. V Loški dolini smo na nekaj mitingov vzeli s seboj radio, da so se imeli ljudje priliko sami prepričati o gledanju sveta na našo borbo.«⁶³⁹

Za Dolenjsko in Notranjsko je Slovenski poročevalec 13. januarja 1944 poročal, da je bilo že »9 velikih manifestacijskih zbo-

⁶³⁷ Arhiv IZDG, f. 436/I part., Osolnikovo poročilo IOOF 31. 12. 1943.

⁶³⁸ Arhiv IZDG, f. 436/I part., Osolnikovo poročilo IOOF 1. 1. 1944.

⁶³⁹ Arhiv IZDG, f. 436/I part., Osolnikovo poročilo IOOF 2. 1. 1944.

rovanj, 137 ljudskih shodov, 537 mitingov in na stotine manjših sestankov.«

Kako je tekla »kampanja« na Primorskem, smo že povedali pri opisu delovanja narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo. Za to pokrajino je bil seveda še posebej pomemben tisti odlok AVNOJ, ki je potrjeval sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja k Sloveniji.

Vrhunec »kampanje« je bilo veliko ljudsko zborovanje v Črnomlju 30. januarja 1944. Na njem so po pozdravnih besedah Borisa Kidriča govorili predstavniki AVNOJ in NKOJ, in to dr. Ivan Ribar, Edvard Kardelj, Marko Vujačić, Edvard Kocbek, Sulejman Filipović, Vlada Zečević in Josip Vidmar. Navzoči so bili tudi Rodoljub Čolaković, Radonja Golubović in Todor Vujasinović.⁶⁴⁰ Čolaković je v svoje zapiske iz narodnoosvobodilnega boja strnil ta vtis: »Med govorom sem opazoval zame novo in neznano množico in se trudil, da bi po njenem vedenju dognal, kako reagira na besede govornikov. Vsi govori niso bili najbolj primerni za takšnele zborovanje — dolgi, suhoparni, toda občinstvo je poslušalo disciplinirano ter si prizadevalo, da bi razumelo besede govornikov, povedane v sorodnem, a vendar tujem jeziku. Sedeč na tribuni in opazujoč trde kmečke obraze pod seboj, sem razmišljal o slovenskem narodu. V njem je neverjetno mnogo življenjske sile.«⁶⁴¹ Na koncu zborovanja je Kidrič povedal: »Danes lahko s ponosom trdimo, da je ves slovenski narod enodušno sprejel zaključke zgodovinskega II. zasedanja, enodušno je obsodil izdajalskega kralja in njegovo delo, enodušno je ves slovenski narod pozdravil Nacionalni komitet osvoboditve Jugoslavije kot edino resnično, edino pravo, edino demokratično jugoslovansko vlado. Hkrati s tem enodušnim izrazom volje slovenskega naroda se je v slovenskem narodu sprostil tudi nov polet jugoslovanskega patriotizma. Danes smemo trditi, da ljubezen do Jugoslavije v slovenskem narodu ni bila še nikdar tako močna, kakor je sedaj. Slovenski narod se namreč zaveda, da ima v Jugoslaviji svojo resnično domovino, v kateri je enakopraven, v kateri se za njegove pravice bore prav tako drugi narodi Jugoslavije, kakor se bori on sam.«⁶⁴²

⁶⁴⁰ Slovenski poročevalec 8. 2. 1944; Ljudska pravica sredi februarja 1944; arhiv IZDG, f. 459/IV part., zapisnik zborovanja v Črnomlju 30. 1. 1944; Čolaković, n. d., str. 127—128.

⁶⁴¹ Čolaković, n. d., str. 127—128.

⁶⁴² Arhiv IZDG, f. 459/IV part.; zapisnik zborovanja v Črnomlju 30. 1. 1944. O rezultatih »kampanje« pa je Kidrič govoril tudi v svojem članku Slovenski narod je znova spregovoril, objavljenem v Ljudski pravici, VIII, št. 1, konec januarja 1944.

Kazalo osebnih imen

A

Aš Marija 88
 Atanasov Šterju 293, 294, 299
 Auersperg A. Karl 144, 146
 Augustinčič Antun 296
 Avbelj Viktor 141, 177, 178, 180, 300
 Avšič Jaka 73, 74, 177, 301—303,
 306, 309

B

Babič Branko 29, 70, 217, 253
 Baguer 249
 Bajt Anton 29, 212, 216, 229, 259
 Bakarič Vladimir 73, 296, 297
 Bartolotti 249, 250
 Bebler Aleš 17, 28, 29, 35, 37, 211,
 214, 217, 223, 225, 226, 228, 229,
 233, 252, 253, 259, 260, 278, 280,
 283, 285
 Becele Franc 78
 Belič 142
 Beltram Julij 29, 212, 216, 217, 224
 Berkopec Jože 121, 124, 141—143,
 185, 203, 204
 Berkopec Vida 166
 Bevk France 28, 29, 212, 214, 216 do
 218, 221, 223, 224, 226, 229, 242,
 243, 259, 276, 278, 280, 285, 303,
 309
 Biber Dušan 317
 Bidovec Stanko 29, 216
 Bojič Mehmedalija 288, 289, 292,
 294, 295, 297, 298
 Božič Ančka 243
 Božič Minka 169
 Bradaškja Andrej 220, 223
 Brajnik Rudolf 29, 212, 229
 Bratina Zdenko 179
 Bratko Ivan 228
 Bratož Lojzka 29
 Breclj Bogdan 169

Breclj Marijan 65, 79, 91, 93, 97,
 101, 102, 107, 109, 124, 125, 127,
 129, 130, 134, 161, 205, 216, 228,
 300, 303, 310, 319
 Bric Anton 301
 Brodnik Jožica 7
 Broz Josip-Tito 22, 74, 103, 136, 148,
 212, 216, 252, 278—280, 287—289,
 292—297, 299, 303—311, 314, 317
 do 320
 Budihna Karmelo 144
 Burnik Rafael 144

C

Cah Ivan 32
 Cankar Ivan 72, 84
 Cerutti Guido 11, 224
 Churchill Winston Spencer 295, 317
 Cizelj Maks 168
 Codelli 249, 250
 Colauti 250
 Colja Pavla 29, 217, 222, 226
 Conradi 142

Č

Čermelj Lavo 247
 Černež Darko 90, 94, 99, 106, 136,
 140, 177, 178, 182, 183
 Černič Mirko 168
 Čolaković Rodoljub 294, 309, 321
 Črnologar Štefanija 242

D

Deakin Frederick William 304, 316,
 317
 Dedijer Vladimir 20, 22, 23, 37, 73,
 316
 De Gaulle Charles 292
 De Reggi Jože 168
 Dermastia Mihaela 45, 139, 141, 188

Dernač Vlado 27
 Dimitrov Georgij 292, 295, 296, 298, 299
 Djilas Milovan 73 74, 287, 289, 292, 293, 295
 Djordjević Živa 304
 Dobrovnik Rupert 142
 Dodić Ana 166
 Dolenc Milan 124
 Dolinšek Lavoslav 99, 177
 Dolinšek Marjan 90
 Dougan Tone 32
 Doujak Hermann 179
 Draksler Jože 45, 123, 128
 Dugulin Avgust 29, 217
 Dular Alojz 88, 113, 114, 116, 119
 do 121, 142, 178, 179
 Dvojmoč Tone 90, 91

E

Erjavec Janez 88
 Erklavec Janez 161
 Eržen Janez 165, 177, 178, 193, 204

F

Fajfar Tone 22, 23, 37, 91, 180, 300, 302, 303, 305, 309, 311
 Ferenc Tone 18, 22, 28, 29, 34, 35, 37, 40, 45, 57, 62, 65, 68, 70, 71, 82, 160, 176, 177, 180, 219, 227, 230, 253
 Ferjančič Anton 237
 Filipović Sulejman 320
 Fink Jože 90
 Flajs Andrej 153
 Formentini 249, 250
 Franko Jože 142
 Fras 167
 Frol Frane 297

G

Globocnik Odilo 173, 262
 Gobec Ivan 124, 189
 Goebbels Josef 16
 Golob Roman 121, 139, 141, 142
 Golubović Radonja 320
 Grahor Jože 76
 Grajzer Albin 301
 Gregorić Pavle 73, 74
 Grzina Jakob 182

H

Haas Herta 311
 Hadži Apostolov Gligorije 169
 Hausser Paul 172, 219
 Hebrang Andrija 73, 296
 Hitler Adolf 9, 78, 164, 172, 219, 257
 Horvat Janja 167, 168
 Hrastnik Vinko 142
 Hribar Ana 90
 Hribar Janez 301
 Hudelist Vinko 168
 Hvala Franc 234

I

Ivančič Marija 78
 Iveković Mladen 287, 289

J

Jačoncig 250
 Jakac Božidar 75, 77, 105, 108, 300, 302
 Jakofčič 142
 Jambrišak Milivoj 297
 Janežič Andrej 27
 Jarc Janko 160
 Jelačin Ivan 91
 Jeras Josip 91, 109, 300, 302, 303, 305—307, 309
 Jereb Viktor 242, 243
 Jones William 20, 23, 73, 74
 Jurančič Jože 90, 153, 157, 177, 178
 Jurij II. (grški kralj) 317
 Jurišević Fran 273
 Juvančič Ivo 248, 249

K

Kalin Savel 118
 Kambič Bojan 142
 Kandus Rozi 242
 Kardelj Edvard 22, 28, 35, 72, 76 do 78, 93, 101, 288, 289, 292—296, 298, 300, 303, 308—311, 321
 Kavčič Stane 74
 Kebe Tone 257
 Kemperle 29
 Kidrič Boris 19, 20, 22, 23, 26, 35, 59, 66, 72, 75, 76, 80, 81, 88, 91—93, 97, 101, 103, 105, 106, 109, 120, 127, 130, 135, 136, 140, 142, 143, 165, 166, 176, 177, 181, 203, 205, 228, 276, 278, 282, 300, 302, 303, 305, 306, 309, 318, 319, 321

Kidrič Zdenka 178, 180, 300
 Kisel Božidar 166
 Kleindienst Magda 166
 Klemenčič Jelica 242
 Klopčič Mile 81
 Kmecl Andreja 7
 Kocbek Edvard 22, 23, 29, 32, 88, 92,
 93, 101, 102, 104, 129, 160, 176, 179,
 296, 300, 302—304, 307, 309—311,
 321
 Kocbek Jože 157
 Kocjan Danilo 163, 177
 Komel Bogo 160
 Komel Lojze 124, 181, 191, 193
 Koren Katka 169
 Kostevc 142
 Košir Božo 124, 142, 185, 191
 Kovač Albin 29
 Kovač Tone 74
 Kraigher Boris 177, 225, 281
 Kraigher Sergej 96, 151
 Kraigher Vito 80, 98, 99
 Kraigher Živa 242
 Kralj Janko 29
 Krall Jože 105, 165
 Kramar Alojzij 90
 Krašovec 119
 Kraut Igo 144, 146
 Krejči Anton 317
 Krese Ivanka 90
 Kristan Ivan 313
 Krivic Vladimir 76
 Kržišnik Anton 297, 300, 301, 309
 Kübler Ludwig 173
 Kumar Andrej 29, 223
 Kumbatovič Filip 163—165, 177, 178
 Kunc Josip 119

L

Lavrič I. 118
 Lavrič Karel 118
 Lenardič Peter 270
 Lenardič Rado 242
 Leskošek Franc 22, 91, 114, 220, 222
 do 224, 255, 259, 263, 278—281,
 283, 300, 303, 309
 Levstik Jože 90, 106, 121, 122, 124,
 137, 141, 142, 178, 181, 185, 188,
 193, 204, 205
 Loevetz 249
 Logar Arko 151
 Lokar Danilo 29, 212, 217, 222, 223,
 226, 229, 233, 280
 Lovko Ludvik 27

Lovšin Janko 168
 Lubej Franjo 91, 109, 160, 161, 196,
 300, 302, 306, 309
 Lubi Jelka 90, 179
 Lunaček Pavel 301
 Luštek Ivan 142
 Lutman Maks 29, 212, 216

M

Maclean Fitzroy 295, 296, 299, 304,
 317
 Maček Ivan 178, 180, 300
 Magovac Božidar 73, 296
 Mahnič Rudi 29, 222, 223, 226, 229
 Majnik Anton 142, 151
 Malagutti Bruno 11, 14
 Malerič Boris 168, 169
 Mandič Ante 304
 Manuilevski Z. Dmitrij 316
 Marcon Vincenzo 29, 214, 216
 Marega Eligij 257
 Marega Ferdinando 29
 Marghetti 249, 250
 Marini 260
 Markovič Alojz 90
 Marušič Darko 29, 216, 223, 226, 229
 Masini Giuseppe 11, 14
 Maslo Marica 242
 Matko Ivan 242
 Mazovec Jože 132
 Medic Ivan 117, 118
 Medvešek 260, 265
 Megušar Milan 82
 Merhar Boris 154
 Mezgec Jože 29, 216
 Mihailović Draža 295, 305, 320
 Mihaljevič Jovo 287
 Mihelič France 157
 Mikuž Metod 5, 82, 157, 188, 285,
 300 do 303, 305, 206, 309, 320
 Milič Danilo 218, 220, 228, 230, 280
 Mišigoj Franc 242
 Mlakar Boris 276
 Modic Vladka 166
 Mohorčič Slavko 29, 222
 Morača Pero 316
 Možina 169
 Mravlje 259

N

Nemec Roza 29, 216, 223
 Nešović Slobodan 298

Novak Franjo 121, 124, 125, 141, 142,
177, 178, 182, 183
Novak Ivan 80, 278, 301, 302

O

Obračunč Rudolf 170, 171
Ogorevc 119
Ogrin Tone 99
Opačić Čanica 73
Osolnik Bogdan 7, 23, 66, 74, 81, 87,
88, 90, 91, 94, 95, 103, 106, 137,
140—142, 177, 178, 181, 182, 190,
193, 203—205, 320
Osolnik Marjan 90

P

Panter Jakob 142, 152
Pavlič Lado 90
Pavlič Lojze 142
Pavlič Slavica 158, 242, 243
Pavlič Stane 88, 121, 125, 137, 141,
142, 177—179, 181, 182, 185, 193,
204
Pavšič Franc 242
Penca Josip 117
Penca Jože 81, 142, 185
Peršolja Jože 237
Peruničić Mile 297
Petar II. Karadjordjević 320
Peternelj Gabrijel 239
Petranović Branko 298, 316, 317
Petrič Emil 263, 265
Petrič Jože 216, 218
Petrič Martina 166
Picek 169
Pijade Moša 192—296, 317
Pirc Alojzij 142
Pirc Matija 90
Pirjevec Dušan 29, 212, 220, 223, 229
Pirkovič Ivo 160
Pišot Václav 168
Plahuta Slavica 242, 243, 276
Pleterski Janko 294
Plut 182
Podlogar Edi 142
Polenšek Marjan 166
Polič Zoran 79, 91, 116, 164, 296, 297,
301, 305
Popit Franc 62, 151
Povh Jožko 117
Požun Lojze 45
Prajer Janez 142

Prinčič Jasna 242
Pucar Djuro 293
Purić Božidar 317

R

Rainer Friedrich 172, 173
Ranković Aleksandar 292, 293, 295
Ravnihar Anton 165, 168
Rejec Ciril 242
Repič Viktor 88, 90, 99—101, 104 do
106, 142, 181, 182, 203, 204
Ribar Ivan 73, 74, 81, 103, 136, 148,
252, 287, 289, 293, 296, 302, 304,
310, 321
Ribar Ivo-Lola 290, 293, 311, 317
Ribnikar Vladislav 296
Rihar Jože 142
Rizzat 249
Robida Stane 90, 142
Rojc Lojze 88, 161, 162, 179
Ropas Milan 166, 168
Rösener Erwin 179
Rozman Franc 109, 177
Rupena Mara 74, 178
Rupena Zora 226
Rupnik Leon 179, 264, 276
Rupnik Zdenko 113, 177
Rus Jože 72, 80, 91, 296, 300, 309,
311
Rus Jože (gozdar) 144

S

Samsa Franc 142
Schönburg-Waldenburg 249
Sedlar Saša 163
Semenič Anton 233
Semjonov N. 298
Senica Viktor 113
Serajnik Felicijan 91
Sernec Dušan 88, 91, 101, 109, 296,
300, 309
Sevnik Franjo 124, 143, 144, 146,
178, 195
Simčič Rafael 161
Simonič Matija 182
Skok Tomaž 280
Slapničar Jože 90, 124, 178
Sluga Jože 76
Smodlaka Josip 297
Smolej Viktor 153, 157—160, 196,
242, 243
Sotošek 91
Srebrnič Jože 226, 229, 255, 280, 285

Sremec Zlatan 297
Stalin-Josif Džugašvili 316
Stante Peter 76
Stary Bogdan 161
Sušič 259, 260, 264
Svetek France 91, 300
Svetina Albert 91
Svetina Anton 179

S

Šenica Ana 88
Šenica Janez 90
Šentjurs Lidiya 151
Šešek Jože 72
Šinkovec Adolf (Črtomir) 242, 243
Šinkovec Gropa 29
Škraba Matija 100
Šlander Mica 301, 302
Šnuderl Makso 5, 20, 37, 40, 55, 59,
72, 82, 87, 93, 97—99, 104, 137, 214,
225, 280, 300
Šobar Štefan 168, 169
Špacapan Miro 29, 223, 226, 229, 268
Štucin Jaka 226
Švigelj Zdenko 99

T

Tacco 249, 250
Taufenbach 249, 250
Tavčar Igor 168
Tavčar Ivan 168
Tejkal Jože 226
Tonkli 260, 265
Trošt Lojzka 29, 222
Turk Vid 160
Turnher Edo 161

U

Udovič Jože 124, 142
Urbančič 142

V

Valantič Lojze 166
Vanni degli Onesti 250
Vavpetič Lado 72, 91, 97, 103, 109,
127, 128, 130, 132, 135, 138, 141, 300
Velebit Vladimir 317
Velušček Anton 29, 212, 216, 218,
223, 226, 229, 233, 263

Venturini Oskar 157
Vidmar Josip 73, 74, 81, 105, 109,
291, 300, 302—304, 308, 309, 319,
321
Vidmar Vinko 179
Vilfan Hinko 157
Vilfan Joža 29, 32, 35, 212—214, 216,
218, 223, 226, 228—230, 238, 239,
243, 250, 251, 253, 259, 260, 266,
278, 280
Vižintin Nežica 242
Vlahović Veljko 316
Vojska Franc 242
Vojščičar 224
Vujačić Marko 321
Vujasinović Todor 321
Vuk France 29, 223

W

Windischgrätz 249
Winkler Aleksej 161, 177

Z

Zdešar Franc 90
Zdešar Henrik 242
Zdešar Marika 90
Zečević Vlada 22, 73, 74, 287, 289,
297, 321
Zemljak Jože 81, 90, 91, 153, 155,
160, 161, 196
Zigmund Janez 27
Zupančič Anton 142
Zupet Avgust 80
Zwitter Fran 285

Ž

Žafran Franc 90
Žagar Bogoslav 144
Žagar Line 99, 142, 181, 191, 193,
204
Ževart Milan 7
Žgavec 224
Žilič Marjan 168
Žiža Peter 169
Žnidaršič Franc 179
Žujović Sreten 73, 74, 287—289, 292,
293, 295, 297
Žukovec Jože 161

Kazalo krajevnih imen

A

Adlešiči 169
Ajdovec 178
Ajdovščina 18, 35, 70, 213, 214, 217,
221, 222, 230, 233, 239, 242, 246, 249,
259, 261, 264, 275
Ambrus 64

B

Ba 316
Babno polje 320
Banja Loka 200
Bar (pri Ribnici) 78
Begunje pri Cerknici 15, 180
Beograd 82, 288
Bihać 279, 287
Biljana 237
Bosanska Krupa 311
Bosansko Grahovo 302
Bovec 257
Brezova reber 178
Brežice 163
Brod na Kolpi 17, 162
Bugojno 302, 311
Bukovica 28
Bušinja vas 180

C

Cerknica 27, 50, 51, 62, 112, 134, 139,
142, 149, 150, 154, 168, 198, 200
Cerkno 214, 239—241, 243, 244, 259,
278
Cerovo 237, 271
Col 216

Č

Čabar 190—192
Čatež 176
Čepovan 245, 260

Črmošnjice 88, 185, 301
Črniče 214, 227, 261
Črni vrh nad Idrijo 178
Črnomelj 18, 53, 68, 84, 109, 149, 154,
159, 162, 164, 165, 168, 169, 180,
182, 183, 196, 201, 280, 285, 301,
321

D

Dekani 274
Delnice 173, 189, 191
Divača 263
Dobropolje 52, 95, 110, 142, 151
Dobrovo 237, 249, 250, 271
Dobrunje 192
Dolenja Trebuša 235
Dolenje 237
Dolenjske Toplice 50, 146, 162, 178,
180, 192
Dolina 274
Dol Otlica 220, 224
Draga 110
Dravograd 115
Drnovsek 237
Dunaj (Wien) 82
Dvor pri Žužemberku 141, 142, 168,
178

F

Fala 115
Fojana 237

G

Golobinjek 178
Gorenja Trebuša 266, 272
Gorica 14, 17, 18, 212, 216, 219, 224,
230, 232, 237, 239, 248, 256, 264 do
266, 276, 293
Goriška vas 178
Gorje 243, 244

Gradac 183
Grahovo pri Cerknici 164, 320
Grčarice 15, 16
Griblje 169
Grintovec 48
Grm 68
Grosuplje 18, 54, 65, 96, 111, 112,
117—119, 134, 151, 152, 154, 162,
167, 168, 180, 191, 192, 196, 198 do
200

H

Hinje 64
Hrenovice 262
Hruševje 263
Hrušica 249
Hudeje 178
Hudo polje 223

I

Idrija 18, 214, 227, 228, 230, 235, 239
do 242, 264, 269, 272
Ig 100
Ilirska Bistrica 18, 32
Izola 274

J

Jajce 178, 180, 279, 287, 289, 292, 293,
296—298, 300—302, 304, 310, 311,
319
Javornik 249
Jazne 244
Jesenica 244

K

Kairo 295, 296, 304, 311, 316, 317
Kal pri Kanalu 278
Kambreško 238
Kanal 230, 234, 239, 242, 245, 248,
269, 272, 285
Kandija 166
Kanižarica 169, 201
Karlovac 18
Karteljevo 178
Ključ 311
Knežak 235, 236
Kočevje 6, 14, 16, 18, 46, 48, 49, 55,
57, 66, 68, 72—74, 80—82, 84, 87,
90, 92, 103, 108, 111, 115, 117, 118,
120, 124, 125, 134, 136, 139, 143 do
146, 152—154, 158, 159, 162, 168,

176, 179, 180, 199, 200, 222, 290,
300, 305
Kojsko 237
Kolašin 291
Komen 217, 245
Koper 247, 274
Korenica (Titova) 302
Kostanjevica na Krki 18, 62, 180
Kozana 237, 238
Kozarjev kal 178
Kozje stene 223
Kožbana 237, 271
Krašič 311
Krmelj 62
Kupres 302

L

Labot (Lavamund) 115
Lazec 244
Lazna 245
Lipovec 178
Litija 62, 71
Livno 301, 302
Ljubljana 15, 16, 18, 64, 71, 74, 90,
91, 105, 106, 110, 114, 121, 122, 140,
149, 168, 179, 180, 195, 276
Logatec 179
Lokovec 245
Lokve 245
Lokvica 157
Loški potok 52, 110, 144, 192
Lože 222
Luknja 115

M

Marezige 217
Marijino Celje 238
Markovščina 14
Mašun 66, 69
Mavrlen 182
Medana 237, 249
Medvedje brdo 223
Metlika 53, 168, 182, 183
Milje (Muggia) 247, 274
Miren 224, 269
Mirna peč 128, 129, 133
Mirnik 237, 271
Mokronog 11, 164, 165
Moskva 292, 294—296, 298, 299
Mrkonjić grad 291, 302, 311
Mrzla rupa 224
Muljava 68

N

Nanos 236, 249
Nova Gorica 249
Novaki 243, 244
Nova vas 15
Novo mesto 11, 14, 18, 20, 49, 50, 65,
98—100, 110, 111, 115, 117, 120,
128, 134, 144—147, 154, 157—160,
162—166, 168, 171, 179, 180, 183,
184, 189, 192, 198, 199, 204, 224

O

Obrh 90
Obrov 14
Orehek 243, 244
Otalež 243, 244
Otave 226
Otočac 287, 288, 290, 297, 298, 302
Otočec na Krki 78
Ozeljan 226

P

Perjasica 301
Perna 311
Petrina 64
Piran 274
Pisarovina 311
Planina 243, 244
Plaško 290
Pleš 178, 181
Plešarski vrh 280
Plevlja 291
Plitvice 290
Plješivica 302, 311
Plužne 244
Poče 244
Podbrdo 18
Podgora 216
Podlož 320
Podraga 17, 28, 211, 233
Podstenice 177
Podturn 88, 92, 177
Poljane (zdaj Kočevske P.) 50, 124,
125, 132, 143
Poljane (pri Cerknem) 243, 244
Postojna 14, 18, 64, 149, 180, 235, 246,
262, 264
Prapetno 245
Prečna 178
Prevale 177
Pudob 15
Pulj 256

R

Radovica 182
Rajhenburg (zdaj Brestanica) 115,
173
Rakek 149, 154, 180, 198
Ravne 243, 244
Reka 18, 235, 256
Reka (pri Cerknem) 243, 244
Renče 232, 233
Retje 177
Ribnica na Dolenjskem 14, 62, 68,
78, 95, 110, 134, 139, 142, 144, 149
do 151, 154, 159, 162, 168, 171, 172,
183, 192, 200, 201, 222
Rigelj 178
Rihemberk (zdaj Branik) 214, 217,
222, 227, 249
Rodine 182
Ručetna vas 182
Ruše 317

S

Seč 182
Sela (pri Jugorju) 157
Sela (pri Podturnu) 88, 90, 120, 133,
177
Semič 182, 183, 204, 205, 301
Senj 189, 190
Sežana 18, 264, 275
Sinji vrh 301
Slap 222
Sodražica 52
Soteska 20, 146
Sovodnje 269
Srednja vas 105, 138, 141
Srednje 238
Stari trg ob Kolpi 191
Stari trg pri Ložu 51, 320
Stična 64, 65, 111, 112, 128, 134, 142,
143, 146, 147, 154, 159, 168, 191,
192, 199, 200, 204
Stopiče 189, 192
Straža (pri Novem mestu) 144
Straža (pri Cerknem) 244
Struge 151
Suhor (pod Kočevskim Rogom) 87
Suhor (v Beli krajini) 157, 182, 311
Sušak 173
Sv. Gregor 95
Sv. Križ pri Ajdovščini 258, 259, 261
Sv. Lucija (zdaj Most na Soči) 115,
257, 264
Sv. Maver 249

Š

Šebrelje 240, 242, 272
Šentviška gora 245
Škofljica 16, 112
Škrbina 245
Šlorenc 237, 238, 249, 250, 271
Šmartno pri Litiji 180
Šmartno v Brdih 237, 238, 248, 271
Šmihel pri Novem mestu 154
Štanjel 245
Števerjan 237, 249
Štjak 279
Št. Lovrenc 143
Štomaž 35, 212, 220, 224
Št. Peter na Krasu (zdaj Pivka) 18,
235, 246, 262, 264
Št. Rupert 143
Šturje 217
Št. Vid nad Vipavo (zdaj Podnanos)
263
Št. Vid pri Stični 118, 119

T

Teheran 316, 317
Tolmin 14, 32, 212, 230, 234, 239, 261,
264
Tomaj 245
Topla reber 177
Topolec 32
Trava 110
Travnik 244
Trbiž 14, 18
Trbovlje 115
Trebnje 95, 128, 139, 143, 162, 172
Tribučje 169
Trošmarija 301
Trst 15, 17, 29, 216, 230, 235, 239, 246,
256, 265, 266, 270, 274—276
Trubar 302
Turjak 15, 16, 112, 160

U

Udbina 302

V

Vakuf 302
Vedrijan 271
Velenje 115
Velike Bloke 15
Velike Lašče 52, 100, 112, 134, 140,
142, 143, 160, 162, 168, 200
Veliki Osolnik 16
Videm (Udine) 219, 256
Vinica 165, 168
Vipava 70, 214, 227, 263, 264
Vipolže 237, 249, 250
Višnja gora 163
Višnjevnik 237
Vitovlje 267
Vogrsko 28, 30, 35, 209, 212, 217
Vojsko 241, 272
Vojščica 224
Volčja draga 28
Vreme 263
Vrgin most 311
Vrhnik 112, 142, 198, 200
Vrhnik (v Loški dolini) 320

Z

Zagorica 178
Zagorje (na Pivki) 235
Zagrad 78
Zagradec 64, 115
Zagradec (v Beli krajini) 182
Zakriž 243, 244
Zapotok 15, 16
Zapotok (v Goriških Brdih) 238
Zapudje 182
Zdenska vas 180

Ž

Železniki 241
Želin 243
Žiri 241
Žužemberk 42, 116, 118, 119, 136, 178

Kazalo

UVODNA BESEDA	5
I. OSVOBODITEV JUŽNE SLOVENIJE PO ITALIJANSKI KAPITULACIJI	9
II. PREVZEM OBLASTI IN ORGANIZACIJA UPRAVE	
1. Na Dolenjskem in Notranjskem	19
2. V Slovenskem primorju in Istri	28
III. MOBILIZACIJA V NARODNOOSVOBODILNO VOJSKO IN USTANOVITEV NOVIH ENOT TER ZALEDNE VOJAŠKE OBLASTI	39
IV. ZBOR ODPOSILANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU	
1. Volitve odposilancev	57
2. Potek zbora	71
3. Pomen zbora	82
V. DELO UPRAVNE KOMISIJE ZA OSVOBOJENO SLOVENSKO OZEMLJE	
1. Pred nemško ofenzivo	87
2. Po nemški ofenzivi	172
3. Sklep	206
VI. DELO NARODNOOSVOBODILNEGA SVETA ZA PRIMORSKO SLOVENIJO	
1. Zakonodajna dejavnost	209
2. Organi ljudske oblasti na terenu	229
3. Partizansko šolstvo	241

4. Reševanje agrarnih vprašanj	247
5. Boj proti okupatorjevi upravi, šolstvu in preskrbi	256
6. Ukinitve narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in poenotenje organov ljudske oblasti	279
7. Sklep	286

VII. DRUGO ZASEDANJE AVNOJ IN SLOVENCİ

1. Priprave na zasedanje	287
2. Odhod slovenske delegacije na zasedanje	299
3. Potek zasedanja in delo slovenske delegacije	302
4. Vrnitev slovenske delegacije z zasedanja	310
5. Pomen drugega zasedanja AVNOJ in popularizacija njegovih sklepov	312

KAZALO OSEBNIH IMEN	323

KAZALO KRAJEVNIH IMEN	329

OBČINSKA KANJIZMIR
/F 55110

Tone Ferenc
LJUDSKA OBLAST NA SLOVENSKEM
1941—1945

Druga knjiga
NAROD SI BO PISAL SODBO SAM

Urednik
Jože Stabej

Opremil
Jure Jančič

Zemljevidi
Brane Sotošek

Glavna urednica
Andreja Kmecl

Založili in izdali
Založba Borec

Za založbo
Marjan Oblak

in
Partizanska knjiga

Za Partizansko knjigo
Jaroslav Skrušny

Natisnila
Tiskarna »Jože Moškrič«
V Ljubljani 1985

Naklada 3000 izvodov

Knjiga je izšla s finančno pomočjo
Kulturne skupnosti Slovenije

